

5530 укр

Р. Задеснянський

АПОСТОЛ
УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ
РЕВОЛЮЦІЇ

Фар
Зар укр
100 000

1969

В-ВО «УКРАЇНСЬКА КРИТИЧНА ДУМКА»

5530 УКР

Р. Задеснянський

АПОСТОЛ УКРАЇНСЬКОЇ
НАЦІОНАЛЬНОЇ РЕВОЛЮЦІЇ

Листво Мозиланський Академії
і ксьмт Батька на сномик мфо абінфа
оффарсіме б. Романа б. месского
Дарма б. Анджеле
6/1993

Р. Задеснянський

АПОСТОЛ
УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ
РЕВОЛЮЦІЇ

(ВИДАННЯ ЧЕТВЕРТЕ)

1969

В-ВО «УКРАЇНСЬКА КРИТИЧНА ДУМКА»

НД ім. Вернадського
АН УРСР
т 199 5
415 ім -11

ПЕРЕДМОВА ДО ПЕРШОГО І ДРУГОГО ВИДАННЯ

Ми свідомі, що в умовах, які на жаль заістнували в життю «другої» еміграції, книжка, яку даємо читачу, не може мати «успіху».

Але, вірячи в те, що прийде час отверезіння, хочемо, видаючи цю працю на правах рукопису, цим шляхом зберегти її! Вона не лише показує, якого генія має наш український нарід в особі Тараса Шевченка, не лише виявляє усю глибину й вражаючу актуальність «Кобзаря», але й не лишає сумніву, що Шевченко був першим пророком українського націоналізму, і співцем української національної і соціальної (але — не соціалістичної!) революції!

Тарас Шевченко, у неповторних 1917—1922 роках був духовним вождем українського народу і його політичній мудрості, його незримому прововоді завдячує «окрадена» Україна, яку збудив у 1917 році вибух московської революції, те, що, не зважаючи на всі зусилля драгоманівців, вона таки сказала своє слово пам'ятного 24 січня* підтвердила його важність гарячою кров'ю своїх кращих синів, що боролися за те слово, окрилені Шевченковим «Заповітом», у лавах героїчної української армії.

Наша армія, закрита ідеями «Кобзаря», тую «козацьку славу», якою жив і про яку снів Шевченко, воскресила на схилах Маківки, в тяжких боях під Ромоданом, здобуваючи від червоних москвинів Перекоп, dokonуючи славного Чортківського прологу, в Зимовому Поході і підчас трагічного фіналу під Базаром...

Кров героїв, що полягли за державність у тих боях і огненне слово Шевченка є заперукою, що здійснюючи мрії Шевченка про визволення України з московського ярма, ще знову «заревуть вольнії гармати» і що прийде час коли старий Дніпро «понесе з України у сине море кров ворожу»...

Сподіваємося, що й ця книжка спричиниться до ще більш вдумливого читання і сприймання ідей нашого вічно-живого «Кобзаря» та до зміцнення українського патріотизму й саможертвенної любові до нашої, єдиної, України.

1960 р.

Автор

* Проголошення IV Універсалу було не 22, а 24 січня, — Автор.

ПЕРЕДМОВА ДО ТРЕТЬОГО, ДОПОВНЕНОГО ВИДАННЯ

За несповна рік надійдуть 150 роковини з дня народження нашого геніяльного поета, пророка і апостола української національної революції — Тараса Шевченка.

Роковини його смерті, на жаль, не були належно вшановані еміграцією, бо викинення величезної суми грошей на пам'ятника аж ніяк не можна вважати таким ушанованням.

Коли б за трийцять частину виданих грошей було гоноровано працю розуміючого ідеї поета доброго знавця мови української й англійської, а десятою частиною гоноровано одного з англійських поетів і так спільними зусиллями було б перекладено бодай найважливіші твори — це справді був би «пам'ятник» поетові, бо ж тоді мали б змогу з його творчістю заізнатися не лише в англійській частині Америки, але й в Англії, Австралії, Південній Африці та Індії. Коли ж чужинець не має змоги познайомитися з творчістю поета, то пам'ятник (та ще й такої низької мистецької вартості) спричиниться так до його популяризації, як спричинився б напр. поставлений на Україні помятник Лі Джоу (катайському філософу, який жив в 1527—1602 рр.) або Гу-Яню (китайський учений енциклопедист, рр. 1613—1683) до їх «популяризації»!

Але є ще й інший бік справи.

Українофільські «шевченкознавці» зробили все можливе щоб такого велетня, яким був Шевченко знизити до позему його сучасників-українофілів, зробити з нього майже учня їх та їхніх московських «божків».

Ця праця є спробою видобути поета з тої трясовини й поставити його на той педестал, на якому він має бути, який йому належить по праву.

Хоча ця праця є свого роду «пам'ятником» поетові — проте два поважних видавництва ухилилися від видання її друком. Тому автор погодився на опублікування її на цикльостилі, причому по одному примірникові її одержали ще в 1963 році Голова Н.Т.Ш. проф. Р. Смаль-Стоцький, автор «Малої Енциклопедії» — проф. Євген Онацький та ряд інших вчених, а також редакція «Свободи». У Бібліографічному журналі «Біблос» ч. 6 за червень 1963 року (Нью-Йорк), на стор. 5 подано опис цієї праці в рубриці «З нових видань». Таким чином в майбутньому не буде підстав твердити, що про існування її «ніхто не знав».

Як-що ця праця, навіть в такому вигляді спричиниться до пізнання поетових думок і мрій, та прискорить їх здійснення — автор буде винагороджений за свої зусилля.

Хай ця скромна праця спричиниться до повстання неруко-творного пам'ятника нашому великому поетові і патріотові.

Автор

1963 р.

«КОБЗАР»
ТА
ЙОГО «УКРАЇНОФІЛЬСЬКІ» ДУБЛІКАТИ

(Замість «Вступу»)

Історія світового мистецтва знає безліч випадків, коли дослідники несподівано відкривали під більш ніж пересічним, а то часто й нездарним малюнком — розкішні старовинні фрески або чудовий малюнок геніального майстра. Несамохіть, само насувається питання: що ж змусило людей знехтувати вартісним мистецьким твором і вмістити на його місці працю далеко менш вартісну?

Відповідь може бути одна, а саме — що розуміння мистецтва, мистецький смак нащадків був значно нижчий за мистецький рівень того маляра, якого твір зник під верствою фарб, наложених слабшим майстром. Більше того, той пересічний на наш погляд маляр, що замалював шедевр мистецтва, не лише «не відав, що творив», але з певністю був переконаний, що саме його праця є більш вартісна, більш правильна.

Щоб ні було причиною, але наведене нами з історії малярства зясовує істоту того явища, з яким ми часто зустрічаємося і в літературі. В літературному життю це явище більш складне і має кілька відмін.

Трапляється не раз, що великий письменник не має успіху власне серед своїх сучасників і безпосередніх нащадків. Це буває тоді, коли його не розуміють, це б то розуміють його твори неправильно, пристосовуючи до власних поглядів. Щойно тоді, коли нарешті починають розуміти справжні ідеї такого генія літератури — приходить і його слава. Але буває й інакше, а саме: де-коли письменник відразу здобуває популярність і навіть наслідувачів. Минає багато літ, і ось раптом починає виявлюватися, що захоплювалися у такого письменниками тими «вартостями», які не були жодними вартостями, а далі виявлюється, що тих «вартостей» непевних взагалі не було в творчості генія, зате були там справжні вартости, які щойно починають відкривати. Так, у цьому випадку, лише після дбайливої праці над відчищенням від всього наносного виявлюється справжня мистецька творчість великого майстра.

Таке сфальшовання творчості мистця (часто несвідоме) найчастіше є наслідком т. зв. «автоморфізму відчужень».

Великий філософ Спенсер так зясовує нам, що таке автоморфізм відчужень: «у зносинах із людьми», пише він, «ми уявляємо собі їхні думки і почування в формі власних думок і почувань. Але, уявляючи їх таким чином, ми складаємо собі уявлення про чужі думки й почування або напів-фальшиве, або зовсім несправедливе. Уявлення, яке утворює собі один про другого неминуче відповідає характерові його власного інтелекту, його власній вдачі, воно буває автоморфічне».

Автоморфічне уявлення тим далі стоїть від дійсності, чим більше відрізняється інтелект особи, яка складає осуд, від інтелекту особи, про яку складають осуд.

Коли ми тепер звернемо свої думки до Шевченкового «Кобзаря» та пригадаємо собі все суггероване нам коментаторами, критиками й літературознавцями, то побачимо, що у випадку з «Кобзарем» більше, ніж у якому іншому випадкові, слід брати під увагу автоморфізм відчужень і навіть де-що більше, ніж автоморфізм.

Шевченко, безперечно, надзвичайно різнився своїми поглядами як від своїх сучасників — «любезних земляків», так і від наступних поколінь, а, однак, він користався надзвичайною популярністю. Очевидно, ряд сучасників і нащадків щиро бачили в ньому тільки те, що відповідало їхньому власному «я», хоча, безперечно, були і такі, які уміли помітити в його творах і ряд таких ідей, з якими вони не хотіли погодитися. Ці останні мусіли, природньо, зареагувати на появу «Кобзаря» або — спробою «зліквідувати» вплив Шевченка, знецінити його твори (М. Драгоманов), або, коли уважали, що доконати такого їм не вдасться, пробувати свідомо зфальшувати ідеї, пропаговані поетом (одні ідеї замовчати, інші ідеї — підмінити потрібними їм за допомогою «коментовання»).

Шевченко, безперечно, був надзвичайною появою в нашому відродженні і це він донині впливає на пробуджену свідомість українських народніх мас з такою силою, що навіть вороги українського народу мусять стало рахуватися з впливом творів геніяльного поета.

Однак той вплив Шевченка все ж не є таким, яким він повинен бути. Як в минулому, так і тепер навіть симпатички та захоплені приклонники поета, на великий жаль, надто різнилися своїми поглядами від Шевченка, надто далеко стояли позаду і тому несвідомо й свідомо своїми коментарями, поясненнями і працями, присвяченими його творчості, спричинилися до того, що

український читач (особливо з інтелігенції) розумів «Кобзаря» часто цілком інакше, ніж дозволяв його текст. Більшість нашої інтелігенції сприймає «Кобзаря», так би мовити, вже надто «підретушованого». Та «ретуш» не лише заступає нам дійсного «Кобзаря» і підмінює дійсні погляди Шевченка, але й де-коли так спотворює їх, що ми, як в наведеному на початку прикладі, чудову фреску великого мистця (в нашому випадкові — твори Шевченка) зможемо справді подивляти і захоплюватись геніяльністю поета, щойно обережно усунувши оту незугарну «ретуш» коментаторів і літературознавців. Нарід, маси, дуже багато де-чого не розуміють, але основне — сприймають серцем і тому не раз бувають ближчі до ідей Шевченка, ніж інтелігенти.

Таким чином, можемо без перебільшення говорити про істнування двох «Кобзарів»; одного (не «ретушованого») — неповторного, геніяльного, справжнього «Кобзаря» і другого («підретушованого») — багатоваріантного, більш чи менш пересічного, зплющеного, примітивного.

Існування багатої літератури, присвяченої як самому Шевченкові, так і його творчості, як рівнож загальних оглядів та блискучих розвідок, присвячених окремим творам (згадати тут хоча б праці Колеси, Щурата, С. Смаль-Стоцького та інш.), не міняє сказаного з поданих дєлі важливих причин. Першою причиною майже напамітного впливу тих праць є те, що найбільш вартісні з них, як хоч би для прикладу щойно згадані, не були відомі широкому загалові навіть тоді, коли їх ще можна було без труду дістати, бо той загал любить всеохоплюючі теми, дзвінку фразу, промовляючі до уяви (нехай і безпідставні!) узагальнення, а уникає деталізації, опрацьовань окраємих питань чи поодиноких творів і всього, що вимагає скупчення уваги і напруження думки. Другою причиною було те, що численні реферати, які доводиться що-року слухати підчас святкування «роковин» і статті «з нагоди» тих же роковин, що ними годує нас преса, бувають писані не на підставі тих фахових праць писаних на поодинокі теми, тільки просто на підставі подібних же статей з попередніх років, з міцним наголошенням певних партійних постулятів, боронених часописом або організаторами святкування роковин.

Третя причина (і то чи не найважливіша!) є та, що як авторів праць про твори Шевченка, що були його сучасниками, або безпосередніми нащадками, так і багатьох пізніших, в розумінні світоглядому ділила від поета ціла прірва!

Щоб краще з'ясувати в кількох словах усю глибочінь тої прірви цитуємо далі те, що написав під роком 1900 у своїх «Спога-

дах» відомий громадський діяч, ідеаліст і патріот-«провансалець» («драгоманівець»)-федераліст) Є. Чикаленко:

«Тоді старійші українці не називали себе українцями, а «українофілами», коли хотіли висловити, що вони не тільки українці з походження, а й з переконання... З старших українців тоді тільки у В. Антоновича, М. Лисенка та М. Старицького родиною мовою була українська... В більшості тодішньої української інтелігенції старшого покоління часто діти не вміли говорити по українському...» («Спогади», стор. 298 і 299).¹

Таке свідчить і так пояснює слово «українофіл» автор, що був сам (як і всякий «драгоманівець») не лише українським, але одночасно і «загально-російським» патріотом. Він же стверджує, що ні йому, ні комусь із його однодумців думка «про організацію повстання за самостійну українську державу і в голову не могла прийти», (ст. 99), а коли якомусь українцеві таке «в голову приходило», то Є. Чикаленко починав йому доводити шкідливість ширення такої ідеї (стор. 197).

В дійсності ж вживана «старійшими українцями» назва «українофіл» якнайкраще зясувала їхні погляди і відповідала їм.

Француз не може бути «франкофілом», грек («геллен») — «гелленофілом», німець — «германофілом» і т. д., натоміць може українець бути «франкофілом», а німець чи француз, поляк чи москвин — «українофілами». Коли ми нагадаємо собі, що, як стверджує Чикаленко, навіть в 1900 році всі ті наші «українофіли» (за винятком кількох) послуговувалися вдома лише московською мовою і безперечно були своєю освітою на дев'ять десятих москвинами, що ж до політичної свідомости, як далі побачимо, вони були московськими імперськими патріотами (як провансальці — французькими) то стане ясным, що ті обмосковлені наші інтелігенти суб'єктивно правильно звали себе «укра-

¹ Певно причиною була якась, специфічно-українська «мякість», брак хребта і те, що Шевченко ж окреслив реченням: «за шмат гнилої ковбаси у вас хоч матір попроси — то віддасте». Самі ж ці «мякеньки», пишаючись тою прикметою, писали з захватом про «самоотверженність малоросов» які зрікалися свого народу і боротьби за його інтереси. Напр. поляки, в тих же умовах не лише зберегли свою мову, але й вивчали своїх дітей нею стало послуговуватися. Наведене свідчення не якогось запеклого «націоналіста» тільки Є. Чикаленка, також вказує на ту прірву, яка лежала між «українофілами» і Шевченком. Цю «самоотверженність» принесли зі собою українці і на еміграцію. Діди дбали у першу чергу «про ставок і млинок», а внуки-емігранти про те, щоб «стати на ноги» (і то на килимі), про «дах над головою» (і то в ліпшій частині міста) та про авто, а діти вже в першому поколінню, за незначними винятками, говорять між собою тою чи іншою чужою мовою!

їнофілами», а не українцями. Кажемо «суб'єктивно», бо об'єктивно були вони українцями-півренеґатами.

Ми залишаємо далі прийнятну вже назву «українофіл», поширюючи її лише на всіх тих українців-інтелігентів, що під впливом Драгоманова були ворогами відновлення справжньої (цебто — не пов'язаної з Московщиною) української держави.

Кожна логічно думаюча людина зрозуміє, що перед «українофілами» всіх соціально-політичних напрямків стояла альтернатива: або відкинути Шевченка, або, творячи «культ» поета, накинути загальне таке розуміння «Кобзаря», яке годилося з «українофільським» світоглядом. Власне переважаюча кількість праць загального характеру і мала на меті «створити» в свідомості загалу *другого*, так би мовити «українофільського», «Кобзаря». Це власне і є чи не найголовнішою причиною того парадоксального стану, в якому опинився читаючий наш загал: він вважає «настольною книгою» кожного українця Шевченкового «Кобзаря», а одночасно, неправильно розуміючи його, приписує слідом за «українофілами» авторові його погляди й ідеї, надто далекі від Шевченкових!

Праці й досліди ж, писані на спеціальні теми, здебільшого не мають такого тенденційного характеру, але вони не висвітлюють найважливішого, не дають відповіді на засадничі питання. Адже ж напр., питання про неприналежність Шевченка до кирилометодіївців у сто разів важливіше, ніж хоч би питання впливу народної ритміки на ритміку поезій Шевченка!

До того всього, наша еміґрація розкидана по світі може мати до своєї диспозиції нині ще хіба загальні огляди творчості поета в коротких «Історіях» українського письменства, а зокрема в так званій «Енциклопедії Українознавства», які, на жаль, разом із спрепарованим в УРСР «Кобзарем» доповнюють, власне «українофільського» «Кобзаря» ще парою варіантів, які служать тільки для скріплення того москвофільства, якого регенерацію (під впливом позаукраїнських чинників при діяльній участі вихованців окупантів України) ми нині спостерігаємо.

Конечність хоч провізорично задовольнити лекучу потребу в неукраїнофільському огляді творчості великого нашого національного поета, в огляді, який би, даючи коротку характеристику основних поглядів Тараса Шевченка, не намагався допасувати ті погляди шляхом їх інтерпретації до тої чи іншої партійної програми, була побудником написання цієї книжки. Однак, з огляду на захоплення або контролювання новітніми москвофілами мало не всіх наших видавництв — не могло бути й мови про видання її нормальним друком, що вимагає досить великих грошових засобів. Використати забезпечену американ-

ською конституцією «волю слова», при відсутності тих засобів, можна було лише друкуючи її на цикльостилі.

Це ж знова змусило автора зменшити розміри праці, що можна було зробити без шкоди для належного уаргументовання тверджень лише шляхом певного звуження теми і сконцентрування уваги головню на тих ідеях Шевченка, які замовчують або підмінують іншими наші модерні «українофіли».

Але і в такому вигляді ця праця протягом 4 років витримала два видання. Це, з черги четверте, видання виходить з деякими доповненнями, зробленими знова ж в межах фінансової можливости.

I. ШЕВЧЕНКО ТА ЙОГО «КОБЗАР» В ОЦІНЦІ ДРАГОМАНОВА, ЄФРЕМОВА ТА ІНШИХ.

Сказане у «Вступі» могли би ми уважати тільки «теорією», коли б не було тут подано переконуючих доказів, що ця «теорія», як це ні дивно, ще не в силі приготувати читача до тої «українофільської» «критики», творів Шевченка, до правди, перед якою блідне і «теорія». Це тим конечнійше, що лише після подання вичерпуючих доказів стане кожному зрозумілою конечність порушити ті питання, які далі порушує і зясовує ця праця.

Не бажаючи марнувати місця, подаємо далі головню цитати з писань відомих усім «авторитетів», що на них виховувалось те покоління, яке змарнувало неповторну нагоду, яку давала московська революція 1917 року. Подані цитати добрані так, щоб вони давали виразну оцінку Шевченка, як національного поета, і його «Кобзаря» — як свого роду «Євангелії» українського народу.

Одним із таких українофільських «авторитетів» був, як знаємо, М. Драгоманов.

Цитати з М. Драгоманова, як побачить читач, не лишають сумніву в тому, що М. Драгоманов сподівався цілковито «зліквідувати» всякий вплив Шевченкового «Кобзаря» та змецінити його, як твір літературний.

Подані далі цитати взяті чи не з найбільшої праці, писаної М. Драгомановим українською мовою, яка зветься «Шевченко, українофіли і соціалізм» (ця праця друкувалася спочатку в жєневській «Громаді», за якою й цитуємо її).

Щоб відразу викликати застереження в освічених українців до Шевченка, М. Драгоманов *перший* пускає в обіг твердження, що Шевченко — це, наче б то неосвічена людина, недоук, хоч, мовляв, пише Драгоманов, і не зі своєї вини (це — щоб читачі не відчули виразної ворожости Драгоманова до Шевченка!). Отже Драгоманов пише дослівно: «Часами, аж жалко дивитися, як поет по дитячому не вміє справитися з живими людьми й картинами дійсного життя» («Громада», стор. 137).

Така «дитяча» безпорадність, «з окрема в справах політичних», запевняє поважно Драгоманов, була наслідком того, що буцім то «Шевченку не доставало не тільки європейської науки, котра б показала йому ясний ідеал державного порядку — попе-

реду нас, а не позаду, а недоставало навіть і науки про саму козаччину» («Громада», ст. 150).

Згадавши про вплив Біблії на творчість Шевченка, пише Драгоманов: «Через це одне, ті стихи, мимоходом кажучи, слабенькі по своїй роботі і нерівній манері, не могли і не можуть мати великої сили у наші часи» («Громада», стор. 152).

Поглядів на національну справу, що їх пропагував сам М. Драгоманов і безпідставно подавав за наукові, як пише він: «не бачимо у Шевченка і через те й з його національними ідеями сталося те ж саме, що й з державними, тобто він виступив перше з виключним українством, потім став його залишати.» («Громада», стор. 153).

«Так Шевченко zostався чоловіком, котрий мав добрі громадські бажання... а все таки не став революційним діячем, навіть таким, яким може бути поет...»

«Шевченко», пише М. Драгоманов, «мало таки прикладав праці, щоб обробити свої писання і мало знав добрі приклади артистичної роботи у других писателів... інколи виходять у Шевченка речі, котрі просто противно² читати всякому чоловікові з літературним образованием і з простим смаком». («Громада», стор. 187).

Очевидно, як бачимо з наведеного, Драгоманову ходить не так про знецінення Шевченка-людини, як скорше про те, щоб зробити такий висновок:

«От через це все «Кобзар» увесь, як він єсть, не може стати книгою цілком народньою». («Громада», стор. 193).

Треба, на думку Драгоманова, не тільки відкинути культ Шевченка, а ще навчить український нарід вигадки, що: «Кобзар єсть вже річ пережита, мало того: «Кобзар» багато в чому є зерно... котре перележало в коморі і не послужило як слід і в свій час, коли було свіже, а тепер вже мало й на віщо годиться!» («Громада», стор. 194) бо ж пише він: «ми бачимо, які старі й вузькі Шевченкові думки й мрії.

«Звісні уступи Шевченкового «Послання» істинно глупі і вони власне через свою глупоту стали популярні».

«Шевченко не думав» — пише Драгоманов — виробляти особну самостоячу літературу і мову». «Взагалі ж», твердить Драгоманов, «не можемо признати Шевченка за викінченого поета образованої громади». А з того всього, нарешті, робить Драгоманов такий потрібний йому висновок: «через те Шевченко

² Гидко — Р. З.

не може примусити образованих українців, навіть українофілів, не признавати Пушкіна і Лермонтова за рідних їм поетів».

Та всі заходи Драгоманова знецінити «Кобзаря» — були марні — *геній Шевченка переміг*, а серце українського народу чуло, що він, а не хто інший, був справжній українець, репрезентант нації і всупереч усьому росла його популярність. З цим фактом остаточно мусили погодитися всі. Але, як побачимо, навіть прихильники не забували використовувати ті чи інші твердження Драгоманова, а думки самого Шевченка почали «інтерпретувати» по-своєму.

В наслідок цього появився на коні нашого життя «Кобзар» в ролі «любителя рідної старини» — козаків у червоних жупанах, шаблук, чубів, «гетьманів у золоті», гопака, «садка вишневого коло хати» і «геройських вчинків» скерованих проти татар, навіть ляхів, *але, борони Боже, не проти москвинів!*

З одного боку ідеологічні нащадки Брюховецького, Самойловича та Скоропадських часто намагалися промовчати цілком не лише соціальні моменти, але й антимосковську лінію «Кобзаря». З другого боку духовні спадкоємці «татарських людей» — прислужники червоної Москви, демонструють нам Шевченка в ролі пів-гайдамаки, пів-розбишаки, який «різав все, що паном звалось», глузував з козацтва й гетьманів, глузував з релігії й Бога, ненавидів «шляхту й поляків», але не робив різниці між писанням українською та московською мовою і, звичайно, наслідував з захопленням усяких Чернишевських і навіть наче б то захоплювався тим Некрасовим, якого Шевченко ж назвав у своєму «Щоденнику» дослівно: «не поетом і навіть віршописцем партацьким».

Модерна галузь першого типу українофілів спробувала зробити з Шевченка «гетьманця» власного типу.

З метою краще уgruntувати своє москвофільство, як цей рід українофілів, так і лівійші групи поставили великий натиск на Шевченковому «славянофільстві», зробивши з нього «пророка славянської єдності».

Нас тому не повинно дивувати, коли вони пишуть: «поет назавжди зберіг у своїй душі пошану і глибоку прихильність до гетьманщини, як до колишньої форми української державності» і коли вони ж запевняють, що Шевченко учить нас «нехай братаються українці зі своїми ворогами» (передмова проф. Дорошенка до пражського видання «Кобзаря», перевиданого у Нью Йорку видавництвом «Дніпро» в 1953 році, стор. 30). Ми стало повинні пам'ятати, читаючи подібні коментарі, що не Шевченкові, а їм треба навчити нас шанувати форму більше

ніж зміст і їм же треба підготувати ґрунт до «братання» з москвинами. І вони ж, при цій нагоді, пояснюють, що Шевченко зве «москалями» — салдатів і таким чином «за одним махом» є цілий «Кобзар» спрепарований так, щоб не надто перешкодив політиці, яка закінчилася відомою «грамотою» про творення московської федерації.

Перед тим, як навести дальші цитати, слід ствердити ще раз, що майже всі ті українці (маємо на увазі всіх автономістів і федералістів, незалежно від їх соціально-політичних поглядів), в оцінці національних поглядів Шевченка мало різниться між собою та не можуть визволитися з під впливу наведених «тез» Драгоманова.

Для порівняння з одного боку з цитованими твердженнями Драгоманова, а з другого з далі поданими твердженнями Сфремова цитуємо тут з ч. 5 Бюлетеня УВАН де-які тези «доповіді» на шевченківській конференції (24-25. IV. 1946 р.). проф. Дорошенка, який ще раз ствердив: «в першому періоді до 1843 р. бачимо романтичне захоплення і ідеалізацію козаччини в душі народніх про неї уявлень і гетьманщини, як доби козацької слави і волі». «На історичні уявлення Шевченка з доби Гетьманщини мала великий вплив» «Історія Русів». «Перша подорож поета на Лівобережжя, колишню Гетьманщину, приносить перелом в його поглядах на українське історичне минуле». (Неправильність цих тверджень буде висвітлена на властивому місці).

Чолові представники «демократично-народницького» українофільства спробували сотворити нам образ трохи іншого Шевченка, але, творячи цей образ, вони не спромоглися визволитися з-під впливу свого «божка» М. Драгоманова і тому багато в де-чому вони повторювали, змягчивши оскільки можливо, ті ж твердження Драгоманова. Але між ними і Драгомановим була й де-яка істотна різниця: Драгоманов був людиною чужою українській культурі і те, що писав по-українськи, що робив серед українців, не було наслідком «голосу серця», тільки «голосом розуму», який вказав йому на konieczність вжити всі заходи, щоб скерувати український рух у бажаному для Драгоманова (і некористному для України) напрямі. Аналіза поглядів М. Драгоманова є в наступному томі «Критичних Нарисів». Тут же обмежуємося до наведення уривка з листа М. Драгоманова до його сестри — Олени Пчілки, який показує усю приховану ненависть Драгоманова до Шевченка. Ось він:

«ні панять вполне свою тему, ні пастроіть песи, ні очістіть подробности так, штоби сор от зерна отпал — не хватаєт у него уменья і вкуса. Да верно последнево у него і не било мно-

го... Вот хотя би і «Неофіти» — какая местамі шаблонная пошлость і какая мазня і суздальщина» (З листа з 26. XII. 1885 р. до О. Пчілки).

Інакше справа стояла з демократично-народницькими колами. Більшість представників цього напрямку керувалися серцем, сентиментом до української пісні, слова, звичаїв, побуту і т. д. Однак з цього сентименту вони не робили належних національно-політичних висновків, бо вони не розуміли як слід, ні минулого українського, ні справжньої істоти московсько-української проблеми, дивлячися на те очима Драгоманова. Але, повторюємо, — вони любили мову, пісню, побут, і тому вони *любили* Шевченка, але бачили його... автоморфічно.

Тому вони з «батьківською усмішкою» приймають «захоплення козацтвом» у «Кобзарі» (бо і самим їм подобалися козаки), але це «захоплення» Шевченкове вони ототожнюють зі своїм і думають, що Шевченко так, як вони самі, *бездумно* захоплювався «козаками та гетьманами» самими по собі і що так, як і вони, коли згодом (як писав Драгоманов) «порозумнійшав», визнав це захоплення «гріхом молодости».

Ось як про це говорить, яке розуміння «Кобзаря» сугерує Єфремов читачам своєї «Історії українського письменства». Він, звичайно, вихвалює в ній Шевченка, як «пророка України», але висловлює таку думку: «Не вважаючи на свою *формально не велику й досить припадкову освіту*... розбірає Шевченко і давні дії рідного народу». (стор. 13. т. II.).

Як бачимо, це є лише модифікація твердження Драгоманова про «неуцтво» Шевченка.

Далі, очевидно, треба було Єфремову в зміненій формі, достосованій до інших де-що завдань, пустити в обіг твердження Драгоманова про те, наче б то Шевченко відмовився від своїх первісних симпатій до козацького минулого України. Це робить Єфремов, пов'язуючи цю зміну з перебуванням поета на Україні: «Та прудко збігли три літа... додаючи досвіду... «і я», каже Шевченко, «прозрівати став потроху» («Три літа»). «Поет *переглянув* свої попередні погляди й багато дечого поодміняв у них. Тепер він переконався, що наша давня слава, наша історія... і чимало темного та ганебного показує... «що за чужі й далекі справи, або за вигоди егоїстичні точили кров рідного народу» («Історія українського письменства», т. II, стор. 15.)

Далі Єфремов у такому ж тоні пише про автора «Кобзаря»: «Він бачить окремі факти лиха на землі, та не вміє ще їх зв'язати в одну цілість»... «Прокидається вже подекуди нарікання на громадський нелад» (цей вираз Єфремова є «зразковий»

по своїй наївності й неясності), «національну боротьбу з Польщею закрашено вже соціальною барвою... Думка поета блукає в первісній невинності» (Там же, стор. 14).

Ці всі твердження не були наслідком власних студій, а тільки були відгомонам думок Драгоманова, поєднаним з власним українофільським світоглядом. Тому ж далі сугерує нам Єфремов, немов Шевченко нарешті дійшов до тої «політичної мудрости», до якої заблукав за допомогою Драгоманова сам Єфремов, це б то, що боротися треба наче б то не з нацією-гнобителем, не з московським народом, лише з режимом і не за національне визволення, а тільки за зміну режиму в чужій державі. За доказами Єфремов не шукав, а хоче щоб ми думали, немов, «Про Шевченкову зненависть до режиму свідчить його славянофільство».

Далі, зробивши з Шевченка не «борця проти московського народу, а лише борця проти монархічного режиму», треба було сильніший наголос поставити на демократизмі Шевченка, і ці групи українофілів це й зробили. Оповіднено, що Шевченко це «поет-демократ» і прихильник федералізму (бо неначе б то він був членом Кирило-Методієвського Брацтва).

Підтвердження цієї думки крилося, як гадали ці українофіли, у словах: «Чи дождемося Вашингтона з новим і праведним законом?»

Дійшовши до таких висновків, лишалося тільки поєднати в нездатних до логічного думання головах обмосковленої української інтелігентської «маси» ідеї, приписані «Кобзарю», з ідеями того, хто їх заперечував, намагаючися в цей спосіб знищити і «Кобзаря», і його автора.

Ось, що пише Єфремов на стор. 151, т. II. своєї «Історії українського письменства»: «Драгоманов був тим „апостолом правди і науки“, що його з такою тугою виглядав перед смертю Шевченко». Отже на думку Єфремова Шевченко мав «виглядати» саме того хто заперечував його думки і намагався знецінити його самого!

Так Шевченко стає тільки «предтечою» властивого «месії» наших українофілів — Драгоманова.

На маргінесі цих слів мусимо зазначити, що не всякому могло б прийти в голову написати таке!

Ми навели лише цитати з трьох авторів, але самих подібних цитат можна було б назбирати грубу книжку, і що найгірше — багато з тих вигадок дісталось до підручників (Дорошкевич, Радзикевич та інші.).

Однак, і наведених цитат вистарчає для ствердження факту, що навіть, коли не брати під увагу скрайне лівих і скрайне правих «інтерпретацій», — існування «Кобзаря» українофільського, *далекого своїми ідеями від дійсного «Кобзаря»*, не є лише «теорією», а тим більше не є вигадкою.

II. НАЙЧАСТІЙШЕ ВЖИВАНІ СПОСОБИ ЗАМІНИ ІДЕЙ ШЕВЧЕНКОВОГО «КОБЗАРЯ» — ВЛАСНИМИ.

Ми, звичайно, не маємо наміру знайомити читача з усіма способами підмінювання ідей Шевченкового «Кобзаря» — власними, як тому, що цій справі довелося б присвятити окрему книгу, так і тому, що тут ми хочемо лише показати на кількох прикладах, як це роблять наші «коментатори».

Однак, перед тим, як подати ряд прикладів свідомої заміни ідей «Кобзаря» іншими, часто — протилежними, спочатку мусимо згадати кількома словами «редакторів» що... виправляли мову «Кобзаря». Отже, як М. Драгоманов, так і ряд галицьких «редакторів» були тої думки, що Шевченко в своїх віршових творах «спотикається», виявляючи брак вміння орудувати віршованою мовою.

Про це акад. С. Смаль-Стоцький в 1928 році писав: «Дотеперішні видавці поступали собі нераз прямо по-варварськи з його творами, замінюючи текст до вподоби. На це можна б навести досить багато прикладів» (ЛНВ за 1928 рік, кн. III, стор. 252). В іншій своїй статті, той же автор стверджує: «Видавці робили в тексті зміни, очевидячки, щоб «поправити» поетичну форму, бо Шевченкової вони НЕ РОЗУМІЛИ; або щоб внести свої ідеї або прямо з непорозуміння».

До цих глибоко правдивих слів акад. С. Смаль-Стоцького слід додати хіба, що всі «поправки» форми *показалися зайвими* і свідчили тільки про те, що «редактори» мало ріжнилися своїм розумінням поетичних форм від тої відомої з байок тварини, яка, вислухавши спів солов'я, заявила: «Коли б ти нашого послухав півня, тоді б ще краще заспівав» (Глібов «Осел і соловей»). Однак і такі «поправки» форми також завжди змінювали до певної міри й текст твору, його ідеї, спричинюючи тим велику шкоду.

Галицькі видавці, не розуміючи релігійних поглядів поета, робили рівнож у тексті зміни, які мали б усунути «антирелі-

гійні» на їх думку, вислови поета. Але найбільшої шкоди наробили всякі спроби «притосувати» Шевченка до власних поглядів. До подання кількох таких спроб ми й переходимо.

Не будемо спинятися на явному й безсоромному фальшованню цілих уривків, стосованому московською окупаційною більшовицькою владою, обмежуючи свою увагу головно до способів стосованих такими ще пристойними редакторами й коментаторами, як проф. Д. Дорошенко.

Читаючи уважно редагованого ним «Кобзаря» (вид. 1940 року, перевидане фотодруком у Нью Йорку в 1953 році), змушені будемо ствердити намагання редактора шляхом коментування підмінити погляди Шевченка іншими. Вже до Шевченкової «Катерини» додано пару приміток, що міняють відношення поета до москвинів. Говорячи про присвяту цього твору Жуковському, автор дбайливо пояснює, що Жуковський був «відомим російським поетом» і що він «допоміг Шевченкові визволитися з кріпацтва». Допомога Жуковського, як ми знаємо зводилася до того, що він дозволив маляру Брюлову себе намалювати і допоміг портрета пустити в лотерію. Далі читаємо, наче б то «може бути, що Шевченко з розмислом присвятив йому свою поему», бо, мовляв, було відомим, що Жуковський був нещлюбним сином («байстрюком»), московського офіцера і полоненої туркені — Сальхи.

Тимчасом не маємо найменших підстав припускати, що Шевченко так нетактовно заховався у відношенню до Жуковського, бо ж всякий натяк на такі інтимні особисті справи та ще за тих часів, інакше назвати не можна. Ми з ще більшим правом могли б припускати, що Шевченко, присвячуючи Жуковському саме «Катерину», хотів підкреслити, що не зважаючи на участь кількох москвинів у викупленню з кріпацтва самого поета (в тому і царської родини), він ставиться до москвинів з таким упередженням, а то й зненавистю, на які вони заслужили від українців, як нації. Однак ми не висуваємо такого припущення, хоча воно є більш імовірне, ніж подане Д. Дорошенком.

Та щойно наведене нами пояснення Д. Дорошенка, ще не може само викликати такого баламуцтва, як наступне. Коментатор так далі «пояснив» слово «московка», щоб відразу піддати читачеві неправильне розуміння як «Катерини» так і «Кобзаря» взагалі.

Ми знаємо, що український нарід за часів Шевченка не звав москвинів «руськими», тільки... «москалями», але тому, що народні маси мали до діла в першу чергу з московськими вояками, які їм дошкуляли, в ужитку назва «москаль» означала також

і «московський вояк». Коли почали брати українців до московського війська, почали й тих московських вояків «українського походження» звати «москалями». Тому «московкою» звали: 1) москвинку взагалі, 2) жінку москвина — московського вояка і 3) жінку українця-«москаля», це б то вояка московської армії. Ця остання назва не була позбавлена слухності тому, що жінка-українка, йдучи за чоловіком не лише відривалася від свого народу, але й виховувала дітей, що їх національна свідомість мала певні ознаки, як не яничарства, то національного гермафродитизму.

У світлі сказаного яким є, що наведене далі пояснення проф. Дорошенка є у великій мірі тенденційним. Д. Дорошенко пише: «Московками називав наш нарід солдатських жінок». На це мусимо відповісти Д. Дорошенкові: «Наш нарід живе і в Галичині, і на Буковині, і Закарпатській Україні, але там він ніколи не звав так солдатських жінок, бо ті землі не були окуповані москвинами і військо там не було московське. Отже, не всяка «жінка вояка» була «московкою». Але перше значіння (основне) слова «московка» і друге — на тих українських землях рівнож вживається. Тому, що далі в поемі «Катерина» всюди говорить про «москалів — чужих людей», це б то про москвинів, і ні про кого більше, «пояснення» Д. Дорошенка лише вносить плутанину. Адже ж ми в «Катерині» Шевченка читаємо: «може вже в Московщині другу кохає», і тому мати каже Катерині, що її «старости, бояри» — «в Московщині» і туди її посилає шукати москаля. «Іди ж шукай у Москві свекрухи». Тому ж Катерина, рушаючи на Московщину, каже: «В далекому краю в чужу землю чужі люди мене заховують», і тому ж москалі говорять до неї московською мовою.

Але тому, що в поемі мати Катерини виразно каже, що воліла б, щоб її дочка дісталася «гадині», а не «москалеві», то обмосковлені редактори й коментатори вже за царату авторитетно «пояснювали», що Шевченко остерігає дівчат, щоб не кохалися з... салдатами! Коли ж прийшли до влади на Московщині московські більшовики, які на початку дуже запобігали перед «салдатами», таке «пояснення» було рівнож непридатним і тому, вони, скориставши з того, що Шевченко, щоб підкреслити яскравіше нелюдський вчинок батька Катериного сина, згадав про те, що він на війні став офіцером, а згодом і заможною людиною, оповістили, що Шевченко і в «Катерині» говорить про шкідливість кохання з паничем-офіцером. Цим пояснюється, що у трьохтомовому виданні творів Шевченка під редакцією колегії на чолі з Корнійчуком, в склад якої входять також Тичина

та Рильський («Держ. Видавн. Худож. Літератури» 1949 р.) в томі першому на стор. 604 знаходимо такі «пояснення»: 1) «Москалі — царські салдати. В данному разі Шевченко мав на увазі офіцерів. Це видно з дальшого змісту поеми, де Іван показаний «старшим», паном, що їде в кареті» 2) «Московщина — царська Росія».

Нарешті, в підручнику для середньої школи («Історія української літератури» Радзикевича, Мінхен, 1947 рік) так пояснено «Катерину»: «У Катерині» дав поет понурий малюнок бездолля українських дівчат, яких красу, молодість занапащали різні вітрогопи, пройдисвіги. Катерина, яку знеславив російський офіцер мусіла покинути батьківський дім...» Автор підручника ані трохи не журиться тим, що в тексті Шевченка немає мови про те, що той москаль був «вітрогоном», що ясно з текста, що кохаючися з Катериною він ще не був офіцером і що поет виразно всюди підкреслює не його соціальне становище — тільки національність!

Так, нарешті, як бачимо, спільними зусиллями було цілковито стерте антимосковське вістря Шевченкової «Катерини» і перекреслено вперто повторювану в ній Шевченком провідну думку.

Наші сучасні москвофіли є, звичайно, прихильниками слов'янської ідеї, бо вперто, (хоч і безпідставно), включаючи москвинів у число «слов'янських народів», ширячи «слов'янські» симпатії, тим самим пропагують тісніший зв'язок з московським народом, ніж з іншими.

Д. Дорошенко у своїй праці «Слов'янський світ» твердить на стор. 107, що на зміну первісного слов'янського типу москвина, вправді, мали «домішки» певний вплив, та «не такий вже сильний, як у свій час доводила група польських письменників з Духінським на чолі». Тим часом хоча б московський історик проф. Ключевській та проф Покровській визнають, що в жилах сучасного москвина тече що-найменше 80% фінської крові. Ряд інших же московських авторів стверджують, надто велике відхилення московського антропологічного типу від слов'янського. Тимчасом майже всі українські «автономісти» безпідставно включають москвинів у число слов'янських народів і підтримують своєрідне «слов'янофільство». Власне тому коментатори Шевченка намагаються підкреслювати при найменшій нагоді особливі «слов'янські симпатії» поета. Як це робиться, можемо побачити хоча б на прикладі з поясненням до «Івана Гуса».

У вступі до поеми «Єретик або Іван Гус», звертається, як ми знаємо, наш поет до чеського вченого П. Шафарика зі словами:

«Слава ж тобі, Шафаріку,
Во віки і віки
Що звів еси в одне море
Словянської ріки».

Наведені слова зручно використовує Дорошенко для підмінення поглядів Шевченка. Коло останнього слова ставить коментатор помітку, яка відсилає читача до такого пояснення, вміщеного під текстом на цій же сторінці: «Словянофіли московські мріяли про те, щоб усі словянські народи злилися в один нарід російський, цю думку висловив російський поет Пушкін, сподіваючися, що «словянські струмочки зіллються в російським морі». А словянофіли українські хотіли б, щоб кожний словянський нарід, *єднаючися в одну братерську спілку* з іншими словянськими народами, зберігав свою індивідуальність. Отже, і *Шавченко* говорить про «одне море», в якому зливаються словянські ріки й *витворюють одну духову спілку*, де всі рівні і ніхто не панує над другим».

Читач, перечитавши таку примітку, починає згодом помилково думати, що то *Шевченко*, а не коментатор, мріяв також і проте, що всі слов'яни об'єднуються в одній словянській федерації, в яку будуть входити, звичайно, і москвини. Тимчасом твір Шевченка не дає жодних підстав для такого твердження! По-перше, коли Шевченко навіть і згадує в тих чи інших творах про слов'ян, то ніколи не зараховує до їх гурту москвинів. По друге: В наведеному уривку він говорить лише про те, що Шафарик у своїй книжці «Словянська давнина» уже звів («звів еси») «в одне море словянської ріки» — це б — то угрунтував спільне походження й минуле словянських народів. Про жодну ж «спілку» і жодне «море», в якому мають (у майбутньому) зливатися «слов'янської ріки, чи про якусь федерацію *Шевченко й не згадує!* Натомість далі в тому ж вступі до «Івана Гуса» читаємо: «А я нишком Богу помолюся, щоб усі слов'яни стали добрими братами і синами сонця правди і еритиками отакими, як Констанцький».

Стати «добрими братами» — це не значить створити якусь одну спілку, лише значить ставитися з любов'ю один до одного, в потребі — підтримувати (як, напр. підтримують себе взаємно заприятелені держави) і діяти так, як належить «синам сонця правди», це-б-то керуючися справедливістю.

З наведеного ясно, що коментатор зручно підмінив думку Шевченка — іншою, потрібною коментаторові, але чужою Шевченкові.

Для тої ж мети у вже згадуваному «Кобзарі» під редакцією Д. Дорошенка, додано серед інших приміток та пояснень до «Великого Льоху» і таке: «третя московська ворона зупиняє розвиток визвольних змагань у самій Росії й душить усі її народи» (стор. 134). Завдяки наведеному «поясненню» московський нарід робиться також жертвою «злого духа», як і інші «народи Росії», а тим самим — не несе відповідальности за політику Московщини. Тимчасом у тексті стоїть виразно, що перша ворона каже: «і я люта, а все-таки того не зумію, що москалі в Україні з козаками діють».

Подібним же способом уся моральна відповідальність за загарбницьку політику московського народу перекидається на самий тільки уряд такою приміткою: «Російський уряд від початку ХІХ століття став систематично завойовувати Кавказ... Російський уряд від часу до часу виряджав...» Коментатора мало журить те, що речник народу московського (а не уряду!) Пушкін захоплювався тим, як московське військо, мов «чорная зараза» вигублювало й нищило «племена» Кавказу.

Щоб всупереч усім свідченням, фактам і навіть висновкам слідства безпідставно включити Шевченка в число членів Кирило-Методієвського Брацтва, цілком ясні слова Шевченка з «Послання» — «Розкуйтеся, братайтеся! У чужому краю не шукайте, не питайте того, що не має і на небі, а не тільки на чужому полі» — одержують на стор. 155 примітку, яка «пояснює» слово «братайтеся» так: «закладайте політичні товариства-братства (от як братство Кирило-Методієвське, до якого пристав скоро потому сам Шевченко)».

Як бачимо, вжите Шевченком цілком у іншому значінню слово «братайтеся» в творі написаному тоді, коли Шевченко певно не знав навіть про жодне «Кирило-Методієвське Брацтво», яке тоді щойно організувалося — було спритно використане, щоб прищепити читачам неправильну думку про Шевченка.

Текст же «Послання» не лишає сумніву, що Шевченко закликав усі суспільні верстви українського народу до братського об'єднання та і саме «Послання» було заадресоване лише до українського народу, до його освіченої верстви.

Навіть довгий і вистарчаюче ясний заголовок «Послання» уважав конечним проф. Д. Дорошенко «пояснити» всупереч тексту, написавши, що наче б то «В цій своїй поемі Шевченко звертається до сучасного йому українського панства» (по що ж тоді автор «Послання» писав у заголовку: «і мертвим і живим і ненародженим землякам моїм?»).

Але є ще значно «сміливіші» коментатори за проф. Д. Дорошенка! Згадати б, хоча б для прикладу, як відомий публіцист наших радикалів — Коберський робить з Шевченка прихильника соціалізму й ідеї скасування приватної власності.

На стор. 14 своєї книжки «Українське народництво по обох боках Збруча» подав Коберський ці чотири рядки вірша Шевченкового з такими підкресленнями де-яких слів:

«Чи є що краще,
Лучше в світі,
Як у купі жити,
З братом добрим
Добро певне
Пожить не ділити».

На підставі цієї строфи, цитуючи яку Коберський з наміром не подав, з якого твору поета вона взята, робить висновок, що Шевченко був прихильником соціалізму, скасування приватної власності і спільного комуністичного господарювання.

Ми зараз пояснимо «забудькуватість» п. Коберського. Ця строфа взята з наслідування 133 псалма Давидового. Коли ж ми, взявши Біблію, перечитаємо той псалом, то побачимо, що той псалом починається так: «Глянь, як добре і як любо, коли брати живуть укупі» (стор. 564 Бритійське видання). Цю думку й переказав без змін Шевченко, ще обмеживши царя Давида, словом «добрим» (це б то не з усяким «братом»).

Як бачимо, тепер нам після такого коментовання Коберським цього твору Шевченка лишається до розв'язання хіба питання, чи і цар Давид не був часом прихильником ідей Маркса чи когось іншого з ідеологів соціалізму?

Цей метод з-посеред наших коментаторів-українофілів стосувався не один Коберський.

Ось недавно автор «Основ марксистського літературознавства» — Петренко вже на еміграції опублікував статтю, в якій на початку повторює старі думки ще Драгоманова і Єфремова, яко власні, пишучи: «Шевченко (до 1843 р.) нагадує талановитого учня, котрий засвоїв те, що зачерпнув з «Історії Русів», але погляди ці не відзначалися окресленістю, якою позначився світогляд Шевченка пізніших часів», пише він, і потім, щоб з'ясувати нам ту «окресленість» поглядів та клясового світогляду, подав переспів іншого, 44 псалма Давида.

Як і в першому випадку, переспів мало різниться від оригіналу: і в ньому, як і в оригіналі, говориться про поневолення цілої нації, про занепад її (а не якоїсь кляси тої нації). Шевченко перекладав отже: «вороги нові розкрадають, як овець нас і

жеруть нас... покинув нас Боже на сміх людям, в наругу сусідам». Коли ми замість «нас» спробуємо підставити «селяни», «кріпаки» чи щось подібне, а не українську націю, тратить усе всякий глузд, а до того ми в цілім «Кобзарі» не знайдемо місця, де б слово «ми» означало лише клясу. Тільки нація в цілому може бути кинута «в наругу сусідам» (які до речі тоді самі у себе мали кріпацтво), і ті сусіди, будучи державними націями, можуть «сміючися кивать головами».

Ріжність від псалма Давидового переспів Шевченка словами: «Поборов ти першу силу, побори ж і другу, ще лютійшу». В інших своїх поезіях Шевченко називав (порівнюючи) не раз Московщину лютійшою за Польщу, і тут, коли слово «сила» розуміти, як силу нації, держави — речення є логічне. Але спробуйте замінити слово «силу» тямкою «пани», і речення тратить зміст, бо для «клясово» думуючої людини «пани» є одною і тою ж силою у всіх випадках.

Так намагаються ліві українофіли перетворити «Кобзаря» на твір соціалістичний.

Щоб не поминути насвітлювання Шевченка комуністами, згадаємо хоча би такі слова відомого комуністичного поета — Сосяри:

«Коли б Шевченко жив тепер,
Він був би членом Ве-Ка-Пе».

Ще очевидно далі пішов землячок Шульга-Шульженко, що написав, звертаючися до Шевченка: «Як би ти жив, то... то працював би зі мною в Че-Ка».

Вже кілька наведених нами прикладів не лишають жодного сумніву в тому, що «українофіли» (без різниці соціально-політичних поглядів!) досить «попрацювали» над зміною поглядів Шевченка і що тому *конечним є виявлення справжніх поглядів поета та зясування усієї незвичайности появи його серед нас!*

Однак, незвичайність поглядів великого поета і всю їх глибину можемо ми оцінити лише на тлі історичної дійсности, лише пізнавши ті історичні лаштунки, на тлі яких довелось виступати Шевченкові. Без цього не зможемо належно також оцінити геніяльної інтуїції поета. До висвітлення тих історичних лаштунків переходимо в наступному розділі, але перед цим мусимо ще раз спинитися над питанням автентичности тексту «Кобзаря».

Обминути цього питання не можемо, бо ж читач, бажаючи сам переконатися в єдиноможливості такого розуміння тексту, яке лягло в основу цілого ряду наших тверджень, звернеться до тексту «Кобзаря і не раз може натрапити на цілком інший

текст. Ми не збиралися спинятися над большевицьким «опрацюванням» тексту творів Шевченка, але на жаль, ті «опрацювання» були пущені «в обіг» і еміграційними видавництвами, а це змушує сказати і про них кілька слів. Адже ж правильне розуміння висловлених у «Кобзарі» поглядів поета базується на тексті «Кобзаря», але на тексті автентичному.

Оскільки йде мова про автентичність тексту віршованих творів Шевченка то большевицькі редактори блискуче використали ту обставину, що доводиться мати в основному до діла з чотирма «текстами». Перший текст «Кобзаря» 1840 року (дуже коротенького — поезії початкового періоду творчості), текст окремо виданих у 1841 році «Гайдамаків», текст так зв. «Чигиринського Кобзаря» з 1843 року до якого доброшуровані були примірники, що лишилися ще нерозпроданими «Гайдамаків» виданих в 1841 р. і нарешті — текст «Кобзаря», який Шевченко подав на розгляд цензури в 1858 р. Цензура багато де-чого поскреслювала, в процесі заходів що-до дозволу довелося поробити різні зміни і нарешті щойно в кінці листопаду 1859 року був отриманий дозвіл. В грудні цей текст друкується, а в кінці січня 1860 року Шевченко вже розсилає видрукованого з датою 1860 р. «Кобзаря». Наслідком того всього текст в редакції 1858 року в багато чому різниться від тексту видрукованого в 1860 р. примірника, на якому ще є зроблені рукою поета поправки.

Нормально — повинна була б остання редакція, зроблена самим поетом лягти в основу тексту, а всі попередні варіанти — дістатися до «Варіантів» у кінці книжки.

Але така розв'язка не влаштувала ті чинники, які хотіли ослабити те вражіння, яке роблять твори Шевченка і які тому у всіх випадках брали той текст, який найбільше відповідав їх плянам, а де-коли вони використовували також взагалі непевні «автографи».

З окрема заслуговує на увагу т. зв. «Передмова» до «Гайдамаків», бо хоч вона написана самим Шевченком — вона є цілковитим запереченням головніших ідей самої поеми.

Для кожного ясно, що Шевченко, який за намовою приятелів (імовірно — Гребінки) і за заохотою і матеріальною підтримкою Мартоса видав свої перші твори; видаючи їх мусів числитися з «порадами» Мартоса, а може й Гребінки. Безперечно також, видаючи «Гайдамаків» він не важився нехтувати настирливими порадами своїх старших прихильників. Очевидно, наслідком тих «порад» — була написана «Передмова» до «Гайдамаків».

Шевченко так уклав свою «Передмову», додану після самої поеми, що всякому ясно, що ця, уложена в півгумористичному тоні «Передмова» є чимсь цілком окремим і надто далека від твору не лише своєю формою (проза), але й думками! Думки висловлені в «Передмові» надто різняться від ідей якими пройнята ціла поема, надто виразно виявляють тенденцію затерти, приглушити сказане в поемі і тому викликають вражіння латки нашитої на цілому під тиском якихось нам невідомих чинників.

Як ми вже казали у видання 1843 р. включено той видрукований раніше текст «Гайдамаків» просто механічно — недопродані примірники доброшуровані до «Чигиринського Кобзаря», отже тому їх текст у тому виданні не можемо брати в рахубу.

В році 1858 поет, який тоді вже мав 44 роки, мав великий життєвий досвід, мав змогу продумати, передискутувати й перевірити не одну свою ідею, готує нове видання тих усіх своїх віршованих творів на які може сподіватися одержати дозвіл від цензури.

Тому власне текст «Кобзаря» в редакції 1858 р. і є для нас обов'язковим, він найбільше відповідає поглядам самого поета, який тоді, безперечно, вже ставився критично до порад своїх приятелів, а в тому числі й П. Куліша.

Однак друкування творів Шевченка в друкарні, яка належала П. Кулішу, дала таки змогу останньому подекуди вплинути на текст «Кобзаря» і безперечно Шевченко мусив погодитися з доконаним фактом.

Отже тому, маючи текст «Кобзаря» переглянутий і виправлений поетом безпосередньо перед відданням його в 1858 р. на розгляд цензури, це б то т. зв. редакцію 1858 р. ми повинні держатися того тексту.

Редактор П. Зайцев, який редагував текст творів Шевченка для видання Українського Наукового Інституту у Варшаві, заявив, що він дає перевагу тексту 1860 року, але в дійсності в багатьох місцях подавав основний текст не за виданням 1860 року, чи 1858 р., тільки за виданням 1841 р. а траплялися досить численні випадки коли подавав за текстом останнього тодішнього видання (1934 р.) большевицького. Усі ж інші тексти — подав П. Зайцев при кінці серед «Варіантів та уваг до тексту» друкованих петітом, зазначаючи як є в тому чи іншому виданні.

На жаль, ми знаємо, що 99 відсотків передплатників і читачів не будуть порпатися в тих «Варіантах та увагах» поданих дрібним шрифтом в кінці творів, а тому буде ширитися, як «ав-

тентичний», той текст, який знаходить читач в кожному томі, як основний.

Завдяки сказаному текст, з яким не згоджувався сам поет, і в пізнішому виданні відкинув, або й був скомбінованим пізнішими видавцями, яким з тих чи інших політичних міркувань оригінальний текст був не на руку — почав ширитися і давати змогу приписувати Шевченкові ті погляди, які були йому чужі.

Для прикладу нагадуємо хоч би ту «Передмову» до «Гайдамаків» про яку вже попереду була мова.

«Гайдамаки» пройняті ідеєю відновлення української державности (ця ідея — як мрія ясна виринає і у Яреми і у тих старшин, що зійшлися святити ножі і у самого поета, який починає «Свято у Чигирині» словами: «Гетьмани, гетьмани»). Рівна ж підкреслена в поемі «Гайдамаки» ідея безкомпромісової боротьби.

Шевченко й пізніше, у вірші адресованому до М. Гоголя протиставляє безкомпромісовий патріотизм свого Гонта угодовському льокайству тих, хто «виховують» своїх синів для... окупантів. А це показує, що і три роки по виході «Гайдамаків» поетові були дорогі ті ж ідеї, присвічували ті ж ідеали.

А «Передмова»? в «Передмові» стоять фатальні слова: «ми (слов'яни) одної матері діти... нехай бачать сини й внуки, що батьки й діди помилялись, нехай братаються знову з своїми ворогами. Нехай... нерозмежованою останеться навіки од моря й до моря слов'янська земля».

Ясно, кому потрібно ширити таку ідею з.. підписом Шевченка.

Тимчасом сам Шевченко усунув цю «Передмову» з редакції 1858 р., більше того, не було її в виданні 1860 року, бо вона надто перечила поглядам Шевченка, а тому цілком неузасадненим є міщення її тепер. А однак її містять усупереч волі поета!

Подібних змін тексту є надто багато щоб їх тут усі наводити і ми мусимо обмежитися лише до привернення уваги читача до кількох щоб так зорієнтуватися в якому напрямці змінювано текст.

Ось напр. в поезії «До Основ'яненка» в тексті зрадагованому Зайцевим бачимо

«Наш отаман Головатий
Не вмере, не загине,»

замість

«Наша дума, наша пісня

Не вмере, не загине» . . .

які то слова опинилися серед «варіантів».

У «Гайдамаках» в тексті 1858 року *другий* розділ має заголовок «Ярема», але тепер фігурує в основному тексті «Галайда», хоча *щойно в сьомому розділі* одержує «Ярема» призвище «Галайди»! Отже ця зміна обнижує вартість твору.

Однак і у «варшавському» виданні (слідом за советським) затримано цю безпідставну зміну.

Крім того Шевченко початково, йдучи за переказом, думав, що титаря вбили у Вільшаній, але пізніше усталив, що таке сталося у Млієві. Тому він у виданні 1858 року *всюди* виправив «Вільшану» на «Мліїв» — однак видавці нинішні затримали цю помилку *виправлену самим поетом*.

В тих же «Гайдамаках» *випущено* 28 рядків, хоча без тих рядків неясно пощо намагається Галайда довше затримати Гонту на танцях.

У творі «Не зазидуй багатому» замінено такі слова

«Нема раю на всім світі, хіба що на небі»

на атеїстичне твердження:

«Нема раю на всій землі та нема й на небі».

Багато змін роблять те чи інше речення просто безглуздим, або наближують слова до московської форми, одночасно псуючи риму (напр. «кисни в чорнилі» замінено так на вислів «кисни в чорнилах»).

З «Невольника» зникли слова «Й на тім світі любитиму» та «І за тебе Господа благати», а вміщено уривка в якому тих слів немає.

Щоб легше було приписувати Шевченкові розчарування в козацтві — подано Зайцевим під заголовком «Сліпий» у основному тексті, як і в большевицьких виданнях, текст *відкинутий* самим поетом, який не був ніколи друкований до 1925 року. Той же текст, якого дав до «Кобзаря» в 1858 році сам поет, під назвою «Невольник», опинився аж в томі V. варшавського видання (у виданні М. Денесюка — том IV.) серед усяких варіантів, бо в тому тексті стоїть:

«Ще на Україні веселі
І вольнії пишались села
Тоді, як праведно жили
Старий козак і діток двоє
Ще за Гетьманщини старої
Давно се діялось колись . . .»

Тимчасом, за схемою і наших українофілів, і большевиків Шевченко обов'язково повинен був «розчаруватися в козацтві»,

а не навіть перед смертю писати про те, що за старої Гетьманщини в Україні «пишались вольні села» та й люди жили в них «справедно», це б то згідно з наукою Христовою.

Рівнож зникли з основного тексту слова:

«Старий вимовив і нишком
Богу помолився».

В «Кавказі» цілком ясні і зрозумілі слова

«Що день Божий довбе ребра
Й серце розбиває».

замінено на досить безглузді:

«Що день Божий добрі ребра
Й серце розбиває».

Навіть правильна, передана за латинською мовою в «Неофітах» назва «Сиракузи», замінена на сучасну італійську «Сиракуза».

Цих кілька прикладів можуть свідчити яскраво в якому напрямці нині працюють «шевченкознавці», та чому ми волимо вже ближче триматися тексту В. Доманицького.

III. ІСТОРИЧНЕ ТЛО, ЩО НА НЬОМУ З ТАКОЮ ЯСКРАВІСТЮ ЗАРИСОВУЄТЬСЯ ПОСТАТЬ ШЕВЧЕНКА.

Читача, який хотів би докладніше познайомитися з тими відносинами та політичними настроями, які були пануючими за часів життя й діяльності Тараса Шевченка, а також з причинами й чинниками, які до них привели, відсилаємо до іншої нашої праці (Р. Млиновецький «Історія українського народу», видання друге, доповнене, 1953 р. стор. 644).

Тут же, за браком місця, мусимо обмежитися до подання найконечніших для відтворення загальної картини уривків із названої праці, до наведення яких і переходимо.

«Старшина часів існування Козацької Держави особливо ж та, яка її створила, стояла виразно на становищі національному, діяла в інтересі «козацької нації», яку слушно ототожнювали з українським народом, який жив державним життям у Київській Імперії і Галицько-Волинській державі. Діячі тої Козацької Держави намагалися відродити стару нашу державу і всякі „союзи” трактували так, як і нині трактують держави

— це б то як „умови про співдіяння проти інших держав протягом певного часу».

«Подібним способом вони дивилися і на шукання „протекторів”, чого доказом було хоч би те, що Хмельницький спочатку шукав і прийняв протекцію Туреччини, потім змінив її на московську, а тамту — на шведську».

«Так думаючих українських діячів (у першу чергу старшину) московини та їхні агенти винищували всіма можливими способами просто фізично, а одночасно підтримували одною рукою (другою ж ослаблювали, узалежнюючи все більше від себе) той менш політично вироблений відламок старшини (переважно з людей, яких революційна хвиля винесла на поверхню з низів), який погоджувався на концепцію не незалежної держави, тільки окремої, з власним широким самоврядуванням, коронної провінції московської держави».

«До цього відламку, так би мовити, «козацьких автономістів» московини, користаючи з кожної нагоди, намагалися домішувати московські й інші чужинецькі елементи, далі ліквідуючи тих, котрі ще мріяли про незалежність свого народу і виходили з його національних інтересів. Цей процес, після поразки нашої під Полтавою, в прискореному темпі був доведений до кінця і тому в кінці першої чверти XVIII віку можна уважати зліквідованою всяку ширшу підставу для українського національно-державного руху, якого останні активні прихильники опинилися або з Орликом на еміграції, або були закатовані, або заслані в далекі краї московської імперії».

Впарі з тим ішла ступнева ліквідація решток автономії і решток окремішностей.

«Ступнева ліквідація решток українського адміністративного апарату особливо гостро відчувалася тими українцями, що працювали у військових канцеляріях та взагалі в залишках колишніх українських державних установ і своєю освітою де-що переважали загал, але не остільки, щоб охоплювати зором широкі обрії. Вони бачили «утиски» і тих конкретних московських адміністраторів, що їх чинили, але вони не розуміли, що і ті адміністратори, і московський цар, і ті представники освічених верств московських, які кричали про службу правді і добру та про людяність — усі мали одну й ту ж приховану мету: утримувати український нарід у стані такого знесилення, яке б робило його нездатним до будь-якого спротиву, щоб він не міг додуматися, яку долю йому готують загарбники і як він працював на своїх запеклих ворогів, не перешкоджаючи останнім,

вміру потреби, використовувати загарбану українську землю так, як використовується зложений у банку капітал».

«Однак, ці українські урядовці, не зважаючи на своє обмосковлення і несвідомість московських намірів — тужили за «своім», за старовиною і це імовірно також штовхало їх до літературної діяльності».

«І Самовидець, і Величко, і Гребінка (Грабянка), і Ханенко, і Маркович, і Покас саме з наведених причин, виявляючи свою любов до українських традицій, народу і землі, стояли, звичайно, не на ґрунті державної самостійності, тільки на ґрунті автономізму, у більшій чи меншій мірі — московфільського та писали — по-московськи. В наслідок того навіть такий кращий представник українських освічених верств, вихований в душі західньо-європейських демократичних поглядів, як Василь Капніст, який (був момент!) мріяв про визволення України за допомогою Німеччини (майже так, як Орлик), написав свою сумну «Оду» на остаточне поневолення України — московською мовою. Невідомий автор «Історії Русов» — прихильник європейських ідей т. зв. «освіченого абсолютизму» чи навіть свого роду народоправства і романтичного ідеалізування старовини. — малює в душі тих ідеалів і в душі московфільського автономізму викривлене минуле України тою ж московською мовою».

«Патріотизм здеморалізованої окупантами української старшини, обмосковленої майже до решти, — став носити чисто провінціально-становий характер і, фальшуючи минуле, відхрещувався від усіх ідей, за які боролись гетьман Орлик та українські патріоти козацької України, отже це був патріотизм антинаціональний, подібний до того, який могли мати мешканці міста Москви або мешканці Суздаля. Цей «патріотизм» був в істоті речі настільки московфільський, що власне мало віжнївся від патріотизму московського, підкреслюючи стало свій імперський патріотизм. Так напр., один із згадуваних авторів (Покас), у своїй передмові до „Описанія о Малой Росіі“ пише і „о великості малоросійської нації“ і „о козацьком народі“, який відзначався надзвичайною хоробрістю, проте наслідком свого обмосковлення, не розуміє за що боролися його великі предки та від кого грозить українському народові загин. Тому він підкреслює з особливим притиском завзяття козаків у „защите от поляков“, але... пишасться «к російському государству добровольним присоединением». Знає він, що „Статті“ Хмельницького були пофальшовані, але не знає того, що вони були вимушеним епізодом, що Хмельницький робив усе від нього залежне, щоб Україну визволити з цієї «спілки». Тому Покас, як і інші згадані нами авто-

ри, не тільки не виступає проти ідеї *Переяславу*, але приймає її за основу майбутніх українсько-московських відносин, не розуміючи справжніх цілей московської колоніальної політики та її *узасадненої послідовної неухильності*. Навпаки, з властивим усім їм примітивізмом, трактує її окремі моменти, як «*відокремлені „утиски“*, це б то за окремими „деревами“ не бачить „лісу“».

«Орлик шукав рятунку для України у відновленню держави предків за допомогою всіх можливих ворогів московської імперії — ці ж „історики“ й мемуаристи намагаються *погодити* свій „менший“ патріотизм (для них — український) з тим другим, якого їм прищепили москвини, патріотизмом „більшим“, імперсько-московським, *коштом першого*».

«Лише під впливом європейських ідей і принесеного з Заходу захоплення старовиною — освічені верстви починають, як ми вже писали, шукати шляхів до свого народу. Але це шукання має у великій мірі науковий характер. А разом з тим їм бракує політичної ідеї, браку розуміння навіть справжніх причин такого стану і свого, і свого народу — отже й невміння знайти шляхів порятунку. Україна осліпла і світ побачила таким, яким його хотіли показати їй найгірші її вороги. Ці «любителі старовини» і вчені не свідомі не лише справжніх причин занепаду України, якого дошукуються в режимі, але й не розуміють залежності між політичною і економічною незалежністю, як базою, та розвитком духових цінностей науки і мистецтва».

«Такі літературні течії, як сентименталізм, а потім романтизм, захоплюють інтелігентські кола України. Зацікавлення минулим, яке в попередньому столітті мало уґрунтувати права «малоросійського дворянства», в першій половині XIX століття оживлюється власне цими літературними течіями. Москвини й поляки, що вже виростили на Україні, під впливом цих течій також починають надзвичайно цікавитись „місцевою“ старовиною і етнографічними особливостями. Ні одні, ні другі вже не бояться „збудити покійника“, одні й другі уважають Україну невідривною частиною своєї землі, а українців, що заселяють ту землю — або архаїчною, відсталою відміною польського народу (польська „українська школа“), або московського народу (Сомов, Погорельській та інш.). Не природним було б, коли б не захоплювалися з тим більшим запалом „романтичним“ минулим України та її етнографічними особливостями також і обмосковлені українці. Усім їм здавалося таким натуральним, що коли Вальтер Скотт оспівував старе лицарство Шотляндії й Англії — то варті не меншої уваги романтичні сюжети з минулого України, скарби оригінального побуту та мальовничі одяги. Запопад-

ливо починають збирати і видавати пам'ятки усної словесности Цертелев, Ходаковскі, Максимович, Срезневський, Лукашевич, Метлинський, Куліш та інші; збирають та скуповують старовину Тарнавський та Галаган. Появляється досить багато творів на теми з минулого і сучасного українського життя. Однак, твори авторів-українців рижняться від творів на українські теми москвинів і поляків лише мовою (і то далеко не завжди!) Цей рух не знає і знати не хоче тої України, яка героїчно змагалася за відновлення держави предків. Письменники ті вишуковують головню постаті, які можна було дочепити до тріумфальних походів московської та польської націй. „Українці” і „козаки” Мальчевського, Залеського чи Гоцинського — це палкі польські патріоти, „українці” і „запорожці” Сомова, Погорельського — патріоти московські. Але із письменників-українців не лише М. Гоголь (що писав по-московськи) змушує свого Тараса Бульбу вигукувати „пророчі” слова про майбутню могутність... „Росії” та московського царя, а Гулак-Артемівський, Корсун, чи Квітка-Основ'яненко погоджували своє писання навіть українською мовою з... московським патріотизмом! Більша чи менша доза московського яничарства була властива всім згаданим (і багатьом — не згаданим) діячам і письменникам початків українського відродження. Г. Квітка висловив це антиприродне поєднання ідей так: «Цар — батько, а Україна — мати». Це, отже, наївна модифікація ідеї автора «Історії Русов», модифікація, яка своєю наївністю деградувала всіх тих діячів-українців до рівня «політичної свідомости»... проводирів гайдамацьких рухів і була безмежно далека від тих вершин, на яких стояла наша ж політичне думка за гетьмана Орлика».

«Представники Козацької України були засадничими ворогами московської державної ідеї на українських теренах, боролися за власну суверенність. Згадані представники початків нашого відродження були вже яничарами московської державної ідеї (хоча ще почували виразну антипатію до московського народу) і боролися лише за право плекання української культури для домового вжитку. Усе це могло привести до фатальних наслідків, коли б не те, що навіть такі хворобливі прояви скарловатілого патріотизму улегшили появу з надр неомосковленої, хоч і темної, української цілими нечисленних одиниць, що спромоглися не піддатися ані чужим політичним впливам, ані культу форми. Цю — для них органічну — форму вони виповнили тим хвилюючим змістом, який змушував горіти вогнем серця діячів Козацької України і штовхав їх до боротьби».

«Але ті одиниці (починаючи з Шевченка) зродив український нарід згодом, Шевченкові ж довелося застати таке оточення: Український автономізм доби «Історії Русов» та інших подібних творів, московський по формі і провінціально-патріотичний (а одночасно імперсько-патріотичний) змістом, еволюціонувавши, став у Костомарова, Куліша, Гулак-Артемовського, Гребінки, Квітки, Метлинського та інших. Уже українським по формі, але таким же москвофільським по змісту. Діячі і письменники цього напрямку мали в ліпшому випадкові дві батьківщини («тійснішу» — Україну і «ширшу» — московську імперію), а в гіршому — одну «багатопровінційну і многоплемінну... Росію».

«Гулак-Артемовський пише, не гірше сучасного Тичини, ентузіастичного вірша з приводу одержання московського ордена Станіслава і вихваляє „білого царя” так, як Тичина й інші „орденоносці” — червоного. Гребінка в своїй поемі „Богдан” пише про „чудесне царство — Росію” та перекладає антиукраїнську Пушкінову „Полтаву”, роблячи її ще більш антиукраїнською і... несмачно-льокайською. Москву він зве, як і сучасні „советські” патріоти — „Великою Москвою” і, як вони, великого гетьмана Мазепу — „пресучим гетьманом”, випереджуючи під цим оглядом проф. Оглобліна та його „малоукраїнських” колег. Метлинський у вірші „Пожар Москви” зве Москву „рідним краєм”. Забіла змушує сина у вірші „До батька” — „царя почитать”, бо „він як рідний усім батько, за те його увесь народ, за те прославляє”, так випереджуючи усіх одописців, які захвалюють „рідного батька Сталіна”».

Таке було те історичне тло, такі були невідрадні обставини витворені протягом перших ста років фактичної окупації Гетьманщини московською державою, серед яких судилося жити і творити нашому геніяльному поетові.

ІV. ПЕРШІ ПОЕТИЧНІ ТВОРИ ШЕВЧЕНКА ТА ТВОРИ ЙОГО СУЧАСНИКІВ.

Початок поетичної творчості Шевченка припадає на добу розцвіту романтизму в літературі, зокрема на період захоплення славянських авторів баллядою, як поетичною формою, а також народними переказами й легендами. Назва «балляда» походить із Заходу. Так звалися в Провансі, а згодом і в інших кра-

інах пісні, дуже популярні за середньовіччя. За доби розцвіту романтизму — це була назва лірично-епічних віршованих оповідань в дусі народньої поезії, в яких фантастичне і казкове переплітається з реальним.

Але тоді, як московський письменник Жуковський захоплюється творами Улянда і Бергера та, наслідуючи їх, пише свою «Светлану» (Бергерова «Ленора») і «Людмілу», коли з дуже подібними тематично творами виступає Пушкін («Русалка»), Міцкевіч («Світезянка») — тоді Тарас Шевченко пише також ряд баллад, які однак мають цілком оригінальний характер.

До баллад слід зарахувати: «Причинну», «Тополю», «Утоплену» і «Русалку».

На добу творчости Шевченка припадають часи, коли в літературі ще живі були впливи Шатобріяна (спізнений відгомін у Пушкінових «Циганах») і Гельдерліна, міцні були впливи Новалиса, Гофмана (останній вплинув на такі твори Гоголя як «Ніс», «Портрет»), Кляйста, Мюссе, Шіллера (блідою тінню «Розбійників» Шіллера є «Дубровській» Пушкіна), Байрона («Євгеній Онєгін» — наслідування «Чайльд Гарольда», як зрештою й ряд творів Лермонтова та того ж Пушкіна), Гете, Гюґо («Капітанская дочь» Пушкіна є властиво переріркою «Бюґ Жарґаля» Гюґо).

Тарас Шевченко безперечно також підпав загальному впливові романтизму, але, як побачимо далі, *не був під впливом* ні одного з романтиків, не виключаючи такого «божка» тодішньої літератури, як Байрон.

Навіть пишучи свого «Перебендю», Шевченко, хоча й підкреслює, як і всі романтики-байроністи, самотність поета, яка є наслідком його вищости над загалом і говорить про втечу на лоно природи чи в царство спогадів про славне минуле, як єдину «розраду», проте і тут дає Шевченко своє, цілком відмінне трактування теми.

В ряді своїх поезій виявив Шевченко, як прийнято у нас за шаблоном казати, «романтичне» захоплення «козаччиною», але й воно було *цілком відмінним* від захоплення попередників і сучасників Шевченка і питанням є, чи взагалі можна говорити про «романтичну ідеалізацію» минулого Шевченком (ми не маємо на увазі «критеріїв» наших, заражених «соціалістичним розумінням історії» демократів і соціалістів, які вважають «ідеалізованою» всяку історію, яка не є *дбайливим підбором самих лише тих моментів, які можуть свідчити* про «клясову експльоатацію», «боротьбу кляс» і т. п.).

Котляревський, Гребінка, Метлинський та інші захоплювалися «декоративним» боком козаччини («бунчуки», «жупани»,

«оселедці» і т. д.) та, як пише «Історія Русов», «їх почті безприкладній атвагой», воліючи при тому спинятися тільки на тих проявах тої відваги, які пішли на користь лютому ворогові України — Московщині. На перебування ж в складі цієї ворожої держави одні з застереженням, другі — без жодних, в засаді годяться. «Є в нас віра, цар і мова і чимало нас словян. Все своє в нас... ну чого вам ще шукати в бусурмен?» (Метлинський), і тому Гребінка з захопленням вкладає в уста Богдана такі ганебні слова: «В єдинокровній нам Москві растьют, цвєтьют і мощно і красіво... родних царей святоє поколеніє... У ног царя московскаво сложу мої гетьманські клейноди і счастье прямое укажу Україні із родов у роди».³

Автор «Історії Русов» захоплюється майже виключно тими гетьманами, що тримали з Московією коштом власного народу, підкреслює хоробрість навіть «грубих (неотесаних) козаків», але в темних барвах малое тих, що збройно боронили від Московщини державних прав України, звучи війська Дорошенка — «великой разбойничьей шайкой», козаків Мазепи — «зрадниками», а самому гетьманові приписуючи «адскую злобу» і «замисел гнусний» (підлий).

Для польських романтиків української школи було гідною подиву екзотичною героїкою те, що служило в їх творах Польщі, коштом власного народу, для московських і українофільських романтиків — те, що служило Московщині і ні одні, ні другі не захоплювалися тим, що служило тільки Україні! Рилєєв тому зробив героєм Войнаровського — що всупереч історичній правді, і навіть правдоподібності, зробив з нього ворога не Московщини («Росії»), тільки абсолютної монархії, як форми державної влади.

Одні й другі пропагували свої антиукраїнські ідеї, втілені в «романтичні» барвні постаті козаків, яких роля в їхніх творах мало ріжнилася від ролі Тараса — козачка в панському передпокої. Самозрозуміло, ніхто з тих романтиків не бажав собі повороту справжньої, а не «декоративної», козаччини, «сумував» же (це було ознакою романтика) за вигаданими «декоративними» посталями. Маркевич сумує за зовсім іншою, ніж Шевченко, «вольністю» і за тим, що «Гетманщини нет, а с ней і счастья давніх лет», але цей сум міцно пов'язаний з переконанням «Уж нет і не будет в Україні Гетмана... Схоронілі Україну ми в гробе Богдана». Щастя ж те, про яке він пише, зводилося ось до чого: «Бивало ми врагов гонім по степях... весело нам тогда

³ Чи не нагадує це «рідного Сталіна» Тичини та інших?

било, серце лиш вайной жіло... булава, бунчуки... усачі козачкі... Ви сокрились, сокрились блаженние годи!... Там билі козачьї в лесах курені, в разказах о бітвах катілись їх дні, сверкалі їх копья і саблі звучалі, костри по ночам у шатров їх пилалі» (Маркович).

Шевченко ніколи не малював таким минулого України і ніколи не захоплювався ані «війною для війни», ані самими по собі «червоними жупанами», «бунчуками», «гетьманами». Для Шевченка і жупани, і бунчуки і булава були лише або реалістичною подробицею, або символом часів, коли українці «вміли панувати» — це б то вести власну суверенну політику!

Однак, навіть у своїх найперших творах Шевченко не уявляє тих часів, як «блаженних років», тільки пише:

«Було колись — в Україні
Лицо панувало
Журба в шинку мед-горілку
Поставцем кружала»...

але тому, що тоді ми ще мали зброю в руках і творили історію, після наведених слів зараз пише:

«Було колись добре жити
На тій Україні». (Іван Підкова)

Тут не зашкодить пригадати собі твердження проф. Д. Дорошенка, що в першому періоді творчості Шевченкові було властиве «романтичне захоплення» і «ідеалізація козаччини... гетьманщини, як доби козацької слави і волі». Як же погодити з тим твердженням хоч би наведені слова, які стосувалися тої доби: «в Україні лихо панувало, журба в шинку мед-горілку поставцем кружала»?

З наведеного видно, що небезпечно вкладати Шевченка на «Прокрустове ложе» шаблону, доброго для сучасників поета, але не для нашого Кобзаря!

Шевченко не захоплювався козаччиною, як такою, не ідеалізував ні її, ні тих часів, тільки розглядав той період, як період боротьби, захоплювався тим, що тоді український нарід не йшов покійно в ярмі — тільки зі зброєю в руках виступав проти гнобителів і в хвилини перемог давав докази, що він «вміє панувати»!

У «Тарасовій ночі» знов Шевченко підкреслює: «Було колись — панували»... хоча й тоді «москалі, орда, ляхи бились з козаками».

Про цю боротьбу ніколи Шевченко не думає так, як хотіли б, щоб він думав, наші ліві москвофіли й москвини — це б то тіль-

ки в площі соціальної, лише завжди в національній! І в 1838 році пише він про те, що козаки б'ються не з «панами», тільки з поляками, козаків же зве не раз «панами», вкладаючи в це слово не соціальний зміст, тільки той, що і ми вкладаєм («Обізвався пан Трясило, а годі журиться, а ходім лиш пани-браття з поляками биться»). І в 1841 році в «Гайдамаках» пише: «а тимчасом пишними рядами виступають отамани, сотники з панами і гетьмани всі в золоті», гайдамаки ж гукають: «карай ляха» (а не «пана») і навіть релігійний момент є на другому пляні, його щойно ксьондз висуває і загострює, кажучи: «заріж і їх, вони католики». І десять літ пізніше, в 1848 році з захопленням описує Шевченко вибори гетьмана, а гетьман зве козаків «панове-молодці» та говорить, що треба не «на панів», тільки «на ляхів водити».

Це — не є жодна «ідеалізація», лише правда, бо в козацькій Україні перед правом були рівні й прості козаки й полковники.

Правдоподібно, з одного боку, власне вміння наших українофільських критиків і літературознавців (як і українофілів) бачити в козащині лише або самі «золоті жупани», або «рух черні й кріпаків проти шляхти», а з другого — такий дійсний характер історичних творів Шевченка, який аж ніяк не відповідає поглядам наших українофілів і був причиною чому була пущена в обіг вигадка про те, що Шевченко перебував під впливом «Історії Русов», аж до поїздки на Україну.

V. ЧИННИКИ, ЩО ВПЛИВАЛИ НА ФОРМУВАННЯ СВІТОГЛЯДУ ШЕВЧЕНКА.

Уся несподіваність появи Шевченка з його поглядами й ідеями на тлі тих відносин, що запанували на Україні після Полтави, уся, стверджена нами в попередніх розділах неподібність їх до поглядів його безпосередніх попередників і його старших сучасників, висувають самі собою питання про чинники, які вплинули на сформування такого відмінного світогляду у нашого великого поета.

Першим і безперечно найважливішим чинником була геніяльність поета, поєднана з його винятковою багатогранною, а одночасно такою суцільною індивідуальністю.

Без геніяльності поет не міг би не тільки впливати своїми творами на своїх сучасників і нащадків, будячи їх з майже ле-

таргічного сну, але й «прозрівати», бачити речі, заховані від зору інших.

Однак, і геніяльність, будучи лише «третім ступнем» талановитости, ще не дає людині змоги стати справді «пророком», стати тим, хто пориває, веде й запалює інших своєю непереможною, непохитною вірою, певністю конечности осягнення поставленої мети, огнем свого духа освітлюючи так грядучим покоління шлях до кращого Завтра... Нині ми маємо високо-талановитих поетів, які де-коли силою вислову не уступали Шевченкові, але їм бракувало не лише геніяльності, але й характеру та власних поглядів і вони, міняючи, як флюгер напрямом, міняючи своє «вірую» під впливом зміни політичного вітру, нищили самі те, чому ще вчора закликали молитися.

Шевченко і під цим оглядом був цілком іншим. Шевченко не зважаючи на «ідеологічний натиск» найріжнотанітніших чинників, починаючи з оточення й власних освічених земляків і кінчаючи на захоочуванню з боку москвинів піти шляхом Гоголя й малоросійських кареровичів, не зважаючи на застосування до нього навіть таких «виховуючих засобів», як в'язниця й заслання, получене з віданням «у москалі», доніс свої основні погляди чистими й незахитаними аж до могили! Він не зігнувся й не захитався і не покинув боротися за визволення своєї нації, подібно, як одержавши «волю», не зрадив закріпаченого Московією селянства, якого був сином.

Отже, геніяльність і характер були тим першим чинником, що вплинув на формування світогляду поета.

Другим важливим чинником, який впливав на творення Шевченкового світогляду, було власне щойно згадуване його кріпацьке походження.

Говорячи про вплив цього чинника, аж ніяк не збираємося перемелювати ще раз поширених думок про наче б то ним визначену «ворожість до панів» і скеровання вістря творів проти наших рабовласників (такий вплив цього чинника заперечив сам поет у свої «Марині»⁴), а маємо на увазі цілком інше значіння того.

Ми звикли, піддаючись силі інерції, розписуватися лише про відемні сторони кріпацького походження Тараса і зокрема неприступности для малого хлопця шкільної освіти. Тимчасом пора собі усвідомити, що «освіта» тоді вже була синонімом «обмосковлення». Освіта шкільна, «культурні заінтересовання й ціла атмосфера освіченої родини мали тоді величезний негативний вплив

⁴ «сказали б просто: дурень лас (панів) за те, що сам крепак, неодокований сіряк. Неправда!».

на формування національного світогляду українського інтелігента і цим чинникам завдячуємо в першій мірі те, що, напр., українець М. Гоголь збагатив своїми творами московську, а не українську літературу, і навіть свого Тараса Бульбу зробив пророком-вістуном московського пановання в східній Європі. Згадані чинники вплинули на Гоголя аж так, що він не знав ані української мови, ані звичаїв та побуту українського народу і мусив не раз, вже ставши письменником, звертатися листовно до матері з проханням достарчити йому конечні відомости.

Таким чином для українського народу було величезним щастям саме, те, що такий геній, як Тарас Шевченко, родившись кріпаком, уникнув «яничарського виховання».

Родившись кріпаком, малий Тарас ще дитиною пізнавав на власному досвіді «другий бік» життя, якого не можливо пізнати як слід, ані з вікна панської хати чи карети, ані навіть із зустрічей з селянськими хлопцями й дівчатами.

З рідного ж села виніс Шевченко любов до своєї землі, такого минулого її, яке збереглося в народних переказах та піснях, до рідного побуту, мови і до самого того народу, якого органічною частиною він був. Поза тим виніс він вміння читати й писати та де-що зі Святого Письма. Тому, коли п'ятнадцятилітній Тарас опинився зі своїм молодим паном у Вільні в ролі «козачка» (послугача при панові), він, як сам про це згадував, «виспівував ледве чутним голосом *гайдамацьких пісень*». Такий був другий чинник формування світогляду майбутнього поета.

Тому у Вільні у п'ятнадцятилітнього хлопця, який не підпав до того моменту жодній обмосковлюючій обробці, закладаються далші підвалини світогляду в атмосфері, яка пересякнута антимосковськими настроями. Це був саме час коли поляки підготовлювали ґрунт для повстання 1830 року.

Ще за рік до польського повстання переїхав його пан до Варшави і віддав юнака-Тараса в науку до відомого маляра-мистця Ф. Лямпі, а в звязку з тим почав вдягатися Тарас в сурдуг, білу сорочку, краватку, як і інші учні. Сімнадцятилітній юнак, живучи у Варшаві, формував свої погляди у цілком відмінних обставинах від тих, в яких виховувалися його освічені попередники і навіть нащадки.

Тоді на окупованій москвинами Україні «найпоступовіші» елементи з освічених «малоросіян» мріяли лише про більші або менші зміни, що, однак, не мали порушувати цілоти московської держави.

Варшавське ж оточення (поляки) почували себе чимсь відмінним цілком і чужим Московщині та мріяло про цілковите

відірвання своєї землі і відновлення власної держави, як про єдину основу всяких змін.⁵

Про цей важливий період життя Тараса Шевченка, період, коли у кожної людини закладаються основи світогляду, майже не згадують наші біографи та літературознавці, а тимчасом саме з нього виніс Шевченко не тільки своє знання польської мови, яке йому уможливило знайомість з польською літературою й польськими письменниками, але й національно-політичну свідомість.

Часті зустрічі вражливого юнака з його приятелькою — свідомою польською патріоткою (швачкою Гусіковською) безперечно також вплинуло на те, що Шевченко не тільки не став, як хоч би Квітка або Гребінка, уважати московського царя «нашим» і «нашою» ж «православну» московську державу, але й взагалі усвідомив собі, що національне й соціальне визволення — може прийти лише, як наслідок збройної боротьби, повстання проти окупанта.⁶ «В своїй хаті — своя правда», як наслідок не «реформи» і не «зміни режиму», а тільки перемоги над окупантом, підчас якої «кров ворожа» повинна «волю окропити». Власне там у Варшаві став Шевченко поза прищепленими нашій інтелігенції московськими політичними концепціями. Ці звязки з поляками і винесене знання польської мови в свою чергу спричинилося до того, що вже по викупленню на волю, в Академії Мистецтв, він піддержував приятельські стосунки з колегами-поляками, які і знайомили його з нелегальною польською революційною літературою і рухом, очолюваним Конарським, а також з творами визначніших польських письменників.

Це й був «третій чинник».

Вплив ворожого Московщині польського середовища з юнака, що *наслуховався гайдамацьких пісень і козацьких дум*, що бачив коверзування і знуцання поляків панів над українцями-кріпаками, не міг зробити «польонофіла», але допоміг йому стати українським патріотом, навчив думати національними категоріями

⁵ Див. в кінці книжки «Примітку ч. 1».

⁶ Слід згадати, що і тут наші українофіли не обійшлися без вигадки... Авторка популярного (але досить далекого від правди) біографічного нарису («Шлях велетня») на стор. 25 пише: «одного вона не могла стерпіти — Тарасової «мужицької мови».

Які підстави для цього твердження? Адже з одного боку Гусіковська просто не знала української мови — була мешканкою Варшави, а з другого боку знала, що Шевченко був кріпаком, отже коли не хотіла говорити інакше, як по польськи — то не з мотивів соціальних, а національні певно не могли мати місця при її ставленню до юнака-Тараса.

і шукати для гнобленої нації рятунку у відновленню власної суверенності, а не в шкідливих намаганнях допомогти вязничникові перебудувати вязницю!

Там же мусив навчитись Шевченко розрізняти виразно як окремі ворожі собі народи москвинів, поляків і українців та розуміти, що політику ведуть народи, очолювані урядом, а не самі уряди!

Пан Шевченка, військовий, син обмосковленого німця (що у нього Шевченко був перед тим козачком), у звязку з польським повстанням, забрався до Петербургу. Шевченко лишився, але його, як і інших чужинців, відпровадив польський уряд до московської боевої лінії, а далі Шевченка московська поліція відправила пішки «по етапу» аж до столиці!

Таким чином, Шевченко мав уже до свого приходу в Петербург більш-менш скристалізовані погляди. В Петербурзі пробув Шевченко в науці у маляра Шіряєва вісім років. Випадкова зустріч Шевченка з мистцем Сошенком та уперті заходи останнього довели до того, що Шевченка викуплено з кріпацтва і він міг почати вчитися в Академії Мистецтв. Завдяки ж Сошенкові познайомився Шевченко з Гребінкою, а це знова довело його до ознайомлення з творами українського письменства.

Безперечно, що до того, як почав Шевченко вчащати до Академії, він познайомився з творами таких московських авторів, як Пушкін чи Жуковський, та з де-якими творами польськими.

Ставши вільним, Шевченко кидається гарячково здобувати всебічну освіту й ряд літ працює в цьому напрямку. В тому ж періоді знайомиться він, між іншим, з Пушкіною «Полтавою» в перекладі Гребінки (і безперечно в оригіналі), а також з «Історією Русов» та Бантиша-Каменського «Історією Малої Росії», що були тоді основним, майже єдиним джерелом відомостей про минуле України. І ось тут вперше на допомогу геніяльній інтуїції поета прийшли погляди, що виробилися в нього протягом віленсько-варшавського періоду. Нічим іншим не можна пояснити того факту, що ні захоплення Гребінки творами Пушкіна, зокрема «Полтавою», ні погляди «Історії Русов» — не тільки не вплинули на Шевченка, але він відразу зайняв протилежне становище в оцінці подій і постатей нашого минулого, становище українця, а не українофіла.

Саме тому, навіть на окупованій Україні не знайшли досі доказів захоплення Шевченка співцем московського імперіялізму, шовіністом Пушкіним. На еміграції ж, лише Л. Білецький, у редагованому ним чотирьохтомовому «академічному» виданні

«Кобзаря», відважився написати немов Пушкін і Лермонтов «мали великий вплив на оформлення патріотичної і національної свідомости Шевченка». На підтвердження цього Л. Білецький подав тільки один «доказ», який... «доводить» і таку відому річ, а саме, що Шевченко читав Пушкіна і, не згоджуючись з його «Мідним вершником», включив до свого «Сну» сцену біля пам'ятника тому, «хто розпинав нашу Україну».

Та чи заперечування є доказом «впливу» запереченого?

У 1835 році вчащав також Тарас Шевченко до рисункових клас «Товариства заохочення Мистецтв». Це товариство за виявлені здібности признало Шевченкові стипендію.

Щойно маючи 24 роки підпадає Шевченко під систематичне діяння московської освіти, слухаючи виклади в Академії та читаючи книжки, але вже це не могло переробити Шевченка. Закінчує Шевченко високошкільну освіту в Академії з відзначенням.⁷ Слухав він там виклади з всесвітньої історії й історії мистецтв. Вивчав баталістику, гравюру, теорію мистецтва, теорію архітектури, перспективну, археологію, мітологію та інш. Опанував він, крім своєї, ще три мови: польську, московську і французьку. Французької мови він вчився від польського студента Демського, з яким якийсь час жив разом. Разом вони ж і читали французькою мовою Гіббона «Історію Візантії» та Поля де Кока. За його ж посередництвом одержував не лише твори польських письменників, але й через спільних знайомих поляків діставав закордонні заборонені часописи та брошури, з яких знайомився з ідеями «Молодої Європи». Кенджицький — польський діяч і літератор свідчить: «Шевченко по польськи говорив добре і правильно, лише іноді вживав української фрази».

Цікавився рівнож філософією, політичною економією та знайомий був з думками соціалістів-утопістів, зокрема знав він погляди Сен-Симона, Роберта Овена і Шарля Фуре. Не були йому невідомі міркування Томи Аквінського, вчення Адама Сміта чи Мальтуса, як рівнож знав він писання Плятона і чому вчили Кампанелля, Т. Морус, та Етьєн Кабе. Читав наш поет також Плютарха, Тіта Лівія, Галіса «Історія Греції», Мішо «Історію Хрестових походів», Бартлемі «Анархасіса» і Сіке «Медею», Ірвінга «Вашінгтон». Знайомий був з працями Бекона, Монтеске, Гумбольдта, філософією Канта, думками Дідро й енциклопедистів. Читав Ж. Ж. Руссо, Бартлемі, Вазарі («Мистецтво відро-

⁷ Незадовго перед смертю Шевченко був обраний в число академіків.

дження»), Гіббона «Історію Візантії» (по французьки), Гумбольдта «Космос», Араго, Дюмон-Дюрвіля, Вульпіуса, Юнга. Це, звичайно, є лише фрагментаричні відомості, оперті головню на аналізі творів Шевченка, на випадкових згадках в листах або «Щоденнику».

Що-до знайомости з творами світового красного письменства, то Шевченко з певністю переважав під цим оглядом не одного сучасного «магістра» чи «доктора»! До далеко не повного списка авторів, з творами яких був знайомий Шевченко, належать: Гомер, Вергілій, Горацій, Овідій, Данте, Мільтон, Тассо, Аріосто (Несамовитий Ролянд), Бокаччіо, Сервантес, Шекспір, Свіфт, Осціян-Макферсон, Мольєр, Дефо, Вольтер, Гете, Вальтер-Скот, Дікенс, Беранже, Барбе, Річардсон, Гольдсміт, Ж. Жаннен, Шатобріян, В. Гюго, Кернер, Гофман, Сю, О. Дюма, Байрон, Ж. Занд, Бальзак, Новаліс, Поль-де-Кок (по французьки), Гайне, а також всі визначніші московські і польські автори.

Надзвичайно любив театр, оперу і музику та знав твори визначніших композиторів світу. Між іншим сам скомпонував мелодію пісні «Ой повій вітре з Великого Лугу».

Таким чином загальна освіта, зокрема знайомість з західньо-європейськими культурними надбаннями і стародавніми авторами, були тим четвертим чинником, що впливав на формування світогляду Шевченка.

Наведене незаперечно доводить, що наші «українофіли», або сліпо вірили Драгоманову, який вжив не аби-якого зусилля, щоб принизити Шевченка, або свідомо годилися пожертвувати Шевченком во ім'я свого москвофільського федералізму, коли вони робили (і роблять!) з Шевченка «самоука», півосвічену людину, яку напоумляли і вели «глибоко вчені» Костомаров, Куліш та інші.

На формування ж релігійних поглядів поета мали вплив «Мінеї», які чув ще дитиною, та Псалтир, що його читав і вивчав на пам'ять ще школярем. Біблію читав поет в Академії, у в'язниці і на заслання. У січні 1850 року писав він до княжни Репніної: «Одинока розрада моя — це Євангеліє». На заслання ж читав працю Томи Кемпійського «Наслідування Христа». Це все було тим п'ятим чинником, що вплинув на створення такого світогляду, який мав наш великий поет.

Поза тим усім Шевченко був знайомий майже з усіма, за тих часів, опублікованими працями з українознавства і всупереч твердженням Драгоманова та Єфремова був добре обізнаний з нашим минулим і, як слушно твердить проф. П. Курінний, «все своє життя стояв на сторожі історичної спадщини українсько-

го народу, спеціально присвятивши цьому кращі роки свого життя (1838—1848)». При тому слід підкреслити, як це робить цитований автор, що «початок [заінтересовання Т. Шевченка українською етнографією, фольклором і старовиною не є пов'язаний з урядовою службою в Археологічній Комісії».

«Перегляд наслідків археологічних розвідок Т. Шевченка показує, що він змальовував цвинтарі, могили, вали, городища, церкви українського стилю як дерев'яні, так і цегляні, а також барокові західного типу дзвіниці-вежі, села, подвір'я, хати, комори, старовинні будівлі, сцени побуту, фольклорні сюжети...» «Памятки культурні» (на думку Шевченка), пише проф. Курінний, «доки вони стоять — є гордістю народньою, доказом його творчої сили, зрілості. Як-що їх перетворюється в руїну, вона стає актом обвинувачення руїників... Чим визначніша пам'ятка, тим сильніше прокляття стягає на свою голову руїник її. Пам'ятка переходить у незбагнену височінь... Вона розпалює ненависть, вона плямує дикуна-руїтника, робить його ім'я ненавистним. Вона стає евшан-зіллям, для нації».

Ось та філософська височінь, з якої 30-річний Шевченко дивився на охорону пам'яток української культури ще в середині XIX віку».

Сам Шевченко писав: «Я люблю археологію, я шаную людей, що присвятили себе цій таємничій матері історії, я зовсім розумію користь від розкопів.» Але розуміючи велике значіння археологічних праць, особисто Шевченко був надзвичайно прив'язаний до кількох могил.

Після того, як завдяки головно заходам Сошенка та почасти Григоровича і Гребінки, які зеднали для цієї справи і Жуковського, став Шевченко вільним — почав Шевченко заробляти гроші і став ходити до театру не на галерію, а лише до «крісел». Поет почав гарно вдягатися і навіть дозволяв собі купувати дорогі речі (плащ за 100 рублів). Знайомий був особисто майже з цілим «літературним світом» московської столиці і стало перебував у товаристві мистців, вчашав на забави й вечірки.

Наші «українофіли», щоб обернути Шевченка в «мужицького» (народного) поета — вдягли його в «обов'язкового» козуха, «забуваючи» про все згадане попереду, не бажаючи знати того, що поет вже в Академії звертав велику увагу на додержування правил чемности й доброго тону та відповідаючий вимогам моди, скромний, але пристойний одяг.⁸

⁸ Див. важливу «Примітку ч. 2» в кінці книжки.

Коли б Шевченко не був уже перед тим Українським патріотом і націоналістом — то замінявши кріпацьку долю на вільне життя в гурті найкращих мистців московської імперії — пішов би шляхом Гоголя, але поет не лише того не зробив, а ще й звертаючися до Основяненка, писав: «тяжко, батьку, жити з ворогами!»

Таким чином Шевченко перевищав на багато своїх земляків-письменників своєю національно-політичною свідомістю, своїм знанням життя, відсутністю будь-якого москвофільства, своїм розумом і, звичайно, своїм поетичним генієм, не стоячи нижче від попередників своєю освітою. Він був чи не перший освічений українець, а не «українофіл». Але саме тому яким же самотнім він був, не лише серед чужинців, але й серед освічених українців-українофілів! За те він не переживає періоду «учеництва», наслідування попередників на полі літератури. В творах Шевченка не лишилося будь-яких слідів впливу трагедії Котляревського, чи його наступників. Твори Шевченка, цього «плебея» і кріпака з походження, вирізнялися своїм аристократизмом духа і були вільні власне від тих вульгарних образів і висловів, якими захоплювалися плебейські душі українофілів шляхецького походження!

Але Шевченко, як про це свідчать кілька поезій, присвячених старійшим українським авторам, хоча був добре знайомий з творчістю своїх попередників, і власне вона левно зміцнила його бажання писати українською народною мовою, а не мовою Сковороди, проте, повторюємо, не був ніколи під впливом творчості попередників. У 1838 році так він оцінював значіння творчості Котляревського:

«Будеш батьку, панувати,
Поки живуть люди;
Поки сонце з неба сяє,
Тебе не забудуть».

Гребінці присвятив Шевченко свого «Перебендю» і звернувся дужим силою почування і прегарним формою віршом «До Основяненка». Авторіві «Українських мелодій» — Н. Маркевичу, що пізніше видав пятитомову «Історію Малоросії», рівнож присвятив поет вірша. Шевченко, отже, читав твори тих авторів, але не підпадав під їх вплив, бо стояли вони, під оглядом національної свідомості, далеко позаду. Можна говорити про спільність мотивів, взятих з народньої поезії, навіть про вплив деяких образів, хоча би поезій Марковича, що запліднивши уяву Шевченка, спричинили появу тих чи інших творів, але не про

наслідування. Натомість, напр., хоч би Гребінка, лишив нам декількі твори, на яких виразно позначився вплив поезій Тараса Шевченка.

Все, коротко згадане нами попереду в більшій чи меншій мірі вплинуло на творення поетового світогляду, яким він так відрізняється на тлі своєї (і навіть не своєї!) сірої сучасності.

VI. ІСТОРИЧНІ ПОДІЇ В ДЗЕРКАЛІ ШЕВЧЕНКОВОЇ ТВОРЧОСТІ ТА ПИТАННЯ ПРО ВПЛИВ НА НЬОГО «ІСТОРІЇ РУСОВ», БАНТИШ-КАМЕНСЬКОГО І МАРКЕВИЧА.

Перед тим, як дати відповідь на поставлене вгорі питання, мусимо коротко з'ясувати, що саме слід розуміти під означенням «вплив», бо, безперечно, наші «українофіли» спекулювали на неправильному розумінні читачами, цього слова.

Щоб з'ясувати стисле значіння слова «вплив», звернемося до прикладу.

Яку б працю, що має до діла з обчисленнями й математичними висновками ми не взяли б аналізувати, в кожній можемо знайти безліч доказів того, що автор її добре знав «таблицю множення» і подавав те, що відповідає тій таблиці. Чи маємо ми підставу казати, що всі ті автори були «під впливом» таблиці множення?

Безперечно — ні! Автори лише користувалися таблицею множення так, як могли, в разі потреби користуватися таблицею логаритмів. Коли б у таблиці логаритмів трапилася друкарська помилка, яку математик не мав би нагоди чи змоги ствердити, він прийшов би до помилкових висновків, а все-таки це не було б доказом жодного «впливу» на нього тих таблиць.

Про «вплив» ми говоримо лише тоді, коли стверджуємо, що хтось приймає погляди якогось твору за свої, бачить події в тому ж світлі, що й автор твору, під впливом якого перебуває наш автор (чи читач), або ж наслідує методи, форму чи щось інше питома твору чи особі, яка «впливає».

Можемо, отже, говорити про вплив, напр., писань Плотарха в тому випадкові, коли якийсь інший історик, що писав після Плотарха: 1) намагався б писати «як Плотарх», 2) маючи інші праці, що інакше передавали б факти та інакше наświetлювали б події, сліпо йшов би за Плотархом і, нарешті 3) коли б мав мож-

ливість перевіряти Плотарха і з тої можливості не хотів користати, бззастережно вірячи Плотархові.

Однак, *не може бути мови* про «вплив» у тому випадкові, коли б письменник, що жив по Плотархові, не був істориком, не займався жодними історичними дослідями й цілком для інших цілей (для поетичної творчості) потребував відомостей про історичні події, відомостей, що їх подавав *лише* Плотарх.

У цьому випадкові можна лише говорити про «використання», подібне до використання таблиці множення, чи таблиці логаритмів, чи енциклопедичного словника.

Зясувавши так, що ми означаємо словом «вплив», переходимо до поставленого вгорі питання.

За тих часів, коли Шевченко почав творити, поза численними козацькими хроніками та «літописами», якими міг він користуватися, єдиними працями загального характеру, що охоплювали цілість були: «Історія Русов» та «Історія Малої Росії» Бантиш-Каменського. Не маємо жодних вказівок на те, що Шевченко, починаючи писати свої твори, вже читав «Історію Русов», яка кружляла в рукописах серед української шляхти і щойно в 1846 році видав її друком Бодянський, а Шевченко свої перші історичні твори почав писати перед 1840 роком.

Звичайно, ми можемо припускати, що Шевченко все ж читав цю «Історію Русов» ще в рукопису, бо, хоча б у «Примітках» до «Гайдамаків» він, згадуючи де-які факти, покликається на «Історію Русов» Кониського.

Але тут слід нагадати, що перше видання «Історії Малої Росії» Бантиш-Каменського вийшло ще в 1822 році. Та Шевченко певно читав уже друге, значно змінене, видання «Історії Малої Росії», як вийшло в 1830 році, а в ньому наводив автор цілі сторінки з «Історії Русов».

«Історія Малої Росії» Б.-Каменського була написана на основі «Історії Русов» та нечисленної історичної літератури. Що-до величезного впливу «Історії Русов» на Бантиш-Каменського не може бути сумнівів, тим більше, що автор «Історії Малої Росії», як і автор «Історії Русов», був завзятим москвофілом — ворогом української самостійности і всіх самостійників у минулому.

Писана (як і «Історія Русов») московською мовою «Історія Малої Росії» Бантиш-Каменського не лише була присвячена автором «Всепресветлейшему державнейшему великаму государю Николаю Павловичу», не лише в тій присвяті говорилося, що «Малоросія доселе не імела подробнаво дееписанія на отечественном языке», але була москвофільською під кожним оглядом.

У своїй передмові до цієї «Історії» автор запевняє, що початкова історія України була наче б то «тесно связана с общей отечественной», а потому наступило на його думку «отторженіє» (відірвання) «Малой Росії літовцями». З нагоди припущення одного «іностранныго історика», що усунення Многогрішного сталося за участю московського уряду, пише Бантиш-Каменський таке: «Мог ли цар Алексей Михайлович скритим образом на пагубу подданово действовать, когда все деянія сево государя ознаменовани искренностью і правотой? Не ім ли несколько лет отторгаеми билі усиление просьби о присоединеніи Украины к Российской Державе?» (стор. 288).

І такою «Історією» мусив користуватися Т. Шевченко, бо іншої не було! Може бути, що в 1839 році познайомившись з Маркевичем Швченко познайомився частинно з його рукописом «Історії Малоросії».⁹

Наш поет не мав жодних підстав не вірити в правдивість подаваних тою «Історією» фактів і не міг припускати, що в ній є аж так багато вигадок. Тому Шевченко базує свої власні погляди на подаваних цією «Історією» фактах, але, як побачимо далі, не приймає ані поглядів автора «Історії», ані його наświetлення подій, власне в царині московсько-українських відносин.

Не одну вигадку, подану «Історією Малой Росії» або повторену нею за «Історією Русов», прийняв Шевченко за відповідаючий правді опис події, але це за тих обставин не свідчило про будь-який вплив тих праць на нього, бо як ми вже казали, інших джерел не було, оцінка ж осіб і подій у тих авторів була цілковито інша, ніж у Шевченка.

Наші «українофіли» і численні відмінки сучасних москвофілів приймали і приймають самі власне наświetлення московсько-українських відносин (очевидно з корективами, що відповідають добі) як «Історії Русов», так і «Історії Малой Росії», а тому, з одного боку, з запалом захвалюють провінціально-становий «патріотизм» автора «Історії Русов», а, з другого боку, намагаються всіма способами переконати загал у тому, що наче б то Шевченко перебував під величезним впливом «Історії Русов».¹⁰

Саме тому спробуємо далі відмітити, в чому збігалися твердження поета зі згаданими джерелами, а в чому — розходилися цілковито. З цією метою спинимося по черзі на тих творах Шевченка, в яких він згадує наше минуле, або про нього пише.

⁹ Вже по повероті з заслання зібрав Шевченко бібліотеку в якій були майже всі тоді відомі джерела і праці з української історії.

¹⁰ Див. Примітки. «Примітка ч. 3.»

Перед тим, однак, мусимо підкреслити, що Шевченко прийняв за безсумнівну істину вигадку московських істориків, яку прийняв теж автор «Історії Русов» та автор «Історії Малої Росії» і яку ніхто тоді не заперечував, а саме, що наче б то «історія України була початково „тесно связана с общей“ (спільною) отечественной».

Ця вигадка не лише цілий князівський період нашої історії всупереч правді робить «спільним періодом», не лише робить московську імперію спільною «батьківщиною» («отечеством»), а московську мову тої імперії — «атечественним язиком», але й сам український нарід робить покручем народу московського, покручем, який зявився в наслідок «отторженія Малої Росії литовцями», а тим самим робить цілковито узасадненим намагання, хоча би большевицької Москви шляхом «воззеднання» (це б то «повного зеднання»), усю ту справу «ліквідувати», як важкий сон.

Шевченко не мав даних щоб заперечити або відкинути цілу ту вигадку, вигадку надзвичайно шкідливу для відродження українського народу тому, що, не будучи істориком, не студіював і не перевіряв джерельних матеріалів, а тим самим не мав змоги довести москвинам і «малоросам» усієї тенденційности та неузасаднености тої вигадки.

Дивуватися Шевченкові не можемо хоч би тому, що і досі покутують у нас ці вигадки і досі наші москвофіли підтримують неясність у цій справі. Так напр., в так зв. «Енциклопедії Українознавства», виданій Н.Т.Ш. на еміграції, проф. Оглоблін пише на стор. 409 про існування окремої групи «східніх словян», а п. Василенко-Полонская «обеднує» всупереч правді всі ті ж «східньо-словянські» племена в одній державі під владою Олега (стор. 412). Так не лише промовчується факт, що вже в V—VI віках існувала окрема група українських словянських племен, що згідно з відомостями літопису та ж група обєдналася в одну державу під владою київських князів і що московські племена (та московсько-фінські землі) були завойовані київськими князями і то завойовані не відразу. Предки москвинів не хотіли належати до Київської Держави і українським князям доводилося тому їх усе на ново підбивати (походи 912—913 року, 964—966 років, 982 року і 987 року і 1080 року.

Таким чином щойно за Володимира Мономаха були, після приборкання вятичського князя Ходоти, остаточно втілені до Київської Держави московські землі, але не минуло й сімдесят років, як москвини, під проводом вже обмосковлених князів київської династії, здобувають уперше Київ. Київ однак в 1149 році визволився, та в 1155 році москвини його знову опановують,

щоб втратити в 1157 році. Нарешті в 1169 році вони знова здобувають Київ і тим разом нищать і розграбовують цілком. Татари, яким приписують московські історики знищення Київської Держави, в дійсности того не доконали, бо коли вони здобули Київ — Київ уже не був столицею — тільки провінціяльним містом, що належало галицькому князю.

Та про це все наші історики і згадана «Енциклопедія Українознавства» мовчать, а «Енциклопедія Українознавства» твердить, що Київська Держава була спільною державою, яка «розпалася» на дрібні князівства (стор. 422-424), а її «занепад» «завершила татарська навала».

Щоб все виглядало тим переконливіше, на стор. 428 запевняє ця ж «Енциклопедія Українознавства», що навіть Юрій I. король Галицько-Волинської держави, титулувався «королем Малої Русі» хоча на тій же сторінці вміщена копія печатки цього короля, на якій не має й згадки про жодну «малу» Русь, тільки про Русь взагалі!

Наведені для з'ясування справи цитати з сучасного видання, цілковито зясовують, чому Шевченко за своїх часів не міг виступати проти фальшивих тверджень «Історії Малої Росії» або «Історії Русов» про спільність князівського періоду, не міг навіть піддати їх під сумнів! Цим пояснюється, що Шевченко, присвятивши стільки своїх чудових поезій історичним темам з козацького періоду, не написав ні одного твору з життя нашого народу за панування князів і навіть не згадує про ті часи, так, як би їх взагалі не було.

Першим твором Шевченка на історичну тему була поема «Тарасова ніч». Загальна характеристика відносин, що панували на Україні взята з «Історії Малої Росії» стор. 116-117, де вони подані за «Історією Русов». Однак причини повстання козацького, очоленого Тарасом Трясилом, «Історія Малої Росії» пояснює так: «...строжайше воспрещено Козакам тревожить мір неверних. Сіє последнее средство... лішило отчаяних людей, к грабежам і убійствам прівикших, главново істочніка їх существования, послужило во вред Польше. Запорожци вишли із повиновения, умертвілі своєво Предводителя, ізбралі другою — Тараса Трясілу» який і рушив на поляків (стор. 178-179). Перебіг повстання подає «Історія Малої Росії» за «Історією Русов». Таким чином Шевченко відкинув пояснення подане «Історією Малої Росії», а взяв лише опис події з «Історії Русов».

Шевченко, не маючи інших джерел, оповідає про той бій з тими ж фактичними помилками, які були в «Історії Малої Ро-

сії», але вся вражаюча сила цієї поеми не в описі події, тільки в тому настрої який вона створює у читача.

Саме в цьому і є Шевченко наскрізь оригінальним.

Він хоче цим твором збудити почуття національної гордості, а разом і палкого протесту проти того, що нині «над дітьми козацькими поганці панують». Тоді, коли наші потріоти постійно святкують дні найбільших наших поразок, — Шевченко спиняється на змаганню, з якого наші предки вийшли переможцями. Шевченко хоче нагадати своїм сучасникам про часи, коли наші предки «панували», це б то були справжніми господарями своєї долі, про часи, коли існувала козацька держава.¹¹ Слова «не вернеться», «та більше не будем» мають викликати у читача найгострійше заперечення, заперечення чином. Для того власне Шевченко так гостро ставить питання, де та держава («доля-воля, бунчуки, гетьмани») «поділися» («Де поділось? Изгоріло?») і тому, що він сам чекає пристрасно того заперечення читачів, він не дає відповіді на поставлене питання, лише каже: «мовчать гори, грає море, могили сумують».

З цією ж метою, показавши в поемі, як зі ще гіршого, здавалося б, поневіряння, з гіршої неволі, визволились козаки і перемогли своїх гнобителів, Шевченко ще раз повторює «Було колись — панували та більше не будем, тії ж слави козацької повік не забудем». Той же, хто справді «повік не забуде» «козацької слави», той піде на нову боротьбу і досягне нову перемогу, цим разом вже над москвинами, що є тими «поганцями», кажучи словами Шевченка, які «над дітьми козацькими» панували за Шевченка і панують нині.

Як бачимо, «Тарасова ніч», яка за задумом Шевченка, має викликати бажання визволитися з-під пановання «поганців», у жодному випадку не свідчить про вплив на Шевченка тих авторів, які з захопленням хвалилися своєю вірністю і «вірністю» дітей козацьких власне тим «поганцям»! Автор «Історії Русов» вважає за смертельний гріх всяке «вбивство» (на війні!) москвина та підкреслює своє з ними «єдинодуміє братское», а Шевченко — обурюється тим, що над дітьми козацькими, дітьми славного народу панують нині такі «поганці»!

У слідуючому творі («Іван Підкова») Шевченко знова підкреслює, що наші предки «вміли панувати» (так як — «вміють» тепер «добре ходити в ярмі») і тому «здобували і славу і волю». Не має жодного значіння, чи був Іван Підкова, чи був під його проводом похід на Царгород, а має істотне значіння, що хоча тоді «в

¹¹ Де діяли козаки — там була лиш е їхня влада.

Україні лихо танцювало» і «журба» мед-горілку «поставцем кружляла», проте «було добре жити на тій Україні», бо тоді наші предки самі «вміли панувати».

Оповідання про похід на Царгород за козацькою думою про Івана Серпягу, має лише нагадати читачам про сміливість, залізну організацію і войовничість предків того «внука», який тепер «косу несе в росу», і не сниться йому, що й у нього можуть, як в того Яреми, «вирости крила»!

Однак твір Шевченка «Іван Підкова» навіть не має нічого спільного з описом дій «Підков» чи в «Історії Русов» чи в «Історії Малої Росії» Бантиш-Каменського.

Подаємо для порівняння відповідні уривки з «Історії Русов» (переклад 1955 рік) і з «Історії Малої Росії» Бантиш-Каменського вид. 1842 р.

«Історія Русов» подає такі відомости: «... Року 1579 обрано на гетьмана з полковників Павла Підкову. Він був породи волоської, з фамілії князів або господарів тамошніх. Довгочасні заслуги його військові малоросійському і визначні подвиги в діях воєнних дали право на те обрання». Далі оповідається про похід на Букарешт та те, як його обрали на господаря, як він відпустив усе своє військо «в Малоросію», а його тоді наче б то вбили підступні бояри.

Бантиш-Каменський «Історія Малої Росії» (стор. 124-125): «Некто Іван, родом Волох, видававший себя за брата... господаря Іоанна... славний сілчач ломавший в руках подкови і для сево прозваний Подковою, желал овладеть Молдавією, тщетно іскал помощи у пограничных Комендантов Польских — он нашол ейо у Козаков. Угрози Поляков... воспрепятствовали Шаху немедленно начать брань в пользу Подкови»... Далі описується, як аж в осени, користаючися нічною темрявою, козаки разом з нанятими поляками вдерлися в Молдавію й хитрістю здобули перемогу. Підкова мав опанувати Ясси. «Мог долго владичествовать, но по прошествии месяца не доверяя тамошним боярам, возвратился в Польшу» де його й мав покарати смертю польський король Батори.

В «Історії Малої Росії» подано імя Підкови — Іван. Як бачимо: крім самого імени — більш нічого не взяв Шевченко і з цієї історії, а з «Історії Русов» не скористався цілком.

Ця поема, як бачимо, ні своєю ідеєю, ні навіть фактичними даними не нагадує нічим згаданих «Історій».

Хоча поезія «До Основ'яненка» не є історичною поемою і взагалі не розгортає жодної історичної теми, а проте вона як най-

тісніше пов'язана з двома попередніми творами своїм основним настроєм і своїми ідеями.

В цьому творі рівнож поет ставить наголос на часах, коли українці «панували», описуючи, як ціла Україна («очерети», «чайка», «могили») питається за своїми сміливими синами, питається, де вони «панують, бенкетують», щоб болюче вдарити по серцю словами «не вернуться сподівані, не вернется воля... не встануть гетьмани» і «не покрийть Україну червоні жупани», тільки навпаки та пишно вдягнута за Гетьманщини Україна тепер «обідрана, сиротою» важко плаче на втіху «лютому ворогові, що сміється», це б то — москалям.

Цей різкий контраст має викликати обурення, а не резигнацію, бо ж ніхто не повірить, щоб Шевченко думав, немов справді «не вернется воля»! Ні! він власне тому, що глибоко вірить у відродження своєї Батьківщини, хоче тими песимістичними відповідями збудити в українському серці обурення і гнів. Тому у нього виривається тут же погрозливе «Смійся, лютий враже, та не дуже...» Нам ясно, що коли «слава» розкаже, «чия правда, чия кривда і чий ми діти», — то й ті діти повинні почати боротьбу за свою спадщину. Тому й Шевченко далі звертає мову на те, що й він би «поборовся з москалями», коли б не опинився на чужині в Московщині, де «кругом чужі люди». Йому «тяжко жити з ворогами», а ще важче боротися з ними самому, одному, і тому він з глибокою тугою говорить про можливість і закінчити життя, лігши «в чужу землю в чужій домовині»!

Як бачимо, ці настрої, як і настрої, що ними просякнуті дві попередні поеми, не мають і не можуть мати нічого спільного з настроями автора «Історії Малої Росії» чи «Історії Русов».

Адже ж провідним мотивом, що виразно і яскраво наголошує і «Історія Русов» і «Історія Малої Росії» є спеціальна симпатія й почуття єдності з москалями, що її ніщо не може порушити і вірність «Обладателям Росії» — це б то московським царям.

Слідуючим з черги твором на історичні теми була поема «Гайдамаки».

Переходячи до «Гайдамаків» Шевченка, не можемо промовчати видане Йопиком в Канаді ілюстроване видання з відомими ілюстраціями Сластьона. Не можемо промовчати не лише тому, що воно свідчить про низьку культуру видавців, які відважилися скалічену копістом-графіком (жахливе, zdeформоване ліве око, zdeформоване чоло, «вимальовані» кожна інакше брови, ніс, на якому вискочила з лівого боку гуля, а ліва ніздря відповідає тричі меншому носові, наоливлене і скручене в шнури волосся

і т. д.), що є копією автопортрету Шевченка, подати, як «портрет Шевченка — Івана Кейвана»,¹² але в першу чергу тому, що до нього додана «Передмова», яка виявляє або цілковите нерозуміння творчості Шевченка, або... намір принизити і знецінити геніяльного поета!

Автор тої «Передмови» робить з Шевченка крутія, що пише не те, що думає, і безнастанно переживає «потрясення» й «кризи». Автор тої «Передмови» сам певно не читав «Історію Русів» і тому, вірячи Єфремову та Дорошенкові, робить з неї «улюблену лектуру Шевченка», яка мала його привести до національних «державницьких» ідей!

Ворогом України на думку автора передмови мав уважати Шевченко (всупереч усьому, що він писав!) не московський нарід, — тільки «російський імперіялізм», але наче б то... «не наважувався проти нього виступати»! Чому? Буцім тому, що «вдячність своїм визвольникам-росіянам... напевне гамувала Шевченка». Не менше мав, як запевняє нас автор тої нещасливої передмови, Шевченко боятися «знищити свою мистецьку кареру» і нарешті... зі страху, бо на думку того ж автора, який дуже спрощено пояснює не конче вже певні слова Мартоса, що Шевченко наче б то боявся видавати свої поезії книжкою, щоб... «не побили за них» ці слова мали би бути виявом страху перед владою!

Далі читаємо в передмові, що боячися «попасти в конфлікт з тодішньою жандармською Росією» (а хіба всяка «інша Росія» була б ліпшою? — Р. З.), став Шевченко остерігати (!) земляків, щоб не згадували минулого, «бо щоб не почули»... Цей оригінальний «звеличник» Шевченка запевняє тут же, що поет давав таку пораду (подамо дослівно): «Очевидно, щоб не почули москалі, бо побють, а то й знищать за зраду отечества... треба тому «гнути мовчки, усміхатися, щоб люди не знали, що на серці заховане»... Таким моральним зером пробує передмова до Йопикового видання «Гайдамаків» зробити великого поета, хоч він виявив виняткову гідність підчас слідства.

З наведених причин запевняє той же автор «Передмови», мала б «рання поезія» (звичайно — обов'язково «романтична») бути «позбавленою всякого гніву і актуальності», бо поет не зважується поставити крапки над «і». На думку автора передмови в поемі «Катерина» ні про що не говориться більше, як про

¹² Прийнято в цілому світі, що копіст — не підписує копії. Напр., зроблена олівцем копія з олії «Запорожці» Репіна — друкуються з написом «Репін, Запорожці», а імя копіста не згадується.

«звірський вчинок» офіцера, що «звів нещасну українську дівчину» і Шевченко зі страху наче б то «вмисне не надає поемі політичного характеру», далі всюди знаходить той автор лише непомітні «натяки» на національні відносини. Нарешті доходить до того, що запевняє, немов Шевченко зі страху, «знаючи» наче б то, що москвини схопили Гонту 1) «свідомо це промовчав», 2) взагалі в примітках і передмові просто відгороджується від гайдамаччини та засуджує її і 3) «Шевченко пише, що «гайдамаки — це злодії» і «розбійники». Таке поступовання Шевченка», як твердить автор, «свідома спроба... врятувати себе від царських переслідувань».

Лишаючи на боці питання, чи автор тої «Передмови» написав її «свідомо» бажаючи втоптати в багно великого поета, чи зробив це «несвідомо», мусимо ствердити, що Шевченко був не лише відважним, але навіть необережним. Він не раз читав свої революційні вірші людям цілком відмінних і навіть ворожих Україні поглядів, тому його не раз остерігали знайомі і навіть у листі остерігав його в цій справі свояк поета — В. Шевченко.

Треба признатися, що навіть московські большевики не наважуються так спотворювати поета і його твір, як це зробив автор тої «Передмови». Саме тому, що це «наукове» еміграційне видання — ми, переходячи до розгляду «Гайдамаків» мусили спинитися над цією «Передмовою» і остерегти перед тими фантастичними вигадками її автора.

Спробуємо після цього невеликого відхилення від теми, можливо коротко і вичерпно з'ясувати собі: що саме в дійсності хотів сказати Шевченко своїми «Гайдамаками» і чи можемо ствердити наявність «впливу» на поему «Історії Русов»?

Матеріалом, що ним користувався Шевченко, як різьбар глиною, при писанні «Гайдамаків» були: 1) оповідання поетового діда і оповідання старих людей про коліївчину, 2) кілька дрібних (і то найчастіше помилкових) «фактів» з «Історії Малої Росії» та «Історії Русов», 3) «Енциклопедический лексикон», том V: Барская конфедерация, 4) Wandtke „Historja królewstwa Polskiego“, т. II, і 5) народні пісні.

Написав Шевченко цю поему в тому періоді своєї творчості, в якому мав би він захоплюватися козацтвом, як «романтичним минулим», та ідеалізувати минуле. Чи справді можна уважати «Гайдамаки» продуктом захоплення романтичним минулим, побачимо далі, розглядаючи твір.

Віршована присвята В. Григоровичу є свого роду «Передмовою» до твору і в ній знаходимо відповідь на кілька засадничих

питань, відповідь в якій щире й гостре слово переплітається зі словами іронії й гіркого сарказму, а то й *глуму*.

Починає поет з того, що все на світі є нестале, «все йде, все минає», а до чого прямує світ — того ніхто не знає, але над все інакшим світом все сятимуть ті ж зорі. Сонце та місяць будуть сяяти над нашими дітьми так, як сяяли кілька тисячоліть тому. Та не тільки вони і не тільки душа людська вічно існуватимуть, але істнуватиме і творчість, мистецькі твори також житимуть у віках. Тому Шевченко далі пише, що «безславному тяжко цей світ покидати» — і він хотів би слави, хотів би жити в своїх творах, у згадках нащадків. Отже наче б то з цією метою пише наш поет і свій твір — «Гайдамаки» та публікує його, бажаючи, щоб у той час, коли сам поет мусить страждати на чужині — бодай його твори могли жити в українських серцях на любій його серцю Україні.

Поет хоче вірити, що українці щиро приймуть його твори і поставляться до них прихильно, а не так, як люди, які оточують на чужині поета. Ці чужинці (москвини) коли «й пустять в хату», то тільки щоб поглузувати з, як їм здається, «темного мужика». Та при цій нагоді поет сам глузує з тих «письменних і друкованих», які властиво з «ученим виглядом» верзуть дурниці.

Шевченко не береться наче б то з ними дискутувати, *вдаючи* зі себе покірного неука, який наче б то згоджується з усім, кажучи «треба слухать... як письменні начитали». І тут же ставить собі питання, щож ці мудрі знавці скажуть про «Гайдамаків»? Поет, наче б то передбачаючи «критику» різних Белінських, тут же відповідає на своє питання: «поглузують, покепкують тай кинуть під лаву». Ця *вдавана «покірність»* — сповнена іронії за якою криється прихований *глум* автора свідомого своєї сили і вартости свого твору.

Шевченко прекрасно розуміє, що московські та обмосковлені інтелігенти, й взагалі загал, поставляться так, як він пише в першу чергу тому, що твір писаний *українською мовою*, яку вони хотіли б уже бачити тільки серед «мертвих» мов («мертвими словами»). По друге, — герої творів не князі, королі чи члени еліти — тільки якийсь Ярема «у постолах», по третє — на їх думку «од козацтва, од гетьманства високі могили, більш нічого не осталось». Чи ж можна отже хотіти такими неактуальними темами здобути славу, якої наче б то прагне поет!

Та у відповідь на їхню пораду зайнятися темами, які цікавлять усіх, творити поезію сальонову, оспівувати кохання, блискучі мундири військових і т. п. поет насподівано переходить до

наступу і відповідає рішучо й категорично: «Кричіть собі! Я слухать не буду та й до себе не покличу: ви — «розумні» люди, а я «дурень». У цих повних сарказму словах криється прихований глум людини, що стоїть значно вище за тих «розумних» і глузує з їх зарозумілості.

Але ця «присвята», яку ми повинні вважати єдиною властивою передмовою до «Гайдамаків», була одночасно і відповіддю на голоси московської критики (1840 р.) з приводу де-яких попередніх творів Шевченка. Та критика мала на меті, підкреслюючи хист поета, а одночасно «співчутливо» глузуючи з «невластивої» мови творів, якою він пише, спокусити Шевченка *видивом* можливої слави піти шляхом Гоголя і почати писати по московськи.

І ось поет глузує з того, що ті «письменні, дрюковані» хочуть щоб він «по нашому» (по московськи) розказував «про свої гетьмани», а не «мертвими словами». На це відповідає поет, що його «слава» є в тому, щоб жити в створеному силою поезії світі, не менше живому за дійсний і, дякуючи тій критиці «за раду лукаву», заявляє: «буде з мене, поки живу і «мертвого слова». З окрема була ця «присвята» відповіддю на нахабний напад Белінського (з нагоди появи «Ластівки») на українську мову і культуру.¹³

Відповідь Шевченка на «пораду» тих «дрюкованих» співати «про Парашу — радість нашу» була власне надзвичайно влучним ударом по Белінському, який захвалював де-коли й московську макулятуру, а з окрема вихваляв повість Полевого «Параша-Сібірячка». Шевченкові слова були повним глибокої іронії глумом над тенденційною оцінкою «непомильного божка» московської демократії.

Белінській, безперечно, зрозумів і «до кого петься» і що в цьому вступі до «Гайдамаків» підкреслив Шевченко своє тверде принципове рішення творити українською мовою, творити власну українську національну літературу і тому по виході «Гайдамаків» накинувся на них з оскаженінням.

Поет отже, заманіфестував нечуване тоді навіть серед «українофілів» принципове небажання вживати московської мови.

Щоб усвідомити всю вагу того, мусимо нагадати собі, що П. Куліш, якого нам П. Зайцев представляє, як «українця цілком новітнього типу... справжнього українського патріота» два роки пізніше (в 1843 р.) видав свій написаний московською мовою

¹³ Див. Примітка ч. 4.

історичний роман «Михайло Чернишенко ілі Малоросія 80 лет тому назад». Перші ж розділи історичного роману «Чорна Рада» видрукував П. Куліш в 1845 р. рівнож московською мовою в місячнику «Современнік», а писав його з метою довести безперспективність українських державницьких стремлінь.

На тлі згаданих поглядів тодішніх «українофілів» «вступ» до «Гайдамаків» і самі «Гайдамаки» були подією виняткового значіння і викликала скажену злість як самого Белінського, так і решти московських критиків, які тепер вже сконцентрували її на творах поета та на його особі. При цій нагоді слід рішуче відкинути типово «драгоманівський» метод вибілювання москвинів, для того щоб природна реакція українців не зміцнювала українського націоналізму. Цей метод полягав у тому, щоб у всіх антиукраїнських кроках обвинувачувати самих же українців. Цей власне «метод» стосують модерні «шевченкознавці», запевняючи (без доказів), що наче б то ті критики були «українського походження».

По цій відповіді Шевченко розгортає перед нами блискучу картину того, як оживає минуле послухне натхненню поета, стає мов дійсність і поет, серед того живого минулого забуває про чужу й ворожу «сучасність» і вірить, що його «діти» («Гайдамаки») таки «будуть панамі». Довкола поета послухна його творчій уяві ожила батьківщина в цілому, з минулим і сучасним, даючи поетові те, що дорожче йому за гроші і за славу серед чужинців. І тут Шевченко знова повторює з притиском: «спасибі вам за раду *лукаву!* Буде з мене поки живу і «мертвого слова». Так деклярує Шевченко виразно своє рішення творити українською мовою, хоч би її «мудрі» і уважали мертвою.

Далі йде «Інтродукція», яка коротко змальовує відносини в польській державі. Ця «інтродукція», як подає сам Шевченко, написана на основі відомостей взятих або з «Енциклопедичного лексікона» т. 5, або з праці Бандке «Хісторія крулевства польського» т. 2, таким чином про «вплив» на цей розділ «Історії Малої Росії» або «Історії Русов» не може бути й мови.

«Ярема», звичайно, писаний на основі того, що чув і знав Шевченко особисто і жодні «джерела» для цієї частини поеми не були потрібні. «Конфедерати» і «Титар» написані рівнож на підставі тих оповідань, яких стільки мав нагоду чути Шевченко, як він це зрештою й сам пише в примітках.

Щойно пишучи «Свято в Чигирині» використовує тут поет «Історію Малої Росії» Бантиша-Каменського, але використовує, беручи з тих творів тільки відомости (що не завжди відповідають правді), які на щастя в компонованню цього розділу грали

досить невелику роллю. Звертаючися до гетьманів має знова Шевченко зіставленням часів колишньої державности, часів, коли в столиці України на помах гетьманської булави «кипіло» море козацького війська, перед яким само «лихо мліло», з часами московської неволі, змусити серця запалати образою і обуренням. Адже ж тепер перед нами є тільки «убогі руїни» тої «козацької слави», а український нарід в московському ярмі не може навіть згадувати того минулого бо й такі згадки заборонені! А проте, Шевченко, нагадавши знова про те, що козацьке лицарство обренив ворог у «рабів німих», яким навіть не вільно мріяти про часи своєї волі, тут же закликає словами «Ну хоч глянем на Чигирин, колись то козачий», всупереч забороні, — згадати те минуле. Приготовляючи «Гайдамаків» до друку і розуміючи добре, що московська цензура з охотою причепиться до кожного необережного слова, щоб не дати книжці побачити світ — він уникає всіх висловів, які б могли стати причиною заборони. Шевченко намагається висловити свої думки так, щоб не було за що вчепитися і щоб усе ж читачі могли зрозуміти про що мова. Тому, напр., він не називає Катерини II, а пише з іронією, говорячи про «ножі», що мали бути прислані москвинами, так: «То щедрої гостинець пані — уміла, що кому давать, нівроку їй, нехай царствує! Нехай не вадить, як не чує!» Сучасний читач де-коли робить велику помилку, порівнюючи хоч би подібні «езопівські» вислови зі словами «Сну» чи «Кавказу». Адже ж тих творів і не думав автор віддавати до друку.

Про поляків москвини не боронили говорити і писати всю правду і тому Шевченко може описувати без жодних неясностей польські злочини.

У цьому розділі поет говорить не лише про намір гайдамаків помститися за ті злочини, але й виразно говорить про далекосяглі пляни провідників повстання (Залізник «таке розказує» про Головатого, «що цур йому!» «Кошовим», каже «буде тай годі, а може ще й гетьманом, коли тее»).

У цьому ж розділі «благочинний» закликає «Україну ховати» «не дати матері, не дати в руках у ката пропадати!» Чигирин же, цей символ української козацької держави зве він «святим», а далі розгортає страшну картину утисків, що їх зазнає Правобережна Україна в польському ярмі. І тут же закликає до повстання, до продовження діла, недокінченого прадідами. Поет, вірний історичній та мистецькій правді, скеровує промову благочинного лише проти поляків, бо ж і гайдамацьке повстання було скероване проти поляків, які тоді володіли Правобережною Україною, самі ж повстанці-гайдамаки ще й були певні московської під-

тримки. Однак, Шевченко ніде не підкреслив цієї наївної віри гайдамаків у московську допомогу, а увага про ножі, що то дарунок «щедрої пані» є остільки іронічною, що сам автор уважав конечним тут же зазначити: «нехай не вадить, як не чує!» Натомісць вложена в уста благочинному згадка «про праведних гетьманів», про перемоги українського народу, як і натяк у попередньому розділі на сподіванки Головатого, самі штовхають читача до пізнання *недоговореної* правди, а саме, що й провідники Коліївщини, люди значно дрібніші за таких гетьманів, як Хмельницький, чи Дорошенко, усе ж мріяли про відновлення державности, усе ж їм, хоч і невиразно, мріла в рожевій імлі гетьманська булава. І в цьому розділі підкреслює цю думку Шевченко словами: «Молились щиро козаки, як діти щиро, не журились, гадали тее . . . , а зробилось — над козаками хусточки» (був звичай над могилою козака вішати білу хустину).

«Треті півні» (назва наступного розділу) малюють нам останні години польського панування на тих землях перед повстанням, а також в ньому знаходимо власні міркування і погляди поета що-до Коліївщини та в ньому ж підкреслена знова з усією силою українська державницька ідея і зазначено поетове безкомпромісове наставлення до Московщини.

Шевченко не ідеалізує Коліївщини, як цілоти, бачить її негативні риси, додамо — властиві всякому півстихійному народньому повстанню, а саме: хаотичність, жорстокість, брак опрацьованого далекосяглого пляну. Але все ж повстання відзначалося не лише негативними рисами, а й позитивними, які вмів побачити поет. Тому, з одного боку, пише Шевченко, звертаючися до місяця: «Страшно тобі буде, хоч ти і бачив Рось і Альту і Сену. І там розлилось не знать за що крови широкее море». А з другого боку — тут же: «І день і ніч гвалт, гармати, земля стогне, гнеться; сумно, страшно, а згадаеш — серце усміхнеться». Більше того, поет картає тих «унуків», що «їм байдуже — жито собі сіють»!

Поет знає, що власне таких було за його часів багато, і це викликає глибоке обурення поета, висловлене в словах: «Кат панує, а їх не згадають!» Кожному, що хоч трохи читаючи думає, ясно, що «катом», який «панував» за Шевченка на наших землях, була не Польща, а тільки Московщина. В умовах поліційно-абсолютичного режиму, встановленого окупантами-москвинами, з його цензурою — ясніше висловитись в легально друкованій книжці було неможливо!

Треба бути просто засугестіонованим ворогами Шевченка, щоб писати, наче б то Шевченко закликав земляків, видаючи

«Гайдамаків», «гнути ся мовчки, усміхатися, щоб люди не знали, що на серці заховане» і сам боявся потрапити в конфлікт з тодішньою жандармською Росією» («Передмова» до виданих Йопиком у Канаді в 1954 році «Гайдамаків»).

Аджеж Шевченко ясно пише:

«А унуки? Їм байдуже
Жито собі сіють!
Багато їх, а хто скаже,
Де Гонти могила
Мученика праведного
Де похоронили?
Де Залізник, душа щира,
Де одпочиває?
Тяжко-важко! Кат панує
А їх не згадають».

Наведений уривок виключає будь-яку можливість розуміти під епітетом «ката» кого іншого, як лише і тільки московського царя, уособлення московської влади над Україною. Можна або подивляти тяжкодумність московської цензури або записати дозвіл на друк «Гайдамаків» на рахунок не знання цензорами української мови.

Адже ж ясно, що «унуки» гайдамаків — були власне сучасники Шевченка і над ними «панувала» лише Московщина, очолювана своїм царем і ніхто більше.

Кожному також ясно, *пощо* було саме тоді, коли «кат панує» згадувати про гайдамаків, що з ножами йшли на гнобителів. Рівнож цілком виразно сформульовано в цьому розділі ту ідею, що за неї боролися Шевченкові гайдамацькі ватажки. Ось ця ідея, висловлена в пісні устами Яреми: «Оживуть гетьмани в золотім жупані, прокинеться доля, козак заспіва: «Ні жида, ні ляха! А в степах України — о Боже мій милий — блисне булава!»

Як бачимо, це не лише виразно сформульована ідея відновлення української державности, але й ідея націоналістична, ідея «України для українців»! Що не згадано тут москвинів, а лише ляхів та жидів, це було природним, бо ж герой (Галайда) жив у році 1768, це б то в часи, коли Правобережжя (терени; де поширилась Коліївщина) належало до Польщі. За тих часів (8 років перед зруйнуванням Січі) там москвинів не було, отже тому згадано лише про тих небажаних українцям чужинців, які тоді обсіли ті українські землі. Ця ідея була і видавалася занадто

революційною і безкомпромісовою та націоналістичною не лише землякам Шевченка, але й нинішні «українофіли» бояться її *навіть повторювати*, замінюючи ті слова підчас концертних виступів у цій пісні більш «безпечними» і... безглуздо-безбарвними: «ні пана, ні ката».

Так, як бачимо, Шевченко, всупереч твердженню Ю. Гаморака, цілком виразно інспірував читачеві устами Яреми ідею *відновлення націоналістичної Української Держави*.

Тут слід підкреслити, що поет у протилежність наставленню автора «Історії Малої Росії» не лише ставиться з виразною симпатією до Гайдамачини і гайдамаків, але і наділяє їх тими ідеями, які присвічували йому самому.

Розділ «Червоний бенкет» оповідає про повстання, яке протягом одної ночі охопило цілу Київщину, частину Волині і Полісся, та про героя поеми — Ярему Галайду.

«Гупалівщина» починається описом дальшого розгортання повстання і міркуваннями автора про його кривавість. Шевченко стверджує, що те, що діялося на Україні, — «гірше пекла» і ставить питання, «за що люди гинуть»? Даючи відповідь, він спочатку подає властиву причину більшості воєн, а саме: «треба крові, брата крові, бо задро, що в брата є в коморі і на дворі і весело в хаті». Це — особисте міркування автора засадничого характеру, а далі він, переходячи до конкретного пояснення того, що діялося на Україні, подає іншу причину. Та причина («А хто винен? ксьондзи, езуїти»), подана вже поетом за «Історією Русов» та «Історією Малої Росії», і є досить далека від правди, але Шевченко не міг тоді ствердити помилковості твердження згаданих «історій».

Слід ще підкреслити, що Шевченко і не думає «ідеалізувати» своїх гайдамаків так, як хоч би ідеалізували козаків Маркевич та інші! Навпаки, він описує їх майже «реалістично» і тому в розділі «Червоний бенкет» читаємо про гайдамаків: «І» «діти» (гайдамаки) майнули по горищах, по коморах, по льохах усюди, всіх уклали, *все забрали*», або в іншому розділі («Гупалівщини»): «найшли льохи, скарб забрали, у ляхів кишені потрусили».

У розділі «Бенкет у Лисянці» особливо виразно підкреслений національний, а не соціальний характер повстання словами: «мов доля карає вельможного і неможного».

У розділі «Гонта в Україні» знова вертає Шевченко до питання про причини людської жорстокості і боротьби і знова пише: «Люди, люди, коли то з вас буде того добра, що маєте?», бо головну причину бачить у людській жадібності, у бажанні загарбати, як найбільше. Так пояснюючи причину загарбницьких

воєн, які ведуть в своїх наслідках до явищ, подібних до гайдамаччини та національної боротьби, приходять Шевченко до висновку про вічність війни і пише: «Тяжко глянуть, а згадаєш — так було і в Трої. Так і буде».

Таке розуміння воєн і національної боротьби і таке відношення до вибухів народнього гніву відрізняє Шевченка, як від його попередників, так і від його сучасників, що малюють собі «декоративну» війну рожевими барвами, не помічаючи «другого боку медалі» (пригадаймо Маркевича «весело тогда нам било, сердце лиш вайной жіло... Ви сокрились, сокрились блаженние годи»). Не менш відрізняється Шевченко своїм мужнім і тверезим поглядом на подібні явища і від наших сучасників, що уважають всякий мир за головну цінність і раді всім жертвувати для його збереження, заколисуючи себе мрією про те, що колись запанує в цілому світі «мир»!

Шевченко засуджує всяку непотрібну жорстокість, Шевченко проти непотрібного розливу крові, але Шевченко свідомий вічності війни і воліє війну з усіма її темними проявами, коли має до вибору між ярмом і війною чи повстанням. Війна, отже, це не «романтична» розвага, тільки щось страшне, але неухильне і гідне пошани, коли вона ведеться во ім'я святої любови до згноєної Батьківщини.

Як же це все далеке від тої «ідеалізації козаччини», яка була властива нашим «українофілам», авторів «Історії Русов» та авторам різних історій «Малоросії»! З тої «ідеалізації» слушно глузував Шевченко в своїому «Посланії», іронічно повторюючи коротко деклямацію тих «ідеалізаторів»: «А історія? — поема вольного народу... У нас воля виростала, Дніпром умивалась, у голови гори слала, степом укривалась». Далі ж з гірким жалем каже, що саме ті «Брути і Коклеси» наших ідеалізаторів козаччини — властиво були «Раби, підніжки, грязь Москви, Варшавське сміття» (як знаємо, згадані автори — захоплювалися справді переважно такими постатями та «їх верністю для общесто отечества»).

Описуючи напад на Умань, пише Шевченко, що Гонта і Залізняк гукали: «Карай ляха знову» (в площині національній), і щойно приведений польський ксьондз висунув гостро релігійний момент, кажучи: «Ти нас ріжеш, заріж і їх — вони католики». Далі Гонта підходить до справи своїх дітей вже з релігійного погляду, хоча ясно з цілоти тексту, що для автора момент релігійний зливався з національним. І Гонта каже: «чом ви ляха не ріжете?», а діти, ті самі діти, які сказали, що вони католики,

вмираючи кажуть: «Ми не ляжи!» В цьому власне ціла трагедія! Після цього знова Гонта і Залізник закричали: «Кари лягам, кари!».

Ту слід звернути увагу, що Шевченко в цілій поемі ніколи не говорить про помсту, чи тим більше про несправедливу розправу, лише завжди і всюди, які б страшні прояви не прибирав народний гнів, розглядає те все тільки, як «кару», це б то, як *вимір правосуддя!* Однак він же, як людина об'єктивна, стверджує «Того лиха не було ніколи, що в Умані робилося!»

Шевченків Гонта свідомий того, що він, виконуючи присягу (і тим уникаючи одного злочину), — допускається другого страшного злочину, за якого йому самому не минути кари («Я дітей зарізав! Горе мені, горе!». І Гонта, «горем битий», вночі потайки знаходить трупи дітей та несе їх ховати, щоб козацьке мале тіло собаки не їли».

Так Гонта з одного боку, зробив тяжкий гріх, убиваючи власних дітей, а з другого боку, він був виконавцем тої «кари», яка належалася всім, хто був з ворогом, отже і його синам. Жахливі наслідки поневолення поставили батька і синів у становище, з якого не було виходу! Виконавши присягу, Гонта ховає дітей, накриває їх червоною китайкою і каже: «На ту Україну дивіться: ви за неї й я за неї гину».

Тут знова на першому плані не соціальний і не релігійний, а національний момент.

Гонта свідомий того, що його *не буде кому поховати*. Але того мало: він свідомий і злочину дітовбивства, а тому просить дітей, щоб вони благали Бога, щоб Бог змилувався над ним і ще на цьому світі покарав його «за гріх цей великий». Далі він їх просить за те, що мусів їх «скарати», вибачити йому так, як він їм вибачає те, що вони католики, і додає до того: «виглядайте, я швидко прибуду. Укоротив я вам віку і мені те буде і мене вбють... Коли б швидче».

Варто тут підкреслити, що цей епізод (покарання смертю синів Гонти) по своїй ідеї близькій до покарання Тарасом Бульбою сина-зрадника. Різняться вони тим, що Андрій був дорослий і свідомо доконав зради, а знова Тарас Бульба служив православ'ю і московській державній ідеї. Гонта з поеми Шевченка, діяв виконуючи присягу, яка виключала індивідуальне трактування, самому ж Гонті присвічувала українська державна ідея.

Сам же епізод є фантазією, яка була потрібна поетові для підкреслення беззастережної відданості Гонти Україні, вірності присязі та безкомпромісовості. В дійсності Гонта мав сина,

якому вдалося по ліквідації Коліївщини втекти у Молдаву і якого повороту з новими гайдамаками поляки боялися. Жінку Гонти і кількох його дочок було схоплено, прилюдно покарано батогами і заслано.

Таким чином драматичний епізод з синами Гонти, описаний так живо, що і нині більшість читачів певна, що він відповідає правді, має розглядатися лише як втілення у мистецьких формах одного із засадничих поглядів самого поета.

Так Шевченко устами Гонти висловлює свою думку в цій справі, думку, яка не вкладається в просту, однобічну оцінку вчинку Гонти. Поет умів у цьому вчинку побачити не лише злочин, але й шляхетний вчинок, який був проявом чогось такого, чого бракувало всім тим «патріотам», що про «отечество» кричали, а дбали лише про себе і свою родину. Тому Шевченко з гірким жалем пише у вірші до Гоголя, що тепер «не заріже батько сина, своєї дитини за честь, славу, за братерство, за волю України. Не заріже: викохає тай продасть в різниці москалеві».

Як бачимо з наведеного, Шевченко вмів побачити навіть у кривавій гайдамаччині не «козацький побут», не «блаженніе годи», коли «всьо вайной жіло», а щось високе: відданість своїй ідеї, принциповість, вірність громаді і віру в свою правду, не меншу за віру Авраама, що наказала йому підняти ніж на приобіцяного в жертву Богові сина.

Відношення тому Шевченка до гайдамаків в основному позитивне, що видно хоч би зі слів «Епільогу», скерованих до поетового діда: «Спасибі, дідусю, що ти заховав в голові столітній ту славу козачу». А далі, звертаючися до читачів, поет вдруге зве те все, що він оповів, «козацькою славою».

Та помилявся б той, хто думав би, що Шевченко ставив боротьбу гайдамаків на рівні з війнами гетьманів за волю України! Шевченко свідомо в «Епільозі» підкреслив, що гайдамачина була «залізною силою», це-б-то, що їм бракувало політичного розуму, проводу. Мало того, він рівнож розуміє добре, що саме тому «посіяли гайдамаки в Україні жито, та не вони його жали». Спровокований рух використала Московщина для ослаблення Польщі і на шкоду самій Україні. Саме тому не забув Шевченко тут же нагадати ще й про зруйнування Січі та про ту «мовчанку», яка запанувала на поневоленій москвинами Україні: «Нема правди, не виросла; кривда повиває» ту правду і тому між іншим частина гайдамаків розійшлася по лісах «із ножем у халяві, жидів кінчати». Власне таке закінчення боротьби і кинуло тінь на весь рух і власне тому лишилася також і погана «слава». Запанувала «кривда», але та «кривда» «повиває» ще

«правду», яка наче б то перебуває в сповиточку, та згодом «ви-росте» і тоді настане її панування.

Зясувавши коротко ідеологічно-національно-політичний ха-рактер поеми «Гайдамаки», не можемо не спинитися ще над ти-ми позитивними прикметами твору, які корисно його відріж-няють серед творів сучасників поета і дають йому право на по-чесне місце серед творів світової літератури.

Порівнявши «Гайдамаків» хоч би з Пушкіноюю «Полтавою», ми мусимо ствердити, що «Гайдамаки» не разять читача ані та-кою тенденційністю, яка сягає аж до порушення внутрішньої мистецької правди (неузасаднене самою поемою роблення з Ма-зепи мельодраматичного злочинця), ані «розривом» між темою поданою в назві і змістом, ані свідомим грубим порушенням у догоду політичній тенденції історичної правди (Орлик у ролі «ката», зрадник-Кочубей в ролі шляхетної «жертви», божевілля «Марії» і т. д.). Нарешті не знайдемо у видержаних під цим ог-лядом у тоні впрост клясичного реалізму «Гайдамаках», несмач-ної своїм надмірним гіперболізмом, ідеалізації симпатичних ав-торові історичних постатей (Петро I в «Полтаві» — «власитель полуміра», «ісполін», який подібно до святого, має не лице, тіль-ки «прекрасний лік» і т. д. і т. д.).

Шевченко не згубив почуття мистецької міри, а коли й пору-шив у дрібничках історичну правду — зробив це несвідомо, ма-ючи невідповідні джерела, винятком є лише епізод покарання Гонтою синів.

Власне ті порушення історичної правди («а хто винен... ксьондзи, езуїти», «Аж ось ведуть гайдамаки ксьондза-езуїта»), помилкову думку, що *єдиними* винуватцями польських утисків і жорстокостей були езуїти і ксьондзи — слід записати на раху-нок «Історії Русов».

«Історія Русов» твердить, що аж до запровадження Унії в Польщі серед «всех народів Польщі» панував «дух єдинства і братсько-согласія» і що навіть «Єпископи обоєх главних релі-гій Римской і Русской, билі соединени неліцемерним согласіем, братскою довереностю» та виїздячи на короткий час з єпархії, доручали один одному зверхній нагляд.

Стати ж запеклими ворогами поляки й українці мали, щой-но тоді, коли «прелат М. Кунінські приньос Унію». А тоді то навіть нелюдську кару Наливайкові мало «видумать духовен-ство римское» згідно з «правилами священної інквізиції»!

Чи мали вплив на написання поеми «Гайдамаки» польські революційні видання, а зокрема публікації секції польського «Демократичного Товариства» під назвою «Умань», яке ідеалі-

зувало повстання, як лише і тільки «протишляхетське», а не протипольське — треба дуже сумніватися.

Щурат у своїй солідній розвідці «Шевченко і поляки» довів обізнаність поета з революційною нелегальною польською літературою, але не довів залежності поета від неї. Аналіза ж «Гайдамаків» показує, що Шевченко розглядав повстання в першу чергу, як повстання антипольське, це б то в площині національній і тим засадничо ріжнився від усіх згадуваних Щуратом публікацій.

На закінчення наших уваг що-до «Гайдамаків», мусимо згадати ще ту «Передмову», яку навмисне написав Шевченко прозою в тоні майже трагестичному і то так, щоб її доводилось друкувати «по мові», це б то на кінці і яку пізніше — усунув.

Все вказує, що ця «Передмова» була написана за «порадою» чи не самих українофілів наших, якої зігнувати цілком, видаючи «Гайдамаків» власним коштом і числячи на передплату — поет не міг. Та в самій тій «Передмові» Шевченко властиво глузує з тих, хто такої передмови домагався, кажучи: «хіба діди та батьки були дурнійші», а вони ж навіть до траматки (книжечка, що в ній записувалося імена осіб, яких бажав власник її, щоб «поминали» в церкві) давали «предісловіє». І поет спішно, наче б то переконаний таким «аргументом», з прихованою іронією, згоджується: «Так, далєбі, так, вибачайте! Треба предісловіє!» Після цього пише поет, що він задумується, як його так скомпонувати ту передумову, «щоб не було і кривди, щоб не було і правди».

По цих міркуваннях поет «стає в позу» і властиво пародіює одну з таких «Передмов».

Власне в цьому дальшому («позбавленому „правди“!») абзаці, що є виразною пародією і є ті слова, що цілком суперечать цілій поемі, слова абсурдні і смішні у зіставленню з цілим твором, які так охоче, з поважним виглядом, приймаючи наче б то за «щиру монету», цитують наші українофіли і ріжні інші москвофіли. Ось ці слова: «ми одной матері діти... всі ми словяни. Серце болить, а розказувать треба: нехай бачать сини й внуки, що батьки їх помилялися, нехай братаються знову зі своїми ворогами. Нехай... нерозмежованою останеться на віки від моря і до моря словянська земля».

Адже ж ті слова не лише практично закликають до співпраці з москвинами і поляками, до «братання» з ними, але й закликають до обеднання в рямцях той ж московської держави навіть не на засаді федерації, лише — «нерозмежованости»!

Коли ми зіставимо наведені слова, як з тим відношенням до «ворогів», яке виразно виявляється в творах, написаних перед «Гайдамаками» та в самих «Гайдамаках», так і з тим, яке позначилося на творах, писаних по них, мусимо прийти до висновку, що ці слова справді далекі від «правди»! Тако ж очевидно неправдою є й дальше твердження: «надрукованого і критикованого нічого не читав» — бо ж навіть із власноручних приміток до поеми самого Шевченка видно, що «читав» і тому на де-які прочитані ним праці він у примітках покликається!

Впрост же трагестичний тон має звертання до «Субскрибентів», що було видрукуване на третій сторінці окладинки, яке й є гідним закінченням для тої «Передмови».¹⁴

Переходячи до наступного твору («Гамалія») написаного рік пізніше, мусимо ствердити, що й він не доводить того, щоб «Історія Русов» впливала на поета, але доводить, що Шевченко користувався нею, як джерелом. Бажання написати таку поему очевидно викликали народні козацькі думи, що їх не лише віддавна знав поет, але й захоплювався ними. Є досить козацьких дум, в яких оспівується козацькі виправи чайками на турецькі міста з метою визволити невольників, слави здобути й здобичи навезти. У тих думках згадується часто про бурі на Чорному морі і про відвагу, хитрість та вміння перемогти невірних, якими відзначалися наші запорожські лицарі. Була звичайно мова про козацькі морські походи і в «Історії Малої Росії» Бантиш-Каменського і в творах польських авторів.

Нині ми знаємо з історії, що особливо сміливі походи були в першій чверті XVII віку, зокрема знаємо про надзвичайно сміливу виправу на Царгород у році 1615, коли сам султан міг зі свого палацу бачити палаючі руїни передмість своєї столиці, а потім мусів довідатися, що вислана в погоню турецька фльота потерпіла поразку і козаки забрали в полон самого адмірала, турецькі ж галери спалили перед очима турків під Очаковим. Року 1616 — здобули козаки Кафу, а потім знов успішно атакували Царгород. Таким чином, блискучий і високо-мистецький опис козацької морської виправи на Царгород є більш близький до історичної правди, ані ж не один з історичних творів світової літератури, а коли в ньому й є недокладність, недокладність цілковито зайва, непотрібна для будь-яких цілей, що їх хотів досягнути поет, то «честь» за цю недокладність належить

¹⁴ На вимушеність тої «Передмови» вказує й той факт, що Шевченко в 1859 р. готуючи до друку «Кобзаря» — викреслив ту «Передмову» цілком.

лише і тільки джерелам, а серед них трохи й «Історії Русов», з якої запозичив Шевченко імя «Гамалія» (про похід «отамана Гамалії» і там нічого не згадується).

Згадки ж про морські походи часів Сагайдачного, в тому й на Царгород, були і в «Історії Малої Росії» і в «Історії Русов».

Насвітлення і оцінок питомих «Історії Русов» поет уникнув, бо на сторожі стояло його українське серце і свідомість справжнього українського патріота, що бунтувалися проти разючого москвофільства обох «Історій», а тим самим і проти будь-якого їх впливу. Та Шевченко жадібно шукав за фактичним матеріалом з нашого минулого, а що тоді не існувало інших праць, — мусив брати його з тих непевних джерел. Отже «Історія Русов» так «впливала» на нього, як «впливає» поганий енциклопедичний словник на того, що шукає в ньому інформацій.

Переходячи до чергового, написаного після «Гамалії», твору на історичну тему — «Невольника» мусимо зазначити, що вже Сімович порушував питання про те, чи можна уважати поему «Невольник» за поему історичну. Розглядаючи твори Шевченка в тій площині, в якій ми розглядаємо, а спеціально бажаючи дати відповідь на питання про правильність або неправильність утертих тверджень наших літературознавців, про вплив на Шевченка «Історії Русов», ми можемо не займатися розв'язуванням справи слухності чи неслухності влучування «Невольника» до творів «історичних». Фактом є, що в поемі «Невольник» Шевченко уділив досить поважне місце описові подій що відбувалися на Україні безпосередньо перед зруйнуванням Запорозької Січі та по її зруйнуванню. Фактом рівно ж є, що в цій поемі дає Шевченко оцінку тих подій, висловлюючи на них свій погляд. З огляду на сказане, ми, розглядаючи питання впливу на поета згаданих попереду «історій», мусимо спинитися і на цій поемі.

Ця поема датована кінцем 1845 року, це б то часом, коли вже міг Шевченко користуватися ще й п'ятитомовою «Історією Малоросії» вже згадуваного тут Н. Маркевича, яка вийшла в роках 1842—43 і яку Шевченко безперечно читав.

Самозрозуміло, що поскільки нас цікавлять впливи тих всіх «історій», — постільки слід з'ясувати, яке було відношення до Запоріжжя і запорожців у період другого зруйнування Січі з одного боку, «Історії Малої Росії» та «Історії Малоросії», а з другого — нашого великого поета. («Історія Русов» про ті часи не пише).

Мусимо нагадати, що всі без винятку московські автори поділяли погляд московської влади про конечність зруйнування

Запорозжя. Московщина, руйнуючи цей небезпечний для неї осередок українських визвольних рухів, умотивувала (маніфест Катерини II.) це тими «аргументами», якими стало послуговуються всі колоніальні держави в своїх колоніях при подібних «ліквідаціях». Не треба й казати, що й малоросійському дворянству», яке було «ощасливлене» тим, що нарешті Московщина визнала його дворянські права, було «на руку» те, що був зліквідований цей осередок опору, до якого з надією зверталися погляди українського народу. Наслідком того Шевченко міг знайти у Маркевича лише апробату цього остаточного обезброєння України, а в «Історії Малої Росії» — явну ворожість до запорожців. В «Історії Русов» про саме друге зруйнування Січі немає, бо вона кінчається 1769 роком, але те негативне відношення до запорожців помітне.

Відношення «Історії Русов» до Запоріжжя взагалі надто є залежне від обставин. Негативне відношення з найбільшою яскравістю виступає хоч би там, де автори звалячи одного з кошових запорожських, принагідно висловлює свою думку про запорожців взагалі, словом, цю оцінку знайдемо у тому місці, де йде мова про кошового Сірка. Отже, цитуємо дослівно: «Сірко, — всегда удачно воевал і бил победителем... но впрочем он бил запорожец, сіе есть род шута ілі юрода» (московський «шут» — по нашому «блазень», а слово «юрод» пояснює словник Уманця і С-ки, як «дурник», «блазень», ми б пропонували — «прищелепуватий»).

«Історія Малої Росії» на стор. 192. т. III. підкреслює, що «Малоросія» приєднавшись цілком до цілості «не прийняла ніяково участія в мятежних действиях Запорожцев... но сохранила непоколебимую верность і любов к Російському престолу».

Оцінка запорожців типова для «Історії Малої Росії» та інших того рода історій: «Запорожці... поднялі оружје против утеснителей (поляков) проливали кров за веру і отечество, свергли тяжкіе окови наложения на них іноплеменниками, возвратілі Державним Обладателям Росії древніе іх достояніе і... увенчались неувядаемими лаврами». Але зоставшия й після того за порогами вони «не заботілись подобно малоросійским козакам ісхитить із рук іновернаво народа землю Русскую, потому што земля сія соделалася чуждою для сердец ожесточонних грабежами і убійствами... если би они не прінімалі к себе всяких бродяг із различных народов, как то: Росіян, Поляков, Турков, Татар і даже із отдалонних крайов: Французов, Немцев, Італьянцев і других іноземцев... то само іх общество должно би разрушиться... могли лі пріщельци... скривавшіеся под прітворной набожно-

стю гнусное отвращеніє к православію — іметь какую лібо любов к стране (Україні) в которой процветало благочестіє с отдалонних времьон... пьянство і необузданая вольность билі отличительные черты характера сево буйнаво і грубаво (неотесаного, брутального) народа... воровство, (злодійство), разбой і измена составлялі іх упражненія... Но запорожци отличались примерной храбростію»... «Странно што сей дікій і свірепий народ... любіл также невинные увеселенія. Запорожец іграв на бандуре, пріпевал песні, но песні сіі *уподоблялись жесткому ево нраву*. Вместо любові і семейнаво счастья, он воспевал знаменія убійства і разбої ево предками ілі ім самим учіньонные»... «Такови билі Запорожци навлекшіі потом на себя безпрестанними изменами *праведный гнев Російскіх Самодержцев*» (Бт.-Каменський «Історія Малої Росії» том III. вид. 1842 р. стор. 59-60-65).

Як бачимо, і в цьому випадкові ці «няньки отечества чужого» уважали «чорним» усе, що не можна було повязати з вигаданою «верністю» московській державі і трьом її ідеям плеканним за царату: «православію, народності і самодержавію».

Чи можемо дивуватися, що історичні твори Шевченка, а тим більше «Гайдамаки» не могли викликати бажаного поетові відгону у «патріотів» типу Бантиш-Каменського, яких виплекала московська імперія і які з виразною нехіттю говорили про пісні, які «вместо любові і семейнаво счастья» хоч і під владою ворожої держави, «воспевали заметные убійства і разбої», якими уявлялися їм усі військові дії, коли б не були вони доконувані в інтересі московському. За те, коли щось розграбували і знищили москвини подавалося коротко: «город обрацьон в пепел» (стор. 531).

Нарешті «Історія Малоросії» Маркевича, що в поезії захоплювався декоративним «козацтвом» романтиків, займає в цій справі таке становище «преступленія і разбої запорожцев... билі нестерпими в государстве благоустроенном» і тому, мовляв, цариця наказала, без жодного насильства, зліквідувати це кубло після чого й було видано маніфеста «об істребленіі Запорожской Сечи». За те «Історія Малої Росії вихвалює Кирила Розумовського навіть за скасування козацької адміністрації й судівництва та повернення судів, що існували до повстання Б. Хмельницького.

Подаємо тут окремі вислови про Кирила Розумовського «Історії Малої Росії», які вичерпуюче зясовують відношення її автора до згаданого «гетьмана».

«Малоросіяне в полной мере восчувствовали попечительное стараніє своево Предводителя... Императрица, по ходатайству

Графа (це — б-то К. Розумовського)... *разрешила свободную торговлю между Малой і Великою Росією*... (так подається про знесення митного кордону, що відділяв Україну від Московщини)... Не менше *делает честь Графу Розумовскому* другою універсал ім обнародований... «Малоросіяне», *вещал попечительный Гетман*... Гетман совершил важнейший подвиг, *возстановил суди Земские, Гродские і Подкоморские* унічищення Богданом Хмельницьким» (касуючи так козацьку управу територією, питомо для козацької держави)...

По смерті К. Розумовського, пише Бантиш-Каменський, його поховано у «*воздвигнутом із пепла Батуріне*. Очевідці і преданіє свідетельствуют о редкой справедливості, величії душі, природном уме, доброте сердца, безпрімерной щедрості, правдолюбії і весьолом нраве сего Вельможі» (Бантиш-Каменський «Історія Малої Росії» т. III., вид. 1842, сторінки 185-192).

Як бачимо, оцінка ліквідаторської діяльності цього московського урядовця українського походження є майже така ж ентузіастична, як і «тоже українського націоналіста» — проф. Оглобліна.

Оцінка ж Шевченка була така:

«... Кирило з старшинами
Пудром обсыпались
І в цариці, мов собаки,
Патинки лизали».

А тепер після зясування цієї справи звернемося до тексту Шевченкового «Невольника».

На початку, всупереч твердженню Єфремова, який на часи написання «Невольника» відносить вигадану зміну поглядів поета на минуле й ролю козацтва («переглянув свої попередні погляди і багато де-чого поодмінював у них») — Шевченко далі позитивно оцінює часи Гетьманщини, пишучи: «Ще на Україні веселі і вольнії пишались села, тоді, як праведно жили старий козак і діток двоє, *ще за Гетьманщини старої*...» (Погляд же на ролю Запоріжжя видно з того, що батько Ярини, посилаючи Степана побачити світа та навчитися, як жити, радить йому йти на Січ: «Я Бог поможе — там наїсися всіх хлібів: я їх чимало попоїв, і досі нудно, як згадаю... хоч звичаю козацького *наберешся та побачиш світа не такого, як у бурсі, а живе мислите з товариством прочитаеш*».

Як бачимо, всупереч усім згаданим авторам, Шевченко дивиться на Січ, як на лицарську школу, в якій можна навчитися і де-чому кращому, ніж у бурсі. Однак, рішаючим для зясо-

вання відношення до Запор. Січі та зруйнування її москалями має оповідання Степана про зустріч з запорожцями, яке й наводимо в цілості:

«І розказують, і плачуть,
Як Січ руйнували,
Як москалі срібло-злото
І свічі забрали
У Покрови; як козаки
Вночі утікали,
І на тихому Дунаю
Новим Кошем стали;
Як цариця по Київу
З Нечосом ходила,
І Межигорського Спаса
Вночі запалила,
І по Дніпру у золотій
Галері гуляла,
На пожар той поглядала,
Нишком усміхалась;
І як степи запорожські
Тоді поділили,
Та бахурям і байстрюкам
Люд закріпостили;
Як Кирило з старшинами
Пудром обсипались
І в цариці, мов собаки,
Патинки лизали.
Отак, тату! Я щасливий,
Що очей не маю, —
Що нічого того в світі
Не бачу й не знаю...
Ляхи були, — усе взяли
Кров повипивали,
А москалі і світ Божий
В путо закували».

Наведений нами уривок не лишає найменшого сумніву щодо цілковитої безпідставності вигадок про «вплив» на творчість Шевченка згаданих нами праць. *Погляд Шевченка на події* періоду зруйнування Запорожської Січі є цілковито протилежний поглядам тих «історій», і рівнож цілком відмінною є від оцінки наших москвофілів і оцінка Кирила Розумовського та тих старшин перекінчиків, що його оточували й помагали вислужуватися ворогові-окупантові. Ті — починаючи від автора

«Історії Малоросії» і кінчаючи проф. Оглобліним, пишуть про Розумовського, як про патріота, якого слід поважати. «Історія Русов», звичайно, в загальному оцінює його також позитивно, лише осуджує заходи зроблені щоб перетворити «уряд» гетьмана в спадковий. Тимчасом Шевченко ставиться до нього і подібних з виразним призирством!

Слідуючою з черги історичною поемою є поема «Іржавець», датована 1847 роком.

Розглядаючи текст поеми, ми, самозрозуміло, приймаємо текст за копією Мордовця, а не абсурдний текст видання Огоновського. Московські большевики та їхні підлабузники всюди подають текст за Огоновським, бо їм байдуже до того, що твір стає в такій скаліченій редакції безглуздим, навпаки, той текст є для них багато користнішим, бо улегшує фальшовання поглядів Шевченка.

Щоб дати переконуючу відповідь на питання, чи можемо говорити про якийсь вплив «Історії Русов» на поета, що позначився на цьому творі, подаємо на початку цитати з «Історії Русов», які виявляють з цілковитою ясністю, як ставився автор тої «історії» до гетьмана Мазепи: «Мазепа — природний поляк із фамілії літовской... походи в Польщу... билі камнем преткновенія ілі соблазну... гнусний (підлий) замисел (задум) породила в ньом адская злоба за лічную (особисту) обіду свою» («Історія Русов» стор. 199).

«Мазепа імел умисел вредний (шкідливий) побужденієм (викликаний) собственной (власної) ево злоби і атмщенія, а атнюдь (в жоднім разі) не національних інтересов... загубіл себя і многіх невинних людей ім обманутих»... («Історія Русов» стор. 200).

Природно, що й Бантиш-Каменський в «Історії Малой Росії» на стор. 369 зве гетьмана Мазепу поляком,¹⁵ «зрадником» і приписує йому найгірші прикмети і злочини.

Відношення до цього великого гетьмана Бантиш-Каменського є ще більш обурююче чим автора «Історії Русов» і подиктоване є тим же бажанням довести, що «малорсійський народ» є ще більшою підпорою «Росії» (московської імперії) і московських царів, як «народ великороскій», ті ж хто не був патріотом, як казав Шевченко «отечества чужого» — були обовязково «поляками».

В спеціальній праці про Мазепу, що вийшла в 1834 році і була відома Шевченкові, Бантиш-Каменський приписує Мазепі всі можливі злочини. Ось, що в ній читаємо: «Мазепа скривал

¹⁵ Див. Примітки ч. 5.

в душі своєї злобу, мстительність, любостяжання, неограничене славолюбіє, бил чужд всякої благодарності» (стор. 10) «Хитрий Мазепа» тільки мовляв, вдавав з себе «прихильного отечеству нашему» (Московщині), а «хотел бить полезним самому себе» (стор. 16), «поселілась гнусная зміна в серці сево неблагодарнаво человека»... і він «предал соотечественіков тягостному ігу іноземцев»... (стор. 45).

Не інакше до нього ставиться й Маркевич. Мало того! Коли в «Невольнику» міг поет бути під впливом народніх дум то щодо оцінки постаті великого нашого патріота — Мазепа, він не йшов і за народніми піснями, бо нарід не розумів політики гетьмана і тому пізніше оцінював його скорше негативно або байдуже (де-які «думи» про Палія були фальсифікатом¹⁶ складеним пізніше).

Відношення Шевченка до Мазепа, яке яскраво відбилося у «Іржавці», безперечно, цілковито прихильне. Слова в поемі «Іржавець» «Ой, пожали б, як би були одностайне стали та з хвастовським полковником гетьмана едали. Не стреміли б списи в стрісі у Петра у свата, не втікали б із Хортиці славні небожата, не спіяв би їх прилуцький полковник поганій, не плакала б Матір Божа в Криму за Україну» — це слова самого автора, самого Шевченка. У цих словах уся симпатія поета по боці Гордієнка, Мазепа, запорожців і вся зненависть та призирство — по боці московських прислужників та зрадників таких, як хоч би Галаган («прилуцький полковник поганій»).

Тоді, отже, коли такі «малоросійські патріоти», як автори згаданих «історій», писали «отечественним язиком» свої праці, в яких вихвалювали зрадників, подібних до Галагана, а оббріхували таких патріотів, як Мазепа, Шевченко, українською мовою описавши те, що діялося по полтавській поразці, питається з одчаєм: «Що вона (Україна) зробила? За що вона гине? За що її діти в кайданах мовчать?» Це-б то за яку провину аж так покарано українців, що вони, замість повстати проти гнобителів, «в кайданах... мовчать»!

Кожному ясно, що й «Іржавець» не тільки не дає найменших підстав приписувати «Історії Русов» та іншим «Історіям» тут згаданим будь-які впливи на Шевченка, але треба ствердити, що Шевченко, ведений своєю геніяльною інтуїцією, відгадав ту

¹⁶ Найбільше відома «дума» «Семен Палій і Мазепа» яку подає Максимович в своєму «Сборніку українських песень» (1849 р.) взята ним зі збірки москаля Срезневського «Запорожская старина», який в дійсності не записав її тільки сам склав і подав за народню.

правду про полтавську трагедію, якої не міг вичитати з жодної тодішньої історичної праці.

Наступний історичний твір — «Чернець» рівно ж не був писаний під впливом «Історії Русов», бо в тій «Історії» (стор. 180-190) подано фантастичні відомости про Палія і закінчено їх тим, що він згинув від гарматної кулі підчас полтавського бою.

Шевченко, як можна припускати на підставі слів «Посланія», вже в 1845 році мав надто багато застережень до того, що було в «Історії Русов» і певно тому в цьому випадкові взагалі зігнував усі «відомости» як «Історії Русов» так і «Історії Малої Росії».

І знова мусимо ствердити, що поет геніяльною інтуїцією пізнав істоту взаємин між Палієм та гетьманом, освітлену щойно в праці Андрусяка «Мазепа і Правобережжя», яка вийшла між двома світовими війнами. Саме тому Шевченко не робить Палія й Мазепу ворогами і не відмічає жодної ненависти Палія до Мазепи.

«Чернець» писаний в 1847 році, це-б-то тоді, коли, як запевняють вороги українського націоналізму, Шевченко наче б то «відвернувся від козацького минулого», яке перед тим буцім «ідеалізував». У цьому творі, однак поет вже на початку заявляє: «Було колись... І ніколи не вернеться... не вернеться сподіване. Не вернеться... А я, брате, таки буду сподіватись, таки буду виглядати, жалю серцю завдавати».

Отже, маємо, так би мовити, «декларативну» заяву поета з 1847 року, в якій він, наче б то повторюючи чиїсь запевнення, що про відновлення української державности (маємо на увазі справді суверенну українську національну Україну) не може бути й мови, заперечує ці слова, стверджуючи, що він особисто не відвернувся від цієї ідеї й «таки буде сподіватися, таки буде виглядати»!

Більше того, хоча поет ще перед написанням цього твору читав частково друковану московською мовою «Чорну Раду» з її надмірно наголошеними соціальними противенствами козацької України, Шевченко ж пише про ту ж Україну: «Братерская наша воля, без холопа і без пана, сама собі у жупані розвренулася весела, оксамитом шляхи стеле і едвабом застилає і нікому не звертає».

Далі малює нам Шевченко Палія, як нашого патріота, який любив і любить над усе «свою Україну», Мазепу ж згадує у цьому творі Палій так: «Братерство славне ожива, і сивий гетьман, мов сова, ченцеві зазирає в вічі. Музика, танці... і Бердичів... Кайдани брязкають... Москва... бори... сніги і Снісей...»

Як бачимо, і своїм наświetленням постатей та подій, і знехтуванням відомостей про кінець Палія, поданих «Історією Русов» поема «Чернець» доводить, що і в цьому випадкові не може бути мови про вплив на її автора «Історії Русов».

Рік пізніше пише Шевченко ще один історичний твір («Швачка») цим разом присвячений гайдамацькому ватажкові Швачці. Опис нападу Швачки на Хвастів видержаний лише в площині національній. Жодного навіть посереднього впливу на цей твір духу «Історії Русов» рівнож не можемо ствердити.

Тоді ж написав поет поезію, в якій описує вибір «гетьмана Павла Кравченка-Наливайка». З цим твором є так, як і з деякими попередніми, це б то опис виборів гетьмана стилем козацької народньої думи, може бути зачислений до перлин творчости Шевченка і відповідає історичній та мистецькій правді. Про обрання на гетьмана Наливайка поет нічого не міг довідатися з народніх пісень чи дум, бо в них про таке не згадується. Тому Шевченко, шукаючи за подробицями й матеріялами до свого твору, зазирнув до «Історії Русов» і взяв звідти «фактичні дані». Автор «Історії Русов», що аж ніяк не потребував для своїх цілей згадувати добрим словом тих українських гетьманів, що боролися за незалежність з москвинами, потребував, і то дуже, «героїчних борців» з поляками, щоб виказатися «славним минулим» перед москалями. Тому «Історія Русов» досить докладно і прихильно пише про гетьмана Наливайка, цілком не журячися тим, що Наливайко не був гетьманом і що, зрештою, звався не Павлом — тільки Северином. Але й «Історія Русов» не подає про такий вибір Лободи і передачу гетьманства Наливайкові. Таким чином, і цим разом, Шевченко, звернувшись до тогочасної «історичної науки», — поплатився і дав твір, що не відповідає правді. В ньому те, що належить поетові — без закиду, а те, що «Історії Русов» (імя — «Павло» і вигадка про обрання його на гетьмана) — компромітуючий доказ незнання власної історії автором «Історії Русов».

Того ж таки року написав поет ще одну історичну поему героєм якої є одна з найтрагічніших великих постатей нашого минулого — гетьман Петро Дорошенко.

Щоб дати відповідь на те ж поставлене нами питання, а саме: чи може бути мова про вплив «Історії Русов» на повстання цього твору, подаємо спочатку як висловлюється про Дорошенка «Історія Малої Росії» та «Історія Малоросії». Всі три названі нами твори, як і слід було сподіватися з огляду на їх винятково москвофільський характер, поставилися до Дорошенка певно не

менш вороже, ніж до Мазепи, і виразно намагалися його очорнити. Почнем з «Історії Русов»:

На стор. 167 окреслює ця праця самостійницькі пляни гетьмана Дорошенка, як «марні» і шкідливі. Далі на стор. 169 подає автор «Історії Русов» «листа» київського митрополита Сильвестра до царгородського патріярха, в якому наче б то зве цей митрополит Дорошенка «ізвергом рода человеческого» та «обманщиком і лжецом злодейські присвоївшим достоїнство гетьмана». Та ж «Історія Русов» (її автор) борців за самостійність і соборність України, що життя своє клали в лавах військ гетьмана Дорошенка, зве «великою розбойнічею шайкою». Але Дорошенкового наказного гетьмана Многогрішного, що зрадив свого гетьмана і перейшов на бік Москви за титул «сіверського гетьмана» — зве, звичайно, та ж «Історія Русов» — «достойним уваження» (гідним пошани).

Бантиш-Каменський на стор. 353 закидує, природно, Дорошенкові владолубство, малодушність і легковажність, які спричинилися до того, що він залив кровю ціле Правобережжя. На тій же сторінці знаходимо і про дальшу долю Дорошенка, про те, де він похований, та про панахиду, яку один раз що-року відправляють на його могилі. Той же Бантиш-Каменський в уже згадуваній праці про Мазепу зве Дорошенка «врагом Поляков і собственной Родіни» (стор. 7).

Маркевич у другому томі, стор. 272—274 і 349, дає подібну до попередньої оцінку і характеристику Дорошенка.

Шевченко, як ми бачимо, і в цьому випадкові, як і у майже всіх уже розглянутих нами, дивиться на все цілком інакше.

Шевченко свідомо не згадує про союзну умову Дорошенка з турками, лише малює грізну картину навали чужинців-сусідів на Україну. Турки, татари, поляки і на додаток «гетьман-попович із-за Дніпра напирас дурний Самойлович» з москалями.¹⁷ «Вкрили Україну та й клюють елико-мога». Єдиним оборонцем України є «Чигирин», козацька столиця України і «старий Дорошенко, запорожський брат». Лише гетьмана Дорошенка малює нам далі Шевченко, як справжнього патріота, як людину, що, коли й іде на капітуляцію, то тільки для добра України, бачучи, що за тих обставин він уже «не розсипле вражу силу» і «не встане знову». Зі слізьми посилає гетьман ознаки гетьманської влади москвинам, кажучи: «нехай Москва знає, що гетьмана Дорошенка на світі немає». Далі описує трагічний момент пере-

¹⁷ Всі згадані попереду «Історії» змальовуюють звичайно Самойловича, як великого патріота і шляхетну та мудру людину.

дачі «попенкові» Самойловичу» гетьманських клейнодів і згадує про те, що Дорошенко постригся в ченці. Далі пише, що «Дорошенка у рясі пізнали» москвини тай закувавши в кайдани вивезли з України аж у Ярополче, на Московщину.

Про рішучу симпатію поета до Дорошенка свідчать далі такі слова: «мов орел той приборканий, без крил і без волі, знеміг славний Дорошенко сидячи в неволі... і забули в Україні славного гетьмана».

Як бачимо, цей твір рівнож доводить, що Шевченко *не був* під впливом як «Історії Русов», так і інших згадуваних історій.

Таким чином ми ствердили, що:

1. «Тарасова ніч» *настроєм та ідеєю* різниться від «Історії Русов».

2. «Іван Підкова» — вільний від впливу згаданих історій».

3. «Гайдамаки» — рівнож не зраджують *впливу* на поета тих історій.

4. «Гамалія» — тільки фактичний матеріал про морські походи взагалі та ще само ім'я «Гамалія» бере поет з «Історії Русов» та інших джерел.

5. «Невольник» — обстоює погляди цілком чужі тим історіям.

6. «Іржавець» — виявляє цілком протилежні погляди тим поглядам, що висловлює «Історія Русов» та інші.

7. «Чернець» — навіть конкретним матеріалом різниться від «Історії Русов».

8. «Швачка» — вільний від впливу «Історії Русов».

9. «Обрання гетьмана» — від впливу вільний, а тільки де-які факти подані згідно з «Історією Русов».

10. «Гетьман Дорошенко» цілковито вільний від будь-якого впливу тих історій.

Коли до цих підсумків розгляду історичних творів Шевченка додамо цілковито відмінне — (негативне — поскільки мова про Переяслав) ставлення Шевченка до Хмельницького, яке пояснюється тим, що поет не мав змоги заперечити правдивість написаного тими історіями, то стане ясным уся *безпідставність* розмов про те, *ніби Шевченко перебував під впливом «Історії Русов»*.

Зясувавши справжній стан справи, ми не лише можемо подивляти нашого великого поета, який в тих невідрадних умовах, твердо і послідовно, не тільки протиставився москвофільським настроям своїх сучасників, не тільки протиставився ганебному москвофільству авторів тодішніх історичних праць, але й зумів дати правильну оцінку, узасаднену щойно найновішими здобутками науки, історичних постатей і подій козацько-гетьма-

ської доби. З усіх своїх сучасників, включаючи в їх число і історика Костомарова, чи не один Шевченко дивився на наше минуле очима українця, а не малоросійського покруча. Він же був *єдиним націоналістом і державником*, що думав так, як повинен думати нормальний українець. Коли ж, аналізуючи історичні твори Шевченка і можна помітити в них певну «еволюцію», то ця еволюція була наслідком ствердження підчас перебування на Україні жахливої правди: «На Україні чорт ма людей» — читаємо в його листі, бо, пише він, «сплюндрували нашу Україну катової віри німота з москалями» — до Кухаренка з 26. XI. 1884 року. Тоді Шевченко зрозумів, що його бажання викликати протиставленням колишньої слави і могутности ганебному животінню в московському ярмі своїх сучасників, палку спрагу відновити силою свою державу — не дало наслідків і дати не могло, бо як він ствердив у пізнійшій вірші з 1847 р. «Твої (України) люди окрадені, а панам лукавим нащо здалась козацька велика слава».

Вони, як-що потребували «слави» то не тієї «козацької великої слави» — тільки іншої, такої, щоб могли, як ті гуси з байки, що їх гнали лозиною на продаж, нагадати московським «гусіям» про те, що їхні предки «врятували Рим». Для цього власне вони потребували таких «історичних» творів, які славили всіх тих, хто *льояльно і віддано* служив до Переяславської умови Польщі, а після неї Москві. Таких предків, такої «слави» потрібно було «панам», щоб піднести свою вартість в очах московського дворянства, і московських ліберальних кол, бо-ж і ті «малороси» хотіли брати участь в керуванні, спільно зі «старшим братом», московською імперією, бо-ж і вони рвались бути «дядьками і няньками отечества чужого».

Зрозумівши, якими «Брутами» і «Коклесами» хочуть вони пишатися, якої «поєми вільного народу» вони потребують, та пригадавши, кого з гетьманів з захопленням виславляє *саме тому така популярна «Історія Русов»*, Шевченко власне про тих вихвалюваних «Історією Русов» гетьманів написав: «ось, що *ваші* славні Брути: раби, підніжки, *грязь* Москви варшавське сміття *ваші* пани, ясновельможнії гетьмани».

Так Шевченко, зрозумівши, що горді слова з «Гамалії»:

«Із Дарданелів вітер віє,
А не женеться Візантія,
Вона боїться, щоб Чернець
Не засвітив Галату знову
Або гетьман Іван Підкова
Не кликнув в море на ралець»

пролунали в «пустці», а захоплення тих «панів» творами поета було і є тільки «лукавством», — після тої «еволюції» пробує в історичних творах спинитися більше на боротьбі з москвинами та поляками, підкреслюючи жорстокість одних і других. Одночасно з тим починає писати поет твори політичного змісту, в яких огненним словом картає окупантів та розкриває облуду і злочинність як колонізаторів України, так і «землячків» та говорить про konieczність оновлення здеморалізованих верств українського народу.

VII. ПОЛІТИЧНІ ТВОРИ ШЕВЧЕНКА

А. Дефініція. Ідеї тих часів. Погляди Шевченка та його сучасників. Шевченко і сучасники в світлі Шевченкових життєписів.

Переходячи до розгляду т. зв. «політичних» творів Т. Шевченка, попереду мусимо: а) з'ясувати, що слід розуміти під означенням «політичні» твори, б) познайомити коротко читача з тими ідеями, які захоплювали ідейну молодь і кращих представників громадянства його часів ще перед написанням тих творів, не забуваючи при тому про ідейні течії західньої Європи, в) порівняти погляди, з якими їхав на Україну Шевченко з поглядами, якими жили тоді навіть найбільш «українофільськи» настроєні освічені кола України і г) спинитися на тому, як період писання політичних творів описують біографи Шевченка.

«Політичними» творами Шевченка можна звати ті його твори, в яких головна увага автора була скерована на справи внутрішньо-державні, справи державного і громадсько-соціального ладу.

Однак тому, що політика охоплює не лише внутрішні взаємини й устрій держави, але й взаємини міжнародні, від яких мудрі політики не раз узалежнюють і справи внутрішні (маємо на увазі справи національні, які також належать до справ, що ними займається політика), слід зачислити до цих же творів ще й твори, в яких центром уваги поета є питання національне.

З того випливає, що ми, розглядаючи політичні поеми Т. Шевченка, розглядаємо не тільки всі ті поеми, в яких він виявив своє відношення до тої форми державного ладу, яку накиннули москвини й Україні і до взаємин, які запанували в звязку з тим у суспільно-громадському життю, але й ті політичні твори, які

він присвятив питанню національного поневолення нашого народу, вказуючи в них шлях до волі і виявляючи, якою мала б бути на його погляд вільна Україна.

Наші критики, «літературознавці» і «шевченкознавці», розглядаючи «політичні поеми» Шевченка, звикли досить спрощено пояснювати повстання тих усіх, поем тим, що, мовляв, Шевченко щойно приїхавши на Україну побачив, що там діялося і за допомогою Костомарова, Куліша та інш. зрозумів тоді, що не в минулому слід шукати зразків до наслідування, а в тих «сучасних огнях», якими слід «просвітити сліпую каліку», щоб «повести її за віком», щоб взяти участь у встановленні іншого ладу в московській імперії, який, мовляв, вже сам принесе Україні щастя і волю.

Далі — наші «звеличники поета», показавши його в ролі учня тих, кого в дійсності він міг вчити, скерували всю увагу українського народу на боротьбу Шевченка проти кріпацтва і монархічного ладу, замикаючи таким чином Шевченка в межах, визначених одним з представників окупаційної влади на Україні, Постишевим, так: «Суть, основа Тараса — в його революційній творчості, яка відображала віковичне незадоволення, бунт трудового селянства проти поміщиків, проти багатіїв і царської влади».

Наших літературознавців мало журило те, що дві третини написаного протягом «трьох літ» поетового перебування на Україні цілком не вкладається у ту штучну тісну схему, що де-які з його творів стають у світлі таких пояснень загадковими, а час і причина написання «Заповіту» цілком незрозумілою. За те, на втіху москвинам так перетворюється Шевченка в т. зв. «народного поета» (в Галичині сказали б «людового»), борця проти царату і кріпацтва, це б то поета нині неактуального, однак, такого, що його погляди без труду вкладаються у концепцію «щаслива вільна Україна під братерською опікою московського народу в межах цієї «словянської» держави!

Але тому, що ми не боремося за жодні подібні «ідеали», а тим більше не збираємося во ім'я їх досягнення жертвувати правдою, хочемо далі познайомитися з дійсним станом речей, з обставинами, в яких зродилися ті політичні поеми, а потім зайнятися аналізом написаного Шевченком протягом тих трьох років перебування на Україні.

Щоб правильно зрозуміти і належно оцінити погляди, з якими наш поет приїхав в Україну, мусимо з'ясувати, коли і за яких обставин виробив поет ті свої політичні погляди, що він їх висловив з такою вражаючою силою в «політичних» поемах. Для цьо-

го мусимо спинитися над сукупністю політичних ідей, що тоді захоплювали європейське суспільство, що впливали також на московську і польську інтелігенцію і могли впливати на Шевченка.

Як було вже попереду сказано, процес творення політичного світогляду поета почався ще десь коло 1828 року; цей процес тривав далі і по викупленню з кріпацтва в 1838 році та закінчився в загальних рисах перед поїздкою на Україну. Власне той світогляд поета був єдиною причиною, чому Шевченко по звільненню з кріпацтва не пробував піти шляхом Гоголя, шляхом сотень його земляків.

Ще перед польським повстанням 1830 року в західній Європі ширилися революційні ідеї, що мали здебільшого виразне національне забарвлення. У Франції не лише ліві, але й праві партії були незадоволені ладом, що запанував за короля Карла X і липнева революція 1830 року була саме тому успішною, а спротив королівських військ був такий слабкий.

У серпні того ж року вибухло повстання в Бельгії, яке привело до її незалежності від Голландії. Листопадове повстання так налякало москвинів, що ті без справжньої konieczности втікли з Польщі. Жодних причин економічного характеру, які б викликали те повстання, не було. Діяли лише патріотичні настрої та ідеї, які ширилися тоді на Заході. Скликаний швидко після початку повстання сойм проклямував зірвання звязків з московською імперією. Московщина, як ми знаємо, на багато перевищала своїм військовим потенціалом, а особливо численністю військ, Польщу, і тому боротьба кінчилася у вересні 1831 року московською перемогою.

Трохи раніше, бо в лютім 1831 року вибухла італійська революція, яка, рівнож як і польська, закінчилася поразкою повстанців. Тоді ж почалося наростання революційних настроїв у Німеччині, яке довело до замаху на Союзну Раду у Франкфурті.

Всі ці повстання, що закінчились неуспіхом, породили численні політичні еміграції, які й розпочинають після того енергійну діяльність. Один з італійських емігрантів — Мацціні, створив революційну організацію, яка звалася «Молода Італія». Слідом за нею повстають «Молода Польща», «Молода Німеччина» і т. п. Всі ці організації сподівалися досягнути визволення своїх народів за допомогою одночасного повстання всіх тих народів Європи, які перебували під монархічно-реакційними урядами. З того повстання мали скористати і поневолені народи для відновлення власних держав. Власне така концепція й була причиною енергійної діяльності всіх тих організацій не лише серед власного

народу, але й ширення революційних ідей серед інших народів. Тому, отже, й поляки ширили революційні антимонархічні погляди не лише серед поляків, але пробували ширити їх навіть серед москвинів. Адже ж їм була потрібна революція в московській імперії, але не для того, щоб брати участь у творенню нового державного ладу Московщини, тільки для того, щоб використати період революції для відновлення Польської держави, що мала бути республікою.

Таким чином, завдяки діяльності ряду революційних організацій де-що змодифіковані ідеї французької революції 1793 р. набули нової свіжості, на сході ж Європи вони щойно тепер почали здобувати популярність. Слідом за ідеями Руссо й Вольтера, поглядами деїстів, пропагандою республіканців стали ширитися й більш радикальні думки про конечність зміни самих основ суспільно-громадських відносин. На ці роки (1820—1832) припадає на Заході енергійна акція т. зв. сен-симоністів, що пропагували соціалістичні ідеї, як рівнож починають здобувати популярність погляди Фуре. Шарль Фуре думав, що між природою і людиною існує стан цілковитої гармонії і був тому ворогом усякого примусу, в тому й державного. Він з найбільшими подробицями малював рожевими барвами життя майбутньої людини в соціалістичних громадах, що склалися з кількох родин (фалянга). Життя й праця в такій фалянзі мала бути суцільним святом, а люди мали б стати такими моральними і шляхотними, що були б зайвими і поліція і військо. Рівнож тішилися популярністю погляди інших соціалістів-утопістів.

Звичайно, ці соціалістичні ідеї почали поширюватися на терені Московщини з певним запізненням. У Петербурзі за часів Шевченка існував тайний гурток Петрашевського, члени якого мріяли про скасування кріпацтва і перетворення імперії у федерацію земель. На 1833 рік припадає заснування в Швейцарії «Молодої Італії», «Молодої Польщі» і «Молодої Німеччини», які два роки пізніше творять об'єднання, відоме під назвою «Молодої Європи», що мало притягати й інші народи. Емісари Молодої Польщі почали діяти також як у Петербурзі, так і на Україні. Ще раніше були поширені в московській імперії масонські організації, одну з яких (заснована в 1818 році), а саме льожу «Об'єднаних Словян», замінило в 1823 році «Товариство Об'єднаних Словян». Існували також і чисто славянофільські праві організації (в Москві), а поляки мали славянофільсько-месіаністичну організацію ідеологами котрої були Міцкевич і Товіанський (про вплив цієї останньої і «Ксенґ народу польського» не

на Шевченка, а на Кирило-Методієвців, мова буде на властивому місці).

Більш радикальні революційні ідеї ширила польська організація, керована С. Конарським, а також засновані в Парижі «Словянське Товариство», «Товариство Обеднаних Братів», «Брацтво Святого Станіслава» і вже згадуване «Демократичне Товариство».

Було кілька шляхів, якими доходили до Шевченка погляди всіх згаданих організацій, і він ще до поїздки на Україну був знайомий з ідеями, що, так би мовити, відповідали «духові часу», мав звязки як з поляками, повязаними з цими організаціями, так рівнож знав і одного з членів московського гуртка Петрашевців. Мало того, він вже тоді виробив свою власну думку про них, вже тоді мав власний погляд.

Власне цей питомий нашому поетові власний світогляд і відрізняв його від усіх тодішніх освічених українців, які найчастійше вчилися «не так як треба» і тому була у них «мудрість не своя».

Освічені сучасники Шевченка (українського роду) захоплювалися здебільшого тими чи іншими популярними тоді поглядами, приймаючи їх в цілому, і не вміли створити з них власну ідеологію.

Шевченко ще до поїздки на Україну поєднав у своїй свідомості українську національну ідею, ідею відновлення втраченої державности, з тими ідеями Заходу, які уважав користними, які уважав відповідаючими інтересам української нації. Ті ж революційні ідеї, занесені з Заходу, мали скріпити й узасаднити той ідеал, який століттями присвічував українським патріотам.

Юнак, що колись у панських сінях співав «гайдамацьких пісень», що переживав цілим серцем оспівану в думках трагедію козацької України і захоплювався ідеями, що їх виписало на своїх прапорах козацтво України, не міг прийняти іншого погляду, як той, що його пізніше висловив реченням «і царята і старчата — Адамові діти». Ще до поїздки на Україну Шевченко був ворогом монархії й прихильником республіканського ладу, причому аналіза «Гайдамаків» дає певність, що він думав не про аристократичну, тільки про демократичну республіку, чим він різнився істотно від «декабристів», які не думали про жодну участь в керуванні державою людей такого походження, як Галайда. Але при тому вже тоді коли писав «Гайдамаків» думав про власну державу, про суверенну Українську Республіку.

Однак Шевченко не належав також і до тих «ентузіястів чужої мудрости», які ідеалізували всяку демократію, які, стягнув-

ши з підвищення одного ідола (монарха) на його місце висаджували другого («народ»), і тому Шевченко в одному з пізніших написаних творів вчить того, хто знає ліпше за масу шлях до «Кращого Завтра»: «а на громаду — хоч наплюй! Вона — *капу-ста головата*».

Знайомий був Шевченко добре з ідеями словянофілів, але, симпатизуючи ідеї відродження словянських народів і бажаючи від щирого серця, щоб «усі слов'яни стали добрими братами і синами сонця правди», тим різнився від усіх інших словянофілів, що: а) не включав у число слов'ян московського народу і б) мріяв про те, щоб слов'янські народи жили кожний у власній цілком суверенній державі, лише бажав щоб ті держави не ворогували одна з одною («були добрими братами»), але не думав про творення одної федеративної слов'янської держави.

У ділянці соціальної був Шевченко і до поїздки на Україну і після неї прихильником, так би мовити, в основному «середняцької» України, приватно-власницької, однак, такої, про яку він пізніше писав, що будемо ми в ній «і не багаті і не вбогі». Що він був рішучим і беззастережним ворогом кріпацтва це є самозрозумілим і розписуватися на цю тему можуть хіба лише наші «українофіли». Роблять вони це вже мало не сотню років, щоб *відвернути увагу* українського народу від *ще нездійснених* мрій поета, повертаючи її до справ, які вже давно стали *неактуальними*. Однак і те відношення до кріпацтва не було у Шевченка наслідком «впливів», як рівнож не потребував він аж їхати на Україну, щоб, як твердить де-хто з наших «літературознавців», «побачити там, яке лихо пани коють».

М. Гоголю не допомогли жодні поїздки на Україну і не ске-рували його пера проти кріпацтва, а Шевченко мав у цій справі власний досвід, який зберігався у його свідомості разом з тими думками, які, певно, були притаманні ще його столітньому дідові — учасникові Коліївщини.

Шевченко, як бачимо з усього попереду згадуваного, не лише відзначався широкою і глибокою освітою, не лише знав добре ті політичні ідеї і суспільно-економічні теорії, якими жила тоді західня Європа, але й переважав своїх земляків на Україні широким обрієм та знанням світа. Він усе ж побував і на литовсько-білоруських землях, і в Польщі, і в московській столиці і їздив у 1842 році до Швеції й Данії та мріяв про поїздку до Італії.

Шевченко був великим ентузіястом, оскільки справа йшла про людей, якими він часто при першій зустрічі захоплювався і мав тенденцію бачити їх завжди кращими, ніж вони були, на-

діляючи їх тими поглядами й прикметами, які він хотів би в них знайти. Однак, як це не дивно, коли справа йшла про погляди, висловлені в книжках, про праці політичні, наукові чи твори письменства, то тут Шевченко виявляв подиву гідну суверенність. Поетові був не тільки цілковито чужий той своєрідний снобізм, сполучений з рабським почуттям меншевартости, на який так хворіє наша інтелігенція (вчора — «то самі німці кажуть!», нині — «та ж навіть самі американці є тої думки!»), снобізм,¹⁸ який він так влучно висміяв у своєму «Посланії», але й чуже було безкритичне захоплення всім тим, що висловив той чи інший «божок» загалу, той чи інший загальноновизнаний авторитет.

Варто тут нагадати собі для прикладу хоч би поданий далі факт.

Між 1840—45 рр. ще англійський поет Байрон викликав у світі загальне захоплення, ряд поетів у більшій чи меншій мірі перебував під впливами Байрона. Ще не так давно і Словацький і Пушкін, і Лермонтов перебували під величезними впливами, яких не міг позбутися так легко хоч би згаданий нами Лермонтов, хоча писав він:

«Ні, я не Байрон, інший я
Обранець, людям ще незнаний,
Як він мандрівець, світом гнаний
Московська лиш душа моя».

Звичайно, можемо вірити А. Чужбинському, що Байрона Шевченко знав лише з московських і польських перекладів і що йому подобались де-які твори Байрона. Напр. згідно з його свідченням він якийсь час любив повторювати строфу з Байрона у перекладі Міцкевича, яка, додамо, надто відповідала Шевченковим настроям. Цю строфу (за браком польських черенків) подаємо в українському перекладі:

«Сам один блукаючи ось по світі цьому,
Життя ведучи прибуду —
Чого ж маю я плакати, за ким і по кому
За мною ж не плачуть ні звірі, ні люди!»

¹⁸ Вживасмо тут цього слова в його першому значінні; «снобом» звали людину, яка не походила з вищих верств суспільства, відчувала свою «нижчість», уважала все властиве цим верствам за найдоскональше і тому намагалася геть чисто все наслідувати, а їх слова повторювала вважаючи їх непомильними.

Отже бачимо, що окремі твори Байрона подобалися Шевченкові і що він знав про захоплення Байроном, а однак він не піддався його впливу і впливу оточення.

Саме за тих часів Т. Шевченко в написаній для княжни В. Репніної в московській мові поемі, дає в наведених далі словах таку негативну оцінку байронізму:

«..... он не толковал
Своих вседневных приключений,
Как назидательный роман;
Не раскрывал сердечных ран,
И тьму различных сновидений,
И байронический туман
Он не пускал: толпой ничтожной
Своих друзей не поносил
.
И тот, кто мыслит без конца
О мыслях Канта, Галилея,
Космополита-мудреца
И судит люди не жалея
Радново брата и отца, —
Тот лжепророк! Сво сужденья —
Полуидеи, полувздор...»

Для осіб, які не знають московської мови подаємо переклад:

«..... він не тлумачив
Пригод життя своїх щоденних
Як поучаючий роман
Не відслоняв сердечних ран,
І хмари снів своїх таємних
Та байронічний той туман
Він не пускав; юрбою марной
Друзів своїх не обзивав
.
І той хто дума без кінця
Про вчення Канта, Галілея,
Космополита-мудреця,
І без жалю засудить
Рідного брата чи й вітця —
Той лжепророк, а його вчення
То півідеї, півнісенітниця дурна».

До наведених слів ще слід додати, що оцінка, яку дав у них Шевченко «байронізові», а почасти й творчості самого Байро-

на, є глибока й узасаднена. Герої Шевченкових творів відзначаються здебільшого додатними рисами великих мужів старого Риму, що їм завдячувала свою могутність і славу Римська імперія, мужів типу Муція. Між ними і героями «Манфреда» чи навіть «Чайльд Гарольдом» є велика різниця. Іван Гус, Семен Палій, Алкід чи навіть Гонта живуть не для себе і служать не власним забаганкам. Жінки ж творів Шевченка своєю моральною висотою на багато перевищують Лор і Леїл англійського поета.

Пригадавши собі ще надзвичайно влучні Шевченкові негативні оцінки окремих творів чи творчості в цілому Л. Толстого, Островського чи Некрасова та інших, мусимо прийти до висновку, що Шевченко відзначався *винятковою суверенністю думки* і не піддався чужим впливам.¹⁹

Наведене, звичайно, не перешкоджає робити в київських виданнях з Шевченка побожного наслідувача Некрасова та інших московських авторів.

Сам же Шевченко, приїхавши на Україну не тільки дивувався усім своєю широкою і глибокою освітою, але й впливав на інших. Як Костомаров, так і Куліш одноголосно визнають, що великий поет мав на них величезний вплив (Куліш так писав про вражіння від Шевченкових слів: «Коли говорено коли-небудь по правді, що серце ожило, що очі загорілися і над чолом людини засвітився полум'яний язик, то це було тоді в Києві», а Костомаров говорив; що перед ним «роздерлася завіса», коли він послухав творів поета. Проф. О. Бодянський також назвав Шевченка «проводирем усіх нас», це б то провідником усіх українців, усіх українських діячів).

Навіть згадуваний нами М. Драгоманов мусив визнати в своєму памфлеті на Шевченка («Шевченко, українофіли і соціалізм») що «Мужик Шевченко стояв попереду вивчених приятелів, київських слов'янофілів і гарячою громадською думкою і таким же українством... Значить, багато правди в словах земляка, які згадує С-о, що Шевченко приїхав на Україну з Петербурга з готовими думками про волю України...» (стор. 31-32, вид. 1914 року).

Отже, приїхавши на Україну, Шевченко не міг, як це запевняв Єфремов, почати «прозрівати» в тому розумінні, що почав пізнавати кріпацьку Україну, пізнавати увесь жах кріпацтва, бо він все те знав віддавна і то не зі спостережень, тільки з власного досвіду. Не міг рівнож Шевченко почати «прозрівати»

¹⁹ Див. «Примітка ч. 6».

і в тому розумінню, що почав пізнавати ідеї, почав засвоювати якісь нові істини, що вплинули начеб то на зміну напрямку його творчості. Як ми вже бачили, ідеї антимонархічні, ідеї республіканські, ідеї демократичні, ідеї словянофільські, ідеї «Молодої Європи», ідеї правової рівності та ідеї соціалістичні й атеїстичні були відомі добре поетові ще до подорожі його на Україну. Більше того — не тими ідеями ріжнився поет від освіченої української верстви, включаючи до неї і українофілів. Йому (як і найкращим із них) вони були відомі.

Ось так ми підходимо до дуже важливого питання, до чужості ясно й виразно вказати, чим же саме ріжнився ґрунтовно наш великий поет від найбільших тодішніх прихильників українського слова і своїх прихильників.

Загальну відповідь знайдуть наші читачі на стор. 37 цієї праці, а тому, щоб не повторюватися, відсилаємо їх до цієї сторінки. Тут же далі, лише щоб яскравіше насвітлити цю ріжницю, про яку там була мова, подаємо ще кілька яскравих фактів.

Яскраво виступає засаднича ріжниця між поглядами Шевченка і його попередників та сучасників уже тоді, коли лише порівняємо два ворожих собі українських патріотизми, що чудово виявилися в таких двох протилежних наставленнях до того ж явища:

1. «Тепер уже не те, як давно було... Ось заглянь у столицю, в одну, в другу, та заглянь у сенат та кинься по міністрах та тоді й говори — чи годяться наші, чи ні!» (Котляревський «Москаль-чарівник»).

2. «От і братія сипнула
У сенат писати
Та підписувать, та драти
І з батька і з брата.
А між ними і землячки
Де-де проглядають;
По московськи так і чешуть,
Сміються та лають
Батьків своїх...
Пявки, пявки!»

(Т. Шевченко, «Сон»).

у першому випадку «патріотизм» українця зводиться до того, що він пишається працею українців в адміністративному апараті, що керує державою-гнобителькою, а в другому — ми маємо

до діла з патріотизмом українця, що ролю українців, які пішли на послуги чужинцям-гнобителям уважає ганебною і пятнує тих земляків словом «пявки». Те, що ми правильно визначаємо відношення Шевченка до цього явища, доводять його ж слова, написані звичайно пізніше (в 1860 році!) де він тим усім яничарам кидає в лице найгірше оскарження «няньки, дядьки»²⁰ отечества чужого!»

Отже, з одного боку, ми маємо українських «рабів з кокардою на лобі» або й без такої відзнаки, що пишаються ролю «няньок» ворожої їм «батьківщини», ролю тих, що вигодовують катів і обслуговують катівську організацію, яка, зміцнившись, нищитиме їхніх найближчих, а з другого боку — Шевченка, який чудово розуміє, чим є «Росія», який мав ціле життя свідомість, що то не його батьківщина, тільки «батьківщина» ворогів України і що його власна батьківщина може бути щасливою лише після знищення тої ворожої «батьківщини», знищення «Росії». Між тими двома «патріотизмами» не могло бути компромісу, не могло бути жодного «співжиття», як між водою й вогнем!

Шевченко бачив на власні очі, ще хлопцем, польське повстання 1830 року, бачив, що в подібних моментах стають разом проти окупанта не лише «низи», але й ті заможні верстви (в тому й «пани»), яким особисто, в розумінню економічному, на тому етапі уярмлення Польщі, ще жилося добре!

Шевченко був ентузіястом і вірив, що за повними захоплення відгуками на його «Кобзаря» криється прихований український патріотизм, патріотизм справжній; вірив, що всі ті його прихильники є такими ж, як він, ворогами москвинів, ворогами московської імперії. Ще перед поїздкою на Україну він опублікував своїх «Гайдамаків», в яких висловив мрію про відновлення української держави, в яких досить прозоро вказував на ту силу, яка може здійснити революційним шляхом велику ідею і в яких заповів, що завданням хвилини є творення власної літератури і боротьба на культурному фронті!

Які погляди мали найбільше «радикальні» українофіли?

Спинимось на поглядах П. Куліша, бо як твердить П. Зайцев «Шевченко в 1843 році в особі П. Куліша вперше зустрів українця цілком нового типу, про якого мріяв і якого шукав, справжнього українського патріота, що мав перед собою виразний ідеал розбудування української культури й ширення україн-

²⁰ Москвини тоді звали «дядьками» кріпаків, приставлюваних доглядати й пильнувати своїх «панічів» після того, як вони вже виходили з-під опіки няньки.

ської національної свідомості і тоді мало не в усьому був ідеологічно близький і рідний Шевченкові («Життя Тараса Шевченка» стор. 97).

Інша ж книжка, авторка якої не претендує на науковість, робить з П. Куліша мало не вчителя Шевченкового, який повчає Шевченка про потребу писати по-українськи, а в уста Шевченкові вкладає вигадані нею ентузіастичні слова з високою оцінкою Пушкіна і Лермонтова («Шлях велетня»).

Що ж слід пригадати собі про П. Куліша?

Під ту пору П. Куліш що не міг з причин формальних і матеріальних закінчити університету, викладав московську мову в школі для шляхетських дітей і був під великим впливом свого бувшого професора М. Максимовича.

Максимович любив українську мову, пісні, звичаї, як мову простого народу дорогої його серцю провінції, але уважав, що Україна є тільки частиною єдиної Русі і не може існувати інакше, як в злуці з Московщиною. Тому, хоч би той же М. Максимович, виступив в обороні Пушкіна, доводячи в червневому числі «Атеней» за 1829 рік, що дієві особи Пушкінової антиукраїнської «Полтави» є історично правильні! Його бувший учень П. Куліш, у листі до Юзефовича писав, що *політичне життя України давно скінчилося і що Україна в найближчому майбутньому зіллється з Московщиною в одне тіло.*

До 1843 року написав П. Куліш дві легенди народні для «Кієвлянина», «Орисю», поему «Україна» і московською мовою історичний роман «Міхайло Чернишенко ілі Малоросія 80 лет тому назад» (1843 р.) і почав писати свою «Чорну Раду», якої перші розділи опублікував в перекладі московському в журналі «Современник» (1845 р.). Після цього П. Куліш написав кілька оповідань українською мовою і аж чотири томи повістей і оповідань московською на теми з українського життя. Від 1860 року почав писати знова Куліш поезії (українською мовою).

Як відомо, свої політичні переконання міняв П. Куліш не раз протягом життя, в своїх українських творах дуже наголошував боротьбу з Польщею, займаючи де-коли неприєдне становище до поляків і... не помічав головного ворога — Московщини. «Чорну Раду» писав, як він сам стверджує в доданій пізніше «Передмові» (що її він написав ще перед 1847 р.), з метою «виставить во всей виразительности олицетворенной истории причины политическаво ничтожества Малоросіи і каждому колеблющемуся доказать... необходимость слиянія в одно государство южно-русскаво племені с северним». Це, звичайно, на думку Куліша, не мало виключати власного культурного розвитку.

Ми навмисне так докладно нагадали ряд фактів про літературну діяльність П. Куліша, щоб виявити усю безпідставність тверджень не тільки про «усвідомлючий» вплив П. Куліша на Шевченка, але й про вигадану «ідеологічну близькість». Шевченко, як це видно з цілої попередньої літературної творчості великого поета і його листів, стояв незмірно вище за П. Куліша і різнився від останнього власне палким українським свідомим патріотизмом та розумінням, хто є під ту пору найнебезпечнішим ворогом.

У цілковитій згоді зі сказаним є й свідчення самого П. Куліша, який стверджував, що кияни «взирали на Шевченка як на якийсь світільник небесний, і це був погляд праведний... для мене сяво його духа було чимсь неприродним». І тут же читаємо, що Шевченко «вчив» їх (в тому і Куліша) ненавидіти москалів, яких звав «кацапами».

Та навчити когось обмосковленого ненавидіти москвинів не так легко, і певно хоч би тому Шевченко від усіх, від кого мав право домагатися, *домагається* як в 1839, так і в 1860, щоб писали до нього листи *лише по-українськи*, а П. Куліш і в 1846 році пише до Шевченка листи *московською мовою* та захоплено радить Шевченкові вчитися у Пушкіна!

Так стояла справа з «ідеологічною близькістю» Шевченка до найбільш відомого, до справді «кращого серед кращих», сучасника Шевченка — П. Куліша!

Що ж тоді можна сказати про решту Шевченкових «земляків і почитателів»?

А проте ці земляки, українські дідиці й освічені верстви, ще тоді не були в розумінню *побуту і певних культурних нахилів* зденаціоналізовані так, як хоч би за часів Кониського, і тому Кониський, порівнюючи ті часи зі своїми, стверджував, що «українське панство часу Шевченка було більш свідоме». Саме тому ті кола захоплювалися поезіями Шевченка, і ентузіастично вітали, але вони захоплювалися, ще цілком *неусвідомлюючи* їх політичного сенсу. І коли був певний час у Петербурзі Шевченко «модною особою» (у зв'язку з засланням) серед московської інтелігенції, то що ж казати про українські освічені кола!

Та, повторюємо, між тими захопленими прихильниками і Шевченком *лежала ідеологічна безодня*.

Правда, ще недавно серед освічених українців існували течії, що бажали політичної незалежності, на що вказує місія Капніста в Берліні, кружляли неясні чутки про те, що існувала пов'язана з масонською льюжою «Любов Правди» таємна незалежницька організація, що були, може, ще й тоді якісь одини-

ці, які мріяли про відновлення української автономії, — та все те було лише невловимим спогадом, спогадом, що затирався.

Реально існував ще тільки сильний сентимент до своєї «вужчої батьківщини» яку представляли собі «Вандеєю» московської монархії, до всього «наського», і тому прихильники поета чекали нетерпеливо його приїзду на Україну, а потім шукали нагоди зустрітися з ним особисто або затягнути в гостину до себе.

Шевченко бачив цей ентузіазм і симпатію до нього освіченого загалу, що складався переважно з дідичів, але початково пояснював собі цю симпатію цілком інакше. Він зі щирим серцем рвався до своїх людей і бачив їх такими, якими гаряче бажав їх бачити, не підозрюючи існування між ним і тими його земляками ідеологічної прірви.

В цьому й крилися зародки тої страшної трагедії, яка з неублаганною konieczністю мусіла виникнути, мусіла спустошити, як жахлива пожежа, душу великого поета-патріота. Ця трагедія була тим жахливішою, що поет чудово розумів, що без участі тої освіченої верстви само темне і закріпачене селянство не може починати боротьби за відновлення своєї державности...

За таких обставин прибув Шевченко в червні 1843 року в улюблену, вимріяну Україну і почав пізнавати сучасну йому реальну Україну, відвідуючи тих представників українського панства, які виявляли до нього прихильність і яких він уважав прихильниками ширених ним ідей.

Памятаючи весь час про сказане попереду, ми вправі сподіватися (так би мовити, «теоретично»), що, гостюючи по черзі у своїх симпатиків і прихильників серед лівобережних і правобережних дідичів, Шевченко матиме самі розчарування і що біографія поета подасть, коли не ряд фактів, які будуть цілковито підтверджувати неухильність трагічних переживань, що їх джерело крилося в палкому патріотизмові Шевченка і помосковленню, опортунізмі та провінціалізмі його симпатиків.

Адже ж поет мусив опинитися в становищі, дуже подібному до так майстерно змальованого Лесею Українкою становища героя поеми «Одне слово», а тим самим повинно було воно відбитися і на стосунках Шевченка з людьми. Так повинно було бути, а тимчасом найбільш ґрунтовна з досі написаних праць про життя Шевченка, праця Кониського: «Тарас Шевченко — Грушівський. Хроніка його життя» не подає нам належної кількості сподіваних фактів, а праця П. Зайцева «Життя Тараса Шевченка», видана в 1955 році, змальовує, не подаючи доказів, ті взаємини поета з оточенням цілком інакше, ніж ми повинні і могли би сподіватися.

В книжці П. Зайцева можна знайти досить таких уваг і подробиць, як хоч би:

«Шевченко гостював у В. Забіли і вони зблизилися» (стор. 97).

У магнатки Т. Вільхівської «Завжди скромний Шевченко був видимо зворушений блискучим прийняттям... так симпатично зустрінутий поет був у доброму настрої і не розмовляв інакше, як по-українському» (стор. 99).

У товаристві «мочемордів», прихильно описаних автором біографії, що зі зрозумілих причин має до них особисто симпатію, мов би то «Прогулявши цілу ніч... Шевченко з кількома з них зблизився і завязав серед них знайомства». (стор. 100).

«Було ще одне, що його з цими людьми зблизило — це симпатичне жіноче товариство їхніх родин» (стор. 100).

«Лизогуби полюбили Шевченка як людину, як патріота і поета, і високо цінили співання ним народніх пісень... поет потребував глибокого відпочинку, а найліпшою його умовою була здорова моральна атмосфера, що панувала в седнівському домі... поетові по малярській праці... мило було співати рідних пісень під майстерний акомпаніамент пана Андрія... а його мила дружина й діти, що поет їх щиро полюбив, вносили в атмосферу ще більше тепла і робили її затишнійшою» (стор. 147) і т. д. і т. д.

Чи, отже, наші міркування були помилкові? — Цілком ні! Але, щоб зрозуміти позірну протиречність між міркуваннями і «фактами», мусимо собі усвідомити слідуюче: праця Кониського не зважаючи на щире бажання автора спиратися лише на відомости цілком певні, все ж не могла такими розпоряджатися. Спогади людей, що знали Шевченка особисто, що з ним зустрічалися, гостили його у себе, або були десь разом на якомусь прийнятті — навіть при найбільшій добрій волі авторів спогадів — не можуть бути стислими і позбавленими великого суб'єктивізму. Пишані вони були здебільшого багато років пізніше, цеб-то тоді, коли авторів спогадів, якому подобалося товариство, в якому він провів кілька годин чи днів і у нього лишався приємний спогад, те пригадалося і він мав нахил згодом щиро твердити, що так само добре почували себе в тому гурті людей інші. Поширити власні настрої на Шевченка було тим легше, що Шевченко, як людина вихована, не давав нагоди пізнати по собі, що йому в гостях зле.

Самозрозуміло людина є людиною і навіть в дуже важких умовах, у цілковито чужому оточенні не може стало мати лише трагічні переживання, а тим більше людина молода і до того ж від природи такої веселої вдачі. Він міг, звичайно, не в одній родині провести кілька веселих вечорів, але лишившись

на хвилину сам він тим гострійше відчував, що він надто рижнеться від оточення. Він міг провести весело час в родині власника кріпацьких душ і коли не трапилося якогось особливо драстичного епізоду — нічим не виявити, що він був і там серцем з кріпаками, що він і там памятав звідки плывуть достатки і чия важка праця дає змогу весело проводити час, але він безперечно гостро відчував яка безодня ділила його і тих людей у яких він гостював. Тому, що поет тісно вяжучи національне визволення з соціяльним стало прагнув розбудити мертві душі й викликати національну революцію — він дуже гостро відчував чужість людей, що «в дупло холодне», яке у них було замість серця, «гадюк напустили». Отже, хоча не один з фактів поданих П. Зайцевим мав місце — не ці факти характерні для переживань поета.

Правильність цих наших міркувань підтверджують аналогії з періоду петербурзького. Ми знаємо, що Шевченко після викуплення з кріпацтва, ввійшов за допомогою Брюлова в товариські звязки з кращими людьми московської столиці. Знаємо, що молодий, нежонатий і непоганий своєю зовнішністю поет і маляр бував милим гостем на багатьох прийняттях, що його охоче запрошували, що брав він участь у гулянках і прогуляках за місто. Отже, пишучи життєпис способом П. Зайцева, можна було багато й багато написати про приятельські стосунки з тими усіма людьми, з якими разом розважався Шевченко, можна було писати про «миле жіноче товариство», про «привабливих панночок і високоосвічених юнаків, що серед них прекрасно себе почував щасливий Шевченко». Можна було писати навіть про те, як, *наче б то* любив поет північну столицю, з її чудовими будовами, розкішними театрами, багатими музеями (аджеж могла вставити без найменшої потреби в свою неfortunну книжку: «Шлях велетня» авторка її, речення про те, що Шевченко мав «подивляти архітектурний стиль Кремля»!).

Можна було б, повторюємо, написати багато в цьому роді про «щасливе і радісне життя» поета серед «рідних душ», але, але... сам поет написав у цьому періоді свого життя: *«я одинокий у чужому краю». «виспівуй, щоб люди не чули! А щоб тебе не цуралась, потурай їм брате!» «Скачи, враже, як пан каже: на те він багатий». «А до того Московщина, кругом чужі люди...», «Насміються на псалом той, що виллю сльозами. Насміються! Тяжко... жити з ворогами!», Я й тут чужий, одинокий і на Україні», «Доля приборкала між людьми чужими! «Коли пустять в хату — то зустрівши насміються. Такі бачте люди». «Тяжко-важко умирати у чужому краю», «нема щастя немає талану, нема ко-*

го кинуть, нікто й не згада». Це все уривки з різних віршів, писаних перед поїздкою на Україну, уривки, з яких видно, яким самотнім, яким чужим почував себе Шевченко на чужині серед тих людей, з якими, здавалося, весело проводив час, у яких гостював. А в листах пише: «мені тут так стало скушно...» (1839 р.), «Спасибі, що не забуваєш мене на чужині одинокого»... «а ми пропадемо в цьому проклятому Пітері, щоб він замерз на віки». (1842).

З наведеного видно, що поет аж ніяк не чувся (не зважаючи на свою молодість і викуплення на волю!) щасливим, не чувся «між своїми» і, хоча стало бував між людьми, однак, глибоко відчував свою самотність, якої людям не показував. Самотність була наслідком існування ідеологічної безодні ще багато більшої, ніж та, що існувала між ним і освіченими верствами українськими.

Отже, оскільки поетичні твори, написані протягом цілого трьохрічного періоду перебування на Україні, будуть в цілості стверджувати правильність наших міркувань про існування величезної ідеологічної прірви, яка відділяла українського націоналіста і революціонера-Шевченка від ліберально настроєних українофілів, що захоплювалися творами поета, остільки слід дати перевагу свідченням поезій, бо вони і лише вони відзеркалювали справжні, заховані в душі переживання Тараса Шевченка.

Що ж торкається праці П. Зайцева, то слід про неї сказати наступне: твір П. Зайцева потрактований ним самим не як твір науковий, лише як твір літературний, що звичайно дає авторові величезні «можливості», оскільки йде мова про творення і популяризацію серед читачів такої силуетки поета, яка відповідає поглядам автора праці або поглядам його видавців. Власне такий характер книжки дає можливість, не подаючи жодних доказів, довільно «компонувати» погляди Шевченкові і подавати так забарвлені описи певних моментів, щоб у читача викликали потрібні авторові рефлексії про поета та його життя. Такий характер книжки П. Зайцева вже сам по собі змушує нас до обережності, але є ще й поважніші причини, які роблять всяке беззастережне відсилання до праці Зайцева, як до чогось вірогідного й певного — неможливим. (Звичайно, цього не слід розуміти, як заперечування всього в ній поданого).

Щоб наші читачі мали змогу самі переконатися в цілковитій об'єктивності і узаasadненості глибокого недовіря до того, що пише в «Життю Шевченка» П. Зайцев, подаємо тут один з числен-

них доказів, якими можна і слід узасаднити таке відношення до цієї, зрештою безсумніву дуже живо і цікаво написаної праці.

На стор. 122 цієї праці П. Зайцева, автор її, який і перед тим утворював собі нагоди привернути увагу читача до «великого російського поета — Пушкіна», розповідає спочатку про ідею написати оперу «Мазепа», яка виникла серед гостей князя Рєпніна. Шевченко мав би написати до неї лібретто, а московський патріот Селецькій музику. Селецькій хотів, щоб лібретто було написано московською мовою і змальовувало гетьмана таким, яким його хочуть представляти москвини, що ненавидять Мазепу цілим серцем. Отже... мав би Шевченко вивести Мазепу, як безпринципного егоїста, брехуна, зрадника і злочинця. Шевченко годився писати лібретто *лише українською мовою і змалювати в ньому гетьмана таким, яким він справді був.* Але наче б то Шевченко, як твердить П. Зайцев, бачив у Мазепі *лише «оборонця свободи у боротьбі проти деспотизму Петра I», це-б-то борця проти режиму, а не проти Московщини.*

Ми знаємо, що ні в «Іржавці», ні в інших своїх творах не трактує Шевченко боротьби України за волю по «драгоманівськи», в площині боротьби з режимом — і тому, на нашу думку, кінцевим би було подати докази, що Шевченко в *цьому випадкові так ставив справу.* Доказів, звичайно, не подано.

Але не це змусило нас до зроблення застереження щодо праці П. Зайцева. Оповівши переказане нами, П. Зайцев, неначе уважав потрібним використати і цю нагоду не тільки на те, щоб затерти справжні погляди Шевченка, але й щоб знова... похвалити Пушкіна.

Пригляньмося, як він це робить.

Далі, на тій же сторінці, читаємо таке: «Ясно, що до згоди не дійшло... Шевченко, княжна і їх однодумці бачили Мазепу *таким яким увиждався й молодому російському поетові, коли в уста свого героя він вкладає слова:*

«Без мілої вольності і слави
Склонялі долго ми глави
Под покровительством Варшави,
Под самовластієм Москви.
Но незавісімой державой
Україне бить уже пора —
І знамя вольності кровавой
Я подимаю на Петра».

Так «інформує» своїх читачів П. Зайцев про погляди на Мазепу як Шевченка, так і Пушкіна і про вигадану ним цілковиту однозгідність тих поглядів, використовуючи для того невластиво свідомо вирвану з контексту Полтави, «цитату».

Коли б наведені попереду слова П. Зайцева і подана ним цитата з Пушкіна належала перу не П. Зайцева, а уроженця й мешканця Буковини чи Галичини, ми б приписали їх цілковитому незнанню творів А. Пушкіна, та надзвичайно недосконалому розумінню московської мови. Та на жаль, не можна тим способом намагатися зменшити вину автора «Життя Шевченка».

Павло Зайцев, який ще в московській харківській гімназії за царату вивчав твори Пушкіна, а зокрема «Полтаву», не міг не знати цілоти «Полтави», а коли й забув би вивчене, то, відписуючи подану ним довгу цитату, мусів би пригадати забуте. Та, як побачимо далі, наведену нами сторінку з твору П. Зайцева не можемо, на жаль, ніяк інакше пояснити, як бажанням настроїти українців прихильно до запеклого московського шовініста Пушкіна, щоб обдурити українців, представляючи московських тигрів, шакалів і гієн невинними овечками, що їх погляди не різняться від Шевченкових!

Прочитавши дальші пояснення, кожен наш читач може переконатися в цілковитій правдивості поданого далі та зробити належні висновки що-до людини (та її праці), яка так цинічно дурить своїх читачів, роблячи з одного боку, велику кривду нашому поетові, а з другого, ховаючи в московському інтересі ті погляди Пушкіна на Мазепу, які він накидав своїм читачам.

Щоб ті наші читачі, які не читали Пушкінової «Полтави» не могли дошукуватися в з'ясованню справжніх поглядів Пушкіна на Мазепу будь-якої тенденційности або хоч би певного суб'єктивізму занадто «щирого» українця, — перед тим як ми познайомимо читача з уривками самої «Полтави», даємо слово московському критикові.

Відомий московський критик Ю. Айхенвальд пише дослівно, що Пушкін змальовує Мазепу «как человека без отчизни... Оттово, по мысли Пушкина, Мазепа, ничем своих дел не освятивший, никакой идеей или верой не проникнутий», «страшный своим коварством»²¹, безмерно-лукавий вщаститель умов і сердець не тільки мужських, но і женських». Цей Пушкінів Мазепа дурив і Мотрю, а коли очі її розкрились, вона, пише Ю. Айхенвальд, збожеволіла «увідев настоящево Мазепу»... «перед нею спала пелена, і

²¹ Облудою й підступом.

вместо красоти — явилось безобразіє,²² вместо негі і любові — безпредельная жестокость». Характеристика, яку дав Мазепі Пушкін, як пише Ю. Айхенвальд, «убивает», бо «ето удари молота, которимі прігвождаетца к позорному²³ столбу». («Бібліотека великих пісателей под редакцією Венгерова» — «Пушкін», т. II, вид. 1909 р. стор. 2-3).

Але цього мало. Мало подати тільки оцінку одного, хоч і відомого, критика. Вірні своєму правилу завжди звертатися до самого джерела — беремо в руки «Полтаву».

Перша «пісня» (вір поділений на «пісні») «Полтави» змальовує нам багатство Кочубея, красу його дочки, обурення батьків з приводу сватання Мазепи і відмову батьків та втечу доньки. В ній же описується, як сприймає Кочубей ганьбу, що впала на нього, його бажання помсти і про яку саме помсту він мріє. З цієї нагоди Пушкін малює те історичне тло і пов'язані з ним відносини в Україні, які, наче б то, вирішив використати Мазепа для особистих цілей.

Як запевняє своїх читачів Пушкін, лише прихильники «кровавої старіни» домагалися зарозуміло («кічливо») в легковажному («легкомислений») захопленні, щоб використати наближення Карла XII. Ці легковажні юнаки бажали повстання проти Москви і «своєволієм» (це б то анархічною сваволею) палаючи, бажали «опасних» (небезпечних) змін, забувши ярмо, в якому була їхня батьківщина і «святі» обіцянки Богдана.

А далі Пушкін характеризує Мазепу, як «коварную (лукаву, облудну, підступну) душу, яку важко «розгадати», бо «чем Мазепа злей, чем сердце в ньом хітрей, ложней, тем с віду он неосторожней» і тим більш фальшивим є з оточенням, яке й не здогадується, ким є справді Мазепа:

«Не многим, может бит, известно,
Што дух ево неукротим,
Што рад і честно і безчестно
Вредить он недругам своим;
Што ні єдиной он обіди
С тех пор, как жив, не забивал,
Што далеко преступни віди
Старик надменный простирал;
Што он не ведаєт святині,
— Што он не помнит благостині,

²² Гидота, брідкість.

²³ До стовба ганьби.

Што он не любить нічево,
Што кров гатов он літь, как воду,
Што презирает он свободу,
Што нет атчизни у него».

Цю «характеристику» Мазепи Пушкіна, цю його уяву про Мазепу, вже згадуваний критик московський — Айхенвальд, як ми подавали, розцінює так: «Еті стіхі убивают; ето смертний пріговор, ето — удари молота, которимі прівозжадаетца Мазепа к позорному столбу». Бо ж і справді: лише на загальне призирство заслуговує той, хто «не має батьківщини», хто не має нічого святого, ненавидить волю і не знає, що таке вдячність!

За Пушкіним, цей «злой старік» віддавна ховав на дні душі «жахливий злочинний задум» і тому Пушкін зве його: «гетьман-злочинець» (злодей). І має, як твердить Пушкін, цей злочинець-зрадник виявляти енергійну діяльність, бо в ньому «не слабеет воля злая, неукротім преступний жар». Ненавидить Пушкін так Мазепу тому, що прекрасно розуміє, що Мазепа не «ворог деспотизму Петрового», тільки «враг Росії». Але цей, як його зве Пушкін — «Іуда» (Юда) обдурив навіть царя, а той його ще й потішав! Мазепа ж, за Пушкіним, використовує так довіря Петра і «с кровожадними слезами в холодной дерзости своей» домагається смерти в руках ката Кочубея! Тут Пушкін театральню вигукує: «Чьей казни? . . . Чья дочь в объятиях сво?» і далі каже, звертаючись до Мотрі: «Не знаеш ти, каково змія ласкаеш на груді своей» і питається, яка сила змушує її вірити Мазепиним «лукавим речам».

Після такої характеристики Мазепи, характеристики не лише цілковито безпідставної і вигаданої, як вигадане все, що до кари Кочубея, але й обурюючої та задалегідь підготовлюючої читача, щоб не вірив ні одному слову гетьмана прийдуть цитовані П. Зайцевим слова. Щойно в «Песні второй» оповідає Пушкін, як, наче б то, Мазепа, щоб підготувати Мотрю до відомости про закатовання батька, грає на її патріотичних почуваннях і облудно розповідає їй про свої, наче б то, патріотичні пляни. Власне ці брехливі, за задумом Пушкіна, слова Мазепи, подає Зайцев своїм довірливим читачам, як . . . слова, що, наче б то, показують, як сам Пушкін дивився на Мазепу!

На цьому ми закінчуємо реферовання «Полтави», бо все наведене нами не може лишати найменшого сумніву в тому, що Зайцев надуживає довірям своїх читачів для вибілювання й за-

хвалювання Пушкіна,²⁴ для свідомої пропаганди на користь московської літератури і москвинів, а заразом для зручного підмінювання поглядів справжнього українського патріота-Шевченка, поглядами, що могли бути лише в українофіла, ворога «монархічного режиму», що тому, наче б то, навіть в оцінці Мазепи сходився з... Пушкіним!

Не є нашим завданням дошукуватися, чому колишній драгоманівець і федераліст П. Зайцев пустився на опублікування праці з такими ризиковними, тенденційними твердженнями й інформаціями, лише обмежимося до ствердження, що подібних «недокладностей» є в його книжці надто багато і всі вони в сумі гонять воду на московський млин і обнижують вартість Шевченка. Може, без надання такого характеру своїй праці він би не міг її друкувати підчас окупації Галичини, на спілку з советським «спецом» — Шагін'ян, може він би не дочекався без таких «недокладностей» на її опублікування на еміграції, бо ж і він так, як і ми, бачить, в чиїх руках опинилося «НТШ» і якого напрямку праці воно друкує, може, нарешті, без тої виразної москвофільської тенденції він би не дочекався захвалюючої «Передмови» відомого своєю «діяльністю» при укладанні т. зв. «Енциклопедії Українознавства», п. Глобенка. Рівно ж можливо, що коли б у праці П. Зайцева було більше наукової правди, то про неї не загадували б з таким підкресленням її вартости редактори укр. відділу «Голосу Америки» дня 6 січня 1956 р. Все це — можливе.

Але справа, повторюємо, не в причинах, чому праця П. Зайцева є такою, якою вона є, але в тому що користуватися нею доводиться з величезною обережністю, перевірюючи докладно кожне його твердження, навіть таке, яке наче б то «узаasadнене» (адже ж свою вигадку, яку нам довелося «розшифрувати», дуже спритно підпер П. Зайцев довгенькою цитатою з Пушкіна і то навіть в «оригіналі»!).

Нам дуже шкода, що довелося зробити таку дегресію, але лише вичерпуюче з'ясування справжньої вартости наведених нами слів праці Павла Зайцева може бути переконуючим аргументом слушности наших застережень і небажання вірити П. Зайцеву, кажучи словами Шевченка «на квиток», без належних перевірених доказів.

Зрештою П. Зайцев у де-яких випадках міг допуститися також «недокладностей», не розуміючи самого духу творчости великого поета. Таку можливість доводить хоч би стор. 148, на якій

²⁴ Див. «Примітка». Примітка ч. 7.

він поєднує красу весняного українського вечора в запашному садку з читанням віршів Шевченка з тої збірки, в якій майже всі більші твори творять цілковитий контраст до ідилічної декорації.

Все сказане управління нас не дуже то довіряти також запевненням де-яких біографів, що Шевченко був зворушений тим, що його, колишнього кріпака, так добре вітали «поміщики», серед яких було стільки «розумних, благородних людей, переважно гуманних, що користувалися загальною симпатією». Ми мусимо поставитися зі зрозумілою обережністю як до такого підсолодженого змалювання наших дідичів, так і до твердження, що поета вразило на Україні власне те, що він, приїхавши, побачив «злидні, кріпацтво, знущання панів», бо всі страхіття кріпацтва він бачив на власні очі і відчував на власній шкірі ще дитиною.

Ми, наскільки це дозволяє обсяг праці, зясували, яке саме розчарування і які трагічні переживання повинні були чекати поета на його рідній улюбленій Україні і тепер лишається нам вернутися до аналізу його поетичних творів, які краще за всі спогади про поета його сучасників і краще за всі життєписи, обперті на тих спогадах, зясують нам справжні переживання поета, переживання, що він їх сам зафіксував у своїх безсмертних творах.

Однак перед тим, як приступити до аналізу творів з періоду перебування на Україні, наведемо тут слова Чужбинського із його «Воспомінаній о Шевченке» (стор. II) на доказ того, що не всі автори спогадів малювали так, як П. Зайцев «ідилічні» знайомства Шевченка. Ось, що він пише: «Шевченко уже розчаровався в некоторых наших панах і посещал весьма немногих».

Ще ясніше пише на цю тему Юліян Беліна-Кенджицькі. Згідно з його свідченням мав казати Шевченко полякові таке: «Ви знаєте, що втратили, а те, що втратили хочете відібрати й тому не жалієте життя, ні мастку. А нашим панам аби повне корито, їм усюди добре. Сидять собі, як свині в сажі і чужою працею черева розпихають».

Б. Що сказав Шевченко в своїх «політичних поемах»?

Першим хронологічно твором, який прийнято зараховувати до «політичних творів» Шевченка, є його загально-відома «Розрита могила». Написав він її в жовтні 1843 року, це-б-то відвідавши вже своїх прихильників та їхніх приятелів, побувавши

і у Тарновського й у Забіли, познайомившись з П. Кулішем і побувавши у Гребінки, і у Вільховської, і в Закревських, і у де-Бальмена, і у Капніста, і у Лукашевича, і у Репніних і побачившись зі своїми київськими прихильниками, і відвідавши, звичайно, ще у вересні рідне село й родину, а також з'їздивши «на прощу» на Хортицю, у Чигирин та до Межигірського Спаса, — словом, пізнавши особисто більшу частину тодішньої України в особах її чоловічих репрезентантів та в додаток ще відновивши, свої звязки з кріпацьким селом. Згадане, як не можна краще, виявляє усю невластивість слів одного з Шевченкових біографів, який написав, що Шевченко їздив у гостину до «того свого кріпацького народу».

Шевченко ніколи не почував себе сином якоїсь одної верстви, лише почував себе сином тої цілої «козацької нації», якої предки «моноксилами» здобували Царгород, а її сини не раз його ж відвідували на козацьких чайках, перемагали під Жовтими Водами й Лосевом панцерні польські корогви і вміли вщент знищити під Конотопом найкращі московські війська, загартовані в попередніх боях, та героїчно боронили Батурина. Саме тому Шевченко, як ми бачили з наведених призвищ, відвідував усіх тодішніх репрезентантів колись славної нації, усіх — від графів та князів, що серед неї жили, і нащадків старшини козацької до кріпаків, що часто також були онуками славних лицарів, оборонців України.

Запевняють нас наші «автономісти», що «темпераментний і життєрадісний Шевченко», який перед тим прожив «серед петербурзької богеми» п'ять років, став на тій Україні, серед таких людей, як Закревський «найулюбленішим у товаристві, де не тільки бахусів дотеп, а й ліберальна думка мала право громадянства», — словом, серед людей, серед яких, пишуть вони, «не було місця... лакеям ево велічества», і, запевняють вони, наче б то мало бути поетові серед них — добре.

Коли б Шевченко був справді таким, яким його роблять наші «автономісти», тоді може так і було б. Але... але поет не був «українофілом», не турбувався тільки і головню справою поліпшення чи зміни того ладу, який панував у «в'язниці народів» і для нього, що ненавидів не самих «лакеїв ево велічества», тільки всіх ворогів України, серед яких належало і належить найперше місце московському народові, його представникам — Пушкінові, Белінському і ряду інших, та дивився з призириством на всіх «общеросів», не могло бути там справді добре.

Саме тому, в періоді часу, про який говоримо (від ранньої весни 1843 року і аж до початку 1844 р.) написав наш поет ли-

ше два твори: «Розриту могилу» (в початку жовтня 1843 р.) і московською мовою «Тризну» (9-11 листопада того ж року).

Хоча між написанням обох творів проминув місяць, обидва вони, як на це вже вказують їхні заголовки, подиктовані тим же настроєм, пов'язані з тими ж переживаннями, що були такі далекі від тих, яких ми могли сподіватися, вірячи нашим автономістам! Така відстань часу є доказом, що маємо до діла не з хвилимовим настроєм і що причини того настрою були глибокі й сталі!

(Перед написанням «Розритої могили», як ми вже згадували, побачив поет на власні очі все, а тоді, в цьому творі, він, глянувши на все з певної перспективи, міг дати синтезу баченого, не спиняючися на подробицях. І ця страшна синтеза була ось яка, ось які були висновки поета: нашу Україну (не територію, не ту українську провінцію, яку закликає з наказу окупантів «любити» в межах ССРСР Сосюра, а Україну, що її творило козацтво, Україну-державу) «сплюндровано». Сплюндровано не землю, не «культурні центри» взагалі (це б то не входячи в те чия культура в них плекалася), навіть не економічне життя, яке, змінивши основно зміст, перейшовши вже в московські руки, стало розвиватися і не було сплюндровання. Сплюндрована була лише українська Україна, та Україна, якої господарями й будівничими була «козацька нація», сплюндроване було українське не лише з назви, територіяльне, як в писаннях Оглобліна, але українське, бо було в українських руках, економічне життя, промисловість, торгівля, аграрне господарство, сплюндрована була наша культура, а ще більше була сплюндрована українська нація, якій знищили москвини різними способами її провідну верству, її мозок і навіть її серце.

І тому в «Розритій могилі» немає ані слова про страхіття кріпацтва, про «лихих панів», а саме про це й було б, коли б Шевченко, як писав Сфремов, «Найбільше прозрів, коли вернувся на Україну і знову став віч-на віч із смертельним своїм ворогом — отим кріпацьким ладом» («Історія укр. письменства» т. II. стор. 15).

Власне, обидва написані твори доводять ще раз, що тим «смертельним ворогом» був для Шевченка, не, як би це хотілося нашим автономістам, лише «кріпацький лад» — тільки т. зв. «Росія», московський нарід і його уряд та московські прислужники-яничари. Для звужування ж обріїв Шевченка до обрію автономістів не дають згадувані твори підстав.

Натомісць «Розрита могила» говорить про сплюндровану Україну, козацьку Україну, а окремими проявами того сплюндро-

вання була і сколонізована чужинцями Хортиця, і зубожілий півжидівський Чигирин, і обмосковлені до глибини серця «українофіли» — прихильники Шевченкової музи і закріпачений нарід. Ствердивши фактичний стан, поет ставить собі питання: «за що» покарано так Україну?

Шевченко не був ніколи короткозорим «українофілом», і тому його не могло задовольнити убоге й наївне пояснення, що причиною була «багата земля», яка лежала «незахищена» горами, непрохідними лісами, морями і т. п. та мала «недобрих сусідів». Шевченко мав мужній світогляд державних націй і уважав, що кожен нарід має те, що здобув для себе, видерши у неприязного світа. Думаючи ж так, поет питає: «Світе тихий, краю милий, моя Україно! За що тебе сплюндровано, за що, мамо, гинеш?»

Отже — «за що», а не «чому»? І тут же додає два більш сконкретизовані питання-здогади: 1. чи не порушила часом Україна Божих законів, чи не покарана за гріхи проти Бога, за гріхи морального характеру? і 2. чи може допустилася гріха проти нації, може «діточок непевних звичаю не вчила?»

Про які «звичаї» думав поет у другому запиті, видно з «відповіді» України («панувала і я колись» та, «співаючи, ридала, виглядала волю»). Отже, безперечно, поет має на увазі справи, які входять в обсяг свідомости національного суверенітету («панування») і по втраті його — спраги відновити його. Поет хоче знати чи виховувала їх у свідомости обов'язку жити і вмирати для України, для забезпечення їй, наступним поколінням, цілковитої «волі».

На два поставлені ним питання відповідає «Україна», що вона не має за собою вини, що вона добре виховувала своїх дітей і наслідком того і вона «панувала колись на широкім світі». Причиною ж усього лиха, яке довело до того, що тепер «Україна гине» — був «нерозум» Богдана, який (як і наші «автономісти»)²⁵ не розумів, що пристаючи на тісний зв'язок з Московщиною робить фатальну помилку, не розумів, що жодні умови, жодні «автономні права» не заступлять втрати цілковитої волі рухів. Так, впливає з того вислову про «нерозум», що Шевченко мав на цю справу мудру думку подібну до тої, яку висловив пізніше славний «залізний Канцлер» Бісмарк словами:

²⁵ Наші «автономісти» навіть тепер друкують без застереження статтю Полонської-Василенко, яка з признанням пише: «Не зважаючи на всі негативні наслідки Переяславської угоди... самий факт її не вважає проф. Оглоблін за негативний» («Український Літопис» ч. 2, 1954 р., стор. 51), а ось Шевченко, як бачимо, «вважає»!

«Спілка — добра річ. Найкраща спілка, яку я знаю, спілка людини з конем. Лише треба уважати, щоб не бути конем». Ось цієї глибокої мудрости певно й бракувало, на думку поета, «Богданові», бо ж, ослаблена боротьбою з Польщею і підступною політикою Московщини, Україна мала тоді всі дані до того, щоб не Московщина, тільки вона стала «конем». Цей «нерозум» Богдана і був «причиною всіх причин» і тому в «Розритій могилі» «Україна» далі каже, що, «як би була знала», що Богдан піде наслідком свого «нерозуму» на той союз чи «умову», то його «у колісці б придушила під серцем приспала»!

Власне той «тіснійший союз» (а ще більше — «нерозум» пізніших автономістів-опортуністів) і довів до того, що тепер «сплюндрована» Україна «гине», що її природні багатства, яких відразу не спроможні були використовувати москвини самі, були «запродані жидові, німоті», а діти України пішли (волею і неволею) на службу ворогам українського народу, москвинам («сини мої на чужині, на чужій роботі») і там допомагають будувати їхню, ворожу нам державу.

«Діти» тепер пішли ворогові-москвинові на службу і забули (або відцурались) своє минуле, діла своїх предків і тому те минуле («могили») «москаль розриває», а «перевертні» (обмосковлені українці), що підростають, допомагають «москалеві господарювати» і «не своє» шукати та «матір катувати».

Такі сумні висновки зробив Шевченко з усього, що бачив на Україні, ствердивши, що Україна — це тільки «на четверо розкопана, розрита могила...»

Безпросвітним песимізмом віє від цього реального висновку, песимізмом, глибоко узасадненим станом повного занепаду української національно-політичної думки, москвофільством, української походженням, а «українофільської» переконанням інтелігенції, яке перевищило найгірші поетові припущення. А до того ще поет не побачив нічого такого, що б вказувало на те, що відродження вже справді почалося.

Може нині здаватися таке твердження перебільшеним, але, коли ми уявимо собі, що було б, коли б Шевченка цілком не було б, коли б по Котляревському з його «Енеїдою» й «Наталкою Полтавкою» та по його епігонах не було «Кобзаря», то стане нам ясним уся глибока узасадненість попереднього твердження.

І поет хапається однієї іскорки надії, яка ще жевріє, а саме: сподівання, що може в могилах (не в «етнографії», якою захоплювалися попередники і сучасники Шевченка) знайдуть усе ж

ті «перевертні» те, «що там поховали» предки, це б то їхню любов до України, їхню волю керуватися лише її інтересами, їхню національну гордість, їхню відвагу та самопосвяту, палку спрагу волі й пекучу зненависть до гнобителів.

Власне провідна ідея «Розритої могили» не дає змоги думати, що автор «відвернувся» від минулого, навпаки: автор і далі бачить в культурі минулого єдине джерело відродження. Він бачить його не в якихось «нових ідеях», не в якомусь поліпшенню державного ладу московської імперії, а тільки й лише у віднайденню у власному минулому традицій, які б пірвали нас до боротьби за відродження держави предків.

Як бачимо «Розрита могила» переконує свідчить, що Шевченка діймаюче вразило не кріпацтво, про існування якого він знав і яке випробував на власній шкірі, тільки помосковлення освіченої верстви, тільки та кольосальна різниця між національною свідомістю поляків, польської шляхти і свідомістю «малоросійського дворянства», включаючи і т. зв. «українофілів».

Коли Шевченко був на Україні за своїх дитячих років — він добре пізнав кріпацтво, але не мав жодної можливості познайомитися з «панською» і взагалі освіченою верствою. За юнацьких років він мав нагоду бачити підготовку і саме повстання польське 1830 року. Шевченко на підставі аналогії (тим більше, що й після придушення повстання мав контакт з польськими патріотичними колами через своїх колег) припускав, що і на Україні нащадки козацької старшини живуть мрією про відновлення державности. Шевченко випустивши в світ своїх «Гайдамаків» та «Кобзаря» одержував не раз ентузіястичні листи від наших «українофілів» і при тому аж ніяк не припускав, що автори тих листів — цілковито не розуміли тих творів Шевченка! Що таке нерозуміння мало місце — стане безсумнівним, коли ми пригадаємо собі, що навіть націоналістичні автори в період між двома війнами не спроможні були визволитися з під московського та большевицького гіпнозу і не встані були зрозуміти його твори. Адже ж напр., Єв. Маланюк в своєму «Посланії» дослівно написав: таке:

«Шевченко лиш збудив хаос
Що нерухомо спав над степом
Він не здійснив своїх погроз
Він Гонта був, а не Мазепа»

Отже, коли навіть Є. Маланюк в році 1926 не вмів побачити в таких творах, як «Чигирин», «Гайдамаки», «Іван Підкова», «До

Основяненка», «Думи мої, думи» закликів до боротьби за відновлення державности, коли йому не сказав нічого ані образ «могили», над якою «орел чорний сторожем літає», ані багато разів повторювані слова про «вміння панувати», ані мрії Галайди про те, що «оживуть гетьмани» то тим більше були ті Шевченкові ідеї незрозумілі його тодішнім симпатикам. Є. Маланок заявляв, що він є націоналіст-державник, а ті сучасники Шевченка захоплювалися москвофільською «Історією Русов», захоплювалися «Полтавою» Пушкіна, а було серед них досить таких, що як і Гребінка, раділи з того що:

«Московській царь, родной, едінокровний
«Соґласен нас і праведную церковь
Навек пад свой покров високій взять»

(Гребінка «Богдан»)

Все це побачив Шевченко щойно приїхавши на Україну, зрозумів щойно тоді в чому є головне лихо і вражений тим, написав ряд своїх поетичних творів в яких намагався розкрити очі сліпим своїм землякам.

Що все сказане нами не є лише «теоретичними» припущеннями, доводять слова сказані самим поетом підчас його розмови з одним з польських діячів і патріотів, які ми вже наводили. Повторюємо їх ще раз: «Ви (поляки) знаєте, що втратили, а те, що втратили, хочете відібрати й тому не жалієте ні життя ні маєтку. А нашим панам *аби повне корито, їм усюди добре*. Сидять собі, як свині в сажі і чужою працею черево розпихають».

Лише памятаючи наведенні слова зможемо правильно зрозуміти й «Тризну».

А щоб ще краще зясувати погляди поета та висновки, до яких прийшов він наслідком перебування на Україні, треба познайомитися коротко з тими думками, які поет висловив у своїй «Тризні», написаній по-московськи для княжни Репніной, думками, що виникли під впливом тих же болючих спостережень з «нашої, не своєї землі».

У цьому творі розповідає автор про «сироту» (героя твору), що мав ще дитиною вищі амбіції, що у нього «в крові гординя клекотала» така, що він, коли б міг, то, захопивши злобно цілу земну кулю «вместе с *гадами земними*», жбурнув би в пекло! Герой його був цілком самотнім («всем не свой») і Земля була йому чужою. Щойно на чужині, перетворивши свого духа у вогні страждань, став він пророком волі і любови. Та журба, брак розуміння й справжньої любови з боку земляків звели героя пе-

редчасно в могилу. Він знайшов лише дуже маленький гурток приятелів-прихильників, яких і вчив, що «празнік жізнi, велікій празнік — Божій дар, должно пожертвовать отчизне».²⁶ З признанням розповідає поет нам про те, як цей герой «кроткой мислю следіл дела мінувшіе народов, дела страни своей родной і горько плакал. О святая! Святая Родіна моя! Чем помогу тебе, ридая? І ти закована і я... Тебя убілі, раздавілі і славословіть запретілі твої великія дела... О, Боже, сільний і правдівий! Тебе возможны чудеса... воскреснуть мьортвим повелі... благослові на подвіг... воскреснуть землі! Землі поруганой, забитой, чістейшей кровію політой, когда то счастлівой землі!»

Наведені слова не лишають сумніву, що: 1) поет і далі думав про національне визволення «землі... зганьбленої, забутої... колись щасливої», як про головне завдання, 2) уважав минуле багато кращим за сучасний стан, бо тоді Україна не була «вбита» й «розчавлена» брутальним московським чоботом, 3) уважав, що пізнання минулого є могутнім засобом відродження й основою волі до боротьби і тому з одного боку — сам герой «прозріває» саме під впливом історії, а з другого боку — окупанти, свідомі такої ролі історії заборонили славити великі вчинки предків і 4) уважав, що найстрашнішим є те, що Україну (в особах освіченого покоління його часу) «вбили», що вона мертва у самому дословному розумінню цього слова і що воскресити цю мертвоу Україну може лише Бог («Тебе возможны чудеса»), вчинивши чудо. Але й Бог може доконати того чуда лише тоді коли знайдеться хтось, хто, як Христос, за людей згодиться піти на смерть, щоб викупити гріхи свого народу і тому благає Бога «благослові... на подвіг... на іскуПЛеніе землі». При тому думає поет не про «землю взагалі», як би думали це «драгоманівці» чи «соціялісти», але про власну землю, політу козацькою кровію («чистою, святою»), землю, що коли була незалежною державою — була «щасливою землею».

Отже, і другий твір поета, написаний місяць пізніше, цілковито узасаднює наші твердження про те, як ставився поет до своїх земляків і до тої України, яку він любив понад усе, тої, як сказав би Шерех, «неіснуючої України», а при тому, уважав ту «реально-існуючу»... мертвою!

Те, що цей твір написав поет московською мовою і в ньому не називає ні разу ворогів наших — московський нарід (як зреш-

²⁶ Свято життя, велике свято — Божий дар, треба принести в жертву Батьківщині — отже це та ж ідея що нею керувався його Гонта.

тою не називає й України чи укрїнців) пояснюється тим, що цей твір написав він для Варвари Репніної, московки, доньки бувшого московського «адміністратора» поневоленої України, доньки, до якої він як до особи та ще й особи, що його полюбила, не міг мати жодних застережень, і тому його зобов'язувала в цій справі делікатність. Очевидячки мусимо відкинути москвофільські коментарі про якусь особливу «прихильність» батька княжни Варвари до України, бо ж ясно, що він в числі своїх обов'язків генерал-губернатора мав обов'язки всякого керовника колонії і мусив безнастанно «прикладати свою руку» до (кажучи словами Шевченка) «плюндровання» *нашої* України, бо лише на її руїнах могла цвісти колонія «малоросійская».

Щоб коротко і виразно з'ясувати цю справу, відсилаємо читачів до глибокого твору Лесі Українки — «Оргії». Наших автономістів-москвофілів, як і Федона (одна з дієвих осіб драматичної поеми), не лише задовольняє, але і захоплює «прихильність» («Фільгелленство») «Мецената», який, як каже, хотів «подолати *недовірливість*»... щоб «сполучити в одну родину дві частини люду коринтського — Римлян і Греків», а ми, як і Антей (герой «Оргії» і речник думок авторки) таких, що приймають з признанням «фільгелленство» (чи московське «українофільство») — уважаємо за «розумом хистких», що закам'яніли перед обличчям «московської Медузи».

До наведеної аналогії слід додати, що князь Репнін мусив виконувати не лише ролю «мецената», але й виконувати також обов'язки «префекта» і «прокуратора»!

Однак, це все не перешкадає тому, щоб князь Репнін, як батько, голова родини і приватна людина заслуговував на особисту пошану свого гостя — Т. Шевченка.

Прийнявши під увагу сказане, мусимо ствердити, що Шевченко в тому творі сказав стільки, скільки тоді можна було сказати, а може й більше.

Однак, нас цікавить власне інше, а саме: усталення факту, що і в «Тризні» поет *повторює* свої висновки, зроблені після ствердження того жахливого стану, в якому перебувала Україна, що і в «Тризні» поет далі переживає трагедію людини, яка пробувала *мертвого* оживити й *запалити вогнем* боротьби за визволення України з московського ярма.

Кінчається цей твір описом, як дванадцять приятелів героя, які могли би стати дванадцятьма «апостолами», обмежили свою «діяльність» до того, що по смерті героя *одн раз на рік* сходилися в день його смерти на «тризну» (чи не пророче передбачен-

ня пізніших «Шевченкових роковин»?)). Наслідки тої «діяльності» були такі, що зі смертю останнього з них, вже ніхто більше не приходив «згадувати» героя....

Таке закінчення «Тризни» показує, які чорні думки опанували поета наслідком його особистого контакту зі своїми земляками, — переважно «українофілами»!

А поет же прекрасно знав, якою силою є віра в успіх, надія! Не дурно ж він у тому ж творі рівняє надію до Бога («В ком вери нет — надежди нет! Надежда — Бог, а вера — свет»). Та Шевченко знав «вищу красу, красу змагання, хоч і без надії» («Оргія»), Шевченко, безперечно вірив у «чудо» і вже тоді готувався «на подвиг», на «випкуплення землі, землі святої» й чи не тому незабаром починає поет писати твори, неоглядаючися на «цензуру» і на ті наслідки, які загрожують кожному, хто подібні твори читає іншим, навіть не однодумцям!

З цього побуту на Україні їде Шевченко знов на Московщину до Петербургу і по дорозі спиняється коротко у Москві.

Тут познайомився Шевченко з Осипом Бодянським, родом з Полтавщини, що був професором славістики в московському університеті. Студював Бодянський у Празі, в Чехії і став завзятим словянофілом. Був він таким же українцем, як і Куліш, Костомаров, Гребінка та інші. Цікавився українським минулим і у видаваних московською мовою «Чтеніях» уділяв досить багато місця пам'яткам української старовини, історичним та етнографічним матеріалам про життя українського народу. Між іншим він видав друком рукопис «Історії Русов». Порівнюючи з Шевченком, який не спеціалізувався в науках, що складаються на т. зв. «славістику», він був знавцем минулого. Однак, він, люблячи, як Максимович, українську народню поезію, звичай, мову і чудову українську природу, симпатизуючи культурному відродженню (творення літератури), значно ріжнився від поета, так би мовити, своїм «серцем» і те минуле бачив інакше, ніж його бачив Шевченко. У серці Шевченка панувала нероздільно Україна, і він в глибині душі, всупереч усім фактам («Contra spem sperabat») вірив у воскресення України, у відновлення суверенної української держави. У серці Бодянського ж вміщалися разом і любов до тіснішої батьківщини і любов до «цілої Російської землі» і ще де-яких словянських народів.

Щоб стала більш виразною різниця між обома, вистарчить не лише нагадати про захоплення Бодянського «Історією Русов», але й ще одну більш характеристичну подробицю. Бодянського, як і Максимовича та Гребінку не вражала Пушкінова «Полтава»,

він не відчував серцем, як відчував Шевченко, що то твір принципового ворога «вольності» всіх поневолених москвинами народів, яку він завжди представляв «кровою», бо ж інакше не мав би виправдання той накиданий вогнем і мечем «московський мир», яким захоплювався Пушкін.

Не можемо твердити, що Шевченко, який шанував Бодянського, як вченого і людину, що все ж любила рідну землю, відчував гостро цю різницю і розумів, що серце у Бодянського знищене, але і це можна припускати. Так чи інакше, але саме тут пише поет свою поему «Чигирин», в якій таке значіння надає «серцеві».

Шевченко безперечно з великим зацікавленням мусив слухати всього того, що йому оповідав про чеське відродження Бодянський, який не так давно вернувся з Праги і власне може тому думки поета знову почали шукати відповідь на питання: чому ж на Україні він не помітив подібного ж руху, подібного запалу і не вертався з рідної землі зміцнений духом, повний віри і надії?

Відповідь на це питання, власне, й знаходимо в «Чигирині».

У цьому творі на початку поет, звертаючися до Чигирина, як символа, як втілення ідеї козацької державности, як столиці відродженої держави української, що могла стати впливовим центром на Сході Європи — підкреслює скороминучість усього земного. Поет немов потішає себе думкою, що не лише горда столиця могутніх гетьманів України, але і «все на світі гине». Це «все» охоплює всупереч усім поглядам поета не тільки речі матеріальні, але в цьому випадкові й безсмертну славу, яка також «в хмарі пропадає!» Могутня твердиня, гніздо орлів України, стала «малосильним старцем», якого ось-ось забудуть цілком, так, що ніхто не скаже навіть жартом де він стояв, «чого стояв»!

Тут, як бачимо, Шевченко вказував на зв'язок між славою і силою. Зникла сила — гине й слава, а разом і розуміння тої ролі, яку відігравав колись Чигирин та й взагалі історичного призначення козацької України.

Однак, сила буває не лише матеріальна, але й моральна. Нарід, який вперто стремить до відновлення власної державности, якого не можна зломити, той нарід також має «силу» і власне подібна сила ірландського народу змусила нарешті Англію піти на компроміс. Шевченко розумів добре значіння тої моральної сили, спостерігаючи її прояви хоч би у поляків, і, безперечно, тому підкреслює цілим твором, що гине безсмертна «слава» на-

слідком зникання моральної сили, наслідком того морального занепаду, який спричинила Московщина.

«Святая слава» Чигиринна — символа нашої державности — гине «за вітрами холодними», за вітрами з півночі, з Московщини. Це власне її гублять ті «современние огні», той ідеологічний і асиміляційний наступ Московщини, яка, як писав Шевченко в «Тризні», заборонила «славословити великі діла» предків, словом, це власне, ті московські «холодні вітри» принесли зі собою важку снігову хмару, в якій, мов порошок, гине «святая» слава Чигиринна і гине все, що може вернути український нарід до життя.

А коли так діється, то виникає питання: за що ж властиво билися наші предки з ляхами, східними ордами і московинами.²⁷ Адже ж у цих боях пролилося стільки крові, що з неї могла б і повинна б була зродитися воля України, повстати незалежна держава!

Тимчасом уродилася тільки «рута, рута волі нашої отрута». Рута, як ми знаємо, на Україні споконвіку мала особливе, обрядове значіння. То ж з рути плели весільні вінки, то ж руту сіяла дівчина, сподіваючися весілля. У котрої дівчини зійде рута, до тої прийде наречений, прийде її «господар», який вестиме господарство, який принесе їй щастя, або недолю. І ось тут знову бачимо, що Шевченко, скорше інтуїцією генія, ніж розумом, якому бракувало фактів, вгадав ту, нині вже безсумнівну, історичну правду, що наше козацтво, борючися за волю України, *не мало й думки сіяти «руту», не збиралося ніколи «об'єднуватися» з Московщиною, зрікаючися тим самим самостійности, а тимчасом таки... «вродила» несподівано несіяна рута, яка й отруїла нашу «волю», здобуту в такій важкій боротьбі!*

Символіка цілком ясна — зусилля наших предків пішли на марно наслідком переяславської умови, і на Україні опинився «москаль» в ролі господаря! А це в свою чергу привело до того, що, отруєна москвинами, московською отрутою українська свідомість, «заснула» важким, небезпечним сном. «Заснула Вкраїна», заснула українська державницька думка, заснула воля до боротьби, зникла свідомість, як це буває в глибокому сні, і, обхоплена глибоким сном під впливом отруйного сонного дання, Україна «зацвіла цвіллю» і вкрилася буряном!

²⁷ Українофіли сфальшували текст і друкують «татарські ребра», але в «Деле о худ. Шевченке» подає ген. Дубельт, що в рукопису є «московські ребра».

Поет підчас свого перебування на Україні, власне, жив серед тих «бурянів», серед тих назверх міцних, вибуялих «рослин», що вкрили Україну, замість того лицарства козацького, яке своєю кровю боронило її волю. І нині Україна, вкрита буряном, вкрита цвіллю, загниває зі середини. Її провідні верстви, її інтелігенція, як твердить поет, мала замість гарячого пульсуючого українською кровю серця — тільки *порожнє й холодне «дупло»*, де те серце мало бути, а в те дупло напустила *«гадюк»*. Тими гадюками були не лише москвини, що кольонізували Україну, що шляхом шлюбів, використовуючи школу, церкву і культуру, обмосковлювали українців так, як поляки спольщили свого часу Острожських, Вишневецьких, і інших представників князівської України, але *«гадюками»* були й ті москвофільські почування, на які нашттовхнувся поет, намагаючися пробудити здавалося б українські серця своїх земляків. А поет це робити намагався, бо ж поет не мав холодного дупла з московськими гадюками замість українського живого, пульсуючого козацькою кровю серця! Та всі зусилля поета були марні (*«на твоїх руїнах марно сльози трачу»*) його не лише не розуміли ті земляки, у яких він гостював, з якими провадив розмови, але й уважали за прищелепуватого («юродивого»), або, м'яко висловлюючися, за *«чудакуватого оригінала»!*

Як бачимо поет сам у цьому творі гостро і надзвичайно плястично змальовує свою *трагічну* роль пророка, якого цілком не встані зрозуміти його земляки, у яких навіть надії немає на краще, бо її *«вітер по полю розвіяв»*. Та українське серце поета, живе серце, сповнене козацькою кровю, не хоче з тим погодитися і *«плаче, просить святої правди на землі»*. Правди, бо для Шевченка без відновлення держави предків немає на землі *«правди»!* І тут поет з жалем *ще раз* звертається до свого *«єдиного друга»*, який у нього був на Україні, до козацького Чигирин, з докором за те, що він, що провідна верства козацької України, отруївшись *«московською отрутою»* (перейславською умовою), проспала волю нашу, *«проспала степи, ліси і всю Україну!»* Мало того! Поет хоче, щоб той самий вітер, який нашу надію *«по полю розвіяв»* також *«розносив»* (а не розвіював) *«все»* (це-б-то колишню славу України, правдиві оповідання про її героїчну боротьбу за своє існування, за державність, страшну правду про наслідки перейславської умови і свідомість таких же трагічних наслідків усякого союзу з Московщиною, щоб це *«все»* розносив вітер на своєму *«неокраїнім крилі»* по людях, розносив серед сплячих, отруєних, як *«живу воду»* народніх казок.

Далі мусимо виправити текста поеми, бо, як свідчить проф. Степан Смаль-Стоцький,²⁸ в автографі стоїть «підростуть», а не поростуть, яке йому вписали «українофільські» редактори.²⁹

Таким чином вислів:

«Спи ж, повитий жидовою
Поки сонце встане,
Поки тії недолітки
Підростуть — гетьмани!»

має означати, що поет вважає, що «Чигирин» (за його часів уже справді маленьке жидівське містечко) це-б-то ті нащадки колишньої провідної верстви України, обплутані за часів Шевченка «жидовою», можуть далі спати тим непробудним сном, який їх обхопив під впливом московської отрути і перетворив спадкоємців Немиричів, Богунів, Кричевських і т. д. у свиноподібних «панів Халявських». Вони можуть, «повиті жидовою», спати аж доти, «доки сонце встане», доки не почнеться «ранок» нового «дня» і історії України, доки не почнеться нове національне повстання, національна революція така, як була за Хмельницького, а тоді й ці, що сплять важким сном, також «збудяться» під гуркіт наших гармат!

Та це «сонце» може встати тільки тоді, коли ті, в політичному розумінні, «недолітки», які були за Шевченка «гетьманами» (провідниками) українського відродження, *визбудуться свого москвофільства*, перестануть по дитячому думати, перестануть, як «всякі» «недолітки» викликати у «дорослих» (ворогів наших) своєю наївністю глумливу усмішку, а тільки стануть, так, як Хмельницький чи Мазепа, викликати нехай і ненависть ворогів, але сполучену з прихованою пошаною. Інакше кажучи, «сонце» наше, сонце *нашої* правди «встане» тільки тоді, коли наша провідна верства, яка дорівнює нині «недоліткам», *підросте*, перетвориться в дорослих. Ця ідея споріднена, як побачимо, з ідеєю «Великого Льоху», де за Хмельницького репрезентувала український нарід «дівчина», що вже старостів чекала, за Мазепи — «дівчатко-недоліток», а за Катерини — «немовлятко», те немовлятко, додамо ми, яке за Шевченка (і за наших часів!) не встані відрізнити українського патріотизму Орлика від провінційного «патріотизму» автора «Історії Русов».

²⁸ Див. в кінці книжки «Примітка ч. 8».

²⁹ «Порости» — це значить у першу чергу — «вирости у великій кількості» («поросла трава», «поросли куці») і тому ліпше автентичне «підростуть», бо воно не дає змоги різно розуміти це місце.

За Шевченка також були «гетьмани» (Котляревський, Квітка, Гребінка, Куліш), але всі вони були поколінням «недолітків» (коли не «немовлят»!) і потрібно було багато часу на те, щоб ця верства піросла і щоб стала дорослою, щоб «недолітки» — «Наливайки» чи «Трясили», вирости на «Хмельницьких», «Мазеп», «Орликів»!

Шевченко, обїхавши Україну, прийшов до трагічного висновку, що цей процес «підростання» буде тягнутися ще довго, так довго, що він ще не має що робити і тому, як сам каже: *«помолившись і я б заснув»*; коли б не пристрастне бажання скорше здобути волю Україні, визволити її з московського ярма і лише це палке бажання («думки прокляті») не дають і йому «заснути», а «рвуться душу запалити, серце розірвати». І це зрозуміле — адже ж поета з його поглядами, з його високою національною свідомістю і політичною мудрістю, якою він на багато перевищує навіть сучасних нам «дипльомованих» і недипльомованих українських еміграційних «лідерів», не могли зрозуміти ті сучасні йому національні гермафродити і він задихався в тій жахливій атмосфері, яка панувала навіть серед «недолітків»-українофілів. Він розуміє усю передчасність (а може — спізнення) своєї появи, але він все ж пристрастно бажає прискорити цей процес «підростання»!

Бажає Шевченко цього, але його ні на хвилину не кидає свідомість того страшного стану, в якому перебуває нечисленна українська інтелігенція України; він свідомий тої страшної хвороби, з якої без «операції» немає рятунку, а без *вилікування* — немає надії на *успішне повстання і відновлення державности*.³⁰ Адже ж уже само ствердження того стану справи майже вбивало поета, змушувало його замовкнути, безнадійно опустити руки, бо ж не було для кого писати, не було до кого звертатися! А все ж таки всупереч безнадійности такого ствердження таки сподіваючися («бо ж думки прокляті — рвуться душу запалити, серце розірвати»), хоче вірити поет, що може ж усе ж пощастить йому «вернути» (втрачену на Україні) «свою правду», правду «безталанну» (бо її не здатні прийняти обмосковлені земляки) і своє «тихе слово» («тихе», бо його не чують). І тоді, думає поет, може пощастить йому «до старого плуга», яким він не міг зорати української ниви, *викувати новий леміш*, бо леміш той, що був на ньому (згадки про велике минуле і колишню суверенність),

³⁰ Див. в кінці книжки «Примітка ч. 9».

уже не міг приготувати «дуплаві» гнилі «серця» земляків до за-
сіву думки про повстання і боротьбу.

Так Шевченко *заповідає* в цьому творі порушення *інших* тем,
інший підхід, якого спробує стосувати для реалізації тої ж ідеї.

Поет думає «посіяти» цим разом не слова про *колишню волю*,
на які не реагувало належно «гниле серце», а «щирі сльози» над
жахливим «станом» України. Ці сльози мають бути не безсилим
плачем, тільки такими, щоб, як писала пізніше Леся Українка,
їх навіть «зорі почули», а люди — «вжахнулись» на ті сльози!
З таких «сліз» можуть справді «вирости ножі обоюдні», це-б-то
гострі з обох боків, як ножі думки щоб ними «розпанахати»,
це-б-то без жалю й зайвої обережності, одним сильним ударом
розтяти «погане, гниле серце трудне» (гидке й гниле й хворе
серце) і з нього, як із болячки смердючий гній, «вицідити сукро-
вату» кров. Як знаємо «сукровата», або «сукровиця» витікає не
з живої людини, тільки з трупа, отже треба з отруєних україн-
ських сердець, мертвої в національному розумінні України, ви-
цідити ту «мертву кров» ту «сукровицю» і налити в неї «живої
козацької тії крові, чистої, святої». Мертва кров не може «заго-
ворити», не може обізватися на жодне живе слово, не може пів-
сонне, півмертве тіло спонукати до руху, до боротьби. Адже ж
Шевченкову поезію читали «любезні земляки», слухали його
вогненні слова і... «реагували» так, як може реагувати труп!
Щойно вливши в серце і в жили живої крові предків, які і жи-
ли і боролися, і вмирали за Україну, можна оживити того пів-
трупа і можна щойно тоді запалити вогнем слова вже ту *ожив-
шу* Україну, можна викликати в неї палке бажання в боротьбі
з окупантами здобути собі волю. Щойно така вільна Україна
може знайти серед своїх синів свого «господаря», може справи-
ти «весілля», знову жити щасливим родинним життям, виро-
щуючи й виховуючи «добрих діток» — майбутні покоління. То-
му далі згадано, що щойно тоді може «між ножами» — «рута і
барвінок розіветься», настане щасливе життя і дівоче здорове
живе серце («стрепенеться, як рибонька») і ціла Україна, щасли-
ва та вільна, згадає свого поета — борця за її відродження! А
поки це здійсниться, «Чигирин» засуджений «спати», чекаючи,
поки почнуть у ворга, наслідком переможної боротьби «гинуть
діти» так, як вони тепер гинуть в українців. Поки це станеться
і гетьман, який відбудував був Українську Державу, мусить та-
кож *спати* (а не бути трупом), бо ж Шевченко глибоко вірить
в те, що «встане правда» на сім світі».

Такі думки висловив Шевченко в своєму «Чигирині».

Уважна аналіза «Чигиринна» рівно ж, як бачимо, не дає найменших підстав говорити про зміну поглядів Шевченка після першої поїздки на Україну. І в цьому творі автор далі думає національними категоріями, і далі з найбільшим пієтетом ставиться до козацької Української Держави і далі мріє про волю України, про відновлення Української Держави. Наслідком подорожі є лише те, що автор мусить пробувати «вернути знову» свою «безталанну правду», бо вона не хоче крізь замілі уста вільно плисти, не знаходячи належного відгуку в «гнилих серцях»!

А що ж знаходимо в листах поета, написаних в період між виїздом на Україну і кінцем 1884 року? Чи підтверджують вони правильність такого розуміння написаних в тому ж періоді творів?

Певно на підставі своїх знайомостей з нашими «українофілами» ще до поїздки на Україну (а також належних висновків з того, що, як писав поет до Д. Тарновського: «Пустив „Гайдамаків” у люди і до цієї пори ще ніхто і спасибі не сказав. Може й там над ними сміються так, як тут москалі») прийшов Шевченко до цілком реальної думки про Україну. Цю думку висловив він так: «На Україну я не надіюся: там чорт-ма людей, німці прокляті, більш нічого» (з листа до Якова Кухаренка).

Та дійсність перевищила всі припущення! Хоча поет робив усе можливе, щоб зворушити серця, знайти «людей», наслідки, однак, були такі: «Я страждав, одкривався людям, як братам, і покірно благав хоч одної холодної сльози за море сліз кривавих, ніхто не змочив пересмаглих уст хоч одною цілющою краплею роси. Я застогнав, як у кільцях удава — „він дуже добре стогне” сказали вони» (з листа до княжни В. Рєпніної).

Така була «реакція» «прихильників» поета!

У них було тільки «дупло» замість українського «серця» та ще й повне московських «гадюк», отже, вони не могли інакше реагувати на українські криваві сльози і на пристрасне биття живого поетового українського серця, яке готове було розірватися!

Нарешті про ту ж трагедію свідчать і слова з поетового листа до Я. Кухаренка, писаного аж у листопаді 1844 року: «Був я торік на Україні, був у Межигорського Спаса і на Хортиці, скрізь був і все плакав: сплюндрували нашу Україну катової віри німота з москалями,³¹ бодай вони переказилися!»

³¹ Див. «Примітка ч. 10» в кінці книжки.

Як бачимо, немає навіть найменших підстав для того, щоб переконувати наївних, немов: «Перша подорож поета на Лівобережжя колишню Гетьманщину, приносить *перелом* в його поглядах на українське історичне минуле» («Тези доповіді» проф. Д. Дорошенка на Шевченківській конференції 24-25 квітня 1946 року за «Бюлетенем» ВУАН ч. 5).

Натомісць повторюємо, є *незаперечні підстави* твердити, що Шевченко прийшов до трагічного переконання, що в «гнилому» хворому серці наших «українофілів» не можуть викликати бажаного поетові відгуку оповідання про славу предків, та, не зважаючи на це переконання він не встані зректися думки про *конечність* пробувати далі й *цього* засобу і власне тому він захоплюється в цьому періоді ідеєю видавання «Живописної України» в першу чергу для обмосковлених земляків своїх, а також для пропаганди між чужинцями і тому пише Шевченко в листі до О. Бодяньського: «а на історію потурбуйтеся, будьте ласкаві, Ви писати три листочки в год, тільки по нашому, щоби тямилі безглузді кацапи».

Як бачимо, поет не змінив своїх поглядів на українське минуле наслідком своєї поїздки на Україну, хоча й прийшов до переконання, що треба «до старого плуга» дати ще й «новий леміш і чересло», треба якимсь більш гострим лемішем взятися орати український «переліг», що лежав стільки літ неораний українським плугом і тому заріс бурянами. Треба було для того, щоб «розпанахати гниле серце» у першу чергу вдарити гостро по бурянах, що вирости і розрослися за московського господарювання на Україні, зокрема по тому *московському* (імперському) патріотизмові, по прищепленому москвинами захопленню чужою імперією. Адже ж не лише М. Гоголь захоплювався «величчю Росії», яка йому уявлялася в вигляді «тройки», що летить аж дух спирає в грудях і «дивлячись скоса уступаються з дороги й відкриють їй шлях інші народи й держави», але й Бантиш-Каменський славословив «благоденствіє» Малоросії під владою московських царів, яких «мудрістю» і «добротою» захоплювався, але й Гребінка, Квітка, Гулак-Артемівський, Максимович, Бодяньський чи Маркевич більше чи менше захоплювалися силою і блиском того чужого «отечества», а монархісти — ще й «маєстатом» чужої, ворожої монархії.

Отже, треба було написати твір, який би показував, що на чудовій Україні серед прекрасної природи творяться в тій імперії жахливі речі і що ті порядки, які там створила Московщина, обернули рай земний у пекло! Далі треба було показати, що в цілій імперії в дійсності панувала неправда, неволя і моральна

гидота. Після цього слід було змалювати і столицю, про яку з захопленням розповідали собі провінціали, такою, якою вона була, нарешті — вдарити по тому, хто був втіленням імперії, хто в ній панував, по тому, хто для багатьох «любезних земляків» був «земним богом».

Це, власне, й мало бути тим «новим лемішем і череслом», за допомогою якого думав поет розтяти, розпанахати, назверх ніби й здорове, вкрите московською ослоною чужих поглядів і ідей, а в дійсності гниле в середині «серце». Щоб стати на цей шлях, треба було свідомо рішитися на самопожертву, треба було вирішити не оглядатися ні на цензуру, ні на владу, а в *нелегальних* творах «показати» ту імперію, заведений нею «лад» (в жертву якому згоджувався Маркевич принести й Запорожжя!) і самих тих «півбогів», якими захоплювалися не тільки Пушкіни та Жуковські, у правдивому світлі.

Таке рішення певно й прийняв поет, ще тоді, коли писав цитовані нами слова «Тризни», докладніше обміркував пишучи «Чигирина» і взявся реалізувати його, пишучи далі такі твори, як «Сон», «Великий Льох», «Суботів», «Кавказ», «Посланіє», «Холодний Яр» та інші. Отже ці твори не були витвором якогось «прозріння» поетового (він *не потребував* «прозрівати»), а тільки реалізацією поетового рішення цим новим лемішем виорати «буряни», якими заросла українська нива, буряни чужого «патріотизму», ідеалізації чужої імперії-гнобительки, культ її монархів та москвофільство і так «приготувати» ту ниву до «засіву» ідей боротьби за відновлення держави.

Слушність такої думки підтверджує вже «Сон».

Написав цю свою політичну поему поет влітку того ж 1844 року, якого написав і коротеньку, повну невимовного трагізму, «Пустку» (в грудні) та вірш, присвячений М. Гоголю.

Кілька місяців по тому, як написав Шевченко «Сон», в листі до свого приятеля Я. Кухаренка, згадував свою поїздку 1843 року на Україну (ми цю згадку цитували на стор. 124). Це все вказує, що поема «Сон» була подиктована не петербурзькими настроями — тільки була вислідом важких переживань і думок минулого року, тільки була спробою дати «до старого плуга»... новий «леміш», а для тих же, які вже цілком зденаціоналізувались, приготував Шевченко «Жівопісную Україну». Для поширення цієї останньої він намагався заручитися навіть підтримкою московської адміністрації (генерал-губернатор Долгоруков на просьбу Шевченка рекомендував «дворянам» трьох підвладних йому губерній її передплачувати). Це вказує на надзвичайний діапазон, надзвичайний розмах діяльності поета, який хотів для від-

родження України використати все, що лише можливе. «Сон» мав «розпанахати серце» тим, які вже дійшли до свідомости, що вони українці, нащадки козацької України, лише їм певні прищеплені москвинами ідеї перешкоджали стати справжніми українськими патріотами, а «Жівопісная Україна» була призначена для зденаціоналізованої решти.

Починає цей свій твір поет викладом тих думок і ремінісценцій, які наче б то блукали в його голові коли він «напідпитку», вертався до дому. Ці думки в сумі описували людську жадобу, підлість, злочинність, сполучену у де-яких з облудою і побожністю «про людське око». Серед тих людей, яких є так багато, згадує поет і тих, що вдають зі себе «щедрих» будівничих церков та «патріотів», що люблять *чуже* «отчечество» (московську імперію), а в дійсности й з того «отчества» кров, як воду точать! Дрібнота ж людська, отой «загал» безкритичний, «мовчить собі витріщивши очі, як ягнята», бо, мовляв, «може так і треба». Власне, ця *пасивність* загалу й викликає вибух гніву поетового, який картає той загал і з притиском висовує ідею *рівности всіх людей* та закликає «схаменутися». Далі переходить поет до міркувань, які вяжуться з тим, що він підпив, а кінчає їх описом, як доплентався до хати й ліг спати. Це все творить немов психольогічне підложжя, на якому потім розгорнувся той «напричуд дивний» сон, що його й оповідає далі Шевченко.

Починається сон картиною лету над нашою безталанною землею й прощання з нею, бо автор свої «муки» (що зродилися на Україні) хоче аж у хмарах заховати і звідти лиш опівночі падати «росою» на рідну землю, щоб порадитися з «безталанною вдовою» (її рідні володарі — мертві, вона властиво не має свого «господаря») — Україною. Отже тут, як бачимо, ясно помітний звязок з «Чигирином» і повторена та ж думка: «сонце української державности, української «волі» *лише тоді* «встане», коли політично «підростуть» її діти (тепер — «малі») так, що вже зможуть «на ворога стати»! Кінчається ця розмова закликом «годувати діток» (щоб скорше перестали бути під оглядом політичним «малими дітьми»), а тоді, каже поет, переконається Україна, що «жива правда у Господа Бога». Тут слід собі пригадати для зрозуміння цих слів, що й Христос у своїй притчі того «раба», що закопав одержаний «талант» у землю, назвав «рабом ленивим і лукавим», бо у Бога «жива правда» лише для того, хто не закопав своєї долі в землю, бо ця «правда» вимагає, щоб «діти» України «на ворога стали» і здобули собі своє визволення. Тоді лише, згідно з поглядами поета, і Бог допоможе (пор. «Борітеся — поборете! Вам Бог помагає!»).

Далі перед очима поета розгортається чудова панорама України, що «повита красою» своєї природи «красується», сонце зустрічає, нагадуючи земний рай. Малює нам цю панораму поет, щоб тут же показати, що власне ця чудова країна і є місцем «плачу людського», бо панує там влада московська, жорстокість людська, жахливий соціальний лад, який дозволяє «панові» в цьому «раї» навіть «латану свитину» здерти «з каліки» разом зі «шкурою», щоб було чим «обуть панят недорослих». Завдяки тому ладові, заведеному окупантами, «вдовиного сина», що удержував матір, віддають у військо, а у другої матері опухла від голоду дитина вмирає під тинном, бо «мати пшеницю на панщині жне»! Далі «покритка попідтинню з байстрям шкандибає», кинута на призволяще «паничем», якому при ладі, заведеному на Україні, все вільно, вільно й безкарно «з двайцятою» пропивати «душі» (кріпаків).

Таким малює Шевченко той «Рах Moscoviae», яким «ощасливили» поневолену Україну москвини, той «порядок благоустроеної держави», про який з признанням писав Маркевич і який похваляли наші українофіли. Тут поет здирає облудну маску з «гоголівської» ідилії «Вечорів на хуторі» і показує неприкрашену правду в сяєві неублаганного денного світла.

Шевченко показує, яким властиво є той «лад», окресливши його, як «панування катів» та посилає свою «думу» розпитати Бога: чи довго ще мають на цій світі панувати кати?

Поет хоче, щоб його «дума» забрала зі собою «всі лиха, всі зла», правду про всі ті страхіття, які діялися на Україні, які поет не підчас цієї поїздки на Україну побачив, а віддавна вже знає («ти з ними росла») і хай правду про все те «по всьому небу» розпустить, щоб небо «чорніло», бо ж те все повинно викликати страшну «громовицю». Поет хоче, щоб знову загремів грім національної революції, щоб почали чорні хмари народнього гніву «ригати змії» (образ запозичений з народнього епосу) і «крити трупом землю».

Далі, наче б то поетова душа у сні летить геть від рідної України на безлюдні простори, щоб серед вкритих снігом нетрів, борів та болот заховатися від «людського плачу» і взагалі від людей. Та показується, що ненажерлива московська влада, знайшла в тих нетрях золото, використовує й ті пустельні землі, здобуваючи під землею те золото руками засланців-каторжан, серед яких караються не лише запеклі злочинці («розбійник катований зубами скрегоче, недобитка-товариша зарізати хоче»), але й ті, що боролися за щастя і волю інших, ті, що мали «добром налите серце» і тому такого борця, символічно-персоніфіко-

ваного в одній особі, зве Шевченко «царем всесвітнім, царем волі».

Ми знаємо, що на Сибіру або взагалі на заслання загинуло багато (від часів Хмельницького) синів козацької України, було багато й польських повстанців та революціонерів, що боролися проти панування Московщини, а навіть було досить московських борців проти деспотизму власної царської влади. Підстав бачити в тому символічному «царі волі» тільки московських декабристів немає жодних, бо в поемі немає жодних натяків, які б управнювали до подібного припущення.

Цей символічний «цар волі» «не плаче, не просить», гордо терплячи свої муки, ховаючи далі в серці ті ж мрії, які, однак, поет радить йому «не ховати», тільки «розсипати, розкидати», вірячи, що з них, як із зерна виросте краща доля!

Показавши так своїм землякам, закоханим у «велич» і «лад» ворожої імперії, те, що в дійсності діється в ній і в її кольоніях (Україні) і «на задвірках», на заслання, описує поет той вибухалий на угноеному людською кровю ґрунті, кровю висмоктаною з поневолених народів — центр імперії ворога, Петербург, до якого тяглися, як зачаровані поглядом «боа констріктора» наші «Гоголі», «Гулак-Артемівські», «Бантис-Каменські» і т. д. і т. д.

І ось перед нами розгортається «город із стома церквами», що виріс «на багнищі», город, в якому самі «церкви та палати та пани пузаті і ні однісінької хати», бо виріс він не органічно, тільки як штучно створений центр для керування імперією. У нормальному місті, що само повстало, росло і розросталося, є і звичайнісінькі хати, а в центрі виростають поволи на їх місці все більші будови, та, тимчасом, далі тягнуться все ширші передмістя, що деколи зливаються з недалекими селами. Земля, на якій збудовано Петербург, була чужою фінською землею, і те фінське населення мало свої розкидані по країні оселі, не пов'язані зі штучно створеною столицею, в якій спочатку будовано було не звичайні оселі, а палати, церкви і укріплення, довкола яких, як довкола фабрики, виростили менші будови для людей, що обслуговували той центр. Звичайних міщан, людей, що просто там жили віддавна, мали свої хати, свої інтереси — не було.

Імперія тримається силою війська, злегка прикритою «для пристойности» — облудною «релігійністю» того «православного» московського народу, і тому Шевченко, тільки згадавши про ту надмірну кількість церков, у першу чергу, дає повний сарказму коротенький опис «параду» (військової дефіляди), в яких так милувався Микола І. Ця «парада» була з нагоди якогось бенкету московського царя («сам ізволіт севодня гуляті», це б то «сам

цар» ласкаво зволив нині розважатися) і була повязана тому з ілюмінацією і, можливо, штучними вогнями («Огонь — огнем кругом запалало, аж злякався»). «Радість» з наказу, виявлювана криком «ура! ура!, викликає у Шевченка інакшу реакцію, ніж викликала б у хоч би Бантиш-Каменського. Він (у сні) до них кричить «Цу-цу, дурні! Схаменіться! Чого се ви раді, що орете?» Це б то, з якої причини верещите (по моск. «орьоте»)? Пояснення їх, звичайно таке, що може викликати лише глумливу усмішку, хоча ті, що його дають, певні своєї «вищости» («Екай хахол!» Не знаєт параду! Сам ізволіт севодня гуляті») і тому викликає повний зідливого сарказму запит поета «та де ж вона, тая цяця»? Це умисно іронічне, призирливе «вона» «у сполуці зі словом «цяця?», яке має крім основного («забавка») ще й глумливе значіння (у Котляревського в «Енеїді» Сівілла — «бабице старая, крива, горбатая, сухая, вся в шрамах... ряба, беззуба... вся в жовнах» — власне названа «цяцею», бо далі: «побачивши таку цяцю») — виявлює усе призирство Шевченка до того «божка», призирство, яким він хотів вдарити по культу того «божка», що його прищепили москвини запамороченим «любезним землякам» поета.

Не випадково, тут же віддає на глум читачам наш поет і того «земляка», який підтримує культ тої «цяці», задоволений де-коли навіть ролею того, що «з цинкованими гудзиками», це-б-то дрібненького обслуговача держави-гнобителя. Віддав поет на глум читачеві і його «мову» («Де ти здесь узялся?»), яка властиво є огидним московсько-українським жаргоном, створеним такими типами, а ще більше виставляє на глум — його мораль («ми, брат, просвіщенні — не поскупись полтинкою», це-б-то піврублем, що рівняється «кводрові»). Та й ця мерзенна постать, цей перевертень і льокай московський, ототожнюючи освіту зі знанням московської мови, подібно до де-яких з «шевченкознавців», уважає поета за особу малоосвічену, яка «навіть» не вмєє по московському говорити («Да как же ты й гаварить не вмєєш по здешнему?»)³² і тому тільки, як він думає, послуговується мовою українською. Коротка поетова відповідь ставить справу гостро і ясно, так, щоб і «українофіли» могли зрозуміти її! Ця історична відповідь звучить так: «говорить я вмю та не хочу».

Ми назвали цю відповідь «історичною», бо Шевченко цими словами зміцнює те, що він писав ще у 1841 році, коли він на

³² Порівняй зі словами: «його російська мова справляє вражіння малописьменного писання, без будь-якої правописної системи» (В. Чапленко. Літ. укр. мова, стор. 104).

московську «пораду», щоб коли вже так йому хочеться щось оповідати то «розказав би по нашому» (це-б-то, по московськи) «про свої гетьмани» і не був «дурнем», не «розказував мертвими словами», відповів демонстративно: *«буде з мене, поки живу, і «мертвого слова»!*

Наші «літературознавці» чомусь охоче промовчують, що поет, висловивши думку про те, що слід писати українською, а не московською мовою літературні твори ще в році 1841, сам цю ж думку в 1844 році поширив на вживання виключно і принципово своєї української мови в розмовах, а ще в 1839 році домагався вживання української мови в листуванні.

Висміявши «землячка», він далі показує своїм «прихильникам» як самого царя, так і його оточення зовсім в іншому світлі, ніж вони собі звикли його уявляти.

Поет знає стару істину, що найбільш основно нищить «фальшивих божків» — глум, карикатура. І він умисне, використовуючи можливості, які дає всякий сон, карикатуризує нам як самого московського царя, так і його жінку. Жінку, як таку, хоч і царицю московську, він би проминув мовчки, але відповідний уривок «Сну» був властиво ударом, спрямованим не проти цариці, а проти тих визначних московських поетів, які, використовували свій хист, подібно Джамбулові, що спеціалізувався на славословленню Сталіна. Ті московські поети писали про свою царицю, як про «богиню», і саме тому Шевченко, описавши нам, як та цариця, що нагадує «засушеного опенька» та «ще й на лихо сердешна, хита головою», виступає в палатах, висловлює так свою основну думку: *«а я дурний, не бачивши тебе, цяце, й разу та й повірив тупорилим твоїм віршомазам! А ще й битий! На квиток повірив москалеві!»*

Як бачимо, тут заховане й більш ніж критичне відношення до всього того, що пишуть москвини, і глибоко узасаднена думка, що вірити їм «на квиток», це б то, без докладної перевірки написаного — не можна. Далі, в умисне примітивному шаржі, здавалося б альогічному (як і повинно бути у «сні») малює нам поет царський двір, розмови їхні, залежність від примхи царської цих, здавалося б, таких всесильних... «блюдолизів»! Той фантастичний і недоречний удар, що передавався з «гори» аж до самих «низів», які в отупінню й переляку вигукують: «Гуля наш батюшка, гуля! Ура! Ура!» — в дійсності ховає за собою глибоку думку, над якою поет не спиняється, лише зареґотавшись в сні з того видовища, йде «город озирати».

В цьому розділі «Сну» Шевченко докладніше описує місто, а кам'яні будови, що виростили на болоті, викликають у поета не

подив (як у «любезних земляків»), а тільки звертають його думку в бік тих, що загинули, будуючи ту ворожу столицю! — «Отут крові пролито людської — і без ножа!», такими словами звертає увагу читача Шевченко на ту істину, яку забули ті його земляки, які так багато «вибачали» москвинам за той «мир», який вони «дали» Україні! Шевченко вказує їм, як можна і «без ножа» і без війни пролити море людської крові, як поневолений нарід платить своєю кров'ю данину гнобителям, які потім ще й пишуться всім, що виросло з крові поневолених. Звичайно, поневолений нарід, не тільки таким «мирним» способом платить своєю кров'ю гнобителям, але й далі гине на війні, тільки й всяка така війна, яка забирає життя десяткам і сотням тисяч людей, тим різниться від війн, які оправдує поет, війн за Україну, що українці мусять тепер вмирати не за Україну — тільки за її гнобителів.

Власне ці всі міркування і привертають думку Шевченка до того, хто «збудував» цю столицю, а також і до тих, хто загинув її будуючи. Він, як і московський поет Пушкін, звертає свій зір до пам'ятника Петра I, але ця постать, що викликає у ідеолога московського імперіялізму — Пушкіна захоплення, у Шевченка викликає глибоку зненависть. Коли б поет був «українофілом» він, як і Гребінка, Куліш, чи Гулак-Артемівський — захоплювався б Петром разом з усяким москвином, чи монархістом, чи большевиком (ми ж знаємо, що нині й большевики захоплюються Петром I.). Але Шевченко був *українцем*, націоналістом, і тому має для Петра I лише зненависть, як і до Катерини II, що поставила Петрові цього пам'ятника — «Це той «Перший, що розпинав нашу Україну, а «вторая» доконала вдову-сиротину». Для поета вони — «людоїди», «кати» і тільки! Але згадки про їх вчинки викликають в душі поета тяжку журбу, неначе він, дивлячись на пам'ятник, читає знову «історію України». І ось встає в поетовій уяві тодішня, часів Петрових, резиденція маріонеткового «гетьмана» — Глухів і десятки тисяч козаків, які звідти тягнуться безконечним шнурком на будову тої проклятої ворожої столиці.

Шевченко пов'язує з тими козаками Полуботка, якого згідно з цим його твором мали «послати наказним гетьманом у столицю». Поет далі розповідає бачене ним у сні, розповідає, як душі гетьмана і козаків оскаржують цього московського царя в закатованню тих синів України. І ці душі, ясно і недвозначно звуть Петра «лукавим гаспидом», це б то змієм, «проклятим» і заповідають, що вони «на страшному, на судищі» «закриють» собою Бога, щоб не міг його бачити Петро своїми «неситими» очима.

Цим виразним становищем до одного з найвизначніших репрезентантів московського народу поет основно ріжнився від наших «українофілів» і «малоросів» таких, як хоч би автор «Історії Русов», який, описуючи розмову Полуботка з Петром, не тільки перекидає всю відповідальність на «лихих дорадників» (Меншикова), але й вкладає в уста Полуботкові запевнення, що він, Полуботок, ніколи не почував до Петра жодної «неприятності».³³

Та і ці, бачені в сні, «душі» — «розлетілись, розвіялись», бо вже «вставало сонце» і перед поетом розгорталася звичайна, буденна картина петербурзького ранку: «вбогі» — «на труд поспішали», «москалі на розпуттях уже муштрувались», а «покрай вулиці поспішали заспані дівчата, та не з дому, а додому: посилала мати на цілу ніч працювати, на хліб заробляти», може продаючи себе. Трохи згодом посунули вулицями урядовці в установи «писати й підписувати та драти і з батька і з брата». Так підкреслює тим поет хабарництво, яке панувало всюди. Серед тих дрібних галапасів бачить поет і «землячків», що «по-московські так і чешуть; сміються та лають батьків своїх за те, що ті не вчили «цвенькати по-німецьки», а це стоїть на перешкоді їхній дальшій карері та засуджує увесь вік «киснути в чорнилі». Поет особливо ненавидить цих льокаїв чужої імперії, знаючи, який деморалізуючий вплив вони мають на широкі українські інтелігентські верстви, і тому тут зве їх «пявками», які не здатні навіть до рідного батька мати бодай почуття вдячності, які лише, як пявки, висмоктують кров свого народу! Дивлячись на них, каже поет:

«Україно, Україно!
Оце твої діти
Твої квіти молодії
Чорнилом політі,
Московською блекотою
В німецьких теплицях
Заглушені! Плач Вкраїно,
Бездітна вдовиця!»

Так поет з одного боку показав нам в образі ранішнього буденного Петербурга символічний образ цілої імперії московської, яка аж ніяк не нагадує здорову суспільну організацію, а з другого боку ще раз підкреслює ту ганебну роль «землячків», які в цій гнилій, ворожій імперії «роблячи кареру» «для лакомства нещасного потурчилились, побусурменились», відцуралися свого народу, своїх батьків.

³³ Див. «Примітка ч. 3» в кінці книжки.

Ми вже згадували про ролі німців у будованні московської імперії³⁴ і звертали увагу на те, що й Шевченко та інші його сучасники були свідомі їх ролі в згаданій справі, а тому і в цьому творі не забуває Шевченко згадати про те, що самого знання московської дови («по московськи так і чешуть») — не вистарчає, потрібне ще знання німецької мови для цих «пявок», які колись були «дітьми», «квітами молодими» нещасної України, а тепер «у німецьких теплицях» (де штучно вирощувано таких «пявок»), заглушивши попереду в їх душах «московською блекотою» (це б то — отрутою московської цивілізації) всі природні шляхетні почування, а в першу чергу — любов до свого народу.³⁵

Закінчує свій «Сон» поет картиною виразно фантастично-чудернацькою, яка відповідає сонному маренню. Закінчує він його описом тих же царських палат з царем і череватою старшиною, бо ж «монархія» — це був той «хребет», на якому трималася імперія наших гнобителів.

Реасумуючи цілість образів та ідей, які висловив поет у своєму «Сні», мусимо ствердити, що:

1. Ні на хвилину не переставав поет думати «національними категоріями», бачив самі підстави ворожої імперії, всюди і стало памятав про Україну, про її національні інтереси і кривди.

2. Своєю поемою «Сон» автор хотів «виорати» з корінням як культ «монархів» чужої імперії, так і прицеплену пошану до того імперського ладу.

3. Хотів вирвати фальшиву думку про вроджену соціальну нерівність людей, думку, що допомагала «панам» виправдувати всі їхні злочини і всі хиби імперського ладу.

І, нарешті, хоче натаврувати тавром глибокого призи́рства всіх тих українських «шукачів золота», які «для лакомства нещасного» зрадили батьківщину, які пішли обслуговувати апарат ворожої імперії, які пішли працювати для народу-гнобителя.

³⁴ За Петра I. спроваджено до Московщини не лише німецьких старшин і генералів, але й перший сталий театр у Москві організував німець Куншт, а серед його акторів були навіть німецькі студенти; першу гімназію відкрив у Москві з доручення влади німець — Глюк, з німецької кольонії взяв Петро I свою жінку Катерину I., першу московську наукову граматику написав німець Н. Греч, праці з московського мовознавства — німець Даль, видавець московського словника і опису старих рукописів Востоков (Остернек) був німцем, творцем московського правопису був німець Я. Грот і навіть відомий панславист московський — Орест Міллер — був німець.

³⁵ Пояснення П. Зайцева про те, що саме слід розуміти під згадками про «німців» (зрештою запозичене останнім у О. Гермайзе), як ми вже зясовували, не витримує критики.

Та всі ці, висловлені в «Сні», ідеї були «рідними» і властивими Шевченкові ще до поїздки на Україну, більше того: він їх не міг запозичити від Куліша, ні від Костомарова, ні від Забіли, чи Закревського, бо ті погляди були їм цілком чужі! Окремі Кирило-Методієвці щось були перейняли з тих його ідей, але і від тої незначної частини, яку вони були перейняли наслідком особистого контакту з поетом поза Брацтвом, вони відцуралися, як тільки вийшли з-під безпосереднього впливу поетового.

Натомісьць подорож на Україну переконала поета тільки в конечности «вдарити» й «бити» нещадно саме в ті фальшиві погляди «малоросійського» загалу, які він нищить поемою «Сон», переконала в тому, що ті погляди «українофілів» наших були одною з головніших перешкод нашого відродження. Ті погляди були частиною тих «гадюк», яких «напустили» освічені верстви в спорожніле «дупло», що лишилося на місці «козацького серця»!

Написавши «Сон», наш поет і далі не може заспокоїтися, не може віднайти своєї колишньої віри і пише у вересні того ж року коротенький, повний одчаю віршик («Чого мені тяжко?»), який кінчає словами: «Засни мое серце, навіки засни, некрите, розбите . . . А люд навісний нехай скаженіє . . .» Ці останні слова вказують, що причина того настрою була з ряду національно-громадських, а не виразно особистих. Єдиною такою причиною могло бути жахливе обмосковлення нащадків провідної верстви України, сполучене з цілковитим моральним упадком, якого наслідком була та жахлива «пустка», що оточувала українця-поета серед «земляків». Це явище — на лихо було явищем сталим, яке що-дня, що-місяця давалося взнаки поетові і тому він ще місяць пізніше, пише присвячену Щепкіну свою «Пустку».

Він далі в цьому творі бунтується проти конечности «заснути», далі не хоче «серце запечатать» і власне в «Пустці» каже, звертаючися до приятеля: «Ти вже серце запечатав, а я — ще боюся». І хоч перебування на Україні серед його симпатиків і знайомих викликало в душі поета спустошення, подібне до пожежі («боюся ще погорілу хату руйнувати . . . боюся серце поховати»), «боїться» сам поет «поховати» своє серце тільки тому, що ще сподівається, що може «вернеться надія», надія на воскресення України, що може вдасться усунути з холодного «дупла» земляків тих московських «гадюк», пощастить змусити знова забитися оживлене українське серце в грудях отих «малоросіян» і «українофілів». Коли б ця мрія поета почала здійснюватися — «вернулася» б «надія» «в некриту пустку зимувати» і «засвітила» б у ній «світло» віри!

Таким чином у поета, як впливає з аналізу цього твору, ще жевріє властиво іскорка надії, що може він «ще раз сонце правди хоч крізь сон» побачить! Ця іскорка є конечною передумовою дальшого існування та її треба підтримати, щоб не згасла! Тому й благає поет свого друга, щоб «хоч одурив» його, щоб «сказав, що робити: чи молитись, чи тімя розбити?»

Як бачимо, наведений вірш показує ясно, що трагедія, яку пережив поет була такою, що у нього навіть появилась думка про духове «самогубство»!

І нарешті, — два тижні пізніше, пише Шевченко адресовану до Гоголя³⁶ поезію, яка є доказом того, що автор не знав де шукати йому людини, яка б зрозуміла його власну трагедію, трагедію викликану в його душі лише і тільки національним поневоленням і національним яничарством освіченої верстви України.

У цьому творі, скерованому безперечно на невластиву адресу (невластивість певно відчував і Шевченко, але боявся сам собі в цьому признатися), ставить він питання ясно: «хто» ж зрозуміє думки поета, хто «угадає велике слово», коли на Україні «всі оглухли, похилились в кайданах» і стали байдужими до спроби визволення! Поет плаче «крівавими слізьми» з тої причини, але має великі сумніви що-до позитивних наслідків того плачу! («а що вродить з того плачу. Бурян, мабуть, брате!»). Тимчасом поет палко бажає не (як переконують наші автономісти-українофіли) «лише знесення кріпацького ладу» чи якихось «змін», тільки мріє про національну революцію про відновлення державности! Що це тільки так, а не інакше, на це вказують наступні слова цитованого речення: «бурян, мабуть, брате! Не заревуть в Україні³⁷ вольнії гармати. Не заріже батько сина, своєї дитини за честь, славу, за братерство, за волю Вкраїни!»

Лише бажанням за всяку ціну підмінити мрії українського патріота Шевченка ідейками з убогого арсеналу автономістів-українофілів, можемо зясувати ширення вигадок про «зміну поглядів» поета, який, наче б то в цих роках, «почав розуміти», що треба боротися за зміну ладу в «Росії», а не мріяти про національну революцію! Наведені тут слова самого Шевченка є остіль-

³⁶ Шевченко, як свідчить Кониський, не був знайомий з Гоголем. Гоголь визнавав хист Шевченка, але обмосковлена душа цього дрібного панка, що мріяв з дитячих років зробити кар'єру і вибитися зі злиднів, була глуха до українського слова і він, як пише той же Кониський (том II, ст. 97), був тої думки, що від творів Шевченка «тягне дьогтем» це б то — це «мужицькі» твори.

³⁷ Як лише поет говорить про вільну Україну, Україну-державу — зараз же вживає форму «в Україні», а коли про землю, на якій панують гнобителі — «на Україні».

ки ясні, остільки сильно в них наголошено національний момент, остільки ясно сказано про пекуче бажання почути власні «вольні» (а не залежні від Москви) «гармати», остільки виразно висунуті такі вартости, чужі й незрозумілі «українофілам» (пізніше «драгоманівцям»), як «честь» і «слава», що жодна об'єктивна людина не може заперечити того, що Шевченко бажав викликати національну революцію, повстання проти Московщини! І кінчає поет цю поезію повними болючого сарказму словами: «Не заріже: викохає та й продасть в різниці москалеві... Це б то, бачиш «лепта удовиці» престолові, «отечеству».

Наведені слова є ще одним доказом того, як глибоко й правильно розумів Шевченко ту основну істотну зміну, яка наступила в душі його освічених сучасників, що їх виховала Московщина на яничарів. Для тих українців (прадідів) яким завдячував український нарід само своє існування, було нормальним явищем бажання віддати в потребі не лише власне життя, а й життя своєї дитини за честь і волю України. Сучасники поета вже не віддадуть своєї дитини за ці цінности, лише, люблячи дітей чисто тваринною любов'ю, — «викохують» їх, щоб їх потім продати³⁸ на заріз («в різниці») москвинам, щоб дарувати знов кров своїх дітей... гнобителям свого народу, чужому ворожому «отечеству».

Словом «різниці» хотів показати Шевченко, до якого судобиння дійшли його земляки. Вони, неначе ті корови, прив'язуються до своїх господарів і покійно давали їм себе не лише «доїти», але віддавали на заріз свої дітей і остаточно й самі йшли.. «на мясо»! Вживаємо слово «віддавали», Шевченко вжив «продавали», але одне й друге не цілком відповідає істоті речі. Корова теж «продає» те все за хліб і сіно, але «продає» так само, не усвідомлюючи собі того і не думаючи над тим, як неусвідомлювали собі того «заглушені московською блекотою» сучасники поета і, як, додамо ми, не усвідомлюють собі цього і вихованці Сталінської московської імперії (маємо на увазі, звичайно, одиниці).

Шевченко чудово зрозумів увесь трагізм цього яничарства і був свідомий того, що він зі своїми поглядами, своїм патріотизмом — був «пророком Бога невідомого в країні»! ...

Це була остання поезія, написана перед новою поїздкою на Україну.

³⁸ «Продає» своїх дітей той, хто, користаючи з тих чи інших особистих «благ» країни поселення, допомагає денационалізувати власних дітей.

На Україні протягом перших місяців 1845 року написав поет кілька творів, серед них «Невольника». Ті твори свідчать, що поет і далі думає національними категоріями і далі вважає першим завданням — національне визволення, а головним ворогом України — Московщину.

У жовтні того ж року, обіхавши різні землі поневоленої України, поет з одного боку всюди бачить жахливі наслідки московського панування, а з другого — зустрічається все з тим же лихом, з тими ж московськими «гадюками» в серцях української інтелігенції. Під впливом нових спостережень пише Шевченко політичну поему «Великий Льох», яку сам автор назвав «містерією». Висловлені в цьому творі істріософічно-політичні міркування мають такий яскравий антимосковський характер і остільки ясним є, що поет дивиться на все очима українського націоналіста, що й московські большевики, не можучи затерти тих думок шляхом коментовання, пробують навіть висувати думку, немов цей твір не належить Шевченкові!

Дві перші частини виразно засуджують саму ідею будьякого звязку з Московщиною, трактуючи, як «смертний гріх» найменший натяк прихильності чи несвідомий вияв симпатії до Московщини. Коли Прися («перша душа») карається за те, що не усвідомлюючи собі свого вчинку, «перейшла в повні» (це б то з повними відрами, що згідно з вірою в прикмети — віщувало успіх Хмельницькому) дорогу, коли він їхав у Переяслав «Москві присягати», то «третья душа» карається так само тяжко тільки за те, що будучи ще немовлятком, втішена блиском «золотої галери» московської цариці — усміхнулася!

У другій частині ту ж антимосковську ідею висловлено іншим способом, не безпосередньо, бо там виведено три «ворони», три злих генії України, Польщі і Московщини.

В цій другій частині заслуговують на увагу слова «першої ворони» про те, що вона вкрала в Сибірі «у одного декабриста» трохи «жовчи», щоб було чим «розговітись» злим духам, злим геніям! Ці слова вказують, що помилковим є приписувати Шевченкові таке захоплення діяльністю декабристів, яке хочуть у нього бачити наші автономісти, спираючися головню на «Щоденник» Шевченка. Про те, чому помилковим є приймати поетові думки, висловлені ним у «Щоденнику», за відповідаючі цілком поглядам поета — мова буде на своєму місці, а тут ми лише звертаємо увагу на те, що «жовчею» декабристів злії генії... «розговляються»!

Слова ж «третьої ворони» (московської) — «да всьо немцам продала» показують, що Шевченко прекрасно собі усвідомлював

ту роллю, яку в Московщині відігравали німці, і тому, повторюємо, не має жодних підстав, слідом за О. Гермайзе та П. Зайцевим, заплутувати ясну думку й приписувати Шевченкові «езопівське» значіння ясних слів та бачити в німцях не німців, а якесь абстрактне «наслідування російською бюрократією німецьких зразків».

На наведені слова «третьої ворони» відповідає перша ясно і коротко: «Та й ти добре натворила: так кацапів закріпила у німецькі кайдани, хоч лягай і засни». А далі хвалиться тим, що злого вона сама зробила українцям, і тут згадує, що вона «завдала у кріпость» (це б то увязнила або позасилала) тих старшин, що обстоювали українські інтереси і «дворянства страшну силу у мундірах розплодила, як тих вошей розвела».

Як бачимо, говорячи про те «дворянство» Шевченко не ставить перед нами справи в площині соціальної, бо й тут мова тільки про справи національні. Після цього згадала ворона про знищення Січі, а далі й каже: «та й москаль — не згірша штука: добре вміє гріти руки, і я люта, а все таки того не зумію, що москалі в Україні з козаками діють». Далі розповідає ворона про ту боротьбу, яка почнеться на Україні між борцями, які будуть нищити гнобителів України і тими перевертнями, що будуть допомагати тим гнобителям.

Три «лірники» (один сліпий, другий кривий, а третій горбатий) символізують сучасників поета, його «любезних земляків», які не розуміють гаразд ані того, що довкола них діється, ані навіть, що їм самим загрожує, й, приймаючи карі з рук московської адміністрації, вони не знають за що їх покарано та хто властиво є їхнім ворогом.

Не може бути сумніву, що й «Великий Льох» не порушує жодних питань, крім тих, що тісно вяжуться з національним поневоленням України.

Поезія «Суботів» пов'язана з «Великим Льохом» і є ніби його продовженням. У ній наш великий поет знова виступає з огненным словом проти самої ідеї переяславської угоди, яку навіть нині, на еміграції в виданнях... «націоналістів» намагаються спопуляризувати певні особи.³⁹

Шевченко ясно і недвозначно зве в цьому творі «домовиною України» і то «широкою і глибокою» ту церкву Богданову в селі Суботіві, в якій гетьман «молився, щоб москаль добром і лихом з козаком ділився». Поет, як бачимо, більш ніж сто років тому, краще за наших «націоналістів» розумів, що навіть саме бажан-

³⁹ Оглоблін, «Переяславська угода», вид. О.Ч.С.У.

ня братерського («щоб ділився добром і лихом») співжиття цих двох народів (а не режимів!) московського й українського, сама віра в можливість такого поєднання, *сама*, отже, ідея «перяяславська» навіть коли б москвини додержувалися умови — була смертоносна для України, була її «глибокою домовиною»!

І ця думка була висловом політичної мудрости, якої бракувало (і бракує!) «любезним землякам» Цю ж мудрість, як ми вже казали поперду, висловив колись «залізний канцлер» Німеччини — Бісмарк у словах: «Спілка дуже добра річ. Найкращою „спілкою” є спілка людини з конем. Треба, отже, добре уважати, щоб не бути конем» (цитую з пам'яті).

Україна, йдучи на «спілку» тоді, коли була ослаблена, коли була *слабшою* стороною — мала (і має) всі шанси бути «конем» і від того її не врятують жодні умови! Саме тому вже сама думка знайти у свого ворога підтримку і допомогу — згубна для України! Власне цю згубність всякої подібної думки і розумів поет, розумів, що вже сама ця думка «присипляє», «зменшує чуйність», розброює, спочатку — психічно, а потім і матеріально!

Поезією «Суботів» хотів Шевченко вплинути на обмосковлених українців, хотів одних (своєю поемою «Сон») вилікувати від захоплення «величчю» чужої монархічної влади, показавши ту владу «спереду і ззаду», а других, які бачили причину лиха тільки в монархічному режимі, вилікувати з цього (вживаючи терміну наших часів) «драгоманівства», вказуючи їм, що *ворог не є режим, як такий, лише московський нарід і лихом є політичний звязок з тим народом. Не царат, тільки «москалики, що зустріли, то все очухрали».*

І далі Шевченко, вірячи в правдивість того, що писали тоді про цю добу наші настроєні москвофільсько історики (починаючи з автора «Історії Русов» і Бантиш-Каменського, а кінчаючи на пізнійше виданій праці Костомарова), це б то, що Хмельницький справді хотів зєднати Україну союзом «навіки» з Московщиною, докоряє Великому Гетьманові й зве його з уїдливим сарказмом, «Олексієвим другом», що «все оддав «приятелям» (цим іронічним «приятелям» ще раз звертає увагу поет на те, що мова не про царат, а про москвинів взагалі!).

Згадувані нами «історії» з запалом підкреслювали цілковиту добровільність «приєднання» до наче б то «єдинокровних» москвинів, одночасно натякаючи прозора на те, що «малоросіяне» ще не одержали за те належної заплати.

Шевченко в поезії «Суботів», немов глузуючи з тих «малоросійських патріотів», подає далі московське пояснення, *чому* жодної подяки наївним патріотам і не належить: «кажуть, що все

то те таки й було наше,⁴⁰ а що ми тільки наймали татарам на пашу та полякам...

Та з уявленої України і з безмежної «наївності» малоросійських патріотів, як слушно каже поет, «сміються ж... сторонні люди», і цей сміх пече вогнем поета, який відповідає тим «стороннім людям» одне, що лишається відповісти: «Не смійтеся, чужі люди! Церква-домовина розвалиться, а з під неї встане Україна і розвіє тьму неволі...»

Так знова вказує Шевченко своїм сучасникам (і на жаль, нащадкам!) на те, що Україна доти буде в неволі, доти буде посміховиськом, доти не розірве звязку з Московщиною, доки не «розвалиться» та символічна «церква», в якій зверталися до Бога прихильники переяславського союзу, молячися за здійснення переяславської ідеї.

Як бачимо, і «Суботів» доводить, що Шевченко жив у світі цілком інших ідей, ніж ті, які були властиві нашим українофілам, — сучасникам Шевченка і... сучасним «федералістам», що де-коли виступають тепер прикрашені «націоналістичним» пір'ям!

«Суботів» є твір остільки ясний і недвозначний в розумінні політичному, що не можемо дивуватися тому, що серед наших «українофілів» він є малопопулярним. Адже ж він самим фактом написання заперечував вигадку українофілів немов після першої поїздки на Україну Шевченко переймався лише боротьбою з кріпацтвом і режимом! Натомісць великою популярністю тішився «Кавказ», що його написав поет тільки місяць пізніше. Причина виняткової популярності «Кавказу» крилася в можливості, пропустивши цілком закінчення цієї поеми (що й роблять підчас святковань наші «українофіли») в якому поет звертається безпосередньо до де-Бальмена, за допомогою неправильного коментовання змінити до непізнання думки Шевченка! Однак, коли уважно перечитати цілість, всі фальшиві інтерпретації відпадуть самі собою.

Привід до написання «Кавказу» дала смерть де-Бальмена, приятеля поетового, пам'яті якого цей твір присвячено, що загинув в одному з боїв із верховинцями Кавказу, проти яких мусив битися в лавах московської армії, що її кинула Московщина на підбій Кавказу.

⁴⁰ Цей московський аргумент і нині стало використовують Москвини проти українців, а тому величезне значіння має висвітлення усєї абсурдності московської вигадки немов Київська імперія була «спільним твором» «трьох руських народностей». Докази абсурдності цієї вигадки знайдуть читачі в праці Р. Млиновецького: «Нариси з стародавньої та давньої історії українського народу», 226 стор., 1964 р.

Цей твір повний пристрастного, вогненного обурення проти національного поневолення народів, проти колоніалізму та облудної аргументації в його оборону, починається могутнім образом прикованого до политих кровю борців за волю скель Кавказу титана Прометея. Шевченко змінив старо-грецького міта, який оповідав про те, що Зевес, щоб посилити кару, наказав роздзьобаному орлом протягом дня серцю — оживати, для того, щоб знову ж терпіти ту муку, а наш поет пояснив те поновне вічне оживання роздзьобаного серця — невмиручістю, яка була наслідком вічної, невмиручої *спраги волі!*

Це серце, сповнене не «сукроватої» тільки «живущої крові» все наново «оживає і сміється знову!» В тому гордому серці, що здатне, не зважаючи на всі муки, сміятися нездоланим сміхом, сміхом в якому чути й нотки глуму з усіх спроб знищити одвічну *спрагу волі*, зі спроб перемогти *фізичною силою вільного духа*, бачить поет праобраз живого, непоборного духа народу. Саме тому й читаємо далі запевнення, що «не вмирає душа наша, не вмирає воля» і тому всяке намагання скувати «живу душу» і «слово живе» таке ж безглузде, як спроба «виорати на дні моря — поле», а успіх в цих намаганнях був би намаганням затемнити «славу Бога, великого Бога!»

На думку поета, коли б та неправда і зло, яке він бачить, було б не тимчасовим явищем, не карою за гріхи, то це уймало б Богові слави, це не годилося б з одвічною справедливістю. Та тут же в душі поета думка, що люди, не знаючи ні майбутнього ні мети всього існування не спроможні правильно оцінювати цілість («не нам діла Твої судить») бореться з тим почуттям обурення «неправдою», проти якої бунтується все ество поета, з пекучим бажанням, щоб запанувала «правда», таким пекучим, що з уст поета вириваються блюзнірчі слова: «Коли ж одпочити ляжеш, Боже утомлений («утомлений» — каранням), «а нам даси жити?»

Але ці блюзнірчі слова — це лише крик наболілої душі, крик хвилевої розпачи, бо тут же безпосередньо по цьому подиктованому одчаєм запиті — повні глибокої віри слова:

«Ми віруєм Твоїй силі
І слову живому,
Встане правда, встане воля
І Тобі одному
Поклоняться всі язики
Во віки і віки!»

Та далі знову встає перед зором поета наш повний неправди і злочинів світ, світ, в якому «течуть ріки, криваві ріки!» І тут же Шевченко в першу чергу (очевидно враховуючи настрої великої частини українофілів, що бачили в московському царі «батька» народу) звертає вістря своєї іронії проти московського царату, проти того «Милостивого Ми», що очолює московський нарід і керує його загарбницькими інстинктами. Поет оскаржує московського царя у спричиненню смерті «людей муштрованих», у пролиттю крові і «огненного моря сліз». Вичисливши ці злочини, поет з сарказмом проголошує «славу»... «хортам, і гончим, і псарям, і нашим батюшкам-царям!». Це останнє речення вказує, що Шевченко далекий дуже від наміру обвинувачувати лише московських царів і лише їх робити відповідальними за всі злочини, dokonані москвинами (як це роблять наші українофіли), тільки ту лиху «славу» розділяє між усіма ними, не минаючи навіть тих найнижчих «сірих» людей московських, отих «хортів». А після цього, раптом переходячи від іронії й сарказму до поважного тону й майже пророчого патосу, звертається до кавказьких верховинців, що боронили своєї незалежності, в яких він бачив праобраз усіх народів, що їх незалежне життя, загрожене нападниками, і зве їх «лицарями великими» та закликає боротися, вірячи, що в остаточному вони «поборють» напасників-москвинів, бож їм повинен сам Бог допомогти, бо за них і «сила», і «воля і правда святая»!

Шевченко в «Кавказі» нагадує, що хоча черкеси й бідні, але той шматок хліба («чурек») якого вони мають, і та хата («сакля») є їхнє власне «не прошене й не дане» і ніхто їх не може «повести в кайданах». А далі глузує поет з повних глибокої облуди й фальшу «аргументів», якими «усправедлилює» нарід-загарбник свою розбишацьку політику. Тут не забув Шевченко згадати й про «цивілізаційну місію» і про московську релігійну «правовірність», якою вони так пишалися: «письменні ми... читаємо Божії глаголи... ми настоящі християни... храми, ікони, усе добро — сам Бог у нас!..» («як би з нами подружились, багато дечого б навчилися» і т. д.).

Та ця, немов вихоплена з московських уст, «аргументація» переплітається з саркастичними репліками, які викривають усю фальш тої «аргументації». Коли ми, напр. читаємо у Шевченка «У нас же й світа!», то бачимо й нинішнього москвина, який захоплюється тим, що він панує над «одною шостою частиною світа», і Шевченкова репліка до цього захоплення (... «Як на те — одна Сибір неісходима! А тюрем? А люду? Що й лічить!») є й нині така ж актуальна, як і в хвилину написання тих слів, бо й

нині під московською владою «на всіх язиках все мовчить...»⁴¹ бо благоденствує»...

Цілий той уступ є, коли не відповіддю, то яскравою антитезою до думок і почувань московського поета Пушкіна, для якого, як і для всякого загарбника, Кавказ був «гнездом разбойничьих племян», яких малює ледарями («черкеси праздние»), що згадують з захопленням підступні напади й «попіл спопелілих сел». Пушкін цілим серцем був з загарбниками, захоплено вигукуючи: «всьо русскому мечу подвластно», і мріяв про ті часи, коли, нарешті «ізменіт прадедам Кавказ» і ті племена перетворяться в освоєних псів московської держави.

Шевченко прекрасно знає усю облуду таких думок, чудово бачить, що за ними криється, і тому не всилі обмежитися до самих саркастичних реплік, а переходить до наступу. І тут, в ролі картаючого пророка, скеровує поет свій праведний гнів не проти царя, тільки проти москвинів узагалі, проти цілої освіченої верстви московського народу, звучи їх «суєсловами, ліцемерами». Шевченко прекрасно знає, що в Московщині православна християнська віра обернулася в «цареславу» ересь, яка стала знаряддям підбою в руках москвинів, і тому далі, поставивши питання «За кого ж Ти розпинався Христе, Сине Божий?» — стверджує, що московське «православ'є» є глумом з великої і святої Христової науки.

В закінченню поет виразно вказує на те, що він не є «пацифістом взагалі», не є ворогом всякої війни, яким його роблять українофіли, тільки болить його серце тому, що його приятель мусив «пролити кров добру, не чорну — не за Україну, а за її ката», що довелося йому «запити з московської чаші московську отруту».

На остатку закликає поет свого приятеля «живою душею в Україні вітати», «літати з козаками» і виглядати самого поета «з неволі», з московського ярма.

Як бачимо, й «Кавказ» (писаний не для друку, писаний сміливо, бо не минув у ньому поет і царя московського) не є ані твором протимонархічним, ані твором «протипанським», тільки твором протимосковським! Шевченко, в «Кавказі», як і в попередніх своїх творах, не переносить центру ваги в сферу соціальних відносин, хоч і згадує серед інших злочинів і кріпацтво («продаем, або у карти програем людей...»). Поет і в ньому думає націо-

⁴¹ Висловлювати захоплення владою гнобителів, звичайно, вільно було і тоді і тепер.

нальними категоріями, центром його уваги є далі боротьба поневолених народів за національне визволення.

Нарешті, найбільш може ріжностороннім і глибоким з числа політичних творів було славне Шевченкове «Послання», до якого переходимо.

Вже повний заголовок «Послання» скоментували наші українофіли неправильно, щоб тим самим улегшити собі дальшу підміну поглядів поета. Наші «українофіли» були здебільшого лівійшими чи правійшими «народниками», що мріяли головно про зміну режиму в московській імперії та про суспільні реформи. Тому вони намагалися й Шевченка підтягнути під свої погляди, затемнюючи у нього, або трактуючи, як «юнацьку романтику» гостро поставлені національні питання. Натомість завжди роздухували всі «протипанські» твори до розмірів «центральної проблеми» Шевченкової творчості. Єфремова можемо уважати за чоловічого репрезентанта народницької «українофільської» інтелігенції, і тому тут до речі буде нагадати, що він зве не випадково поезію Шевченка «аболіціоністською» («Історія Українського Письменства» т. II, стор. 18) і твердить, що він мав лише один об'єкт ненависти — кріпацтво («одна була у його непримиренна зненависть до кріпацтва. На цьому пункті він... не розумів компромісів... Боротьба з кріпацтвом була завданням цілого життя нашого Кобзаря й ніхто в Росії не завдав таких дужих ударів системі людовладства... ради «найменшого брата». Шевченко здійснює бунт проти соціального укладу, проти державних форм, проти релігійних установ, проти самого Бога... це місце зайняв «найменший брат», особливо з того часу, як поет «прозрівати став потроху» й відкрилися йому таємні суперечності сучасного промадського ладу... Найбільше прозрів він, коли вернувся на Україну... переглянув свої попередні погляди... рішуче пориваючи з облудними фантомами минулого» (там же, стор. 15, 16 і 17).

Це була та народницька «схема», в яку їм треба було силоміць вмістити Шевченка та його творчість, це було те «прокрустове ложе», в яке вміщено (обрубавши ноги!) «Кобзаря». Всі національні проблеми, вся боротьба проти Московщини за національне визволення була скреслена. Народники, в цьому випадкові, думали, що коли це не годиться з правдою, то «тим гірше для правди!»

Вони хотіли разом з москвинами бачити в Шевченкові «гіганта южно-руської поезії» (Єфремов, стор. 30), а не українського націоналіста й борця за відновлення незалежної української держави.

За часів Єфремова навіть в державних гімназіях вихвалялося Тургенева за боротьбу з кріпацтвом; кріпацтва давно не було, отже, тому було цілком безпечно розписуватися про ненависть Шевченка до панів, власників кріпацьких душ, а коли додати ще, що Єфремов приписував Шевченкові пропаганду «всепрощення», то й сучасні йому «пани» не могли мати жодного жалю до Шевченка.

«Підстригаючи» творчість Шевченка так, щоб вона їм «надавалася», та «коментуючи», наші автономісти достосовували її до поданої попереду концепції і в зв'язку з тим основно викривили зміст «Послання».

У першу чергу наші «українофіли» дуже штудерно «пояснюють», до кого було адресоване «Послання». Заголовок «Послання» ми знаємо був такий: «І мертвим, і живим, і ненародженим землякам моїм, в Україні й не в Україні, мое дружнє послання». Поки ми не прочитаємо українофільського «пояснення», адреса є цілком ясною, особливо коли ми пригадаємо собі, що всупереч твердженням наших українофілів, ще *задовго до народження Шевченка* наші предки *знали* (краще ніж тепер!), що таке є нація і нарід. Львівські міщани на початку XVII віку почали свою скаргу до союму словами: «*Ми народ руський, естесьмо от народа польського утяжені*». Митрополит Іов Борецький у своїй славній «Протестації» (1621 р.) писав: «*козацтво — племя славного народу руського*», розуміючи слово «нарід» так, як *нині* розуміють сучасні соціологи — «націю», це б то, не як всіх *нині* існуючих членів даного народу, а як щось живе і ціле у віках, як суму «мертвих, живих і ненароджених». Таке розуміння «народу» мав і Мелетій Смотрицький в своєму «Треносі». Так розуміє слово «нарід» і гетьман Орлик у своєму «Меморіялі» до шведського короля. Той же гетьман у своєму «Виводі прав України» (1712 р.) вживає вислову «козацька нація» також в значінню «мертвих, живих і ненароджених». Можна було б ще й ще наводити приклади саме такого розуміння терміну нація й нарід нашими предками, але й наведених вистарчить, щоб узасаднити, що природним було й для Шевченка саме таке розуміння нації. Термін же «Послання» був безперечно запозичений з Біблії, на що й вказує й вжита, яко «мотто», цитата з «Соборного паслання апостола Іоанна».

Все сказане управнює нас до того, щоб бачити в Шевченковому «Посланні» твір, що його автор трактував сам дуже поважно, не як «поезію», тільки як урочисте «послання», подібне своїм значінням і повагою до «посланий» святих апостолів. Цим «Посланням» він (в остатнє) хотів звернутися до свого народу, хотів

«зрушити серця» і збудити бажання каяття і... поправи. Шевченко мав досить часу, щоб переконатися, що наслідків московського панування не дасться так легко усунути, що ще довго будуть в порожніх «дуплах» його земляків кублитися московські «гадюки» і що не так легко налити в ті дуплаві «серця» «козацької живої крові». Саме тому Шевченко звертається не тільки до сучасників своїх, але й до нащадків, звертається до нації, як цілоти, і тому вчисляє в тому зверненні «мертвих, живих і ненароджених земляків».

Аналізуючи думки, висловлені в «Посланії», ми переконаємося, що вони є актуальні і нині, що Шевченко вказує в ньому на де-які наші «національні» властивості, які витворило перебування в московському ярмі, властивості, що необхідно їх нам визбутися.

Що все сказане в ньому скероване головню до провідної верстви українського народу — це samozрозуміле. Адже ж і ми, говорячи з людиною, — звертаємося не до її ніг, не до тіла, тільки до голови. Чи міг Шевченко звертатися до кріпацької неписьменної маси? — Безперечно ні! Міг звертатися лише і тільки до її освіченої верстви, яка за часів Шевченка вже не складалася з самих «панів», а пізніше — і тим більше складатися з них не могла. Зрештою, коли б хотів поет звернутися до «панів», то не було жодних причин, які б перешкоджали б йому це ясно написати. При тому не бере поет під увагу й того, чи ті, до кого він звертається, почувають себе українцями чи ні, і тому звертається не лише до свідомих «українців», тільки до «земляків» і то незалежно від того, де вони перебувають.

Але, таке звертання є не на руку нашим «українофілам» і тому вони, «мудруючи», мов жидівські талмудисти, вигадують таке «пояснення»: «Посланіє» написано для всіх панів,⁴² до таких, що в них немає ніякої національної свідомости (мертвих), до національносвідомих («живих») і до таких, у яких національна свідомість ще не розбудилася («ненароджених»).

Таке цілковито штучне, неприродне, надумане розуміння слів, нехтуючи їх ясним прямим значінням, не є нічим узаasadнене, і смішно припускати, щоб поет, висловлюючи в тексті «Посланія» не одну революційну думку, мав би... боятися звернутися до «панів», коли б справді до них було адресоване «Посланіє»! «Посланіє» є «апелем» до цілої нації в лиці її освіченої верстви, от-

⁴² Подібне пояснення знаходимо в коментаріях Сімовича, Дорошенка та інші.

же, рівнож і до «панів», як до її складової частини, але не тільки до «панів».

Апограф вказує на те, що Шевченко вже мав сумну нагоду цілковито переконатися в тому, що всі його «земляки», всі без винятку, хоча запевняли не раз його (або запевняли загал), що люблять Україну, але так ставилися до українського «простого» народу взагалі (не лише до кріпаків, але й до інших суспільних верств, на що вказує хоч би обурююче окреслення «Історією Русов» усіх запорожців як пришелепуватих блазнів) так ставилися до того українського народу, що був властиво одною з найбільш істотних частин тієї «України», що це давало всі підстави поетові сказати: «хто каже що любить Україну, але ненавидить свого брата-українця, бреше і дурить себе і інших».

Це «Послання» було викликане всією сумою тих трагічних національних (але не тільки соціальних!) спостережень і болючих переживань поета, повязаних з пекучим бажанням викликати національну революцію, які знайшли свій вислів у ряді написаних ним безпосередньо перед тим творів. Аналізуючи всі твори написані Шевченком протягом 1845 року («Сретик», або «Іван Гус», «Невольник», «Великий Льох», «Суботів» і «Кавказ»), ми дійшли до переконання, що основною темою всіх тих творів було питання національного поневолення, була пропаганда за національним визволенням, було звеличування особистостей (Іван Гус), що своєю дійсністю зміцнювали спротив нації тим чи іншим заходам загарбників.

«Послання» датоване 14 грудня 1845 р., «Холодний Яр» 17 грудня, «Псалми Давидові» — 19 грудня, «Маленькій Маряні» — 20 грудня і «Заповіт» — 25 грудня. Ні один з написаних перед «Посланням» творів і ні один з написаних після «Послання», аж до «Заповіту» включно, не ставлять в центрі жодних соціальних проблем, не скеровуються проти «клясового ворога», тільки проти ворога національного, і ніде ми не зустрічаємо жодних нападів на «панів», як причини нашого лиха. На тлі тих усіх творів виглядає чудною навіть думка про можливість скерування «Послання» до «панів». Та воно, як в тому переконаємося, й не було скероване до них, лише нашим українофілам було вигідним, навіть конечним, щоб його розуміли люди неправильно, щоб думали, що в ньому Шевченко звертається лише до панів».

Усю слушність нашого трактування цього твору, як одної з ланок в ланцюзі написаних безпосередньо перед «Посланням» і після нього поезій, стверджують уже перші слова «Послання». Поет, що переживав таку страшну національну трагедію серед національних «яничарів» і гермафродитів — своїх «любезних

земляків», вже на початку говорить про те, що інші люди, втомлені працею, спочивають, а лише він, поет «мов окаянный» плаче день і ніч «на розпуттях велелюдних і ніхто не бачить». Його земляки «оглухли» і тому не чують закликів до національної революції і замість боротися за національну волю... «кайданами міняються» — це б то змінюють духово-національну залежність від одних, такою ж залежністю від других ворогів України.

Замість дбати про загальне добро, про правду і справедливість ці зденационалізовані «провідні» верстви дбають лише про свої приватні інтереси, «правдою торгують» (хабарництво), зневажають Божу науку своїм поступованням і самі ще «запрягають» людей «в тяжкі ярма», використовуючи як кріпацтво, так і інші способи узалежнення людей. Так роблячи, вони «лихом засівають» землю і з того «засіву», як і з всякого, потім щось вродить і будуть «жнива», але такі, які тільки можуть бути від «засіву» лихом! І поет, передбачаючи заздалегідь, що може «вродити», закликає «недолюдків» тих усіх «схаменутися», поки ще не пізно. Тут бачимо, що Шевченко не уявляв собі національної революції без соціальної бо, природно, самостійна Україна мусять бути справжньою ненькою для цілої української нації, для всіх її громадян. Може востаннє кличе і панів і взагалі всіх освічених українців Шевченко отямитися й глянути на «тихий рай» — «свою Україну», *щирим* серцем *полюбити* «велику руїну». Тут поет має на увазі не Сосюріну «Україну», не «верби» і «гаї» (і не багнети окупаційної армії!), а власне *поневолену* Україну, Україну-державу, що стала в московській неволі «руїною», але «руїною» *величною*, бо ту велич дає їй славне минуле. Льогічним висловом такої любові до «великої руїни» є здійснення наступної вимоги поета: «розкуйтеся, братайтеся», це б то, скиньте з себе ті «кайдани», якими обплутав нас ворог, скиньте з себе кайдани як власного духового рабства, так і повязаного з ним національно-політичного рабства, рабства фізичного, *а в тому й ті кріпацькі «кайдани»*, в які закована частина «братніх по крові» — нащадків лицарів і борців за Україну. Лише скинувши і ці кайдани, зможуть всі українці справді стати «братами», а ті *братерські* почування зв'яжуть синів одного народу в одну *монолітну націю!*

Як і тепер, так і за часів Шевченка багато з тих освічених українців захоплювалися тими чи іншими *чужими* ідеологічними течіями, захоплювалися *принадними* гаслами і віддавали себе (або хотіли віддати) на службу тим ідеям. Вони летіли, як нетлі на світло *чужого* ліхтаря, щоб потім захоплено оповідати про ті погляди й ідеї, які їм здавалися такими *принадними*. І Шевченко звертає увагу українських освічених верств на те,

що вони захоплюються принадними здалека утопіями, які гарні лише на словах, захоплюються *блискучими фразами* про «волю», «братерство», фразами, що стали модними по французькій революції!

Поет тому пише: «не шукайте, не питайте того, що немає і на небі, а не тільки на чужому полі...» Замість фантастичних мрій про ошасливлення «всесвіту», про «боротьбу за щастя всього людства» поет пропонує, так би мовити, вернутися на землю і здобувати волю та обдаровувати щастям наших «ближніх», які є нашими братами по крові, пропонує боротися за відновлення власної держави, в якій можна встановити «свою правду» і «волю», обперті на власній силі. («В своїй хаті — своя правда і сила і воля»).

Шевченко: нагадує нашим «шукачам щастя», що «*нема на світі України, немає другого Дніпра*», бажаючи тим висловити глибоку провідну думку, що для кожного народу його власна рідна країна є *найдорожчою і найлюбішою*, такою, якої другої в світі цілому він не знайде!

І ось ці «шукачі загального щастя», «великих ідей» і т. д., пише поет, вертаються на Україну і... приносять зі своїх мандрів самих лише «*великих слів велику силу*⁴³ тай... *більш нічого!*» Як неглибоким, неповажним і далеким від ґрунту було їх шукання, так поверховним і абстрактним лишається їхнє «служіння добру». Такі типи (а є їх, на жаль, серед нашої інтелігенції і досі подостатком) виголошують «великі» гасла, деклямують про «високе» своє покликання, а в життю, в реальному життю, потихесеньку хилияться перед кожною зустрічною силою та знову «деруть шкуру» з власних неосвічених братів незрячих, гречкосіїв) і використовують витягнуті від них гроші, щоб знову пертися «дозрівати» те, чого ще не бачили «в чужій землі».

Такі люди, такі «репрезентанти» народу в дійсності є не тільки свого роду пустоцвітом, але й одночасно шкідливими галапасами, і тому Шевченко висловлює думку, що було б добре, як би всі ці «вороги неправди» не вертались, щоб «там і здихали, де поросли». А далі, в пророчому запалі, грозить їм «судом» розкованого народу, «судом», що його образ так нагадує події 1917—19 років.

Що Шевченко має на увазі не самих панів — тому й не в володінні маєтками (з кріпаками) бачить *причину* лиха. Власне поет має на увазі взагалі *освічену* провідну верству, яка в чужих школах здобувала освіту, допасовану до потреб ворожої

⁴³ «Велику силу» — дуже багато.

українцям рабовласницької імперії. Те, що Шевченко звертається саме до цієї верстви, впливає ясно і недвозначно з того, що поет бачить цілком слушно причину всього лиха в тій викривленій *неправильній* освіті й пише дослівно: «Як би ви *вчили*сь так, як треба» (треба для України!) «то й мудрість би була своя». Та ж фальшива, чужа освіта робить з інтелігентів тільки зарозумілих «всезнайків», вправних «балакунів» і фразерів, що «залізуть на небо», це б то, в сферу «високих істин», і... філософують: «І ми — не ми, і я — не я». Ці іронічні слова, скеровані проти філософії Фіхте, який поділяв усе на абсолютне «я» та зовнішній світ («не я») й твердив, що це «Nicht Ich» (не — я) існує тільки в тім «я», а звідси впливали всякі заперечення всякої реальності зовнішнього світа. Ці філософічні погляди, разом з поглядами Шеллінга і Гегеля⁴⁴ були тоді дуже популярні і ними захоплювалися й освічені земляки поета. Шевченко глузує з тих захоплень, з тої поверхово сприйнятої філософії, шаржуючи де-що в словах: «нема пекла, ані раю, нема й Бога, тільки я, та кучий німець узловатий, а більш нічого...»

Ця «чужа мудрість» не може заступити власної, *навіть не може заступити здорового глузду*, навпаки: такий «вивчений», так би мовити «дипломований», осел є значно дурнішим і небезпечнішим навіть за звичайного осла! *Рабська пошана до «авторитетів» позбавляє його решток глузду, але... не позбавляє зарозумілості з «нижчими»*. Саме розуміючи сказане, ставить поет такому «поступовому інтелігентові» питання: «Добре брате! Що ж ти таке?» і тут же падає несподівана відповідь заскоченого інтелігента; «Я... не знаю, нехай німець скаже!» До цього подає Шевченко пояснення: «отак то ви навчаєтеся у чужому краю!»

І справді в багатьох ділянках науки, що складаються на цілість, яку ми звемо «українознавством», до нині повторюють наші компілятори найсуперечніші (і часто найбезглуздіші) теорії й погляди чужих «авторитетів», просто не відважуючися навіть їх перевірити! Зрештою так само бездумно наші сучасники повторюють українофільські вигадки про Шевченка, пущені в обіг кимось із «авторитетів». Отже, це рабське «епігонство» було і є одною з поважних перешкод до здобуття «своєї мудрости», а тому й досі є такою актуальною дальша убивча критика тої інтелігенції, включаючи сюди й інтелігенцію українофільську.

⁴⁴ Філософією Фіхте і Шеллінга захоплювався ще марксист Плеханов, а філософію Гегеля треба уважати за безпосереднє джерело марксизму.

«Авторитет» («німець») скаже: «Ви Моголи», і відразу всі ці «поступові інтелігенти» хором, як папуги, починають кричати «Моголи, моголи»!, а поет тут же додає повну уїдливого сарказму репліку: «Золотого Тамерляна унучата голі». Коли ж «авторитет» за хвилину скаже: «Ви — словяне» — всі наші мудрагелі без спротиву й надуми повторять з запалом «Словяне, словяне», поет же знову додає до того свою саркастичну увагу: *«славних прадідів великих правнуки погані»*.

Вже наведені нами слова з «Послання» показують, що з одного боку все нами наведене не може торкатися лише «панів» як таких, а з другого боку, що не може бути й мови про якусь зміну поетового відношення до минулого, бо «прадіди» для поета і далі «славні» й «великі»!

Натомісць дальші слова не лишують найменшого сумніву в тому, що «Послання» було адресовано також і до «українофілів» наших, до людей таких, як Костомаров та інші наші симпатичні «славян». Адже далі читаємо:

«І Колляра читаєте
З усієї сили,
І Шафарика, і Ганку,
І в славянофіли
Так і претесь, і всі мови
Славянського люду
Всі знаєте, а своєї
«Дасть Біг!»

Тут мусимо нагадати читачам ще раз, що, напр., М. Драгоманов писав листи до своєї сестри — Олени Пчілки московською мовою навіть в кінці XIX віку!

І тому Шевченко вкладає в уста тих усіх славянофілів і українофілів відповідь: «*Колись* будем і по своєму глаголать, як німець покаже, а до того й історію нам нашу розкаже. Отоді ми заходимось». Важко сказати, чи справді «німця» мав тут на увазі Шевченко, чи москвина, чи взагалі «авторитет».

З неприхованою іронією розповідає поет про те, як «заходились» вивчати «по німецькому наказу» і наші українофіли фольклор. Скільки «гвалту» і «крику»: «і гармонія і сила, музика та й годі!» А далі — взялися за «історію»: «А історія? — *Поєма* вольного народу... Що ті римляни убогі! Чорт-зна що — не Брути!.. У нас Брути і Коклеси славні незабутні! У нас воля виростала, Дніпром умивалась, у головах гори слала, степом укривалась».

Перечитавши ці слова, нехотячи згадуємо про «історії», якими мусив користатися сам Шевченко, підкреслювану в них ідею «вольности» українського народу, згадуємо про захоплення тих істориків героїчними вчинками, які вони здебільшого приписували тим історичним постатям, які виступають, як оборонці... нерозривного союзу з Московщиною!

Власне під впливом тих «історій», а в першу чергу «Історії Русов» нашим романтично настроєним українофілам здавалася українська історія «поемою вольного народу», що мав своїх «Брутів» і «Коклесів» величнійших за римських. Та Шевченко, як ми вже не раз підкреслювали, *не був українофілом*, не дивився на наше минуле очима романтика, захопленого «героїчними» посталями... оборонців «союзу» з Московщиною, не захоплювався, як хоч би та ж «Історія Русов», ні Многогрішним, ні Пушкарем, ні Самойловичем, ні Розумовським, ні Сомком і не ідеалізував *декоративного* «козацтва».

Тимчасом, хоч би автор «Історії Малої Росії», як сам запевняє, закінчуючи її, писав ту «історію», щоб «дела мужей доблестних сохранились в отдалённом потомстве», бо й «самия разваліни будутъ гласить о них», тим більше, що як він запевняє «на поле брані син України відний, мужественний, не щадіт себя, сражаясь за Царя і родіну».

Чи ж можна дивуватися, що Шевченко, який так яскраво відрізнявся від наших українофілів у першу чергу тим, що власне обурювався діяльністю зрадників, обурювався на тих, що допомагали москвинам та їхньому цареві, а захоплювався всіми, хто відстоював, не шкодуючи життя, суверенність України від зазіхань на неї москвинів та поляків, гостро зареагував на подібне представлювання нашого минулого словами: «Подивіться лишень добре, прочитайте знову... все розберіть... то й побачите, що ось що *ваші* славні Брути:

«Раби, підніжки, грязь Москви
Варшавське сміття *ваші* пани
Ясновельможнії гетьмани.
Чого ж ви чванитеся, — ви
Сини сердешной України?
Що добре ходите в ярмі,
Ще краще, як діди ходили?!
Не чваньтесь: з вас деруть ремінь,
А з їх бувало й лій топили!
Може чванитеся, що братство
Віру заступило?

Що Синопом, Трапезонтом
 Галушки варило?
 Правда ваша: наїдались,
 А *вам* тепер вадить,
 А на Січі мудрий німець
 Картопельку садить;
 А *ви* її *купуєте*,
 Їсте на здоровля,
 Та славите Запорожжя.
 А *чию* кровю
 Ота земля напоена
 Що картоплю родить?
 Вам байдуже — аби добра
 Була для городу!
 А чванитесь, що ми Польщу
 Колись завалили!..
 Правда ваша: Польща впала,
 Та й *вас* роздавила.
 Так ось як кров свою лили
 Батьки⁴⁵ за Москву і Варшаву.
 І нам, синам, передали
 Свої кайдани, свою славу!»

Друга частина «Послання», як бачимо, скерована проти рабської залежності освіченої верстви від чужих наукових авторитетів, проти епігонства й браку власного обличчя (пов'язаного з браком здатності до самостійного думання) української інтелігенції, проти фальшивого «патріотизму» українофілів, що поєднували свій *москвофільський імперський патріотизм з провінціальним*, з чванливим захопленням героїчними вчинками предків. Ця освічена верства, наслідком свого епігонства і москвофільства, хизувалася навіть вигаданою «відданістю» предків ворожій державі, «великіми подвігами, поднятими на пользу *общество* отечества — *своего і польскаво*», не кажучи вже про вихвалювання предків за те, що «предпочлі Росію» і що «доказивали врождонную склонность к своїм монархам» («Історія Русов»). Вона, ця освічена верства: широко писала «о вольності малоросійской нації» (Покас) і одночасно *віднекувалася* від усіх справжніх українських патріотів (яких так шанував Шевченко) і намагалися представити їх не українцями, тільки «шляхетством польським, пріяним по єдиноверству» («Історія Русов»).

⁴⁵ Шевченко зве «великими» — «прадідів», але вже «батьків», тих, що за часів Руїни лили кров «за Москву і Варшаву» — засуджус.

Шевченко гостро відчував чужість тих своїх земляків, відрізаних від поета муром їхнього москвофільства, так гостро, що це не могло не відбитися в «Посланії» в таких висловах, як «Ваші (не Шевченкові!) славні Брути», «ваші» — гетьмани і т. д. Бо ж були «рабами, підніжками, гряззю Москви і варшавським сміттям» не всі українські гетьмани, тільки знов лише ті ж «ваші ясновельможні гетьмани», гетьмани якими захоплювалася «Історія Русов» та «Історія Малої Росії», а не ті якими затоплювався Шевченко.

Ми знаємо, що поет і після написання «Посланія» згадував з найбільшою пошаною таких гетьманів, як, напр., Дорошенко, але і перед написанням і після нього згадував з огидою і призирством саме вихвалюваних автором «Історії Русов» і іншими подібними «патріотами» Розумовського, Самойловича, Кочубея й інші.

Ця, друга частина «Посланія», рівнож як і перша, не є і не може бути адресована до самих «панів», бо в ній не тільки немає найменшого натяку на якісь властиві лише «панам» лихі вчинки чи прикмети, але й такі вислови, як «з вас деруть ремінь», та «добре ходите в ярмі», аж ніяк не дають змоги припускати, що Шевченко мав на увазі одних лише панів, а не взагалі український нарід, а в першу чергу його освічену верству, як сучасну собі, так і вже мертву (автор «Історії Русов», Покас, Капніст) і ще не народжену. Оскільки мова про «ненароджених» за Шевченка, то слова «Посланія» можуть стосуватися й Драгоманова і Єфремова, а тим більше адораторів М. Куліша та пп. шевельових, оглоблених, багряних і т. д.

Слова, що ними закінчується ця частина «Посланія» («Так ось-як кров свою лили батьки за Москву і Варшаву»), є надзвичайно глибоким і влучним висновком з періоду Руїни, висновком, який не міг би прийти в голову тому, хто не дивиться на все очима справжнього українця.

Справді, навіть той героїзм і виняткова відвага українського народу, якими пишається хоч би «Історія Русов», послужили тільки Польщі та Московщині! «Батьки» для них «витягали каштани з вогню»... «Батьки» лишили українському народові свою «славу» і... «здобути» ними московські кайдани! Брюховецький, Самойлович, Многогрішний, Апостол чи Розумовський «столь достойние уваженія», за висловом про одного з них тої ж «Історії Русов», лили потоками українську кров в інтересі нашого одвічного ворога⁴⁶ та своєму власному (мали за це титули й маєтки).

⁴⁶ Тому навіть ослаблення Туреччини — «вадить» тепер українцям.

Вони несуть велику відповідальність за ту проливу зі шкодою для України українську кров, за муки й винищення українського народу. Бо ж справедливо каже стара приказка: «до булави — треба голови!» Їм власне тої голови (і . . . , може любови до свого народу) й бракувало і Московщина, використовуючи багатство України та кров її синів, збудувала могутню імперію, що закувала Україну в тяжкі кайдани і штучно виплекувала на ній цілу хмару ренегатів і посіпак. Московщина створила винятково догідні умови для жиrowання саме тих найгірших елементів, що своєю діяльністю забезпечують Московщині панування на довгі роки.

Третя частина «Послання» власне говорить про «діяльність» оцих, виплеканих і витресованих в московських школах, «блудних синів» нещасної України.

І знову і в цій третій частині, всупереч твердженням наших українофільських «шевченкознавців» та «літературознавців», звертається великий поет аж ніяк не до «панів», і не їхні «панські» злочини є об'єктом його гострої, розторощуючої, картаючої мови.

Коли пише Шевченко:

«Доборолась Україна
До самого краю!
Гірше ляха свої діти
Її розпинають
Замість пива — праведною
Кров із ребер точуть».

то лише ті люди, що перебувають під впливом передвзятої думки, або свідомі фальсифікатори, урвавши поетову думку на слові «точуть», спішать «пояснити» наївному читачеві, що Шевченко має тут на увазі жорстоке поводження «панів» з кріпаками, на яких наші українофіли починали і кінчали свою «Україну». Читаючи далі не урвану мало не на пів-слові думку поета, бачимо, що Шевченко говорить тут не про власників кріпацьких душ, як таких, і не тільки про те «розпинання України», яке виявлювалося в кріпацтві, а ставить питання значно ширше і глибше за своїх «коментаторів». Адже ж безпосередньо по слові «точуть» на якому ми урвали цитату, йде пояснення самого Шевченка, чим усправедливають своє «розпинання України» ті «діти України», які, вивчившись в московсько-німецьких школах, тепер «гірше ляха» її «розпинають».

Ось це «пояснення»:

*«Просвітити, кажуть, хочуть
Материнські очі
Современними огнями,
Повести за віком,
За німцями недоріку,
Сліпую каліку».*

Треба втратити цілковито здатність логічно думати, щоб припускати немов українські «пани», для виправдання жорстокого та нелюдського поводження з кріпаками, покликалися на бажання... «просвітити» тих кріпаків «современними» (по українськи — сучасними) «огнями»!

Коли ж ми приймемо, що ці слова торкаються всієї освіченої верстви українського народу, дев'ять десятих якої за Шевченка обслуговувало державний апарат окупантів і виконувало в ньому найрізноманітніші функції, починаючи від тих, що «з цинковими гудзиками», не минаючи «возьних», суддів, адміністраторів, поліцаїв і вчителів, аж до університетських професорів та міністерських урядовців включно, то наведені слова Шевченка стають зрозумілими!

Як за часів Шевченка, так і за пізніших часів уже було досить таких наших обмосковлених «земляків», які уважали українську культуру, мову, а тим більше — національні аспірації — «не современними» («мьортвий язик!») і допомагали завзято москвинам «розпинати Україну», з одного боку, працюючи над позбавленням українського народу освічених верств (шляхом денационалізації тих, що шукали освіти), а з другого, відколовши провідні верстви, остільки ослаблювали український нарід. Як цілість, що москвини могли без більшого труду, «вміру потреби» винищувати фізично наш нарід, видирати без спротиву його багатства і ступнево розміщувати на видертій від українців землі надвишку свого населення. Власне вивчені москвинами українські «просвітители» не лише своєю балаканиною про «культуртрегерство» прикривали московську роботу, але й паралізували мозкові центри народу, унеможливлюючи йому усвідомлення змісту й мети того процесу нищення української нації, який відбувався довкола. Ці власне «малоросіяни», повіривши ріжним Белінським, повторювали слідом за ними (як це робив М. Драгоманов у «Листах на наддніпрянську Україну» та «Чудацьких думках») вигадку немов власне москвинам Україна «обязана состояніем цивілізації образованості і человечности», а відкинувши московську культуру (і зверхність! — Р. З.) мусить «аб-

ратітса к прежнему невежеству і варварству» (Белінській, Твори, стор. 937).

Чи ж ширення подібних поглядів можна також уважати «розпинанням України»? На жаль, саме так є. Паралізовання мозкових центрів було наслідком ширення подібних поглядів, а їх параліч у свою чергу спричинявся до унеможливлення не тільки відновлення державности, але навіть організованого спротиву окупантам. Таким чином це все входить в «розпинання України»! Так напр. українофільсько-драгоманівській «науці» *завдячуємо* чи не на дві третини *нашу* поразку у визвольній боротьбі 1917—21 рр. А тому М. Драгоманов і «драгоманівці» також відповідатимуть перед Богом за дванайцять мільйонів вигублених москвинами українців підчас організованого голоду 1921 і 1933 років, за десятки тисяч розстріляних і сотні тисяч засланих та виселених українців, за зменшення майже у двічі численности українського народу. Так, як безсумнівною правдою є твердження Р. Емерсона, що всяка революція була спочатку ідеєю в мозкові одної людини, так рівнож є правдою, що й ідеї «просвітителей» типу Драгоманова (чи автора — «Історії Русов») були головною причиною дальшого «розпинання України».

Таким чином, коли є всі підстави навіть «просвітню» діяльність «поступових» дітей України, що конче хотіли «современними огнями» московської культури її «освічувати», розглядати як «розпинання України», то що вже тоді говорити про інші роди «діяльності» тої верстви освічених яничарів!

А коли так, то виникає питання: чому ж далі Шевченко ще каже: «За науку не торгуйтесь! Буде *материнська* добра плата: *розпадеться луда* на очах ваших неситих; побачите славу, живу славу дідів своїх і батьків лукавих!»?

Історія більшости тих кольоніяльних і поневолених народів, яких не встигли переможці фізично винищити, свідчить, що треба уважати майже закономірно-неухильним явищем, що навіть та освіта, препарована переможцями, яка викликає на очах «освічуваних» свого роду «луду», яка не дає їм бачити ані справжньої «живої» (а не вигаданої «Історіями» зденационалізованих істориків) слави предків, ані «розпинання» переможцями їхнього народу, на *дальшому етапі* все ж приводить до пізнання правди! І тоді — «розпадеться луда» на «неситих» (зажерливих) очах яничарів, і вони починають (де-коли запізно) віднаходити шлях до свого народу.

Власне так розуміє Шевченко цей процес, але він би хотів, щоб якось оминуть той дуже довгий шлях і скоротити його. Отже, тому він звертається до освічених верств українського наро-

ду з закликом *вчитися «так, як треба»*, навчатися й чужому, це б то, засвоювати культурні здобутки й осяги інших народів, але не цуратися своєї *культури*, «свого» в найширшому значінню, а в першу чергу *любити свою матір Україну*, бо той, хто її «забуде» (це б то, не буде *жити й працювати для неї*), той не тільки не буде мати *на всій землі веселого дому*, але й втратить своїх *власних дітей*. Вони відцураються батьків так, як батьки відцуралися України!⁴⁷

Шевченко, всупереч поширеним твердженням, і далі надає величезної усвідомлюючої й виховуючої ваги рідній історії й тому зараз же після заклику «вчитися, думати⁴⁸ і читати» каже:

«Я ридаю, як згадаю
Діла *незабутні*
Дідів наших: тяжкі діла!»,

бо поет наш, як справжній націоналіст (який тому й пише «до мертвих, живих і ненароджених»), відчуває *однаково гостро* як те лихо, яке терпить сучасне йому покоління української нації, так і те, що переживала наша нація кілька соток літ тому. Але поет далекий від такого трактування історії, яке було притаманне «історикам», що про них була вже не раз тут мова. Наш поет *вдумується* в прочитане, *переживаючи* терпіння свого народу, пригадує «*всі неправди*» і замість, як вони, як ті духовоскалічені «історики», захоплюватись вірністю та вигаданою прихильністю до «*єдінокровного*» народу московського і «*велікімі подвігами*, *поятимі на пользу обществу отечества*», Шевченко, що має одну, власну, а не спільну з окупантом, батьківщину, *тверезими очима* придивляється до страшної боротьби предків, а тоді перед його духовим зором «*розкриваються високі могили*». Поет закликає українців, щоб і вони, так як він, *думаючи*⁴⁸, прочитали про всі події минулого, щоб і перед їх очима *розкрилися* ті могили і щоб і вони «*розпитали мучеників: кого, коли, за що розпинали?*»

Ці слова вказують на те, що поет в нашому минулому особливу увагу звертає на важкі страждання свого народу в чужинецькому ярмі, шукає причин тих невдач і з найбільшою пошаною згадує тих, хто активно боровся з загарбниками, хто поліг чи

⁴⁷ Це місце українофіли часто пояснюють так, наче б то Шевченко похваляв уживання чужої мови, фактичну денационалізацію, при умові, щоб розмовляючи навіть в родині чужою (московською) мовою українофіл «не цурався» і своєї. Пояснення неправильне, бо в тексті стоїть не «чужої», а «чужому».

⁴⁸ А це далеко не зайвий заклик, бо «лихом наших днів» є бездумне читання, яке уможливило ріжним «фітільовщикам» їх підступну, юдину «працю».

був закатований, змагаючися за волю рідного народу, своєї України. Шевченко певний, що приклад тих мучеників, їх героїзм і саможертва перетворять українського походження «Савлів» — гонителів і ворогів власного народу, ворогів його національно-державницьких змагань, у «Павлів» — апостолів і борців за Українську правду.

Поет бачить вже спраглими очима те переродження і закликає прозрівших земляків до національної єдності, закликає любити й дбати про кожного, навіть найнижче поставленого («найменшого»), українця!

«Обніміте ж, брати мої,
Найменшого брата, —
Нехай мати усміхнеться,
Заплакана мати!
Благословіть дітей своїх
Твердими руками,
І обмитих поцілуйте
Вольними устами!
І забудеться срамотня
Давня година
І оживе добра слава,
Слава України.
І світ ясний, невечірній
Новий засіє.
Обніміться ж, брати мої,
Молю вас, благаю!»

Отже, аж тоді, коли, читаючи дії минулого, усвідомлять собі освічені верстви, чиї вони сини, збагнуть, що вони невідділ-ма частина українського народу, зрозуміють, що їхня доля нерозривно зв'язана з долею цілого українського народу і що цей нарід є їх рідний нарід, нарід, якого сини, навіть «найменші», є їхніми рідними братами, та, усвідомивши це, зроблять з того всі конечні висновки і так доведуть, що вони змили зі себе все чуже, фальшиве, що вони твердо ступили на єдино-правильний шлях і твердими руками благословили своїх «обмитих» дітей на прямування тим тернистим шляхом — щойно тоді «забудеться срамотня» пора національної неволі, бо «щойно тоді» «оживе добра слава — слава України» і засіє новий день, ясне світло ясного дня нашого народу замінить те слабе «вечірнє» світло вмираючої України, яке ледво жевріє, боронячися перед цілковитою «ніччю» національного небуття.

Так, як бачимо, головною і основною темою «Послання», ске-рованого до цілої української нації, а в першу чергу до її освічених верств, є тема оздоровлення, відродження тих верств, зліквідування їх духового рабства і ідейної залежності від фальшивої науки чужинців, пізнання своєї правди, зміцнення національної спільноти і духове визволення, як конечна передумова визволення державно-правного.

Як бачимо, і «Послання» не дає підстав твердити немов Шевченко «відвернувся від минулого». Коли б так було — Драгоманів, який хотів би щоб Шевченко пропагував космополітизм — не намагався б знецінити «Послання».

Але рівно ж було б безпідставним думати, що поет мріяв про те щоб самостійна Україна мала докладно такий лад, який був в Україні хоч би за гетьманування Мазепи. З цілого ряду поезій Шевченка, на підставі принагідно висловлених у них поглядів, ми можемо відтворити ту «українську Правду», яка мала б запанувати у тій відновленій державі предків.

Що при тому ця національна, цілком модерна держава мала б зберігати все те, що було доброго в козацьких традиціях — це безсумніву. Тим більше, що ці козацькі традиції були живі серед наших мас і в 1917 році, доказом чого може служити хоча б відродження на Звенигородщині козацтва у формі «Вільного Козацтва». І це, оперте на історичних традиціях козацтво, показалося остільки міцним, що московські большевицькі армії, що здобули Київ, не встали були зламати їхнього спротиву.

Шевченко власне звертався до тих наших традицій, щоб підняти до боротьби!

Написав це своє «Послання» Шевченко в селі Вюнищах, куди він приїхав у гостину до дідича Самойлова, колишнього декабриста. Можна думати, що в «Послання» він, «дискутуючи» зі зденаціоналізованими репрезентантами освічених верств України, подаючи «їхні» міркування й аргументи, включив у ту їхню «аргументацію» щось з міркувань того ж декабриста Самойлова, як типового репрезентанта тої «поступової» освіченої верстви України, що несли «великих слів — велику силу» і можливо потім йому ж прочитав те «Послання», щоб побачити, яке вражіння воно зробить на нього, чи викличе бажану поетові реакцію. Рівно ж можемо припускати, що Самойлов, декабрист, поступовець і ліберал, реагував на «Послання», а в першу чергу на заклик пізнати історію, так, що поет побачив усю ілюзорність своїх сподіванок навернути вихованих Московщиною «потурнаків» і «яничар». Можемо припускати, що Самойлов гостро заатакував

гайдамаків і що дискусія між ним і господарем не була позбавлена певної гостроти, та спричинила написання, три дні після написання «Послання», слідуючого твору, що його назвав поет «Холодний Яр». Кажемо «можемо припускати», бо до такого припущення управнюють нас як міркування про психічне підґрунтя названих двох творів і третього, повного трагізму «підсумку» свого перебування на Україні («Три літа»), так і той факт, що поет зимою, за три дні до Різдва, покинув Вюнище й переїхав до Переяслава, замість зустріти Різдво в Родині, до якої перед самим Різдвам приїхав у гостину. Це все, однак, лише здогадки, імовірні здогадки, які самі по собі не міняють нічого, оскільки йде мова про ідеї, що їх висловлює поет у своїх політичних творах. Ці здогадки напрошуються лише тому, що «Холодний Яр» є немов би свого роду продовженням «Послання», продовженням, викликаним чисюсь увагою, що немає потреби «згадувати те, що давно минуло», бо «добре, що заснуло», а до того ж, мовляв, «гайдамаки — не воїни, разбойнікі, вори, пятно в нашій історії»...

Ця увага, як видно зі свідомо вжитої в цьому випадкові московської мови, є увагою, що відзеркалює погляди обмосковлених, зденаціоналізованих освічених верств, яким став чужий український нарід, які дивляться на його минуле так, як їх москвини навчили, і захоплюються лише такою «історією», яку розповідає «Історія Малої Росії» чи «Історія Русов», це б то, історією, достосованою і спрепарованою так, щоб вона всюди підкреслювала вигадані москвофільські симпатії «народа малоросійського» та його відданість «общему отечеству» й «престолу», а українофіли лівих переконань, звичайно, не згадували лише про «престол».

Шевченко в цьому творі, почав з абстрактних міркувань про те, що «у всякого свое лихо» є і що поет також його має, тільки не особисте, «позичине», бо поет переживає, як власне лихо, лихо свого народу. Після цього вступ згадує, наче б то, як приклад, про Холодний Яр, до якого «вже й стежки малої не зосталось», хоч колись була й дорога! Колись же там «гайдамаки табором стояли», готуючися до повстання. Повстання гайдамацьке знову й в цьому творі трактує Шевченко, як повстання національне («одностаїне стати на ворога лукавого, на лютого ляха»).

І ось тут поет запитує: чи справді той шлях до Холодного Яру «заріс темним гаєм» чи може його «засадили нові кати», щоб до нього люди не ходили? Та поставлене питання відразу надає «Холодному Яру» символічного характеру, бо ж ясно, що «нові

кати» (москвини та їхні українські помішники) хочуть, щоб зникла всяка згадка не про Холодний Яр, як такий, тільки про гайдамаччину, про народне повстання, про революційний народній відрух. Вони хочуть, щоб український нарід «не ходив на нараду» туди і не знайшов там відповіді на питання, «що діять з добрими⁴⁹ панамі», з «людоїдами», що заступили ляхів, гноблячи ще гірше український нарід. І тут Шевченко, з того лагідного тону, яким закінчив «Посланіє» переходить до тону, яким промовляли біблійні пророки. Рішуче і грізно говорить поет, звертаючися до тих «нових ляхів»: «Не сховаєте: над Яром Залізняк вітає та на Умань позирає, Гонту виглядає. Не ховайте, не топчіте святого закона», закона даного Богом, свангельської науки, остерігає Шевченко й далі виступає проти звеличування «новими ляхами» московського царя («Лютого Нерона») та вихвалювання тих, хто брав участь у «царевій святій війні».

Так, бачимо, що Шевченко стоїть і тут на цілком протилежному становищі до того, яке займали автори «Історії Русов» та «Історії Малої Росії», Квітка Основяненко чи Артемовський. Він п'ятує всяке «славлення», всяке пишання dokonаними в інтересі ворожої держави «подвигами», закидає тим «патріотам», що так роблять, наївну несвідомість і сміється з їх крику про те, що вони несуть «і душу і шкуру» за «отечество». Шевченко цілком слушно порівнює їх до дурних овець, які отарою сунуть під ніж, «шию підставляють», «самі не знаючи за що», та ще й відважуються зневажати Гонту!»

Поет обурений нахабством такого «дурного, як вівця», свого земляка і лає його «ледачим ледацом» та на його слова «Гайдамаки — не воїни...» відповідає з небувалим темпераментом і гостротою, тоном, яким він ще не промовляв до своїх земляків, зокрема до панів, бо власне тут Шевченко справді звертається до панів зі словами:

«Брешеш людоморе:
За святую провду, волю
Розбійник не встане.
Не розкує закований
У ваші кайдани
Народ темний; не заріже
Лукавого сина;
Не розібе живе серце
За свою Вкраїну!

⁴⁹ «Добрими» — на словах.

Ви — розбійники неситі,
 Голодні ворони:
 По якому правдивому,
 Святому закону
 І землею всім даною,
 І сердешним людом
 Торгуєте?

Стережіться ж,
 Бо лихо — Вам буде,
 Тяжке лихо!.. Дурить дітей
 І брата сліпого,
 Дурить себе, чужих людей,
 Та не дурить Бога!
 Бо в день радості над вами
 Розпадеться кара,
 І повіє новий огонь
 З Холодного Яра!»

Власне цей гострий тон, ця пристрастність і конкретність, це яскраво-протипанське оскарження й протиставлення «народу темного», закованого тим, від кого він домагається відповіді, «по якому правдивому і святому закону» вони торгують і «землею» і «сердешним людом» (не народом), вказують на слухність припущення, що цілий той вибух викликало відношення когось з «панів» (дідичів), до національної справи і до пов'язаних з боротьбою за національне визволення, питань, становище, що його безпосередньо перед написанням «Холодного Яру» зайняв, якийсь із знайомих поетові панів.

Найбільш імовірним є, що спровокував цей вибух Шевченка сам господар — «пан», поступовець, декабрист, московсько-малоросійський патріот і власник кріпацьких душ в одній особі.

Однак і цей «протипанський» виступ, як бачимо, викликали у Шевченка не самі соціальні причини й міркування, а тільки причини національні, тільки ставлення панів до справи національної боротьби, до боротьби гайдамаків у наслідок Шевченка, отже до національного відродження України.

Поет, не можучи знайти належного відгуку на свої палкі вірші в освіченої верстви, не знаходячи зрозуміння кінечности національного визволення й боротьби проти Московщини для рятування українського народу в інтелігентів та панів, у «Холодному Ярі» шукає рятунку в ідеї народнього повстання, ідеї «революції низів»!

Знову загораються очі поета вогнем надії на «день радості» — день успішного повстання, а разом з тим поглиблюється трагіч-

не почуття смотности, почуття «пустки», яка панує довкола, бо ж сам поет завдяки своїй освіті, не може жити одним життям з кріпацькою масою і розуміє усі темні сторони повстання мас без участі інтелігенції. Тому ідея «нової гайдамаччини», за яку, як за соломинку потапаючий, хапається поет, з певністю не могла йому заступити вимріяної і викоханої в серці ідеї національної революції.

Ідея нової гайдамаччини — є скорше для поета ідеєю, якою він пробує налякати панів та інтелігенцію, панів, яким він тут кинув у лице тяжкі обвинувачення, до яких заговорив такою мовою, якою ще не говорив до них, мовою обвинувача, справедливого і суворого судді, загрожуючи їм заслуженою реальною карою.

Та все те разом було таким важким і безнадійним для пророка національної революції, якого не розуміли цілком обмосковлені й zdeгенеровані інтелігенти, що любили говорити тільки про «современные огні», якими збиралися «просвещать» нещасну Україну, що цілком природним було, коли Шевченко, задихаючися в «пустці», яку особливо гостро відчуває він у цього декабриста, кинувся шукати розради в читанню Біблії. Його настрою найбільш відповідали псалми Давидові і наслідком цієї втечі до Святого Письма була поява кількох псалмів в українському перекладі.

Добір псалмів, що їх переспів дав Шевченко, стверджує цілковиту правильність сказаного нами попереду. Перший псалом, що його поет переклав, скріплював його духа, узасадиюючи його власне безкомпромісове становище і небажання «стати на путь злого», небажання знайти спільну мову з тими яничарами, що, «розпинали» нашу Україну й служили окупантам та ворожому «отечеству». Цей псалом підтримував його, звертаючи увагу на те, що його «серце й воля» *навчається й загартовується* наслідком такого принципового, безкомпромісового ставлення справи та зміцнював віру в те, що остаточна перемога належить «правді», а від «лукавих» слуг Московщини — «і слід пропадає», що їх чекає загибель, бо ті «добрі діла», ті правильні ідеї «оновляться», запанують на світі.

Псалом XII був наче б то криком наболілого поетового серця, яке звертається до Бога з запитом-благанням: *«доки буду мучить душу і серцем боліти! Доки буде ворог лютий на мене дивитись і сміятись?»* Ці слова, як не можна краще, відповідали переживанням поета, який бачить в ренегатах — «любезних земляках», національного «лютого ворога» (відомо, що всі ренегати, зокрема яничари були завжди найлютішими ворогами зрадженого), ворога, що ще й сміється з поета, як з «мрійника», котрий думає

«не реально», як з «юродивого», що «день і ніч плаче на розпуттях велелюдних», хоч «ніхто не бачить»! І благає поет, разом з автором псалма, Бога: «Спаси мене, спаси мою душу, да не скаже хитрий ворог: «я його подужав» . . . , бо «всі злії посміються», коли поет впаде подоланий.

Переспів псалма 43 дав нам Шевченко тому, що оригінал псалма (від якого мало дуже різниться переспів) відізвався голосною луною в розбитому серці поета, порушуючи саме найпекучішу для нього справу національного поневолення й палкого бажання скинути ярмо народу-гнобителя, справу, яка й була причиною трагічних його переживань серед обмосковленої та схудобілої освіченої верстви. У Шевченковому переспіві цього псалма, як і в оригіналі, говориться про поневолення цілої нації, про її занепад, а не як це твердять червоні українофіли, про неволю якоїсь одної кляси. Кожна людина, що вміє думати, зрозуміє сама, оскільки співзвучними Шевченкові, який так живо переживав минулі діла народу, який так болоче відчував усю кривду і ганьбу національного поневолення і який з таким палким обуренням і шляхетним гнівом реагував на «московську мудрість» обмосковлених своїх земляків («Гайдамаки не воїни, разбойнікі, вори») — були слова цього псалма.

Адже ж у ньому, на самім початку згадується про те, що «діди нам розказують про давні кроваві тії літа» коли Бог «розв'язав наші руки і покрив землею трупи ворожі», як після цього визволений нарід хвалив Бога і «в покої, в добрі» відпочив. А потім появились нові вороги, і ганьбою вкрив Бог свій нарід, який не зміг відборонитися від них. І скаржиться поет, що «вороги нові розкрадають, як овець, нас і жеруть нас . . . покинув нас Боже на сміх людям, на наругу сусідам». Коли ми тут замість «нас» спробуємо підставити «селяни», «кріпаки» чи щось подібне, а не українську націю — все речення втратить глузд, а до того в цілім «Кобзарі» ми не знайдемо речення, в якому слово «ми» означало б лише одну клясу. Тільки нація в цілому може бути кинута «в наругу сусідам» (які тоді, до речі, мали самі у себе кріпацтво) і ті сусіди, будучи державними націями, можуть, як пише поет далі, «сміючися кивать головами». І благає Бога далі Шевченко (власне цими словами і різниться переспів Шевченка від оригіналу, в якому тих слів немає) «Поборов Ти першу силу, побори ж і другу, ще лютійшу».

Ми знаємо, що в інших своїх творах Шевченко називав, порівнюючи, не раз Московщину (та її гніт) лютійшою за Польщу, і тут, тільки коли слово «сила» розуміти, як сила народу, силу держави, або просто — нарід, речення є логічне. Але спробуйте

замінити слово «сила» словом «пани» і речення тратить зміст, бо для «клясово» думуючої людини «пани» є одною і тою ж «силою» у всіх випадках, та й усі попередні твори, в яких Шевченко думає лише національними категоріями, виключають можливість такого (клясового) пояснення слова «сила».

Отже, і в цьому псалмі Шевченка привабили аналогічні його власним переживанням, які він лише зробив ще ближчими собі, ще більш ясними, вставивши згадане речення. Адже ж поет усім серцем прагнув, щоб Бог допоміг нам так, як Польщу під час повстання Хмельницького, повставши, перемогти і Московщину.

Ось текст цього псалма:

«Боже! Нашими ушима
Чули Твою славу.
І діди нам розказують
Про давні криваві
Тії літа, як рукою
Твердою своєю
Розв'язав Ти наші руки
І покрити землею
Труп ворожі, і силу
Твою восхвалили
Твої люди і в покої
В добрі одпочили,
Славя Господа. А нині
Покрити — еси знову
Срамотою свої люди, —
І вороги нові
Розкрадають, як овець, нас
І жеруть... Без плати
І без ціни оддав-еси
Ворогам проклятим;
Покинув нас на сміх людям,
В наругу сусідам,
Покинув нас, яко в притчу
Нерозумним людям.
І кивають, сміючися,
На нас головами;
І всякий день перед нами —
Стид наш перед нами.
Окрадені, замучені,
В путах уміраєм,

Не молилось чужим богам,
А тебе благаєм:
Поможи нам, ізбави нас
Вражої наруги!
Поборов Ти першу силу
Побори і другу,
Ще лютійшу. Встань же, Боже,
Вскую будеш спати,
Од сліз наших одвертатись,
Скорби забувати?
Смирилася душа наша,
Тяжко жить в оковах!
Встань же, Боже, — поможи нам
Встать на ката знову».

Псалом 52 рівнож говорить про те, що загал живе у гидкому «беззаконні», допускається злочинів і Бог поки-що приглядається, чи є ще люди, що шукають Бога. Та немає «добре творящого» «серед любезних земляків» поетових, «нема ні одного!» І грішать ті сучасники, забувши про вічну правду, про справедливість та . . . про Божу кару! І Шевченко, певно маючи на увазі той страх перед московською владою, яким відзначалися його освічені сучасники, а відсутність у них того страху перед тою карою, на яку заслужили, пише: «там бояться, де й страху не буде: так самі себе бояться лукавії люди!» А кінчить псалом словами, так потрібними самому Шевченкові: «Колись Бог нам верне волю, розібе кайдани».

Центральною ідеєю псалма 53, яка привернула до нього увагу поетову, було благання, щоб Бог тим «сильним, чужим», що «встали на душу» поетову «внушив (зробив їхніми, прищепив) уст поетових глаголи» (слова).

Псалом 81 говорить про рівність усіх людей та про кару, яка жде «земних владик» за їхнє злочинне урядування.

У дальших двох псалмах мова про кару Господню, яка чекає злих, що творять неправду, та те щастя, яке чекає нарід, що живе спільним життям, як одна родина, міцна взаємною любов'ю. Псалом 136 малює перед нами переживання подоланих у вавилонському полоні з почувань яких глумився пануючий нарід, а їх відповідь повна особливого значіння для українця-націоналіста: «І коли тебе забуду Іерусалиме, — забвен буду, покинутий рабом на чужині і язик мій оніміє, висохне лукавий, як забуду помянути тебе, наша слава!»

Нарешті псалом 149 — це візія перемоги народу, «праведних», які славитимуть Бога після перемоги, охороняючи ту здобуту

в борні перемогу, збройною рукою («і мечі їх добрі, острі, ободні»), а «царів неситих» гнобителів і «губителів» закованих, — «осудять праведним судом».

Зроблений нами короткий перегляд змісту переспіваних псалмів не лишає сумніву, що переспіви ці не були вислідом рішення перекласти кілька псалмів з огляду на їх мистецьку чи релігійну вартість, не були результатом захоплення псалмами взагалі, лише були наслідком пекучої потреби полегшити душу, розладувати гнітючий настрій, спричинений безпосереднім контактом з «любезними земляками», контактом, який не лишив найменшого сумніву в тому, що поет є самотнім пророком «Бога, невідомого нікому» в тій країні!

Ці переспіви заповнили поетові два наступні дні по написанню «Холодного Яру» і стверджують тяглість його настрою, стверджують поглиблення психічної кризи, що її переживав поет. Вони датовані 19 грудня.

Днем 20 грудня датований повний несамовитої розпуки вірш, що зветься «Маленькій Маряні», бо кінчиться цей коротенький твір, присвячений маленькій дівчинці, порадою, «не цвісти» і... «зовянути тихо, поки серце не розбите!»

Дня 21 грудня пише поет, подиктований одчаєм вірш «Минають дні, минають ночі», в якому молиться до Бога, щоб «не дав заснути на віки», не дав йому «гнилою колодою по світі валятися», а коли «доброї долі» не може дати, щоб дав «злої», щоб коли йому не дано «серцем жити і людей любити», то щоб міг він «проклинати і світ запалити!» В цьому вірші чується виразно *ноти одчаю*.

Так ми стверджуємо *ступневе* наростання почуття самотності і наближення кризи, що нею могли б завершитися трагічні переживання Шевченка, переживання, викликані «яничарством», «лукавством» і егоїзмом здеморалізованих, обмосковлених освічених українських верств.

Дня 22 грудня пише поет, величезного автобіографічного й історичного значіння твір, якому він дав назву «Три літа», а в якому зробив підсумки всьому пережитому за ті три роки.

Який це підсумок, бачимо, прочитавши вже перші рядки цього сповненого глибоких драматичних моментів твору. Поет вже на початку стверджує, що його «літа», пролітаючи «стрілою», «забирають все добре з собою, — обкрадають добрі думи, о холодний камінь розбивають серце наше і співають «амінь», — «амінь» всьому веселому... і кидають на розпутті сліпого каліку». Це й зрозуміле, бо ж поет поїхав на Україну з добрими намірами, з добрими почуваннями та безпосереднє пізнання об-

московлених і здеморалізованих освічених земляків, які виховались на егоїстичних, зажерливих московських льокаїв, пізнання, на яке треба було часу, спричинилося до того, що той час, непомітно, неначе б то «обкрадав» ті добрі наміри, задуми, пляни, які мав наш великий поет. Палкі почування патріота, українця-націоналіста, який по аналогії з Польщею в якій особисто бачив вибух народнього повстання, сподівався викликати своїми словами голосний відгомін, збудити голосну луку в серцях поневолених земляків, візією минулої слави викликати пекуче почуття сорому й ганьби та могутній протест — зустрічався всюди, на кожному кроці, за облудними словами і фарисейським патріотизмом усяких авторів «Історії Малої Росії» — «холодний камінь» — замість гарячого «українського серця!».

Ствердження цієї страшної правди, ствердження, що наслідком плянної чинности москвинів дійшло до того, що на Україні поет не найшов людей («там чорт-ма людей, німці прокляті, більш нічого!» — з листа до Я. Кухаренка), що опинився в «пустці», перекреслило всі пляни поета що-до відродження і визволення України, вбило всі надії і «проспівало «амінь», поставило «крапку» всьому «веселому», що жило ще в палкій душі поета. Поет, який почував себе чимсь подібним до Мойсея, який перед приїздом на Україну знав шлях, яким можна вивести свій нарід з «египетської неволи», зустрівши тільки «холодний камінь», об який розбилося серце і якого не міг він розтопити огненими кривавими слізьми, перестав бачити той шлях, який так ясно бачив їдучи на Україну. Поет — опинився в положенню «сліпого каліки» на «роздоріжжю», сліпого, бо не бачить властивого шляху і не знає, кудю далі йти!

З розпачем стверджує поет, що ці, здавалося б, «невеликі три літа» цілком «марно» (для справи визволення України) «пролетіли», а в поетовій «хаті» (в душі) «багато лиха нароби́ли». Ці «три літа» контакту з нашими «малоросійськими патріотами» та «українофілами» «опустошили убоге серце» поета, погасивши усе добре . . . , висушили чадом-димом тії добрі сльози, що лилися з Катрусею в московській дорозі, що молились з козаками в турецькій неволі».

Подумайте над тими Шевченковими словами! Чи ж це не страшна сповідь з довгої низки розчарувань і розбитих надій? А далі — «злії літа те всеє разом украли», бо протягом тих трьох років поет зневірився в людях, в освічених українцях! Шевченко в тому вірші каже: важко втратити найближчу рідню, поховати батька чи жінку, але це все не таке страшне, як полюбити щиро людину, одружитися з нею й переконатися рап-

том, що та кохана дружина є щось негідне, повія, що «за три шаги продається» і цинічно глузує з його любови, Таке, власне, трапилось поетові (звичайно не в безпосередньому значенню, це лише аналогія). «Таке», пише Шевченко, «зо мною спіткалось, серце людей полюбило і в людях кохалось, і вони його вітали, гралися, хвалили, а літа тихенько кралась» і вітер фактів вивітрював почування, що були наслідком наївної віри в правдивість тих чулих слів земляків. «І став», пише поет — «я прозрівати став потроху... доглядаюсь — кругом мене, де не гляну, не люди, змії». І завмерли в поетові ті почування й віра, що в ньому горіли, і відтоді, каже поет: «Я розбитеє серце отрутою гою, і не плачу, не співаю, а вию совою».

Це «виття», каже поет, — можуть лаяти, чи хвалити — йому байдуже, бо «однаково не вернеться... веселеє слово і я серцем до вас не вернуся» — стверджує з болем поет.

І Шевченко, ствердивши з розпачем, що всі його надії, надії українця-патріота, розбиті, що він, не знаючи, з ким має до діла, пробував, свого роду турецьким яничарам, оповідати про героїчну боротьбу їх батьків-християн проти турків, а ствердивши, що освічені верстви разом з освітою сприйняли таку кількість московської отрути, що її вистарчило б, щоб вбити не одно, а два українських серця, а верстви неосвічені є остільки темні й пригноблені, що дуже нескоро міг би надійти час, коли буде можна до них промовляти друкованим словом, — опинився в становищі безвихідному! Шевченко пише: «і не знаю, де дінуся, де я пригорнуся, і з ким буду розмовляти, кого розважати і перед ким мої думи буду сповідати?»

Поет не знає тепер по всіх страшних розчаруваннях, до кого ж мають «хилитися» його думки?

Та на це ним же поставлене питання пригноблений, але твердий в своїх переконаннях, поет відповідає сам: «Не хмітесь ні до кого, ляжте дома спати», це б то не міняйтесь, будьте такими ж як були, тільки лишайтесь в сонному стані на дні серця!

Це — «смертний присуд», оголошений самим поетом своєї творчості, яка є незрозуміла й чужа гермафродитам-сучасникам.

Та все це не можемо записувати на рахунок лише «панам», бо Шевченко навіть до «панів» підходить у всіх попередніх творах і в цьому, не як до панів, розглядає їх не, як власників кріпацьких душ, а в першу чергу, як «інтелігентів». І робить він правильно, бо кріпацтво було скасоване ще в кінці XIX віку, а Шевченко, коли б жив серед нас, пережив би таку ж драму і в XX віці, бо ренегати — лишилися ренегатами (доказ — що й

нині хочуть щоб «Історія Русов» була «політичним євангелієм українського народу»!).

Ті ренегати за Шевченка були вдоволені власним «благоденством» подібно як бувші посіпаки та яничари червоної московської імперії, ще й досі не можуть забути свого особистого «благоденствія» в 20-их роках, коли вони допомагали Москві «Україну править» і за це одержували недоїдки з «панського столу»!

І Шевченко, прозрівший Шевченко, що бачить тепер наскрізь своїх «любезних земляків», з невимовною іронією пише, немов звертаючися до нового року, що наближається:

«Добрідень же, новий годе. —
В торішній свитині!
Що ти несеш в Україну
В латаній торбині?
«Благоденствіє, указом
Новеньким повите...»
Иди ж здоров, та не забудь
Злидням поклонитись!»

Отже, і майбутнє йде в старому одязі, привдягнуте тим же самим і має в дійсности такий же «латаний» добробут! З «цього «латаного» добробуту, з цього «благоденствія» будуть тішитися лише нечисленні прислужники ворога — Московщини, а Україна далі буде жити в злиднях, прихованих, але страшних злиднях, які показав нам поет у своєму «Сні» та інших творах. Тому — саркастична увага: «не забудь же злидням поклонитись!»

Цей невимовно трагічний, жахливий і смертовбивчий для поета вірш датовано днем 22 грудня 1845 року.

Чи ж слід дивуватися, що, перебуваючи в такому жахливому психічному стані Шевченко, не можучи собі знайти місця, у переддень Різдва, в день, коли всі радіють, Шевченко самотний, позбавлений надій на краще, задихаючися «на нашій — не своїй землі» — пише свого «Заповіта»?

Як бачимо, в поезії «Три літа» поет ствердив сам, що він поховав усе, що було у нього ясного, все, що давало надію, чим він жив.

Наступила саме на власну думку самого Шевченка майже духова смерть, і тому зрозуміло цілком, чому два дні пізнійше він пише свого «Заповіта», якого поява саме тоді, без усіх пояснень, без врахування його переживань, зафіксованих у творах, була незрозуміла.

Ніщо не робить такого спустошення в людській душі, ніщо не може зламати її так швидко, як висновок, що кілька літ вашої праці, ваша велика віра, ваша палка надія гарячим словом запалити серця земляків, оживити їх, «штовхнути» до боротьби — викликала лише *нещире*, поверховне захоплення, викликала лише «моду». Кровю вашого серця лише користалися, як прикрасою для розваги. Й майже ніхто, крім вас, не горів тим, чим ви горіли. Щось подібного переживає борець-революціонер, коли його ловлять і віддають у руки влади саме ті, для кого він ставив своє життя на карту.

Що саме це трапилося Шевченкові, бачимо з таких слів вірша «До Костомарова», писаних в 1847 році, вже після арешту: «І до решітки привик я трохи, і мені не жаль... *Давно похованих, забутих — цих тяжких кривавих сльоз — а їх чимало розлилось на марне поле. Хоч би рута, а то нічого не зійшло*».

Не може бути сумніву, що поет, який на чужині з захопленням читав про героїчне минуле свого лютого краю, поет, що на підставі дум і сподівань, — був певний, що провідна верства України, нащадки колишніх лицарів, усе ж на дні душі переходять мрію про незалежність свого рідного краю і під впливом поетового слова почнуть на ново незакінченну предками боротьбу (нехай навіть і не в збройній формі) — *зазнав страшного удару*. По приїзді на Батьківщину Шевченко на кожному кроці бачив егоїзм, шкірництво, безідейність саме тих, які мали б вести нарід. Приглядаючися зблизька поет помітив, що ця зденаціоналізована, егоїстична, обмежена і захланна верства любить ще до того *прийняти позу і час від часу похизуватися якоюсь дзвінкою фразою*, за якою здебільшого хоче заховати якесь, зроблене попереду, паскудство. Власне наслідком того появляються і зростають у Т. Шевченка антипанські настрої, які є тою «отрутою», як сам він їх назвав, що нею пробує поет лікувати «серце хоре».

Так усе, що вимріяв поет давніше на чужині, живучи серед ворогів — за цих «три літа» завалилось. І ось тепер, ховаючи в домовину «своє серце», *ховаючи колишнього Шевченка*, поет залишає все ж для майбутніх українських поколінь свого «Заповіта», який, як бачимо, не міг бути ні раніше, ні пізніше написаний. Лише після вірша «Три літа» є його місце і там він є *щирим* словом палкого поетового серця, *словом*, в якому немає жодної пози.

На цьому місці слід ще раз підкреслити, що *дати* написання окремих віршів з того часу дають змогу встановити без *найменшого сумніву* час наближення духової кризи й час самої кри-

зи, а зміст тих творів дає додатковий, *вичерпуючий* матеріал для означення її *характеру та генези*.

Трагедія, пережита поетом, була не мимолетна і була не наслідком якогось одного випадку чи спостереження, тільки наслідком всебічної й дбайливої, уважної, опертої на численних фактах, *аналізи фактичного стану української свідомості й властивостей провідних верств і страшної синтези наслідків тих спостережень*. Незаперечним і переконуючим доказом того є той факт, що Шевченко рік перед написанням «Заповіту», в подиктованому трагічними переживаннями українця і патріота вірші «Пустка», *вже ставив у цілій ширині питання: «чи не доведеться «серце запечатать»?* І з невимовною тривогою писав: «Боюся ще *погорілу* хату руйнувати, боюся ще... *серце поховати*» та благав приятеля «хоч одурити», щоб дати йому силу уникнути смерті «серця». Сам поет ужив слова «поховати», сам поет трактував «запечатання серця», як *духову смерть*, і тому цілком природним було написання «Заповіту».

Але наші українофіли наслідком свого обмосковлення почували себе непогано в обмосковленому середовищі. Їх не разив провінціяльний патріотизм земляків, бо й самі вони мали такий же, а тому вони цілком не розуміли переживань поета. Про переживання Шевченка, зафіксовані в його творах, вони знали, але не розуміли їх, так, як якути в поемі «Одно слово» Лесі Українки жодним способом не могли збагнути, *чого бракує* вмираючому «чужому»?

Тому «шевченкознавці» добирали найнеймовірніші пояснення, здогадуючися і якихось (приступних їм) любовних переживань «кріпака», хоч, як ми бачили на таке не було в усіх тих творах навіть натяку, але не здатні були зрозуміти того, що так просто і ясно *висловив сам поет* у тих своїх творах. Тим «шевченкознавцям» бракувало атрофованого у них, завдяки пляновим систематичним заходам москвинів, «національного зміслу», як бракувало якутам «слова» (і тямки!), що могло зясувати їм «хворобу» того «чужого». Вони читали ті його слова, але не розуміли їх, бо коли б розуміли — не шукали б «за любовними пригодами» або чимсь іншим і брали б ті слова поважно, а не як «поетичну фразу».

Сказане було причиною, чому українофіли наші намагалися хворобою зясувати *загадкове для них* написання в 1845 році «Заповіту». Єдиним зрозумілим для них поясненням була б «важка недуга» і... вони ту *недугу вигадали!* Чужбинський, не маючи докладних дат під руками, спираючися на значно пізніших

своїх «пригадках», заявив, що саме тоді Шевченко був тяжко хворим.

Найсумлінніший із дотеперішніх біографів Шевченка — О. Кониський у своїй праці «Тарас Шевченко-Грушівський (Хроніка його життя)» Львів, 1901 рік, на стор. 173, зіставляючи відомости про те, що діялося з Шевченком у грудні 1845 року та враховуючи відомість про переїзд зимою санями, до Переяслава день перед написанням «Заповіту», *мусить прийти до висновку, що «Мабуть Чужбинський перемішав час недуги Тараса».* Жодних доказів про будь-яку недугу Шевченка в кінці грудня 1845 року — немає, є тільки відомости про пізнійшу недугу (тиф), на яку захворів Шевченко вже по написанню «Заповіту». Але Кониський, ствердивши, як безсумнівний факт, що в момент перед написанням «Заповіту» і підчас писання — поет не був важко хворим, не вмючи пояснити написання «Заповіту» (і не додумуючися, що бувають «хвороби духа» не менше страшні й небезпечні за хвороби тілесні) пише, *що може всеж якась фізична хвороба й була, бо, мовляв, «щож інше, як не тяжка недуга, змогло б викликати вірші такого змісту, як «Заповіт».*

І хоча написання «Заповіту» попередив ряд тих повних трагізму віршів — він навіть і в думці не мав шукати причин там.

Так ставить справу Кониський. Інакше її трактує П. Зайцев. Не зважаючи на брак *будь-яких доказів* про таку фізичну хворобу поета, яка могла б у нього викликати думки про смерть і написання «Заповіту», П. Зайцев написав таке: «на ложі тяжкої хвороби, думаючи про можливу смерть, тримаючи нетвердою рукою олівець, писав він свій «Заповіт».

П. Зайцев, як ми вже мали нагоду переконатися, не відзначається сумлінністю О. Кониського, але за те, відзначається... «фантазією» та браком почуття відповідальности і тому пускає в обіг власну вигадку про те, що «Заповіт» писаний *в ліжку!* Що слова П. Зайцева про «нетверду руку» також є тільки буйною фантазією можемо легко переконатися, розглянувши автографи поеми «Іван Підкова», вірша «Маленькій Маряні», чи автографи його листів. Всі вони написані однаковим письмом і жодної спеціальної «нетвердості» ствердити в характері письма яким писано «Заповіт» — неможливо.

Що справа з тою хворобою була *непевною* і що сам П. Зайцев не вірить поважно в те, *що тоді вона мала місце*, доводить таке речення: «Безперечно, *генезою* цього твору *було передчуття* ще тяжчої хвороби, а може її початки» (П. Зайцев «Життя Т. Шевченка, стор. 144).

Отже, коли б п. Зайцев бодай сам вірив у поважність і уза-садненість своїх слів про те, що «Заповіт» писав поет «на ложі тяжкої хвороби, думаючи про можливу смерть»... (стор. 145), то не потребував би кидатися «в містику» і сам же пояснювати написання того ж «Заповіту»... «передчуттям»!

Або — «був хворий» і то аж так, що смерть в очі заглядала («думки про смерть») або — не був поважно хворий. Коли б п. Зайцев був певний, що «був», не потребував би вже інших вигадок! Але він не має жодних доказів того, що Шевченко був хворий, а не маючи почуття відповідальності, фантазує! Припущення ж про «початки хвороби» — ще більше безпідставні, бо знаємо з певністю, що пізніше дійсно захворів поет на тиф, але... але всі роди тифу виявляються так, що початковий період «нездужання» є такий, що людина може ходити і працювати і жодна думка про «смерть» їй не прийде в голову (винятки — така пошесть, яку перебула українська армія в 1919 році), а потім людину звалює з ніг раптова гарячка, получена з втра-тою свідомости та тоді вже людина не встані навіть одного речення написати! Видужав поет з тифу в другій половині лютого, отже в грудні не міг вже видужувати, або перейти кризу, що буває при тифах.

Зрештою, сам п. Зайцев признається, що «данні про цей важ-ливий і критичний період життя поетового дуже скупі і ми не знаємо, як саме і де перебував він цю тяжку хворобу» (стор. 144).

А коли відомости «дуже скупі», то чи не ліпше обійтися без фантазії і не вигадувати «фактів», яких не знаємо?

На це наші українофіли можуть відповісти: «правильно, але коли нам невидіне ствердження правди, коли ми не хочемо, щоб Шевченка бачили таким, яким він був, щоб розуміли його так, як він сам хотів щоб його розуміли, коли ми потребуємо, щоб він не надто ріжнився від своїх сучасників-українофілів, щоб його легко можна було втокмачити в те українофільське багно!»

Це — єдиний «аргумент» не позбавлений глузду, що його можна висунути, проти нашого висвітлення генези «Заповіту»!

До того ж наші драгоманівці «пояснюючи» «Три літа», дуже спритно використали нагоду, щоб розгрішити москвинів від уся-кої відповідальности за те, що діялося на Україні і подібно го-голівському городничому пробували переконати наївних своїх чи-тачів, що москвини не винні, тільки, мовляв, «унтер офіцерская вдова сама себя висекла».

Ось, що читаємо у Зайцева: «Страшні були його прозріння... (Шевченко) побачив ясно, що Україну катують її власні сини».

Очевидно, винні й «яничари», але й винні ще більше ті, хто виховував тих яничарів і хто уживав їх для досягнення поставлених собі цілей!

Шевченко ні на хвилину не забував головного ворога, не забував того, що «Україну» (в тому й душі її інтелігенції) «сплюндрували катової віри німота з москалями, бодай вони показалися». Отже, Шевченко ніколи не думав (як це твердить Зайцев), що Україну катують її власні сини, а не окупанти. Всякий окупант користується послугами зрадників і підлабузників місцевого походження та, проте, поневолені народи повстають проти окупантів, а не лише проти їхніх льокаїв! Ірляндія, Індія, Італія, Польща, Фінляндія та інші боролися проти чужинців і їх уважали головним ворогом, а не своїх угодців.

Власне, ствердивши спустошення вчинене окупантами, ствердивши марність усіх спроб дістатися до живого серця провідних верств народу, ствердивши, що бракує істотних, необхідних передумов для творчого «життя» поета-українця з українським серцем і що його мрії й думи мусять ще «спати» на дні серця, а само серце доведеться «поховати» — пише Шевченко свого «Заповіта».

Він хоче, щоб хоча згодом, після його фізичної смерті, коли зійдуть посіяні поетом зерна української правди, коли зійде той засів, про який він писав у «Чигирині», таки загреміла Україна вогнем всенароднього повстання проти окупантів-гнобителів.

І не бажання, щоб його поховали на Україні було центром «Заповіту», тільки, власна, заклик до отої національної революції!

Поет хоче не лише тілом, але й духом бути на Україні, хоче вітати над рідною землею, аж до тої хвилини, коли нащадки здійснять «останню волю» поета, аж поки Дніпро (для того тільки й хотів він, щоб його поховали над Дніпром) не «понесе з України у синее море кров ворожу». Ця «кров» буде доказом перемоги українців над чужинцями (тому мова лише про «кров ворожу»).

Лише одержавши такий доказ, лише після звільнення України — прагне поет покинути Україну, уважаючи свою місію скінченою, і «полинати» аж «до самого Бога», щоб молитися за щасливе майбутнє тої, вже вільної, Української держави. До того часу — поет відмовляється навіть від щастя бути в єднанні з Богом! Він жертвує для України не лише життя, а й душу!

Мрія про національну революцію, мрія, яку він хотів палко зробити реальною дійсністю, наслідком втрати освічених верств українського народу, була за життя поетового нездійснима, і то-

му він доручає її здійснення нащадкам, майбутнім поколінням, як свою «останню волю».

Щоб не було неясности, щоб усі зрозуміли, чого жадає від них поет, Шевченко в «Заповіті» ще раз повторює: «Поховайте та вставайте» «кайдани порвіте і вражою злою кровю волю окропіте»!

Ми знаємо, що в усіх творах, написаних до написання «Заповіту», коли говорив Шевченко про «кайдани», то завжди була мова про ті «кайдани», в які чужинці закували український нарід, Україну. Вороги, про яких писав Шевченко, були завжди досі ворогами національними, і не знайдемо написаного *перед* «Заповітом» твору, в якому поет звав би «ворогами» заможні шари українського народу.

Вороги в творах Шевченка завжди були чужинцями, були народом, ворожим українському народові і волю можна було здобути лише у важкій боротьбі з тими чужинцями. Щойно тоді, визволивши з неволі всі українські землі і обєднавши їх у одній державі, в якій *має панувати та рівність, братерство, любов і єдність*, до якої закликає Шевченко в своєму «Посланії», а цілий нарід почуватиме себе одною великою родиною, сімєю великою, вільною і новою (бо будуть в ній панувати цілком нові взаємовідносини) просить поет не забувати згадати й його, який жив і боровся для здійснення того всього «не злим, тихим словом».

Цим «Заповітом» замикаються не лише «політичні поеми», але й та частина «Кобзаря», яка уявляє зі себе певну замкнену цілість і є вільна від «отрути», якою мав «гоїти» поет своє розбите серце і від творів, що були викликані ув'язненням, засланням і особистими переживаннями поета.

VIII. ШЕВЧЕНКО І КИРИЛО-МЕТОДІЄВСЬКЕ БРАЦТВО

Питання про те, чи належав Шевченко до Кирило-Методієвського Брацтва, має величезне політичне значіння, і саме тому ми досі не маємо *правильної, усталеної і загальноприйнятої* відповіді на нього.

В чому політична вага питання, ми зрозуміємо, порівнявши усталені вже нами погляди Шевченка в періоді, який замикається написанням «Заповіту», з ідеологією К.-М. Брацтва, яке повстало в році, що почався кілька день по написанні «Заповіту».

Зрозуміти ту різницю і коротко, але виразно, з'ясувати ідеологію Брацтва ми зможемо, лише висвітливши попередню конче́ні тямки й усталивши терміни.

Справа в тому, що наші українофіли, щоб собі улегшити баламучення українських мас, позбавили окресленого змісту такі терміни, як «самостійність», «державність», «суверенність» і «незалежність» шляхом свідомо-неправильного вживання їх у невластивому значінню, і тому ми, на початку, мусимо підкреслити, що ці терміни ми вживаємо лише в тому випадкові, коли ними означуємо справжню суверенність, таку, як та, яку мають напр. Спол. Держ. Півн. Америки, Московська імперія («СССР»), Англія чи Швеція, а не звано «суверенними», «незалежними», «самостійними» «державами» ні Баварії, ні «УССР», ні Тексасу. Ті всі «держави» є автономними одиницями, суверенність яких остільки обмежена, що зближається вона до «суверенности» (в знаках наведення!) магістратів більших міст! Різниця між автономією і справжньою суверенністю остільки всім ясна, що нікому не прийшло би до голови укладати якісь умови з, напр. . . . Пенсильванією, а не зі Спол. Держ. Півн. Америки! Коли б різниці між тими означеннями не було, то було б зайвим мати в мові два окремих слова: «самостійність» і «автономія».

Наші «українофіли» (автономісти й москвофіли!), вживаючи ті терміни раз в одному, раз в другому значінню, уможливають собі писання хоч би таких «наукових» дефініцій: «Кожен нарід, як домагалися братчики, мав би жити на підставах народоправства, складаючи окрему республіку і порядкуючи своїми справами самостійно і незалежно від інших» (Єфремов: «Історія укр. письменства» т. II, стор. 10) або «не в силі було московське правительство зламати ідеї братчиків. Їх державна думка віджила в „Вільній Спілці” Драгоманова» (Возняк «Українська державність»). Баламутність і неокресленість наведених речень стане ясною, коли ми нагадаємо собі ідеологію К-М. Брацтва.

«Кирило-Методієвське Брацтво» було засноване в осені 1845 року під очевидним впливом ідей польського месіянзму і . . . московського «славянофільства». Однак, між польським месіянзмом і ідеями, ширеними Кирило-Методієвцями, була істотна різниця. Поляки пропагуючи утворення всеславянської федерації, стояли на тому становищі, що тільки полякам, як народові, що був «обраний Богом і очищений в тяжких і історичних стражданнях», належить перше і керуюче місце в цій федерації, і ні одному полякові й на думку не могло прийти, щоб у тій федерації урядовою мовою була не польська, а якась

інша мова і щоб Польщу, для догоди іншим народам було поділено на частки та щоб у Варшаві, виділеній зі складу Польщі, сиділа влада, яка б урядувала... московською мовою! Таку концепцію кожний поляк з обуренням відкинув би, бо їх месіанізм був справді польським месіанізмом!

Але обмосковлені ґрунтовно «братчики» спромоглись лише на зовнішнє наслідування, відкинувши саму істоту всякого немосковського національного месіанізму, бо він був чужий їхньому провінціальному патріотизмові! Вони, наслідуючи твір Міцкевича, вправді в «Книгах Битія»⁵⁰ писали: «І Україна буде неподлеглою Річчю Посполитою в Союзі Славянським. Тоді скажуть всі язики, показуючи рукою на те місце, де на карті була намальована Україна: От камінь, его же небрегоша зіждуції, той бисть во главу угла».

Крім «Книг Буття» лишився ще один документ, що зясовує ідеологію «Кирило-Методієвського» братства, це — «Устав славянскаво общества», писаний по московськи. В ньому, як головну мету в пункті першому ставиться «духове й політичне зеднання словян», а в пункті другому читаємо: «При зеднанні кожне словянське плем'я повинно мати свою самостійність, а такими племенами вважаємо южно-русов, северно-русов с белорусами, поляков, чехов с словенцями, лужичан, ілліро-сербов с хорутанамі і болгар».

У цих пунктах не уточнено, ані підстав того «політичного та духового зеднання», ані того в яких межах має виявлюватися та «своя самостійність». Третій пункт лише говорить про демократичний лад і громадську рівність усіх громадян цього «політичного зеднання».

Не багато до того може додати і пункт шостий, в якому дуже загальною сказано про «спільний словянський собор із представників усіх племен», бо не лише не подано нічого про компетенції цього органу, але й не подано, чи його мають творити представники кожної нації, яких число не залежить від численности даної нації (що забезпечувало б формально-правну рівність тих націй), чи число тих представників мало б відповідати чисельності кожної даної нації. Це останнє — імовірніше.

Неповність того тексту «Уставу», що був опублікований недавно, вражає нас і тому тим більше значення набирають ті

⁵⁰ «Книгами Битія» названо їх тепер, а самі «братчики» звали їх «Законом Божим».

доповнення, які знаходимо в «Автобіографії» писаній М. Костомаровим, що був безсумніву ідеологом «Общества».

Ось, що пише в цій «Автобіографії» М. Костомаров про політичне «вірую» того «Общества»: «Ми почали уявляти собі всі словянські народи зєднаними між собою в федерації, подібно до давніх грецьких республік або Зєднаних Держав у Півн. Америці з тим, щоб усі находилися в тіснім звязку з собою, але щоб кожна зберігала свято свою окрему автономію. Федерація тільки по одних народностях не видавалася нам зовсім придатною з багатьох причин, а з окрема з огляду на чисельну нерівність мас, що належали до народностей. Яке союзництво могло існувати в дійсності на підставі взаємної рівности між незначними щодо скількості Лужичанами й великою масою російського народу з незмірними просторами його батьківщини? Ми прийшли до думки, що з збереженням права народностей потрібний конче інший поділ будучої славянської держави для федеративного ладу, таким робом повстала думка про адміністративний поділ земель, заселених словянським племенем, незалежно від того, до якої з народностей належить це племя в тій або іншій полосі заселеного ним простору. Ми не могли вияснити собі подрібно картини, в якій мала зявитися наша уявлена федеративна держава; утворити цю картину ми полишили будучій історії. В усіх частинах федерації пропонувалися однакові основні закони та права, рівність ваги, мір і монети й скасування кріпацького права й невільництва, в якій не було б форми, єдина центральна влада, що завідувала б зовнішніми справами союзу, військом і фльотою, за те повна автономія кожної частини у відношенні до внутрішніх уладжень, внутрішньої управи, судівництва й народньої освіти».

В іншій автобіографії зазначив Костомаров повну волю в релігії й рівноправність усіх віроісповідань. Але і тут ця «рівноправність» була досить неясною, бо далі стоїть: «мається на увазі прихилити славян-католиків прийняти словянську мову служби Божої». Усяка релігійна пропаганда заборонялася. Задумано обовязкову шкільну науку, а також «скасування кріпацького права, шляхетських і всяких привилеїв, скасування смертної кари й тілесних кар із виключенням квантанних законів і часу війни». Для спільного порозуміння пропоновано московську мову, як рівнож за словами Костомарова «задумано на будуче, щоб словянські народи прилучилися до Росії й утворили з нею федерацію».

Що торкається державного ладу задуманої федерації, Росія мала розпастися на частини або «держави»: північну, північно-

східню, полуднево-східню, дві надволзькі — горішню й долішню, дві українські, одну середню, дві полудневі, дві сибірські, одну кавказьку; Білорусь творила окрему державу», далі йшли Польща, Чехія з Моравією, Сербія, Болгарія. Західня польська частина Галичини прилучалася до Польщі, а східня, українська до західньої української держави. Цього поділу не вважали братчики незмінним і його можна було перебудувати згідно з економічними або іншими вимогами. *Київ не мав належати до жодної держави й призначувався на центральне місто, де мав збиратися спільний сойм.*

Спільний сойм складався з двох палат: у склад одної входили вибрані сенатори й міністри, а в склад другої послы. Він мав збиратися що-чотири роки й частійше в разі потреби. В кожній державі був би крім того, свій окремий сойм, що збирався що-річно, та свій президент. Верховну, або центральну владу справував би президент, вибраний на чотири роки та два міністри: закордонних та внутрішніх справ. Для спільної оборони федерації від зовнішніх ворогів призначувалися правильні війська, але не у великім числі, бо кожна держава мала свою міліцію, та всі мали вчитися військового діла на випадок загального ополчення».

На підставі «Автобіографії» Костомарова і інших джерел подає Д. Дорошенко в своїй праці «М. Костомаров» на стор. 26-27 таке:

«Статут К-М. Б-ва був такий: 1. Духовне і політичне об'єднання слов'ян єсть справжнє їхнє призначення, до якого вони мають прямувати. Слов'янські народи в будучині повинні прилучитися до Росії і скласти з нею одну федерацію. 2. При прилученні кожне слов'янське плем'я має зберегти свою самостійність і такими племенами вважаються: південноруси (українці), північноруси (москвини) з білорусами, чехи з словінцями, лужичани, іллиро-серби з хорутанами і болгари. Росія має бути поділена на штати: північний, північно-східній і південно-східній, два південноруських (українських), два волзьських — нижній і верхній, два південних, два сибірських, один кавказький, один білоруський, далі штати: Польща, Чехія з Моравою, Сербія, Болгарія, західня Галичина приєднувалась до Польщі, східня — до західнього українського штату. В пункті ж 6: Збирається загальний слов'янський собор з представників усіх слов'ян. Київ не повинен належати ні до якого штату і має бути місцем зборів загального сойму. В соймі — дві камери: в одній — вибрані сенатори й міністри, в другій — депутати. Загальний сойм збирається кожних чотири роки, а як треба то й частійше;

в кожному штаті є свій сойм, який збирається що-року, свій президент і сенат».

«Автобіографія» з якої це взято, звичайно, писана в мові московській.

З наведеного ясно, що на те місце, на яке польський місянізм ставив свій власний, польський нарід — «кирило-методівці» висували нарід... московський. Московську імперію вони мали намір поширити, включивши до неї ще не належні словянські землі, а шляхом зміни мови богослужбової західних словян мали сприяти асиміляції тих народів. Назва «словянська федерація» (так як напр. ССРСР) лише приховувала істоту тої акції, бо ж не було жодного натяку на те, що можуть не належати до тої федерації «словян» вже загарбані москалями навіть не словянські землі! Навпаки, ясно говорилося, що в межах всієї «словянської» федерації мали лишитися землі фінські, литовські, татарські, кавказькі, калмуцькі і ряд інших не словянських народів, що всі разом на багато перевищують простором землі словянські. Таким чином в принципі це був «місянізм», але не український, а такий, який був користний москалям, який пропагував поширення й збільшення створеної москалями держави і не обіцяв ані одній несловянській землі добровільного звільнення! Ця величезна держава, адміністрована московською мовою із екстериторіяльного Києва, з супремацією московської ж культури, мала бути республікою, поділеною на територіяльні автономні одиниці, з узглядненням національного принципу лише в тому пункті, де конечним було вирвати з-під впливів польських незначну частину української землі.

Збереглися рівнож записки польського письменника і громадсько-політичного діяча — Ю. Беліни-Кенджицького, який, волею долі в тих часах жив у Києві на протилежному боці, через дорогу від дому в якому жив Т. Шевченко. Він між іншим описав у них, як він познайомився з нашим поетом і як той після кількох зустрічей, привів до нього Костомарова.

Костомаров почав обережно викладати свої погляди перед Юліяном Беліною-Кенджицьким (польський поет, учасник повстання 1863 р., тоді студіював у Київськ. університеті) про потребу створення словянської федерації. Був з ним і Шевченко і зауважив: «Збирай до купи словянські голови! Комусь прийдеться позбирати їх і порахувати. — Коли висиплеш фіру капустяних голівок, то кожна в різні сторони котиться, хтось їх мусить позбирати.

— Під одним православним царем і в одній православній вірі всі повинні поєднатися — загомонів Костомаров.

— Ось тобі, бабо, весілля! — відповів йому Шевченко. Ти, Миколо, хочеш усіх словян до попової хати завернути». Той заміт збентежив Костомарова. У нього певно було таке враження, що в присутності поляка не годилось висувати царя, як голову і провідника Словянщини.

По хвилі мовчанки розмову про братство Шевченко закінчив словами: — «Тяжка, то буде справа з тією федерацією!»⁵¹

Кінчає автор Записок словами: «Костомаров не припав мені до вподоби. Ще нічого не зробив, а вже хоче всіх навернути до православної віри і білого царя. Для тієї його федерації ніхто либонь не відцурається від своєї народности і своєї віри».

Далі пише автор «Записок», що поляки всі поставилися негативно до думок Костомарова і додає: «Шевченко теж здавалося не прикладав великої ваги до намірів Костомарова».

Наведений уривок «Записок» Ю. Кенджицького рівнож підтверджує, що програм того «Словянсько-Общества» був москвофільський остільки, що ні один словянський нарід, який хотів зберегти справді свою незалежність не міг би на нього погодитися і що Шевченко аж ніяк не був прихильником його.

Те, що серед нас знаходяться й нині москвофіли, які не лише намагаються Шевченка за всяку ціну представити москвофілом, але й наважуються, приховавши частину правди, запевняти, що ідеї «братчиків» й нині актуальні — можна пояснити довгою неволею московською, але виправдати неможливо! Тут, на еміграції вони пишуть дослівно, що «Книги Битія» «зберегли свій характер Євангелії і української національної правди» (М. Костомаров, «Книги Битія», Український Музей—архів при Укр. Вільн. Академії Наук», Авґсбург 1947 р. стор. 60).⁵²

Коментарі до того зайві і зрозумілим є чому наші москвофіли намагаються конче накинути Шевченкові ці чужі йому погляди. Адже ж ще той же Костомаров вказав шлях до фальшовання поглядів Шевченка пишучи зараз же по смерті поета в «Основі» таке: «доля звязала малоруський народ з великоруским нерозривними узами. Ні великоруси без малорусов, ні ос-

⁵¹ Див. «Примітка ч. 11» в кінці книжки.

⁵² Порівн. зі словами О. Оглобліна, який запевняв, про москвофільська «Історія Русов» (див. «Примітку» ч. 3), як «Деклярація прав української нації залишилася вічною книгою України» («Історія Русов» вид. 1955 року, стор. XXV).

танні без перших не можуть здійснити свого розвитку» і тому наче б то, що Шевченко мав це «відчувати», то пише Костомаров «його почуття ніколи, навіть у найважчі хвилини життя не були осквернені вузькою, грубою ненавистю до велікоруської народности» («Основа» IV, 1863 р. стор. 53).⁵³

Ми знаємо, як далекі від правди підсунуті москвофілами твердження Костомарова, який, користаючися з того, що твори Шевченка дбайливо цензуровала московська влада «доповнював» пропущене увагами і так осягав, те, чого вона зробити не могла — змінював погляди Шевченка.

Але вертаймося до з'ясування поглядів і діяльності «Славянсько-Общества».

Це «Славянское Общество» склало відозви до «Велікоросіян і поляков» в... московській же мові (отже і поляки мали в цій мові її читати!) та до українців (ця — в мовах московській і українській).

«Главние правила Общества» (по теперішньому — статут) зложені були рівнож мовою московською і ніде це «Общество» не звалося «Кирило-Методієвським Брацтвом», хоча у пункті першому говорилося, що «Общество іменуєт своїмі покровителямі святих просветітелей Кіріла і Мефодія».

З поданого є цілком очевидним, що, коли б ми прийняли, що Шевченко був членом того «Славянсько-Общества», а тим більше, коли б повірили, що, як запевняє, догоджуючи видавцям Л. Білецький, Шевченко був його духовим провідником («ідеологічно» твердить Л. Білецький, «це Брацтво очолював Шевченко»), то ми мусіли б тоді *перекреслити* все написане Шевченком у «Кобзарі» з «Заповітом» включно, мусіли б прийняти за правильне неймовірне припущення, що Шевченко зрікся *самостійницьких* поглядів, перестав ставитися вороже до Московщини і став таким же, як члени «Славянсько-Общества»!

Наші змосковщені дослідники прекрасно розуміють усю неможливість погодження справжніх поглядів Шевченка з поглядами т. зв. «братчиків», але вони розуміють рівнож, що погляди Шевченка не відповідають цілком їхнім москвофільським плянам, яким натомісць відповідає саме ідеологія «Сла-

⁵³ Порівняймо ці, приписані Шевченкові погляди, з твердженням «Історії Русов», немов «Мазепа уважав за смертний гріх» пролити московську кров і тому, мовляв, «ніхто не докаже», щоб його війська «були причетні бодай до одного вбивства вчиненого над росіянами».

вянсько-Общества)! Розуміючи це, вони, з одного боку, шляхом коментування затерли і підмінили послідовні, антимосковські погляди Шевченка поглядами, близькими до українофільських,⁵⁴ а з другого, щоб усе ліпше «трималося купи» і щоб можна були приписати Шевченкові ті погляди, яких він ніколи не мав, вони без найменших підстав оголосили нашого великого поета не лише членом, але ще й «ідеологом» того... московського «Славянсько-Общества», яке вони звать «Кирило-Методієвським Брацтвом». Кажемо «оголосили», бо досі ніхто не подав жодних доказів приналежності Шевченка до того «К-М Брацтва», а просто, без доказів, ширено й шириться погляд, що він був його членом. Сприяло цій «операції» те, що Шевченка арештовано було, як члена того «Общества», а також те, що до недавня (до революції) слідчі матеріали в цій справі не були відомі.

Зрештою й тепер широкий загаль знає дуже мало про це «Славянское Общество», а його програм мало йому відомий. Згадуваний же Л. Білецький пише: «кирилометодієвські братчики проводять ідею повної самостійної України в конфедерації всіх словян». На це своє, навмисне неясне, твердження (що таке «повна самостійна Україна»? Звідки узяв Л. Білецький, що то мала б бути «конфедерація», коли мова всюди про «федерацію»? Р. З.), Л. Білецький не подає жоднісіньких доказів. За те він же в слідуєчому реченні твердить: «Духова самостійність нації для них була вищою від державної суверенності кожного народу». З того випливає, що власне тої державної суверенності вони й не хотіли! А як же тоді з «повною самостійною Україною»? Де хоча б натяк на домагання тої «повної» самостійності? Чи «духову самостійність» можна назвати «повною»?

Ми думаємо, що по виясненню всіх обставин, які роблять зі справи приналежності Шевченка до «Кирило-Методієвського Брацтва» справу не просто «академічну», тільки справу ве-

⁵⁴ Так, напр. вже згадуваний Л. Білецький постійно підкреслює, що наче б то Шевченкові твори «були звернені проти режиму московського царату» («Кобзар», т. I, стор. 45), що він був ворогом лише режиму і уважав, що «зміна режиму», зміна всієї деспотичної структури в московській державі... понесе зміну у відносинах московської держави до України» (там же, стор. 67). Так стає в їх інтерпретації Шевченко з націоналіста, що мріє про «національну революцію» і для її викликання пише свої вогнені твори, таким же «борцем» за поступову зміну лише режиму в московській державі та за... її поширення, якими були члени того «Славянсько-общества».

личесної політичної ваги, кожному ясна важливість об'єктивного висвітлення всієї справи, до якого і переходимо.

Дня 3 березня 1847 року студент київського університету Алексей Петров⁵⁵ подав «попечителю кієвскаво учебнаво округа» («куратор») Траскіну доноса про існування таємного «Славянскаво Общества» і, називаючи його членів, згадав Шевченка, який мовляв на зібранні читав «явно протівозаконіе» вірші; а зокрема в одному з них «старається возбудиць Малоросію к возстанію» (мова про «Посланіє»).

17 березня «III Відділу» рапортував генерал-адютант Бібіков про існування «Славянскаво Общества», якого метою було об'єднати всіх словян і усталити на терені Росії республіканський лад. Першим арештовано було Гулака (в Петербурзі) і знайдено у нього «Закон Божій» (якого наші українофіли звать «Книгами Битія») та, як і у кожного члена «Общества», «статут Общества», перстень з написом «Св. Кіріл і Мефодій» та листування з Білозерським, Ашаніним і Кулішем «в духе славянском».

В листі Білозерського згадувалося про Шевченка, що він написав поему «Іван Гус» і говорилося, що автор листа «пріятно прізадумался над тем, каково геніяльнаво человека ми імеєм в Тарасе Грігоровіче», але це «ми», безперечно, не заступало «Славянскаво Общества», тільки «малоросіян».

Московська влада спочатку уважала справу дуже поважною і з наказу московського царя пороблено було ще де-які арешти. Шевченка заарештовано було 5 квітня 1847 року, коли він вїздив до Київа.

Початково були певні московські слідчі органи, що Шевченко є одним з чоловіх осіб «Общества», бо на нього звернув увагу в своєму доносі Петров, як на автора протизаконних віршів, а члени «Общества» згадували не раз його у своїх листах. Так,

⁵⁵ Алексей Петров кілька місяців з власної охоти стежив за членами «Общества», з цією метою найняв кімнату, яка сусідувала з кімнатою де мешкав Гулак, а познайомившись з ним удавав із себе ліберала і прихильника «словянської ідеї», так, що його навіть думали запросити в число членів. Підчас процесу він жив у готелі, а на його удержання витратила жандармерія 60 руб. і матері його виплачено 125 руб. По закінченню процесу дано Петрову працю в III Відділі, таку ніби він закінчив університет і видано на «умундування» — 800 руб. сріблом та подвоєно пенсію його матері. Однак він не втримався і спробував шпигувати і зробити донос на самого Дубельта. Але за це його засудили на заслання.

напр., Куліш писав до Чуйкевича: «я щастлив своєю женою, така українка, що восхищеніє! Шевченка наізусть знає».

Тому слідчий урядовець вписав до протоколу 10 квітня, що знайдені вірші, які імовірно належать Шевченкові, «ісполнени ненавистю к правительству і вероятно сочинени... с целью посеять неудовольствие в народе».

З відібраних паперів і зізнань Тулуба ставало все більш ясним, що діяльність «Общества» обмежувалася до балачок на теми словянського питання, релігії, кріпаків державних та творів Шевченка. Поета вони дуже цінили як людину, що відроджувала й вертала до життя українську мову. Знайдено було у багатьох уривки або цілість окремих творів Шевченка. Між іншим знайдено було «Кобзаря», прегарно ілюстрованого Де-Бальменом і Башіловим, але писаного рукою і то латинськими літерами. В листуванні було зафіксовано те величезне зацікавлення особою Шевченка та його творчістю, яке тоді помічалося у дуже й дуже багатьох інтелігентів-українофілів, з яким, на жаль, не йшло в парі цілковите зрозуміння його творів.

12 квітня Андрузький своїми зізнаннями обтяжив дуже Шевченка, бо твердив, що серед «словяністов» переважають «малоросіяне і полякі», які були настроєні «ліберально» та уважали, що «центром словянізма» є Москва.⁵⁶ Лише Шевченко був наче б то антимонархічно настроєний. Він же уважав, що Шевченко «серед словяністов» був «головою неумеренной партії». Той же Андрузький «пригадав» собі, що Шевченко на вечірках у Костомарова ганьбив Хмельницького та «вихваляв Мазепу».

Інші члени «Общества» пояснювали, хто як міг, чому у нього знайшлися ті чи інші твори Шевченка, твердячи, що їх цікавив або лише стиль, або мова тих творів, як матеріял для словника. Костомаров, напр., пробував казати, що «сочіненія еті я держал более для языка, но разделять *гнусних* мислей в ніх ізложених, я не мог нікогда».

Наведені слова показують усю безпідставність пізньоїшої вигадки українофілів немов би «братчики» заперечували приналежність Шевченка, щоб «його врятувати». Навпаки! З наведеного бачимо, що була тенденція відмежуватися рятуючи себе і

⁵⁶ Наведене твердження вказує оскільки були зізнання Андрузького недокладні, бо, звичайно, серед «словяністов» поляків не було, та й взагалі не було нікого крім «любезних земляків» — «українофілів». Жоден словянський нарід не погодився б на ту роллю, яку готували йому члени «Славянского Общества».

показати, що їх, як самих москалів, обурюють погляди автора віршів. Таке поступовання лише могло *обтяжувати* Шевченка.

Члени «Общества славяністов» заперечували приналежність до «Общества» Шевченка і початково пробували заперечувати існування «Общества».

У Шевченка не було знайдено ні перстня з Кирилом і Методієм, ні образу Кирила і Методія, ні будь-яких паперів «Общества» («Закона Божого», «Статуту», «Правил» чи відозв). Слідчі мусіли ствердити, що у Шевченка крім «протизаконних» його віршів (уже відомих), нічого не було знайдено та й листування його не мало в собі нічого, що можна було б використати проти нього.

Шевечико не хитався так, як інші, не обтяжував інших своїми зізнаннями і не млів, як хоч би Костомаров, який до того ж міняв не раз свої свідчення. Але Шевченко від самого початку признався до своїх творів, згоджуючися з тим, що вони є «каригідні» й кажучи, що він шкодує, що їх написав, але рішуче й вперто заперечував наш поет будь-який зв'язок зі «Славянським Обществом».

В умовах тодішньої монархічної Росії приналежність до такого «Общества», як «Славянское Общество», було дрібницею в порівнанні з тим, що було в поемі «Сон» чи інших! Отже немає причини не вірити Шевченкові, коли він сам казав, що до «Общества» не належав, а до писаних творів відразу признався.

Таким чином, лише один з усіх членів словянського «Общества» — Андрузький твердив, що поет був членом цього Товариства, решта згідно з правдою, заперечували це.

Поставлено було Андрузького на «очную ставку», але й тоді Андрузький твердив, що Шевченко був в «Обществе» *неумереним представителем* Малоросійської партії! і що він наче б то лише згодом став погоджуватися на «славянщину». Та Шевченко знов рішуче заперечив правдивість того всього.

У травні вже й органи безпеки московської держави зясували собі справу і дійшли до висновку, що Шевченко членом «Общества» не був, але є більш небезпечним «злочинцем» за всіх, як автор тих творів, які були в руках влади.

Зізнання Андрузького одержали належну оцінку в таких словах справоздання («докладу») графа Орлова: «Андрузькій, іменний от роду 19 лет, показивает по уму своему і характеру все признаки детства...».

Про Петрова там же читаємо: «Петров, подобно Андрузькому, несколько увеличил дело в своем донесении, как по моло-

дості лет своїх, так і потому, што сужденія, проісходівшія у Гулака, он слышал частью із-за стени, і следовательно мог ошибочно понять смысл разговоров».

Нарешті Гулак також признався до приналежности до «Словянського Общества» і заявив, що він, Костомаров і Білозерський організували в кінці 1845 року «Общество», дискутували про приєднання словян до Росії і прагнули досягнути здійснення своїх цілей виключно шляхом освітньої діяльності.

Ці зізнання, зрештою, цілковито годилися зі «Статутом», «Правилами» та іншими документальними доказами.

Найбільш дбайливо переведені довідження, всі зібрані факти й матеріали остаточно переконали московські органи безпеки в тому, що Шевченко не мав нічого спільного зі «Словянським Обществом», нині відомим під назвою «Кирило-Методієвського Брацтва».

Ось, що знаходимо в урядових документах того часу: «Судя по чрезмерному уваженію, которое питали і лично к Шевченке і к его стихотвореніям все украино-славяністи, сначала казалось, што он мог бить если не действующім лицом между ними, то орудіем, которим они хотели воспользоватся в своих замыслах, но с одной стороны эти замысли были не столь важни, как представлялось при первом взгляде, а с другой — Шевченко начал писать свои возмутительные сочиненія ещю с 1837 года, когда славянскіе ідеї не занимали киевских ученых, равно і все дело доказывает, што Шевченко не принадлежал к Украино-Славянскому Обществу і действовал отдельно».

Підчас слідства було розглянуто окремі твори Шевченка, які й привернули до себе пильну увагу слідчих органів. Майже всі ті твори були докладно переказані по московські з підкресленням того, що уважали москвини найбільш небезпечним. Цей переказ і переклади були зроблені для цілей повязаних з довідженням. Зреферовання подане генералом Дубельтом, показує, що всі московські слідчі органи розуміли ідеї творів Шевченка краще за наших українофілів і власне тому підкреслювали всюди те, що могло загрожувати московському пануванню на Україні.

Граф Орлов, пересилаючи Шевченка (вже після засуду) в розпорядження князя Чернишова, написав: «Шевченко сочинял на малоросійском язике стіхі, в которих то виражал плач о мнімих бедствіях Украины, то описивал славу «гетманских времьон».

Це й був «головний злочин».

В «Справі» ж про це говорилося так: «Шевченко приобрѣлъ . . . славу знаменитаво малоросійскаво писателя, а потому стіхи ево вдвойне вредниє і опасниє. С любимими стіхами в Малоросіі могли посеятса і впоследствіі укрѣпитса мислі о мнімом блаженствѣ времѣом Гетманщини, о счастіі возвратитѣ еті времена і о возможности Украйне существовать в виде отдѣльнаво государства».

Тут, як бачимо, зміст «злочину» зформульований ясно і виразно.

Це й було те, чого найбільше боялися і бояться москвини! Вони не дурили себе ріжними вигадками про те, що «москалі», про яких мова в творах, то мали б бути «солдати» (чи «офіцери»), але тверезо і правильно оцінювали думки поета і уважали для держави найнебезпечнішими не антимонархічні чи ліберальні ідеї, а власне українські самостійницькі ідеї, в першу чергу їх лякала примара боротьби України за відновлення своєї цілковитої суверенности.

Як лише слідчі органи переконалися, що твердження про небезпечні пляни й діяльність «Славянскаво Общества» були плодом буйної фантазії Петрова, а почасти Андрузького (як була плодом їх фантазії і участь в цьому «Обществѣ» поляків та інших словян), як тільки вони побачили, що то була суто інтелігентська, «академічного» характеру витівка, перестали виявляти надто велике зацікавлення ним. Московська влада, звичайно, уважала, що кінечним є покарати членів того «Общества», як тому, що його члени були настроєні виразно антимонархічно, так і тому, що всяке товариство, яке потайки від влади хотіло радити над політичними справами, було нетерпиме державою, організованою на тих підставах, на яких була організована московська імперія.

Та ствердивши, що «замисли» членів «Общества» були «не столь важниє», вони одночасно ствердили, що в багато разів небезпечнішими не тільки для устрою держави, але й для самого існування московської імперії, були твори, випадково заарештованого разом з «Обществом», Т. Шевченка. Вони, як це ми вже згадували, докладно ознайомилися тоді з усіма його творами: як з тими, що цілком легально, за дозволом цензури були видані, так і з тими нелегальними, що не були призначені для друку.

І ось за таких обставин набирає особливого значіння огляд тих творів, складений органами безпеки, з підкерсленням тих ідей, які ті органи уважали за особливо небезпечні.

Подаємо далі ті уривки з того огляду Шевченкових творів, у яких слідчі органи відмічали, в чому саме полягала шкідливість та небезпечність даного твору:

«КОБЗАР» — бедний мужік музикант сетует (шкодує, скаржить) што... он... вне родіни і .. он оставляет свої песні на Украйне, где была свобода і где теперь, над виросшею могілою сторожить чьорний арьол» (державний герб «Росії»).

«КАТЕРИНА» ... Героїня полюбіла рускаво... Катеріна ідьот в Росію... Прохожіе ейо страцают Росіей, русскіе насмехаються... Поет советуєт девушке не любіть русскіх — оні чужіе... Ета песа возбуждаєт ненавість к русскім.

«ОСНОВЯНЕНКЕ» — Тяжіло жіть с русскімі, боротса с німі нет сіли»... Пріглашаєт петь о билом штоби весь свет узнал о славе і погібелі Украйни?»

«ІВАН ПІДКОВА»: «Умелі запорожци господствовать — восклицает Шевченко — умелі пріобретать свободу і славу! Харашо било в Украйне, но... осталіся одні могіли».

«ТАРАС ТРЯСІЛО». Ета песа напісана с явной целью сравненія тогдашнево бита Малоросії с настоящим. Автор говоріть, што козаки под властью русскіх, і восклицает «Украйна»!... Где твоя свобода, гетмани, козачество?»

«ГАЙДАМАКІ»: «автор... говоріт, што... желал би променять настоящее время на прошлое: «посеялі гайдамакі хлеб, но другіе собрали жатву — унічтожілі Сечь і Украйна уснула...»

В «КОБЗАРЕ» «Автор постоянно следует пріятому направлению, безпереривно жалуетса на страданія Украйни в настоящем ея положеніи, жєлаєт возбудіть ненавість к владичеству русскіх».

Як бачимо, навіть в легально виданому «Кобзарі» уважала московська влада найнебезпечнішою ідеєю — зненависть до москвінців і бажання викликати зненависть до московського панування. Отже розглядали московські органи безпеки ті твори не як «протирежимні», тільки як протимосковські, небезпечні при всякому режимі.

В інших творах поета ті ж слідчі органи підкреслили знову антимосковське наставлення, згадавши і про «московські ребра» з поеми «Чигирин»⁵⁷ і про те, що в «Сні» «Шевченко прібегаєт

⁵⁷ В оригіналі безперечно стояло: «За що скородили списами московські ребра?» Але після «українофільського» редагування це слово зникло і появилися «татарські ребра». Це — не лєогічно, бо згадавши попередю ляхів і татар, немає пощо ще раз їх згадувати! Та що українофілам до лєогіки! І ось ті, вигадані редакторами, «татарські ребра»

ко всім едким і пасквільним вираженням, где только касається государя-імператора і вообще русскіх». В «предісловії» к одному із ніх Шевченко браніт (лає) русскіх і между прочім говоріт «Променялі ми свою добрую родіну на п'яніцу непотребную» (Росію)!».

Навіть не забули ті ж органи слідчої влади підкреслити, що в листі до Шевченка М. Карпа названо Матвеева «молодінькім кацапчіком» та що Квітка-Основ'яненко — «пісатель, повісті котораво весьма уважалісь русскімі, отзивался о русскіх чрезвичайно дурно (зле, погано) і почті везде називаєт іх кацапами, дурнями!».

Нині наші замасковані москвофіли і просто «Українофіли» намагаються всупереч усім даним перекопати безкритичну читацьку громаду (а в школах — учнів) немов гострі «протицарські вислови» були причиною такого покарання Шевченка. А тимчасом хоч би опубліковані в 1928 році в 2-ій книжці наукового журналу «Україна» на ст. 92—93-ій копії тайних розпоряджень, зайвий раз стверджують цілковиту безпідставність тих вигадок. Отже серед архівних матеріалів (секретних) волинської дирекції народніх шкіл, зберігається «секретне» розпорядження «Попечітеля кієвскаво учебнаво округа» з 25 червня 1847 року (присуд було оголошено 30 травня 1847 р.) директорові народніх шкіл волинської губернії».

В ньому «попечітель», покликаючися на прохання Бібікова доручає пильно стежити за тим, щоб у школах округи, а в першу чергу в університеті не лишилися б «стіхотворенія» Шевченка і рукопис «Закон Божій» і чи не кружляють серед студентів мислі о прежней вольности Малоросіі, о Гетманщині, об отдельном существованіі». Рівно ж наказано звертати особливу увагу на того хто цікавиться українською історією та літературою. Про все помічене наказано негайно повідомляти самого «попечітеля».

Як бачимо, отже, з цього документу, москвини і їхня влада не виявляють жодного занепокоєння з приводу вигаданої нашими москвофілами «антирежимної» чи «антимонархічної» діяльності, чи з приводу ширення «протицарської», чи «протипанської» літератури, тільки виразно боялися ширення думки про

фігурують навіть у «Кобзарі» Сімовича (1920 р.), у виданому в Празі під редакцією Д. Дорошенка в 1940 р. і в поновлених виданнях в 1947 і 1953 р.). Лише у виданні Тищенка з 1944 року — подано правильно і у «Повному виданню творів Т. Шевченка» Укр. Наук. Інст. у Варшаві. «Кобзар» виданий в Аргентині — рівнож має сфальшоване це місце.

відновлення української державности, а також боялися зацікавлення молоді історією українського народу та українською літературою.

Другий опублікований там же документ (висланий тою ж установою до того ж директора шкіл волинської губернії, лише три місяці пізніше) покликається вже не на пропозицію Бібікова, тільки на секретне розпорядження міністра народньої освіти, який наказує «сочіненія: г. Кулеша — «Повість об українском народѣ» (1846 р.) і «Михайло Чернишенко» (1843 г.) і Шевченка «Кобзар» (1840 г.), Костомарова (под псевдонімом Іеремії Галкі) «Українскія баллади» і «Ветка» (1840 г.) *подвергнуть за-прещенію*». Далі наказується, якби вони були в шкільних бібліотеках — забрати їх і достарчити «попечітелю».

Отже тут знова навіть книжки, в яких немає й малої частини того сепаратизму, що був у тих творах Шевченка, які не були друковані, конфіскувалися незважаючи на те, що вони вийшли за дозволом цензури і то тільки тому, що москалі тремтіли з ляку на саму думку, що може Україна прокинутися зі сну і скинути московське ярмо.

Рівно ж в архіві полтавської гімназії знайдено «Дело о висилке із бібліотек полтавской діреkcіі сочиненій Кулеша і Костомарова на 58 лістах». Виконуючи цей наказ полтавська дирекція розіслала відповідну пропозицію підлеглим школам. Наслідком було вилучення з бібліотек знайдених там 16 примірників згаданих творів Кулеша (Шевченка — не знайдено нічого) і відіслання їх 12 січня 1848 року до Київа, до «попечітеля».

Далі там же опубліковано наказ Департаменту Поліції Мін. Внутр. Справ полтавському «гражданскому губернатору» з царського наказу «напечатанія сочиненія Шевченкі «Кобзар, Кулеша «Повість об украинском народѣ», «Украйна» і «Міх. Чернишенко», Костомарова «Українскіе баллади» і «Ветка» *запретить і ізять із продажі*» і тут же додано, що цензурі наказано *недозволяти згадані твори передруковувати*.

І нарешті в тому ж числі «України» опубліковано наказ полтавського губернатора полтавській поліції вчислені попереду книжки усунути з продажу, а якщо немає сталих книгарень, то конфіскувати такі книжки у мандрівних продавців книжок, які з'являються підчас ярмарків.

Як бачимо в останніх трьох таємних розпорядженнях уже цілком не згадується «Закон Божій» тільки мова є про ті книжки, які можуть спричинитися до *відродження української національної свідомости*.

Наведені документи ще й ще доводять, що москвофільське твердження про покарання Шевченка за скеровані проти царя вірші та за приналежність до «Кирило-Методієвського Брацтва» є не більше як цілком безпідставною вигадкою, яка має на меті не тільки включити Шевченка в число Федералістів-москвофілів, але й скерувати увагу читача на неправильний шлях і тим відвернути від справжніх, антимосковських націоналістичних ідей «Кобзаря».

Наведене не лишає сумніву, що московська влада (в тому й найвища) уважала український націоналізм і антимосковське наставлення поета головним його «злочином» і в тому антимосковському наставленню слушно бачила для московського панування поважну небезпеку. Під цим оглядом вона, як і нинішня московська влада, розуміла, в чому криється небезпека для московського панування, головну увагу спрямовувала на те, щоб приглушити, як можливо, національну свідомість українців, щоб навчити їх думати, немов «русский ілі українець — это всео равно»!

Власне за це антимосковське наставлення й було покарано Шевченка в багато разів тяжчою карою, ніж членів «Славянсько-во Общества», які були настроєні лише протимонархічно.

У «Книгах Битія» з симпатією говориться про «народ московський», а особливо про їх «велику Річ Посполиту Новгородську, вільну і рівну». Там же говориться про те, що «Україна» тільки царя московського уважала за «ідола і мучителя», але «не знала куди прихилити голову», бо вона любила поляків і москалів, як братів своїх... вона хотіла, щоб «всі жили вкупі», («Книги Битія»).

Але може виникнути питання, може ж і члени «Общества» були подібно настроєні, лише з якихось міркувань про те не згадували ні в своїх «статутах», ні в «відозвах»?

Відповідь на це знаходимо в таких словах П. Куліша: «Шевченко... зробив з нас (його самого, Костомарова та інших — Р. З.) людей, що ненавиділи москалів і всіх, що були виною лихоліття нашої рідної України. Москалів уважали ми за народ грубий, нездатний до нічого високого. Ми їх звали кацапами. Про кацапів у Шевченка було без краю багато сарказмів, приказок і анекдотів». («Новь», 1885 р. Т. V. за працею Д. Дорошенка).

Це свідчення дуже багато значить, бо писане воно було вже по тім, коли Куліш відвернувся був від Шевченка, і оте «звали», «уважали» вказує, що Куліш сам, коли це писав, трактував ті погляди, як «давно-минуле», як помилку юнацьких днів!

Особистий контакт Шевченка з деякими членами «Славянсько-во Общества» (маємо на увазі таких, як Костомаров, Куліш) не був такий постійний, так довгий і частий, щоб міг справді переробити тих людей, щоб міг їм прищепити ті тривалі антимосковські погляди, які мав сам поет. Більше того! Анекдотами, сарказмами, дотепами й поезією можна викликати на певний час настрої, але їх не вистарчає для заложення сталих поглядів! Тому так легко ці настрої прийшли, були такі неглибокі і неповажні у членів «Общества» і скоро зникли!

Можна, отже, сильно сумніватися, що справді стали під впливом Шевченка Костомаров і Куліш «ненавидіти москвинів», тим більше, що тому суперечать не тільки запевнення в любови до москвинів у «Книгах Битія» і підкреслювання Костомарова на процесі, що він сам не українець, а москаль, але й ті суперечки, які вів Шевченко з Костомаровим, суперечки про які далі буде мова. Однак безсумнівним є, що Шевченко справді ненавидів москвинів і намагався розбудити національну свідомість і ненависть до москвинів.

Той же Куліш осуджував «маловченого поета Шевченка» (сам же Куліш з причин матеріального характеру, не міг навіть скінчити середньої школи, а, підготовлюючися сам до «матури», двічі ставав до іспиту університетського і університету також не закінчив) за те, що він ідеалізував «гайдамаччину» в наслідок «дикого потягу до народньої самостійности», про те він не міг не визнати, що Шевченко не тільки найперший поет, але й «історик», бо «Шевченко перше всіх запитав наші німі могили... й одному тільки йому дали вони відповідь ясну, як Боже слово» («Основа» ч. 3. 1861 р.).

Мемуаристи твердять, що тоді, коли поет писав твори об'єднані спільною назвою «Три літа» — уважався він серед українців незаперечним авторитетом в громадсько-політичних та історичних питаннях. У листі до М. Гулака (1846 р.) Білозерський писав: «Я мимоволі приємно задумався над тим, яку геніяльну людину ми маємо в Тарасі Григоровичу, бо тільки геній самим глибоким чуттям здатний вгадувати і потреби народу і навіть цілого віку».

Мусимо погодитися з думками Костенка, який пише «Обдарованість — це основа, але без знання, без культури вона мертва... Певно, що однієї обдарованости було далеко не досить для дискусії з таким знавцем історії, як професор Петербурзького університету М. Костомаров. А між тим Шевченко, як свідчать численні мемуаристи, а між ними К. Юнге і Н. Білозерська, з тих дискусій часто виходив переможцем».

Юнге ж свідчить, що на Великдень 1860 р. були у них Костомаров і Шевченко. «За філіжанкою кави почали вони одну з тих палких суперечок, де виявлялася різниця в поглядах цих двох людей на де-які питання, але де в самому запалі дебатів у нападах одного, в ласкавому підморгуванні другого просвічувало їхнє взаємне довіря і приязнь. Розмова затяглася так довго, що почало світати і всі ми пішли дивитися на схід сонця».

А Н. Білозерська пише: «Все, що Шевченко говорив, було обмірковане й пережите ним і розумно й талановито висловлене. Він знав Байрона і Шекспіра з моск. перекладів і старанно вивчав їх, особливо останнього, часто цитував його і завжди доречно». (Н. Білозерська, перекладачка, авторка спогадів про Костомарова).

Костомаров же стверджував, що то *«Шевченкова муза розірвала завісу життя народнього. І страшно, і солодко, і привабливо було туди зазирнути»*.

Тут треба нагадати, що Шевченко мав свою цілком сформовану ідеологію ще за кілька років до виникнення «Славянсько-Общества» і поему «Сон» написав ще до приїзду до Києва.

Отже, з тих усіх заяв випливає: 1) що на Шевченка члени «Общества» впливати не могли, тільки міг на них впливати Шевченко, 2) що навіть в розумінню історії нашої Шевченко (який з такою пошаною ставився до гетьмана Мазепи!) не був і бути не міг під їхнім впливом, 3) що *не може бути й мови* про те, щоб т. зв. «кирило-методієвці» мали ті антимосковські самостійницькі погляди! Вони лише зі «страхом» зазирали «за завісу» де палала спрагою відновлення держави предків і волі — українська душа!

А коли саме так, коли члени того «Славянсько-Общества», як запевняв пізніше його творець — М. Костомаров, *не тільки не збиралися відділяти від Московщини Україну* (видно це, зрештою, зі «Статуту», «Книг Битія», пояснення ідеолога і творця їх і з записок сучасників), але були охочі й інших словян приєднати до неї, то як же з тим міг годитися Шевченко? Що ж про відношення Шевченка до поглядів «Славянсько-Общества» ми знаємо?

Відомий біограф поета О. Кониський пише, що Шевченкові *серед ідей того «Кирило-Методієвського Брацтва» найбільше не подобалася ідея «поєднання з москвинами»*.

Костомаров, значно пізніше, згадуючи давні часи, оповідав: «Коли я повідомив Шевченка про існування брацтва, він одразу ж виявив готовність пристати до нього, але до його ідей поставився з задирикуватістю і крайньою нетерпимістю, що стала

вже тоді приводом до багатьох суперечок між мною і Шевченком».

З того свідчення випливає, що поет не тільки не належав до основників Брацтва, не тільки не погоджувався з його ідеями, але й ставився до них з «крайньою нетерпимістю». Виявив же правдоподібно засадничу «готовність приступити» з перших слів, не знаючи ще ідей, положених в основу діяльності того «Славянсько-Общества».

П. Куліш зі свого боку значно пізніше (в «Хуторніх недогарках» і в своїх спогадах) ствердив, що Шевченко ніколи не був членом «Брацтва».

Як бачимо, вірні свідчення (в спогадах) українців і то таких, як сам організатор «Славянсько-Общества» — Костомаров та близький до «братчиків» П. Куліш, сходилися в тому, що Шевченко лише знав про існування «брацтва», але не був його членом і не погоджувався з його програмою.

З тим же збігаються зізнання «братчиків» (за винятком одного) підчас слідства, з тим же в згоді є висновок слідчих органів московських і нарешті — це цілковито відповідає тій величезній розбіжності в поглядах, яка стає очевидною при докладному ознайомленню з творами нашого великого поета та з писаними матеріалами «Славянсько-Общества».

Тут слід нагадати, що найвищі московські слідчі органи мусли навіть формально розділити справу на дві окремі справи.

Сказане підтверджує і той факт, що Шевченкові погляди на українську справу zostалися аж до смерті незмінними, а погляди братчиків, оскільки б ми припустили, що вони в період існування «брацтва» були близькі до поетових, — мусли б підпасти радикальній зміні. Коли ж ми, як воно і було, станемо на тому, що погляди Шевченка дуже й дуже різнилися від поглядів «братчиків», то тоді будуть зрозумілими й ті погляди, які й пізніше обстоювали Костомаров та П. Куліш!

Словом, все чисто складається на те, що муслимо ствердити, як безсумнівний факт, неналежність Шевченка до Кирило-Методієвців і, «крайню нетерпимість» з якою ставився поет до їхніх поглядів!

Ця «нетерпимість» була зрозуміла, коли ми порівняємо погляди такого українського націоналіста і революціонера, яким був Т. Шевченко, з поглядами обмосковлених українців (або й пів-москвинів), які почали цікавитися «українським народом», «піснями й побутом», або й минулим з причин, так би мовити, «академічного характеру»!

Коли ж ми пригадаємо, що, як зізнав підчас слідства переляканий Костомаров, серед заарештованих були й «українофіли» (Посяда і Куліш) і «ліберали» (Гулак мав «обнаружувать склонность к либерализму» і «занесьонную із Дерпта особливо глупую і странную страсть к корпораціям і обществам»), і «сімпатікі» комунізму («Савіч — помешаний на французком комунізме і считаєт возможным, што общество человеческое дойдьот да таво, што всьо будет общім, даже жони»), то, враховуючи ще в додаток дуже слабе володіння українською мовою всіх цих «слов'яністів», наберуть цілком конкретного значіння слова Шевченка:

«І Коляра читаєте
З усієї сили,
І Шафарика, і Ганку
І в славянофіли
Так і претесь, і всі мови
Слов'янського люду, —
Всі знаєте, а своєї
Дасть Біг!»

Так виглядає в світлі об'єктивних фактів вигадка про приналежність Т. Шевченка до т. зв. «Кирило-Методієвського Брацтва», і тому знову впливає настирливе питання: невжеж «українофіли», цілком не маючи ні одного доказу, робили з Шевченка «братчика»?

Тут мусимо ствердити, що поза бажанням приписати Шевченкові погляди йому чужі, але любі українофілам, поза потребою зробити з Шевченка «автономіста»-москвофіла, що цілком задовольняється «духовою самостійністю» свого народу, залишаючи «матеріальну» народові-гнобителіві, поза підміною особистих зв'язків Шевченка з його добрими знайомими, приятелями⁵⁸ — зв'язками організаційними, наші українофіли послуговувалися ще одним аргументом!

Перед тим, як розглянути цього їхнього єдиного «аргумента», мусимо нагадати, що і на засланні і на Україні і в Петербурзі Шевченко бував у дуже приязних стосунках з людьми з якими не погоджувався і не міг погоджуватися в поглядах. На доказ сказаного, поскільки справа конкретно торкається Костомарова подаємо свідчення Катерини Юнге, яка пише: «В 1859 році приїхав у Петербург М. Костомаров і теж став нашим постійним гостем. Які були взаємини між ним і Шевченком, найкраще свід-

⁵⁸ Шевченко був ентузіястом, що бачив людей в першу хвилину в найкращому світлі і вважав своїми приятелями не одного після одної-двох зустрічей!

чить анекдот розказаний самим Тарасом Григоровичем: «Приходжу я вчора до Костомарова, дзвоню, він сам відчиняє: «Чорт, каже, тебе приніс мені заважать працювати!» — Та ти мені, — кажу, — мабуть і непотрібний, я до твого Хоми прийшов, хочу поклін твоїй матері послати, до тебе мені і діла нема. І просиділи ми з ним після такої зустрічі до глибокої ночі, я йти хочу, а він не пускає». Костомаров же сам у «Споминах про Шевченка» пише: «Своїх віршів Шевченко майже ніколи (по заслання) не читав мені і неохоче відповідав на запитання про те, що він пише» (1875 р.).

У тій же статті («Спомини про Шевченка») Костомаров писав: що за тих часів, коли існувало «Славянское Общество» «Сам поет... гаряче любив українську націю («малорускую народность») та більш всього співчував долі селянства». «Він ні перед ким не соромився свого походження, але не любив про нього багато говорити і багато з того, що він говорив, висловлював з недоговореннями; так напр., він оповідав про те, як він був у Варшаві підчас повстання 1830 року і як революційний уряд відправив його разом з іншими московськими підданими, давши йому на дорогу грошей тодішніми революційними банкнотами; але з якої нагоди він опинився у Варшаві — цього він не оповідав». «Він чомусь то уважав у справі свого визволення з кріпацтва своїми добродіями Брюлова і поета Жуковського, останнього він проте не дуже цинив за дух його багатьох творів».

Але про свої стосунки з Шевченком писав Костомаров: «Я не можу похвалитися надто великою близькістю до нього».

Отже і цей спогад дає підстави твердити, що твердження наших українофілів про особливо близькі й щирі стосунки між Шевченком і Костомаровим є рівно ж дуже й дуже перебільшені. Вони були такі, що безперечно Костомаров без вагання, але вже по організованню «Славянського Общества», міг Шевченка поінформувати про його існування і намагатися приєднати до нього поета, але поглядами вони ріжнилися остільки, що Шевченко не лише не захотів до того «Общества» вступити, але постійно з запалом борювався його ідеї.

Розглянемо на остаток ще цього їхнього єдиного аргумента. Використовують українофіли, як аргумент, таке речення з Шевченкового листа до Костомарова з дня 1 лютого 1847 року: «О брацтві не пишу, бо й нічого писати. Як зійдемося — то поплачемо».

Навіть, коли погодитися з думкою, що під словом «брацтво» розумів Шевченко «Славянское Общество», навіть, коли погодитися з бездоказовим припущенням, що жодного іншого «брацтва»

він не міг мати на увазі, то і тоді це речення свідчить лише про те, чого ніхто не збирається заперечувати, а саме, що Шевченко знав про існування того «Славянського Общества» і знав хто був його членами і з тими окремими членами не раз сходився.

Те, що Шевченко це знав, впливає і з наведених нами слів Костомарова, який сам оповідає нам про те, що він, Костомаров, розповів Шевченкові про існування «Славянського Общества» і познайомив з його ідеями й завданнями. Раз же Шевченко «з крайньою нетерпимістю» ставився до ідей того «Общества» і на цьому тлі було між ним і Костомаровим «багато суперечок», то з того випливає, що від Шевченка з тими справами не ховалися, а що він був знайомий майже з усіма (досить нечисленними) членами того «Общества» — це ствердило й слідство, словами: «При дальніших об'ясненіях показав (Андрузький), што заключеніе о приналежности (Шевченка) к Словянскому Обществу он вивьол только из того, што Шевченко бил знаком со всемі славяністами».

Але це все не свідчить аж ніяк про приналежність нашого великого поета до того чужого йому ідеологічно «Общества». Знаючи ж усіх його членів, знаючи про його існування, і знаючи про те, як близько брав до серця життя «Общества» Костомаров, він, згадуючи в листі до Костомарова про все, що могло його цікавити, уважав потрібним згадати і про це «Общество».

Згадка, як ми бачили, була далеко не оптимістична!

На такому єдиному, хисткому «доказі», всупереч стільком фактам і явній суперечності поглядів Шевченка, зафіксованих у його творах, ідеям «братчиків», що виложені у відповідних писаних документах, можна спирати твердження про приналежність Шевченка до «Братства» на тому одному реченні лише тоді, коли ця приналежність остільки є потрібна для якихось політичних цілей, що навіть, коли б і цього речення не було, то треба би було його вигадати, або — без нього «доводити»!

Та ми не маємо жодної потреби фальшувати минуле і не можемо всупереч усьому поданому «робити» з Шевченка члена (а то й ідеолога!) «Общества», якого членом він ніколи не був, а ідеї якого з «крайньою нетерпимістю» поборював!

Чи ж поет, який протягом цілого свого життя не міг простити гетьману Богдану «Переяслава», взявши участь (або — бодай погодившись) в «Славянському Обществі» міг тим самим піти на новий «Переяслав»?

Між ідеологами «кирило-методієвців», які «любили поляків і москалів» і «хотіли жити вкупі» («Книга Битія»), і поетом, який навіть Богдану Хмельницькому, не зважаючи на всі його заслу-

ги, не міг простити союзу з москвинами, яких завжди уважав нашим лютим ворогом, була така ж ідеологічна прірва, як і між ним та іншими обмосковленими земляками-інтелігентами.

Тому ж і московські органи безпеки мусіли признатися в помилці і виділити його справу окремо. На течці написано: «Архів III отд. собств. Сво Імп. Велічества канцелярії, Номер 81, ч. 6 «Об Україно-Славянском Обществе» і «О художніке Шевченко».

По закінченню довгого і дбайливого слідства граф Орлов — шеф жандармів, у докладі царю зробив такий висновок: «Шевченко почав писати свої обурюючі вірші ще в 1837 році, коли славянські ідеї ще не цікавили київських учених, а вся справа доказує, що Шевченко до україно-славянського общества не належав, а діяв окремо»... «Замисли славяністов не билі столь важними», а під впливом Шевченкових віршів могла «засіятися і зрости думка... про щастя і можливість існування України в вигляді окремої держави».

Таким чином усе наведене цілком виключає можливість приналежності Шевченка до «Кирило-Методієвського Брацтва» та не лишає сумніву, що тільки з метою зміцнення згубних федералістично-москвофільських концепцій ширилася така вигадка. (Див. «Додаток» у кінці книжки).

ІХ. ПО «ТРЬОХ ЛІТАХ»

Шевченко, як ми вже згадували, пробув на Україні приблизно три роки, до всього приглядався, до всього прислухався і пізнав особисто різних хлопоманів, демократів, декабристів і т. д.

В цьому періоді він написав ряд творів на національно-політичні теми і на остаток кілька поезій в яких так би мовити зробив підсумок усьому пережитому.

Щоб дати докладну аналізу, хоч би лише цілоти національно-політичних поглядів, що знайшли свій вислів у поезіях, написаних по 1845 році, треба було б присвятити цій темі окрему працю, а тому ми не будемо пробувати її тут дати, натомість для висвітлення питань, порушених у цій праці, обмежимося до конечних уваг, до яких і переходимо.

В поезії «Три літа» заповів поет, що він «тепер», це б то по тому, що пережив за ті «три літа», береться «гоїти хворе серце» — «отрутою», отрутою соціальної ненависти, яку, правдоподібно,

розглядав Шевченко, як засіб активізації тих сил, до яких він звертає свої очі в поезії «Холодний Яр». Але зактивізувати селян-кріпаків неможливо без знищення кріпацтва. Це передумова.

До знищення кріпацтва в умовах московського панування не можливо було дійти шляхом «селянської революції» в межах лише України, бо самозрозуміле, що Московщина, використовуючи допомогу обмосковлених і заінтересованих «шкурно» дідичів України, за допомогою військових сил імперії потопила б таке повстання в селянській крові. Тому конечним є для успіху в боротьбі з кріпацтвом, у першу чергу викликати могутні ферменти серед самих дідичів. Для цієї мети бажаним було викликати подібні ж ферменти і взагалі серед цілої освіченої та шляхетської верстви в межах імперії.

Питання знищення кріпацтва було «позанаціональним» і тому його можна було пропагувати і серед неукраїнців у тому числі й москвинів.

В протязі тих фатальних «трьох літ» переконався Шевченко, що москвини, маючи до диспозиції значно більший час і використовуючи підпорядковану собі православну церкву, зробили в справі денационалізації і деморалізації на Україні значно більше, ніж це їм вдалося зробити в Польщі. Шевченко побачив, що за такого стану справи неможливим є викликати в найближчому часі національну революцію.

Все сказане висловив поет коротко в словах:

«Може часеш оновлення?

.....

Твої люди окрадені,

А панам лукавим

Нащо здалась козацькая

Великая слава!»

Окрадені з особистої волі і змоги жити як люди, та вчитися — кріпаки, нащадки козаків, «лицарські сини», не мають змоги самі знову стати на ноги і «оновити» колишню козацьку «церкву» та покликати Україну до нового, вільного життя, а панам «лукавим» — бо вдають зі себе і «патріотів» і «ідеалістів» (див. «Княжна»), хоча в дійсності є лише «шкурниками», матеріялістами й егоїстами (коли б були іншими, москвини не мали б на кого спиратися!), ні на що не потрібна «козацька велика слава», бо ж вони з неї не можуть тягнути для себе жодних матеріяльних користей!

Враховуючи сказане, вирішає поет прямувати до тої ж мети іншим шляхом, шляхом утворення умов, за яких могли би народні маси висунути нові провідні верстви і підняти прапор боротьби за відновлення української держави. Та для цього треба було спочатку добитися скасування чи ліквідації кріпацької залежності селянства.

Таким шляхом пішла тепер думка поета і цим треба пояснювати те, що в період творчості, який почався після написання «Заповіту», Шевченко присвятив темам соціальним, темам, які були по кріпацькому ладові, по його «морально-ідеологічних» підвалинах, майже 20 відсотків усього свого поетичного доробку.

Це, однак, не значить, що поет перестав у своїй творчості уділяти належне місце питанням національним і темам історичним, лише вони займають у нього менше місця і зникають мажорні тони й патос. Вправді, на це міг мати вплив також арешт поета, до якого він встиг написати від написання «Заповіту», це б то протягом більше ніж року, — лише «Лілею», «Русалку» і «Відьму». Власне в цьому періоді, що попереджує арешт, автор неначе забуває про національне питання, але це лише так здавалося. Арешт вдарив по серцю поета, і воно знову в першу чергу заговорило про любов Україну, почало журитися її долею. І тоді поет пише не лише сповнену песимізмом поезію «За байраком байрак», в якій відбилися його ремінісценції на національно-історичну тему, але й сповнені палкою, гарячою любові до України рядки «Мені однаково...!» В цьому творі чорні песимістичні думки про власну трагічну долю уступають в тінь перед пекучою журбою за долю України і ввижається поетові та страшна хвилина, коли «лукаві» злії люди, «приспавши» Україну і обікравши з її провідних верств, вкравши мозок нації, «окраденую» збудять в огні чужої революції!

Пізнійше ж в арешті пише поет вірша, зворушений пригнобленим виглядом матері Костомарова, яку він побачив крізь вікно в'язниці. В ньому проривається прихований біль з приводу власних «давно одбутих, давно похованих, забутих, моїх тяжких кровавих сліз — а їх чимало розлилось на марне поле... Хоч би рута, а то нічого не зійшло!»

Ті «кріваві сльози» справді були «давно поховані», бо ще перед написанням «Заповіту», але таки, як бачимо, не «забуті»! І забути їх поет не може... І може саме тому в іншому вірші пише: «Дурний свій розум проклинаю, що дався дурням одурить, в калюжі волю утопить».

Наведені слова, безперечно, стосуються до членів «Славянсько-во Общества», яке було волею долі, посередньою причиною важких років неволі Шевченка і яке, в порівнянні з намірами Шевченка, було «калюжою»!

Чорні думки obsідають поета, і це тоді він пише свого «Косаря», але образ смерти на чужині не в силі відвернути його від думки про долю України, і він звертається до всіх хто лише колись з ним разом плакав над долею рідного краю, до всіх, хто хотів їй нести коли й не визволення — то хоч «слово правди і любови», отже, і до «братчиків», та нагадує їм, щоб вони згадували один одного і «свою Україну любили, любили її в це «время люте», а в «останню, страшну минуту» за Неї Господа молили!»

Та далі знову береться поет малювати страшні картини, що є такі характерні для кріпацьких відносин, і родиться тоді прекрасна, сповнена глибокого почуття, поема «Княжна».

Вже в Орській кріпості згадує поет знову про товаришів своєї недолі, засуджених «братчиків», і знову закликає їх: «любітеся брати⁵⁹ мої, Україну любіте і за Неї безталанну Господа моліть!»

І летять думки поета на рідну землю, згадується важке дитинство, згадується Україна, і розгортається в поемі «Сон» незрівняна панорама України! Але Шевченко, як справжній український націоналіст, не може, милуючися красою української землі, хоч на хвилину забути про її славне минуле, про трагічну долю і важку московську неволю. І тому тут же говорить про «велику козацьку славу», а разом зіставляє знову теперішній стан з минулим і... шукає винних! Оскаржує поет не лише москвинів, що все те знищили, але й гетьманів: «усобників», що те все «віддали»! Поет тут має на увазі часи Руїни, часи, коли москвини вміло використовували амбіції різних авантюристів для ослаблення України. І тут знов у Шевченка вириваються слова: «Я так її, я так люблю мою Україну убогу, що прокляну святого Бога, за Неї душу погублю!»

Більшої любови вже не може бути! Не всякий віддасть життя за рідний край, але Шевченко годиться віддати за Україну не лише життя земне, а й згубити власну душу!

Зі «Сном» немов вяжеться наступний твір, історична поема «Іржавець», про яку вже була мова і яка ясно говорить, що Шевченко і далі є по боці борців за цілковиту незалежність України, по боці Мазепи, Гордієнка і Палія. Після цього пише

⁵⁹ «Брати» — бо Шевченко зве так усіх українців, порівняймо в «Посланні»: «учітеся, брати мої»...

Шевченко поему «Чернець», в якій малює нам останні дні Палія, що навіть в чернечій келії не може забути своєї України!

Вірш «Хустина» надиханий також любовю до нашого минулого і з особливою теплотою згадує в ньому Шевченко «преславних компанійців», тих самих, які для автора «Історії Русов» були... «разбойничьей шайкой»!

Наступний твір (А. Козачковському) носить особистий, почасти автобіографічний, характер. В ньому описує поет докладно свої важкі переживання в неволі, але й тут Шевченко не може не згадувати при кожній нагоді своєї України, згадувати з тугою і невимовною любовю...

Любовю до добра і людини сповнена «Москалева криниця». Твори писані в 1847 році й початку 1848 вражають нас щирою і глибокою вірою в Бога, каяттям і стремлінням до спокутування гріхів.

Поезія «Варнак» малює нам розбійника, що почавши як мстник за кривду і дійшовши до того, що став звичайним розбишакою, кається і кінчає на тому, що одного ранку, побачивши в імлі бані київських церков, стямився, зважився на покуту і пішов собі «тихо в Київ святим помолитись, та суда, суда людського у людей просити»!..

В тому ж періоді пише поет спрямований проти монархів і монархізму твір, що зветься «Царі».

При цій нагоді слід підкреслити, що Шевченко ніколи в своїх поглядах, симпатіях чи почуваннях не керувався «особистим» моментом. Шевченко, подібно великому синові лісів і степів — вовкові, не знає «собачої вдячності», а тим більше його не можна «прикормити». Шевченко присвятив Жуковському, який йому особисто зробив добре, «Катерину» з основною антимосковською ідеєю, у ряді віршів заатакував московський царат, хоча царська родина спричинилася до визволення з кріпацтва Тараса Шевченка. Та той страшний і жорстокий засуд, підписаний московським царем, не робить Шевченка ані більшим ще ворогом царату, ані — приневолене скоритися. Шевченко і далі ставиться до царату так же негативно, як і перед тим, не більше і не менше. Цим же вилученням своєї особи слід пояснити те, що поет не чуває ненависти і до того наклепника Петрова, що завдяки йому і він дістався в нову, важку неволю. («І його забудьте друзі, і не проклинайте»). Та ця, як казав Єфремов, «ідея всепрощення» ніколи не поширювалася у Шевченка на ворогів України, на ворогів українського народу і нації. Поет слушно уважав, що він (як і кожна людина) може і повинна вміти вибачити зроблене їй

зло, але не може, не має права і не повинна вибачати зло, зроблене його нації чи народові!

По «Царях», немов боронячися від закиду, що він завжди бачить тільки злочини царські та панські, пише «Титарівну», в якій виступає в ролі «сатани-чоловіка» убогий байстриук Микита.

То знов на хвилі спогадів впливає перед Шевченком образ чернігівського дідича — Петра Скоропадського, що любив згадувати минуле, одягатися в козацький одяг і навіть розмовляти по-українськи. І пише тоді Шевченко коротку, але сильну поезію, в якій майстерно змальовує цього своєрідного «патріота». В ній читаємо:

«І досі нудно, як згадаю
«Готічеській з часамі дом»
Село обідране кругом
І шапочку мужик знімає
Як «Флаг» побачить: значить пан
У себе з причетом гуляють.
Оцей годований кабан
Оце ледащо! Щирий пан,
Потомок гетьмана дурного
І презавзятий «патріот»
.....
У світі ходить між панами,
І не горілку з мужиками
І вольнодумствує в шинку.
Отут він — ввесь, хоч надрюкуй!
Та ще в селі своїм дівчаток
Перебірає...»

Наведений уривок не лишає сумніву, що поет і далі ставиться негативно до тих, що захоплювалися етнографічними аксесуарами, одягом, «романтичним» минулим і «під чаркою» любили побалакати в душі лібералізму, що поет і далі тих лише гетьманів, яких власне захвалював завзято автор «Історії Русов», гетьманів, що були тільки маріонетками в московських руках, ненавидів і мав до них виразну антипатію. Але головна ідея цієї коротенької поезії крилася не в описі цього «патріота», тільки в засудженню невластивих і осоружних поетові нещирости, боягузства і продажности «людей», людської «громадської думки».

Шевченко каже, що має жаль до того, «хто й славу вмис одурити» так, що люди такого, як описаний ним тип, «паскуду» не звать цим словом, але ще більший жаль має до людей, що не плюють на нього, бо... «за шмат гнилої ковбаси» у людей «хоч матір попроси» — то віддадуть!

Перечитавши ці слова, мусимо з сумом ствердити, що вони й нині не втратили актуальності, скорше — навпаки!

Поет же, як знаємо, любить називати речі власними іменами і не оглядатися на те, чи це йому особисто користне, чи не користне.

Але згадавши про Петра Скоропадського та «байстрят» «таки своїх», що їх він «з десяток» держить кожного року «до хреста», нагадує собі поет і інші подібні особи і береться писати свою «Марину».

Шевченко знає: люди (цілком помилково!) уважатимуть, що так багато пише поет про панську сваволю, злочини і розбещеність, бо він сам колишній кріпак, а тому, знаючи це, на вступі до «Марини» говорить:

« Сказали б що брешу:
Що на панів бачиш сердитий,
То все таке і пишу
Про їх собачії звичаї . . .
Сказали б просто: дурень лає
За те, що сам крепак,
Неодукований сіряк.
Неправда! Йй-Богу не лаю!
Мені не жаль, що я не пан,
А жаль мені і жаль великий
На просвіщенних християн.
.
І звір того не зробить дикий,
Що ви, бючи поклони,
З братами дієте . . . »

і далі поет розповідає одну з жахливих історій, що на них була багата тодішня дійсність, розповідає, хоча знає, що за це оповідання можуть його «ще даліше запроторити».

Вірші, писані в тому періоді, не мають докладних дат і тому невідомо, скільки часу минуло між написанням даного вірша і наступного, але де-коли, читаючи їх, не можемо позбутися враження, що ті вірші мають внутрішній зв'язок, що це чергові етапи думки поета.

Наступний вірш («Пророк»), змалювавши біблійними тонами пророка, висуває таку ідею: після того, як люди відкинули слова пророка, а його самого побили каміннями, звелів Бог за кару, замість «кроткого пророка» обрати . . . царя!

Наступний вірш неначе далі розгортає почату думку, бо коли в поезії «Пророк» потрактовано царя, як Божу кару, як найгір-

ше лихо, то твором без заголовку, який починається словами «На ниву в жито уночі . . .» дає поет зрозуміти, що і республіканський лад не несе щастя!

Цей вірш коментують різно. Пробують його навіть пов'язати з подіями в Галичині 1846 року, де «народ», як пише Д. Дорошенко, «мордував панів-бунтарів і віддавав їх австрійській поліції».

На нашу думку, таке пояснення тільки відвертає думку читача від територіально значно ближчих подій і є малоімовірним.

Справа в тому, що в 1846 році були революційні заворушення, але в західній Галичині, ліквідація яких була сполучена з відомою «мазурською різнею шляхти». Чи Шевченка могли цікавити аж так ті події, що він, перебуваючи на засланні і реагуючи увесь час лише на те, що мало той чи інший зв'язок з його рідною Україною, мав би на ці події відгукнутися тим віршем? Чи не можемо зі ще більшою імовірністю припускати, що власне його думки, які перед цим спинялися на постатях «вольнодумствующих» панів типу Скоропадського, наслідком певних асоціацій звернулися до декабристів? Чи не міг він нагадати собі хоч би того, колишнього декабриста, у якого він написав «Послання» і «Три літа», що попередили написання «Заповіту»? Адже ж у «Посланнях» досить виразно було виявлене негативне відношення до всіх тих, хто кричав, що «Бог создал їх не на те, щоб вони неправді поклонялись», а одночасно далі дерли шкіру «з братів незрячих, гречкосіїв».

Тут слід собі нагадати, що член «Общества Обедіньонних Словян» — Горбачевський у своїх «Записках» (ст. 52—54) розповідав, що т. зв. «Южане» (члени організації декабристів, відомої під назвою «Южново Общества», на чолі якого стояв Пестель) вели свою пропаганду *лише* серед людей багатих, що були на високих становищах і *нехтували навіть дрібною шляхтою*. Відомий декабрист Муравйов аж до злиття того товариства зі «слов'янами» *не прийняв* до організації ані одного старшини Чернігівського полку. Пестель *рівнож не хотів і чути* про втягнення старшин *нижчих ранг*. Тізенгаузен був цілком певним, що коли він свій полк трохи підпоїть, дасть грошей і, вишикувавши в лаву, дасть команду «вперед», полк піде за ним «робити революцію»! Інший декабрист — Єнтальцов казав, що *для солдатів вистачить* доброго кия, коли б вони не хотіли йти за ним, а всяке «освідомлювання» є зайве. Уважний розгляд таких документів, як хоч би «Русска правда» Пестеля, підтверджують сказане. Лівійше крило декабристів, згідно зі своїми плянами, мало винищити царську родину і встановити республіку. Правійше — годилося на конституційну монархію.

Не Шевченко «був» — лише його «зробили» своїми примітками беззастережним прихильником «декабристів». Поет тільки в своїй містерії «Великий Льох» згадує (називаючи) декабристів та й то так, що змушує злого генія України («першу ворону») вкрасти у «декабриста» жовчи, щоб було чим «розговітися» злим духам!

Отже, нагадавши собі сказане попереду про декабристів, можемо добачати в поезії «На ниву в жито уночі» — їдку сатиру як на декабристів, так і на інші антимонархічні рухи подібного роду. В цьому творі говорить Шевченко виразно про тих, що «зліталися... пожартувать, поміркувать, щоб бідне птаство заступить, орлине царство затопить і геть спалить, орла ж повісить на тичині і при такій годині республіку зробить!» Розповідає отже, про тих, що між жартами й забавою збираються в інтересі наче б то інших «робити» революцію і «встановляти республіку». А ті інші — не беруть участі в тих плянах та й для них «сичі» є такими ж хижакими, як і орли.

«І все здавалося б!», пише поет, глузуючи з такого «пляну», який не взяв на увагу дрібнички: того, що може зробити «такий „голісінський мужик”». У цьому випадкові, очевидно, «голісінський мужик» є символічним репрезентантом народніх мас.

Та кого б не мав Шевченко на увазі, ясным є його негативне відношення до всякої революції «аристократів» і до «аристократичної» республіки, а власне таку хотіли встановити декабристи.

Наступний твір присвячений тій же темі, що й більшість його творів, спрямованих проти кріпацтва: пан, кріпачка, і кріпак, чоловік її. Лише в цьому випадкові такий кріпак вражає нас своєю шляхетною вдачею і вмінням «ворогам прощати».

А наступна поезія, що має автобіографічний характер, це широко-відомий вірш: «І виріс я на чужині». У цьому вірші антипанські настрої поета доходять найбільшої сили, й поет малює перед нами поневолену Україну, на якій «Гинуть гинуть у ярмах лицарські сини, а препоганії пани жидам, братам своїм хорошим, останні продають штани...!»

І хоча на засланні тужить поет, бо «страх погано в оцій пустині пропадуть», але разом з тим уважає, що було б ще гірше, «ще поганше» на рідній землі «на Україні дивитись, плакати — і «мовчать!»

Після пише поет ряд дрібних побутового характеру поезій і знов у творі «Швачка» вертається до гайдамацького повстання, описуючи тим разом одного з його провідників, якого пізніше разом із Залізником засудили на вічну каторгу москвини.

Потім знову приваблюють поета теми зі звичайного життя його любі України і серед дрібних поезій він лишає нам справжні перлини поетичної творчості. Та немов щоб підкреслити зайвий раз, що він не змінив свого відношення до минулого України, пише Шевченко прегарну і глибоку своїм змістом поезію: «Ой чого ти почорніло зеленее поле?».

І оживають перед нами трагічні змагання України часів Хмельницького, знову бачимо «славних запорожців» — оборонців її волі, а в наступному творі Шевченка, плястично впрост віддану картину обрання гетьмана.

Серед низки побутових мотивів поважне місце займає дівоча доля. Та раптом вривається; як болючий стогін наболілої душі, ліричний вірш «І знов мені не принесла»... В ньому виявляє поет свій пекучий жаль з приводу того, що всі засланці одержують листи з дому, а тільки він — нічого! Тимчасом у ті «невеселі дні», коли Шевченко був ще в Україні його земляки, пише поет: «божились та клялись, братались, сестрились зо мною» і тепер, коли він опинився на заслання, щоб не клясти тих зрадливих побратимів і посестер, лишається йому припустити: «вони з холери повмирали, а то б хоч клаптик переслали того паперу»... І щоб не бачити, як інші читають одержані листи, поет йде над беріг моря виливати на самоті свою журбу.

І цей жаль до «земляків» був не безпідставний! За винятком кількох одиниць, які час від часу обзивалися до поета або й вживали заходів що-до його звільнення, решта справді відцуралася його цілком. Щоб уявити собі фактичну байдужість до нього земляків (і то тих, які його приймали!), слід нагадати такі факти:

1. Вони запрошували поета свого часу дуже часто (просто як якусь «атракцію»), щоб показатися перед сусідами, але в дійсності його так мало цінити, що, напр. звичайний сільський піп — Кошиць, коли Шевченко сватав його дочку (і донька була не від того), відмовив поетові, вважаючи таке подружжя для себе *пониженням*.

2. Як підчас заслання, так і після нього, поет не мав з боку своїх земляків належної підтримки, і

3. Коли Шевченко тяжко захворів, то доглядав його академічний сторож (Шевченко жив останні роки свого життя в будинку Академії Мистецтв, у кімнатці не надто придатній на мешкання), та слуга, якого прислав один знайомий, а лікар лікував його безплатно. Бракувало належної опіки і конкретних заходів що-до лікування.

З наведеного бачимо, що Шевченко мав безперечно поважну підставу болюче переживати відсутність листів! Може через це

головним мотивом, який домінує в ряді дальших ліричних віршів, є туга за родиною, за дружиною, переживання самотньої людини, що їй не судилося одружитися й жити родинним життям.

Наприкінці 1848 року, поза віршем, адресованим Ф. Лазаревському, в якому відбилися важкі особисті переживання поета, що на засланні згадує, як то «в Україні завтра рано заревуть дзвіниці», «до церкви молитися підуть люди»... і «завтра ж рано завис голодний звір в пустині...» та поза ще одним віршем навіяним глибокими песимістичними міркуваннями («Дурні та гордії ми люди...») пише автор твір про гетьмана Дорошенка, про останні хвилини його гетьманування. Цей твір є документальним доказом усієї безпідставності українофільських вигадок, вигадок людей помосковлених, які, або можуть захоплюватися тими гетьманами, що ними захоплювався автор «Історії Русов», це б то гетьманами, що їх назвав Шевченко «рабами, підніжками, гряззю Москви» і «Варшавським сміттям», або, можуть орієнтуючися на московські революційні ліві течії, — ганити усіх (чужих їм) гетьманів і дивитися на українське минуле очима чужинця-ворога! Вони, українофіли, потребують такого Шевченка, як самі, і тому вони ширять вигадки немов поет, набравшись «мудрости» відлюбих їхньому серцеві «Кирило-Методієвців» та московських революціонерів, *відвернувся від минулого і всіх гетьманів, і всіх тих, хто колись боровся за відновлення нашої державности, осудив.*

Тимчасом поет у цьому творі згадує з любов'ю і пошаною великого патріота — гетьмана Дорошенка і, наділяючи Самойловича епітетом «дурний» та «попенко», зве Дорошенка «запорожським братом» та «славним Дорошенком» і «славним гетьманом». Одним лише різниться цей твір від творів, писаних 5—7 років тому, так це браком мажорних тонів!

Основний настрій цієї поезії визначається словами Дорошенка: «*Не розсиплем вражу силу, не встану я знову...*» і тому «мов орел той приборканий... знеміг славний Дорошенко, сидячи в неволі». Але, що найгірше — «*і забули в Україні славного гетьмана!*»

Цей настрій і переживання забутого засланиця — Дорошенка гармонізував як найкраще з особистими переживаннями й трагічною в своїй безуспішності боротьбою поета за відродження України, боротьбою, що виявила страшне спустошення скалічених душ «малоросіян».

Але, як всі трагічні переживання не примусили поета відцуратися від своєї батьківщини, забути її минуле й перестати жити надією на її відродження, так, на щастя, не примусили його писання «мало-росіян» і просто «росіян» змінити свою думку, що-до

величи визначних постатей нашого минулого. Шевченко і далі вмів бачити в минулому те, що може побачити лише людина з українським серцем і подивляти тих, хто боровся за українську державність!

Почав 1849 рік Шевченко віршем «Неначе степом чумаки», в якому ще раз ствердив, що пишучи далі, всупереч гострій забороні, свої поетичні твори, він наражається на всяку небезпеку і «кайдани собі кує»!

Після того пише Шевченко свого «Сотника», твір побутового характеру з часів козацької України. Цей твір, звичайно, також не піддержує нічим вигадок про зміну поетового світогляду.

По двох ліричних віршах знова пише поет, ліричний же твір, але такий, який стверджує, що Шевченкова душа живе й далі *чеснотами козацької України*, що він сам є справді нащадком козацьким і належить до найкращих «лицарських синів».

Настрої, висловлені в тій поезії, це настрої вояка, а не гречкосія. Це настрої людини, яку не тішить роля «приймака», бо він воліє ніж в чужій багатій хаті *тещу* поважати пошукати собі слави і найти собі могилу «в степу при долині»: Як положать отамана в новій хаті спати, заголосить як та мати, *голосна гармата*. Гукатиме, кричатиме не одну годину і *рознесе тую славу по всій Україні*.

Ані цей вірш, ані наступний (Ой, крикнули сірі гуси...) не міг би вийти ніколи з під пера «паціфіста» і «кріпацького» поета, яким нам малюють українофіли Шевченка. Лише нащадок справжніх лицарів міг вивести перед нами українську матрону, яка подібно матронам старого Риму *пишається* тим, що *виховала сина на вояка*, на доброго лицаря!

Потім вертає поет до улюбленої теми: дівчина-кріпачка і паніч. Твір читається і цим разом без зупинки, бо за ним стоїть щире серце поета і життєва правда.

В наступному вірші проглядають елементи пантеїстичного світовідчуження, яке згодом поет ще дужче наголошуватиме, знеохочений тим півпоганським московським «православ'ям», яке йому доводиться спостерігати.

Після цього пише поет кілька чудових ліричних віршів, в яких відбилася вся його повага до страдниці жінки та вся ніжна любов до маленьких діточок. Можливо, що поет, якому майже ніхто із земляків і далі не писав, особливо гостро відчував у той час брак власної родини і тому з особливою ніжністю згадував жінку-страдницю, жінку-матір.

Таке припущення напрошується саме тому, що безпосередньо по тих віршах пише Шевченко надзвичайно сильну поезію особистого характеру, в якій порушує ряд важливих проблем.

До написання цієї поезії безпосередньо спричинились знов ті переживання, які мав поет, приглядаючися, як його товариші засланці читають листи, що їх так жадібно і марно чекав поет! Тому й починає Шевченко словами:

*«Хіба самому написати
Таки посланіє до себе
Та все дочиста розказати —
Усе, що треба і не треба?
А то не діждешся його,
Того писанія святого,
Святої правди ні од кого,
Та й ждати немає од кого!»*

По такому вступі, який міг би у де-кого викликати помилкове припущення, що в даному випадкові поет говорить про брак ближчої рідні і дружини, матері тощо, раптом поет далі, цілком ясно і недвозначно з'ясовує, що саме він мав на увазі і від кого хотів би дістати листа.

Це з'ясування певно належить на думку Шевченка до таких, що може й «не треба» б його писати, бо воно немов суперечить тій скромності, якою відзначався Шевченко. Отже, з наступного речення випливає, що Шевченко був цілком свідомий величезної вартості свого «Кобзаря», свідомий того, що він мав творити епоху і трактував його написання не як тільки «мистецьку творчість», але значно ширше і глибше. Ось, як з'ясовує поет сам, від кого він вправі був би сподіватися листів:

*«Бо вже б, здавалося, пора.
Либонь, уже десяте літо,
Як людям дав я «Кобзаря»,
А їм неначе рот зашило, —
Ніхто й не гавкне, й не лайне,
Неначе й не було мене!»*

Мистецькі й наукові твори, як знаємо, просто «пишуться», але заповіді, нові закони чи «Євангелія» — «даються»! Наведений нами абзац є незаперечним доказом того, що Шевченко почував себе національним пророком і чудово розумів величезне політичне значіння свого «Кобзаря». Звідси — оте знаменне «дав я»!

І Шевченко уважає, що він має моральне право, хоча б по десятиох літах, сподіватися наслідків появи «Кобзаря», а серед них і уваги до себе!

Далі зясовує поет, що від «промади» він чекає не похвали («без неї може обійдусь») — пише Шевченко, а ради жде він. Якої саме «ради», можемо додуматись, як на підставі того, який зміст вкладав він у це слово в інших своїх поезіях, так і з того, що тут сам каже. А каже він ось що:

«Мені було аж серце мліло, —
Мій Боже милий, як хотілось,
Щоб хтонебудь мені сказав
Хоч слово мудре, щоб я знав
Для кого я пишу? для чого?
За що я Україну люблю?
Чи варт вона огня святого?»

з наведених слів бачимо, що Шевченкові хотілось почути хоч одне *мудре* слово, таке слово, яке показувало б наочно, що є люди, які розуміють поета, які, подібно йому, готові були б життя віддати за свій нарід, за звільнення України з московського ярма. Поет хотів бачити *вплив* своїх поезій і хотів мати докази, що так, як під впливом весняного дощу починає знову зеленіти і відживати земля, так під їх впливом оживають козацькі серця, будиться національна гордість, прокидається пекуче бажання відновлення держави предків, а з уст рветься мудре слово, «рада», як «на ворога одностайне стати», як скинути московське ярмо і збудувати нову, вільну і щасливу Україну.

Шевченко тільки в цьому випадку «знав би», що є для кого писати, що є для чого писати (бо його твори спричинилися до національної революції й визволення) і що є за що любити Україну, бо лише нездолана, спрагла волі, горда славою предків і готова на все, щоб лише не бути рабою, Україна справді «варта огня святого»!

Власне такого слова чекає пророк національної революції і... чекає на марно!

Пекучий біль, а разом з тим приховане палке бажання, щоб наступні його слова показали неправдою, чути в реченню: «Та, мабуть в яму перейду із москалів, а не діждусь...» і тому «хоч зостаріюсь за того, а ще не знаю, що роблю». І, мовляв, не маючи вже тої віри в успіх, яка була за молодих років, все ж пише поет далі свої твори... і, не зважаючи на все бачене і пережите, *таки й далі йому, як стверджує сам Шевченко, «і моді старий козак верзеться грішному — усатий, з своєю волею мені на чорнім воронім коні!»*

Отже і далі — та ж мрія, той же «програма» — відновлення української держави, яку почали будувати наші козаки! І тому

тут же додає поет: «А більш нічого я не знаю, хоч я за це і пропадаю!» Це б то Шевченко нічого іншого не прагне і не хоче нічого іншого знати (сказати б по сучасному — жодних «федерацій», жодних «советських» чи «словянських» союзів!) і жодні деталі його не цікавлять хоча за це стремління до національного визволення (а не за «Кирило-Методієвське Брацтво», до якого він не належав) і покарано поета.

Думки про кару, яку він терпить, приводять поета до питання про справедливість того, що він цю кару мусить терпіти. І ця думка природня у Шевченка, бо ж він знає, що був пророком, який власне боровся за нашу правду, отже — прагнув добра! Чи ж винен він, що його земляки «оглухли, не чують, кайданами міняються, правдою торгують»? Але Шевченко не зважаючи на такий занепад його України, стверджує: я все таки її люблю, мою Україну широку, хоч я на ній і самотній!»

І немов передбачаючи те, що наші українофіли, як ті якути в поемі Лесі Українки, навіть не здатні будуть зрозуміти, що саме він має на думці, пишучи оте: «самотній», тут же з видимою іронією додає, як це пояснюватимуть ті сліпородженні земляки: «(бо, бачте, пари не знайшов!)» Після цих, вставлених здавалося б не до речі слів, кінчає Шевченко перерване тою вставкою речення, словами: «аж до погибели дійшов». Та вставлена саркастична увага, що вяжеться з думкою, в яку її вставлено так, як у відомій приказці вяжеться «на городі бузина, а в Києві дядько», з надзвичайною силою наголошує те нерозуміння, з яким доводилося поетові стало зустрічатися (хоча, безперечно, ті «здогадливі» земляки, що так розуміли поета, були певні, що вони чудово його розуміють!).

Тимчасом у нерозумінню ідеї великого поета — причина не лише браку листів з України, «пустки», в якій доводилося жити й діяти Шевченкові, але й причина нашої національної трагедії!

Те, що «пояснення» самотності («пари не знайшов») було гірким і їдким сарказмом, стверджують ще й дальші слова поета, якими він сам себе потішає:

«Нічого друже! Не журися!
В дулевину себе закуй,
Гарненько Богу помолися,
А на громаду хоч наплюй —
Вона — капуста головата!»

Ці слова закінчують міркування поета про мовчанку «громади», про палке бажання почути від «громади» «раду»-«пораду», бажання марне! Громада лише багатоголова («головата»), але в

тій її «голові» стільки ж розуму, що й в капустиній голові! І тому лишається одне: в крицю закувати своє серце, на громаду «хоч наплювати» та твердо простувати своїм шляхом до поставленої мети!

Таким чином, розглянутий нами твір нищить одночасно дві українофільські «легенди» про те, що Шевченко вже після першої поїздки на Україну «відвернувся від нашого минулого» і почав шукати розв'язки всіх наболілих питань і усунення всіх кривд у «зміні режиму» та про те, що наче б то Шевченко був беззастережним прихильником демократії.

Шевченко власне в цьому творі, як ми бачимо і далі з пієтетом згадує наше минуле, але звичайно те минуле, яке заслуговує на згадку українця-патріота. В минулому були і Мазепа та Гордієнко і... Кочубей! Шевченко завжди з огидою згадував власне минуле, якого символом був Кочубей та Галаган і захоплювався тим, яке символізували Дорошенко, Мазепа, Гордієнко.

Цим твором та чотирма малими перлинами ліричної поезії характеру автобіографічного закінчує Шевченко в своїй «захальній» книжечці 1849 рік!

Ті поезії роблять і на нас, хоча ми не жили за тих умов і не зазнали кріпацтва й всього того, що зазнав Шевченко, величезне вражіння, зворушуючи до глибини душі! Читаючи їх, подивляємо ще більше нашого великого поета, який те все витримав, який до того ж, хоч не зазнав особистого щастя, — не зламався!

«Гнилими болотами течуть собі між бурянами літа невольничі» його та Шевченко не вгаває і далі заходжується всупереч заводу й забороні «мережати дрібненько книжечки»! І родиться поема «Петрусь», автобіографічне «Як би ви знали паничі» та ряд поезій, які свідчать, що з кожним днем все важче Шевченкові жити в неволі, що жаль за безповоротно прожитим життям, за молодістю, за всім, що може мати людина від життя, жаль, поєднаний зі свідомістю, що його жертва була чи не марною, що йому не вдалося тоді як він хотів збудити свого народу до нової боротьби за самостійність поневоленої України. Це останнє — може найбільше пригноблювало Шевченка, який благав, щоб Бог «доніс» у його країну, хоч його слово, «бо я, Боже, я за неї гину!» І пише Шевченко:

«Може мені на чужині
Лежать легше буде
Як іноді в Україні
Згадувати будуть!
Донеси ж, мій Боже милий,

Або хоч надію
Пошли в душу! . . . Бо нічого,
Нічого не вдію
Убогою головою,
Бо серце холоне,
Як подумаю, що, може,
Мене похоронять
На чужині, і ці думи
Зо мною сховають
І мене на Україні
Ніхто не згадає».

По 1850 році в поетичній творчості Шевченка наступила велика перерва. Ця перерва тягнеться аж до звільнення поета, це б то до 1857 року.

Справа в тому, що Шевченко, здобувши симпатію свого оточення і зверхників, останніми часами користався з ряду «неофіційних» полегкостей, зокрема міг малювати й писати. Але з дрібною особистою помсти зроблено було на нього доноса і наслідком того доноса був новий арешт і трус (27 квітня 1850 року). Після цього почалося нове слідство, а по його закінченню — наказано загострити догляд над поетом і в жодному випадкові не давати йому змоги малювати чи писати, а навіть практично утруднене було й листування.

У звязку з трусом у поета, після знайдення серед його паперів листа С. Левицького, в якому безпідставне необережне задоволення викликало підозріння у влади в тому, що існує тайне українське товариство, розпочалося слідство ще й в цій справі. С. Левицький у тому листі подавав призвище М. Головка, як прихильника й однодумця поетового, який наче б то мав сказати, що є тепер до 1000 душ «готових стояти за все, що говорив Шевченко».

Підчас арешту С. Левицький пробував покінчити самогубством, а М. Головка, коли до нього прийшли жандарми, застрелився.⁶⁰

Всі ці події й спричинили примусову мовчанку (оскільки мова про українські твори) Шевченка аж до 1857 року.

Щойно в 1852 році поет, завязавши на новому місці заслання нові знайомства, одержав змогу, з ласки коменданта, писати, але . . . мусив писати московською мовою!

⁶⁰ Цей факт не слід забувати, коли будемо міркувати над причинами, що змусили поета писати повісті московською мовою.

В цьому періоді повстають писані московською мовою повісти, але про них ми говоритимемо на своєму місці. Тут же лише обмежуємося до ствердження факту, що поет не міг протягом семи років нічого написати українською мовою.

Листуватися — він листувався, але листи йшли не на його власну адресу — тільки через руки тамошніх приятелів поета — не українців. Треба думати, що Шевченко від того часу, пишучи листи завжди приймав під увагу те, що ці листи можуть переходити через руки жандармів.

Першим віршовим твором, написаним після цієї нової катастрофи, була поема «Москалева криниця», яка, однак, була повторенням написаної в 1847 році (рукопис її уважав поет за згублений). Першим же новим твором, написаним після такої довгої перерви, була поема «Неофіти», яку написав поет уже по звільненню із заслання, чекаючи на приїзд свого приятеля — Щепкіна.

У цьому творі, якого уважав поет не викінченим, написаному на тему «ніби то» з римської історії, виявив поет своє глибоке розуміння науки Христа, свою віру і високу мораль та дав чудовий образ жінки-матері, а разом з тим, безперечно, дав образ, цілість якого посередньо влучала московський царат та імперську дійсність.

Поетичний доробок поета від 1857 року, починаючи з «Неофітів» і до дня смерті, виявляє не лише поважне зменшення творчої інтенсивності, але й різниться тематикою від усього написаного попереду. За 12 років (від 1838—1851) написав Шевченко в шість раз більше віршів, аніж за останні чотири роки, від 1857 року почавши. Кількість же поезій, повязаних з Україною, не доходить і десятка. Натомість привертає увагу збільшення творів гостро-антимонархічних, зріст радикальних революційних настроїв і яскраво-негативне відношення до клеру.

На такий характер Шевченкової творчості та на зменшення числа самих творів вплинуло багато різних чинників. Щоб не повторюватись у майбутньому, згадаємо тут лише де-які.

Першим поважним чинником, який впливав на Шевченка, була свідомість того, що українофільська інтелігенція (маємо на увазі ту її частину, яка захоплювалася поетом і підтримувала з ним звязки) розуміла його твори по-своєму, неправильно, і не здатна була загорітися тим вогнем і перейнятися тими думками, якими жив і горів Шевченко. Між тим, як до нього ставилися після повороту з заслання московські ліберальні й революційні

кола та тим, як до нього ж ставилися українофіли, не було надто великої різниці.

Згадані московські кола стали бачити в особі Шевченка, тільки т. зв. «народнаво» («людового») поета, колишнього кріпака, — отже, «сина народа», що був жертвою режиму Миколи I. й політичним засланим. Це власне й зробило його серед цих кол популярним, а ця «популярність» була більше загрозливою й шкідливою з погляду наших національних інтересів, аніж політика царату. Щоб коротко й ясно висловити думку в цій справі, звертаємося до «Опрії» Лесі Українки і твердимо, що «політика» того її «Мецената» робить грецькій справі більше шкоди, як політика «префекта». Це й було тим другим чинником, який впливав на поета.

Шевченко ще на заслання мусив з konieczности ввійти в ближчі особисті стосунки з багатьма москвинами. Зараз же по звільненню, ще по дорозі до Петербурга, Шевченка формально обсідають московські письменники, журналісти і громадські діячі. Він був — «на расхват»; все нові й нові особи бажали з ним познайомитися, а потім запрошували до себе на прийняття і вечірки. Вже в Нижньому Новгороді поет обертається в колі бувших декабристів, лібералів різного роду і революціонерів.

У Москві знайомиться поет з О. Афанасьєвим, Д. Міном, Кошєльовим, Якушкіним, Хомяковим і інш. Приїхавши до Петербурга, Шевченко попав просто в московський «полон». Вечірки, зустрічі, обіди, і т. п. (звичайно з алькоголевими напоями) забирали у нього величезну кількість часу, шкідливо впливали на здоров'я і втягали в коло московських ідей, московського життя й інтересів. Безперечно московські кола свідомо стреміли до втягнення його в московське життя, бо це був найпевніший шлях до обмосковлення й перетворення на москвофіла.

Від приїзду до Петербургу Шевченко стало відчувати свої злидні. Помешкання, яке мав влітку 1858 року (описане М. Лєсковим) вражало своєю убогістю і непридатністю. А одночасно його земляки втягали в розваги, прийняття, гульню.

Багато часу займали балачки з московськими вченими, письменниками, журналістами. Його тодішнє життя так описує П. Зайцев: «найславетніші вчені, письменники й політичні діячі, мистці-скульптори, гравери, й малярі, найвидатніші артисти й артистки сцени і композитори, колишні політичні вигнанці і в'язні, модні красуні, прикраса петербургських сальонів, титуловані й нетитуловані аристократи і убогі урядовці і студенти — все це сорокатим і галасливим гамором оточило його... обер-

тало життя в якийсь безконечний ланцюг розваг і урочистих прийнять, де річкою лилося вино, лунала музика і співи, а всімінені обличчя з усіх боків присувалися до нього з чарками і келихами» (Життя Тараса Шевченка», стор. 306—307).

Звичайно ті москвини, *говорячи з Шевченком*, завжди вдавали зі себе «українофілів». Робили так не лише такі письменники, як М. Курочкін чи Жемчужников, але й московські визначні письменники, як хоч би І. Тургенев та С. Аксаков.

Це все створювало винятково міцну українофільсько-московфільську атмосферу довкола поета і треба було надзвичайної політичної свідомости, треба було бути таким українським націоналістом, як Шевченко, щоб не втонути в тому «українофільському» болоті. Тим більше, що Шевченко, як ми вже підкресливали і як це стверджували його знайомі (напр. Катерина Толстая), був «наївно-довірливий до людей, в усіх він знаходив щось добре й захоплювався часто людьми, що не були того й варті!» Коли прийняти під увагу цю особливість вдачі поета, то стане зрозумілим, чому він заприятнювався з людьми де-коли протягом двох-трьох зустрічей. Завдяки тому він мав дуже багато приятелів, але побувши серед них довгий час, Шевченко гостро відчував свою самотність. То були «приятелі», — цілковито чужі духово Шевченкові.

Такі «приятелі» з числа московських письменників і діячів, звичайно, діяли, як москвини, отже намагалися досягнути «ласкою» те, що не вдалося досягнути в роках 1840—1841 лайкою (Белінській), це б то — втягнути Шевченка в коло московських інтересів і затягти на шлях Гоголя.

При цій нагоді, як приклад того всмоктування нашого поета в московське життя, маємо згадати хоч би, що І. Аксаков, приступаючи в Москві в 1853 році до видання нового московського часопису «Парус», намагався, через не раз згадуваного українофіла — Максимовича, затягнути до співробітництва в ньому і Шевченка. Шевченко *ухилився* від співробітництва, а коли вишло перше число «Паруса» написав до Максимовича в листі з 22 листопада 1858 року: «чого б то мені, скажіть будьте ласкаві, плисти по суші, яко по морю під тим парусом? Хіба я Олег, нехай Бог криє, або що? «Парус» у своєму універсалі перелічив усю слов'янську братію, а про нас не згадав, спасибі йому — ми вже бач дуже близькі родичі: як наш батько горів, то їх батько руки грів! Не доводиться мені давати під парус свої вірші... Може

воно так і треба московській натурі, та нам то і дуже не вподобалося».⁶¹

Зустрічі з земляками не вносили також нічого особливого, бо не лише такі земляки, як хоч би М. Максимович, мало ріжнилися поглядами і «патріотизмом» хоч би від Бантиш-Каменського, але й колишні «братчики» перейшли на ще більш «українофільські» позиції.

Адже ж, як ми вже бачили з поданих матеріалів про т. зв. «Кирило-Методієвське Брацтво», навіть колись, до заслання — члени того «Словянського Общества» були москвофілами, що ріжнилися основно від Шевченка в тому, що Шевченко був проти Московщини і в ній бачив головного ворога України та ненавидів москвинів, а вони, як і багато московських інтелігентів, були тільки проти абсолютизму, проти царату та й тому, що їм дався взнаки режим Миколи I.

У «Книгах Битія» вони виступали проти царської влади, але ніде — проти Московщини, чи «Переяславської ідеї». Вони були остільки обмосковлені, що можна їх уважати покручами в розумінні національному.

Уперті й завзяті суперечки між Костомаровим і Шевченком з приводу поглядів того «Общества» свідчать, що вони завзято боронили своїх москвофільських позицій. В плянах Шевченка вже тоді вони могли брати таку участь, яку міг би взяти французький першерон (тягаровий кінь) у перегонах поруч з арабським конем!

Ми вже згадували не раз, що тоді вони листувалися зі собою московською мовою і дуже часто по московськи ж писали й до Шевченка. Ось напр. з листа П. Куліша до Шевченка з дня 31. XII. 1844 р.: «Вместе с картинками пришлите для меня «Кобзаря» Вашево. Это одно из Ваших сочинений, которое я уважаю. Не купит ли какойнибудь книгопродавец у меня рукописи под заглавием «Повести П. Кулеша». Тут помещены напечатание некогда в «Киевляніне»... Том етот составіт около 250 стран.» і т. д.

Ці обмосковлені українофіли, як і Куліш, «Кобзаря» лише «уважали», але захоплювалися тим, чим їх навчили москвини захоплюватися...

Коли ж і пробували писати по українськи — то моментально в українських листах переходили на травестичну мову, мову «Енеїди» Котляревського, трактуючи цю українську мову на

⁶¹ Чи навіть нині багато знайдеться українців, що зайняли б таке становище? І це був не «режимний» журнал, а такий, який гуртував представників московського народу.

практиці, як мову «інтермедій». Ось уривок з листа українською мовою того ж Куліша до Шевченка з того ж 1844 року (5. VI.): «Ой як же я зрадів, довідавшись з твоєї супліки, що ти не мариш дармо часу в тій Петровій Бурсі!.. об мені будь певен, що я вже не грітимусь даром коло твого куреня: чи дровець, то й дровець принесу, чи пшона на кашу, то й пшона придбаю...»

За те, коли мав П. Куліш звернутися до Шевченка «поважно», то писав ось як: «Мне досадно, што Ви, не спісавшись со мною, обявілі мойо імя в числе сотрудніков, тогда как я понятія не імею о Вашем літературном підприємтіі. Обявленіе Ваше пахнет так сільно спекуляціею, што я рещілся било, как только вийдѣот в свет Ваша «Украйна» написать рецензію і *указать все ошібки, какіх без сомненія будет бездна в тексте Вашей скороспелой книжкі.* Но время уменшіло мойо негодованіе...» (з 31. XII. 1844 р.).

Ось на яку «підтримку» міг числити поет від своїх «приятелів» навіть до заслання!

П. Куліш, як видно з того, керувався не, як Шевченко, добром української справи, лише власними амбіціями дрібної людини і тому, *не бачучи книжки*, до виходу якої було досить часу, він уже *щоб помститися* хоче її лаяти, бо, мовляв, у ній без П. Куліша *конче* нароблять помилок! А коли «час» зменшив його неузасаднене «обурення», то й рецензія стала не обовязковою!

Чи ж допустився Шевченко аж такого «злочину», подавши призвище П. Куліша в числі співробітників? — Очевидячки ні, бо: 1) співробітники мали підписувати свої матеріяли, отже, коли б не було статті П. Куліша — не було б співробітництва і 2) в тому ж листі пише П. Куліш Шевченкові про те, що «В Харькове предложено издавать «Запискі о Южной Росіі» по Словянах, Издателі Н. Костомаров (он же І. Галка) П. Кулеш, А. Метлінскій (он же і Могіла) і В. Срезневскій. Там будут помещатса, кроме статей учьонаво соображенія і статті в прозе і в стіхах по малоросійскі... Если Ви імеете што нібудь новое, *просім до зурту.* Ваше імя также поставім в числе издателей на заглавном лістке». Отже і Куліш має намір поставити імя Шевченка в числі «видавців» і не питається чи він взагалі хоче брати в тому виданні участь!

Не дивно, що Шевченко стало нарікав на самотність!

Коли ці українофіли так в дійсности ставилися до Шевченка («Кобзаря» — «уважали», це б то — шанували) то одночасно, подібно до своїх московських учителів — захоплювалися... Пушкіним, уважаючи, під впливом московських суггестій, його твори за щось надзвичайне!

Ось, що читаємо у довжелезному листі П. Куліша до Шевченка з дня 25. VII. 1846 року: «Перечитивая... несколько раз «Кобзаря»... заметил осязательнее нежели прежде и... недостатки... Ви слишком много полагались на врожденные Ваши силы и мало старались согласить их с искусством, которое... могло бы творить чудеса еще поразительнее тех, какие оно творило в соединении с талантом Пушкина...» Далі йшов ряд «порад», які основно нищили (коли б їх Шевченко послухав) вартість творів Шевченка, а далі, після ряду інших порад, намовляє Куліш знищити цілком другу половину «Івана Підкови». Це він радить зробити «воспоминания великаго Пушкина». Далі в порадах, як понівечити «Катерину» знову ж посилається на того ж Пушкина (Пушкін в етом отношеніи должен служить Вам образцом).

Подаємо дослівний переклад: «Перечитуючи, ... кілька разів «Кобзаря»... помітив дотикальнійше чим попереду і... хиби... Ви надмірно надіялися на Ваші вроджені сили і мало дбали про те, щоб узгіднити їх з вимогами мистецтва, яке... могло доконувати чуда ще більш разячі від тих, які воно творило в поєднанню з хистом Пушкина», а останнє речення в перекладі: «Пушкін у цьому розумінню має бути для Вас зразком».

Що Шевченко аж ніяк не захоплювався Пушкиним — це безсумнівне, досить, як доказ згадати про те, що в догоду москвинам уже може з два десятки років безуспішно московські льокаї з УССР намагаються знайти якийсь доказ такого захоплення. Не можучи його знайти вони, щоб утворити вражіння узаasadнености своїх москвофільських запевнень — друкують при кожній нагоді ілюстрацію до «Полтави» Пушкина (Кочубеїха будить доньку в домі Мазепи й повідомляє про засуд її батька). Тимчасом Шевченко робив ілюстрації до творів якими аж ніяк не захоплювався: ілюстрував він напр. книжку Полевого «Історія князя італійскаво, графа Суворова Римінскаво, генераліссімуса російських войск» або пізнійше прийняв замовлення на портрет того самого зрадника і донощика — Кочубея, якого з такою зневагою згадує в своїх творах.

Ілюстрація ж до «Полтави» є властиво юнацькою переробкою, скопійованого Шевченком малюнка Брюлова «Сон».⁶³

Отже всупереч одній із численних вигадок авторки книжки «Шлях велетня» на стор. 50 не Шевченко, тільки П. Куліш захоплювався Пушкиним і взагалі жив життям «російскаво інте-

⁶³ Мова про «Живописну Україну».

⁶³ Шевченко «внуку» і «фею» замінив на «Марію» і «Кочубеїху», а овальні портрети предків — на портрети гетьманів.

лігента» навіть тоді, коли він наче б то перебував під впливом Шевченка.

Що ж допіро сталося з тими всіма українофілами по роках, тоді, коли Шевченко вернувся із заслання, наочно переконавшись, що за бажання вирватися з московського ярма карають москвини значно важче, ніж за протимонархічну пропаганду.

Москвофільські настрої тих українофілів зміцніли, не лише наслідком дальшого перебування під впливом московської культури, але й ще більше наслідком того, що вони підпали психозі «сподіванок», яка обхопила москвинів після смерті Ніколая І. і перебрання влади його сином, Александром ІІ. Українофіли «переживали те все мало не так само, як Винниченко — московську революцію 1917 року (див. «Відродження нації», т. І, стор. 41) і тому Шевченко, вертаючи з заслання, побачив, що його єдині «приятелі» — не лише живуть і видають московською мовою свої твори, не лише ще більшими стали москвофілами, але зайняли у відношенню до московського уряду виразно угодовське становище.

Вже на самому початку П. Куліш напався на Шевченка за написання «Неофітів» і «повчав» так поета: «Не годиться напаминать синові (Александрю ІІ.) про батька, ждучи від сина якого б то ні було добра. Він же в нас тепер перший чоловік».

Спробуймо собі уявити, що мусив почувати Шевченко, який мріяв про те, що «в Україні» — «заревуть вольнії гармати», який був принциповим ворогом «перяяславської ідеї», який пропагував національну революцію і чекав на хвилину, коли нарешті Дніпро понесе у море «кров ворожу»?

Він бачив, що перед ним стає знов грізне питання: «для кого» він пише свої твори?

Загальна ж атмосфера захоплення його «земляків» «поступовими» москвинами та їх літературою, балачки про скасування кріпацтва — все те мусіло спричинитися до того, що Шевченко перестав так гостро підкреслювати своє *антимосковське* наставлення, розуміючи, що його антимосковські гасла не можуть знайти відгуку серед українофільської інтелігенції, хіба . . . такий, як «Неофіти» у П. Куліша!

Третім чинником була та політична література, якою захоплювалися нові знайомі поета, яку захвалювали йому і тим самим спонукували до читання.

Але з усіх згаданих чинників безперечно найповажнішим був чинник перший — усвідомлення цілковитої неможливості з тої інтелігенції, яку виплекали окупанти, викресати іскру ук-

раїнського вогню! У неї бракувало українського серця і «козацької» крові, кажучи словами поета. Вони мали свій «маленький» провінціяльний «патріотизм», мали певні симпатії до «свого» і антипатії до етнографічно-московського, але мав їх і М. Гоголь, що не перешкоджало йому одночасно захоплюватися «імперською трійкою», не усвідомлюючи того, що то була триумфальна колісниця переможця, який толочив своїми колесами нарід того ж Гоголя і волочив за нею, як тіло Гектора, взяту в полон душу Гоголя!

Вони захоплювалися творами Шевченка, але... як вони їх розуміли! Коли ми усвідомимо собі увесь трагізм того факту, що нині, майже сто років по смерті поета, у «Кобзарі», виданому накладом видавничої спілки «Тризуб» під фірмою УВАН (редакція Л. Білецького) редактор видання, зробивши Шевченка ідеологом К.-М. Брацтва, пише дослівно: *«Духова самостійність нації для них була вищою від державної суверенності кожного народу»* (отже — і для Шевченка), пише це, не зважаючи на слова «Заповіту», якими він закликав далеко не до «духового» усамостійнення, коли ми зміркуємо, як далеко позаду є від Шевченка цей редактор — наш сучасник, який робить з поета борця проти режиму, проти режиму царського — то зрозуміємо, оскільки більшою мусіла бути розбіжність у поглядах (і в розумінню творів) між поетом і його сучасниками-українцями сто років тому!

Ми знаємо, як ставився Шевченко до москвинів і поляків, як дивився на Московщину і які почування мав до творців московської імперії Петра I та Катерини II.

Знаємо також, що П. Куліш мав би бути одним з однодумців Шевченка, і ось, ще не встигла могила добре зарости травною, як той же П. Куліш пише «Гимна єдиному цареві», в якому читаємо:

«Ми „праведним царем» тебе прозвали
Ще аж тоді, як наші людоїди
З Мазепою та шведом накладали,
Не чуючи Полтавської побіди...»

Куліш же хвалив Катерину II. за те, що:

«Розбоями й руїною неситу
Гадюку за порогами ти вбила...»

так оцінюючи зруйнування Січі, а Шевченка, за те, що «ганьбив Катерину» — зве «потварю».

І мріяв Куліш за для «охрани порядку господарського» разом «з москалем і ляхом» втрюх:

«... Одну імперію велику спорудити,
І духом трьох братів освічений диктатор
Нехай дає нам лад, свободи імператор».

М. Костомаров — писав же тоді свою «Русскую історію в жіз-неопісаніях ея главнейших деятелей», включаючи в їх число, звичайно, і українських державних мужів, а в «Літературном наследії» так пояснив своє зацікавлення українськими справами: «історію треба досліджувати не по мертвих літописах... але й на живому народі... Почати треба з досліджування свого російського народу. Але тому, що я жив на Україні, то треба почати з його української галузі». Він же в 1860 році писав (цим разом в імени українофілів): «ми не будемо жадати й домагатися для себе нічого, крім спільних з усією Росією бажаннів...» Та це й природно для того, хто не збирався бути нічим іншим, як лише провінційним додатком, «галуззю».

Коли ж ми, до вже сказаного додамо, що не зважаючи на всі наведені факти, як свідчить О. Лотоцький, «До недавнього часу була поширена думка, що Шевченко в своїй поезії переспівував ідеї «Кирило-Методієвського Брацтва», що наче б то програма того «Брацтва» була ідейним джерелом його політичного світогляду та його поезій» (Шевченко, Твори, Т. IV, ст. 353, Видання Українського Наукового Інституту у Варшаві 1937 рік), то стане ясным цілковита узаasadненість слів поета:

«Всі оглухли, похилились
В кайданах — байдуже!»

Ті «всі» справді не чули того, що їм казав Шевченко! То були «дядьки, няньки „отечества“ чужого» і тому мусив з жалем написати поет:

«І я серцем до вас не вернуся...»
«І не знаю...»
«З ким я буду розмовляти...»

бо ж «панам лукавим» «нащо здалась козацькая великая слава», а «люди — окрадені!» Шевченко бачив, що він, так би мовити, намагався «безногого навчити танцювати!»

Власне ствердження дійсного стану річей і було причиною, чому по повороті з заслання не могло бути написане ані щось подібного до «Послання», ані тим більше таких творів, як хоч би «До Основ'яненка»!

Щоб писати:

«Схаменіться, недолюдки
Діти юродиві!»

Подивіться на рай тихий,
На свою Вкраїну,
Полюбіте щирим серцем
Велику руїну...
.....
В своїй хаті — своя правда
І сила і воля»

треба вірити, що ті слова можуть зрозуміти й сприйняти читачі!
Цієї віри у поета по повероті з заслання — вже не було!
Тепер Шевченко, пишучи про Україну, міг лише написати:

«Погинеш, згинеш Україно,
Не стане знаку на землі!
А ти пишалася колись
В добрі і розкоші!
Україно,
Мій любий краю неповинний,
За що тебе Господь кара,
Карає тяжко? За Богдана?
Та за скаженого Петра,
Та за панів отих поганих
До краю нищить... Покара
Убе незримо...»

Таким чином, коли й можемо говорити взагалі про «зміну поглядів» Шевченка, то не підчас першої поїздки на Україну, а тільки тепер, по повероті із заслання, але й тепер, як бачимо, це не була «зміна поглядів», тільки «зміна тем» і «зміна засобів» уживаних поетом для того, щоб розбити московське ярмо і довести до визволення України. Це була «зміна тактики» і вимушене зближення з людьми йому чужими ідеологічно.

Шевченко, всупереч твердженню вже згадуваного тут не раз М. Білецького, що наче б то «Шевченко ніколи не був реалістом», власне таким «реалістом», а не «романтиком» був, поскільки мова про справу визволення України, а його розрахунки на національну революцію на Україні не були плодом романтичних ідей, тільки власне плодом реальних спостережень підчас польського повстання! Той же реалізм впливав на Шевченка й тепер, змушуючи його більш не звертатися до тих, що «оглухли, не чують» і обмежитися до висування радикальних ідей подібних до тих, якими жила поступова «імперська» інтелігенція. Ці ідеї могли сприйматися, бо не стояло на перешкоді тому обмосковлення «любезних земляків».

Шевченко міг цей новий напрямок вкласти в рямці, визначені ще поезією «Холодний Яр» і рішуче заявити, що «щоб збудить хиренну волю, треба миром, громадою обух сталить та добре вигострить сокиру, тай заходитися будить».

Та чи ці слова, впарі з повістями, писаними московською мовою, впарі з писаним московською мовою «Щоденником» та іншими подібними документами, можемо розглядати, як перехід Шевченка взагалі на культурні «гоголівські» позиції, або на позиції «двохмовности» та орієнтації в ділянці політичній на «всеросійську революцію»?

Докладнішу відповідь на поставлене питання постараємося дати в наступних розділах, тут же, закінчуючи огляд віршованої спадщини Шевченка, мусимо коротко ствердити: під впливом натиску тих усіх ріжнманітних чинників *національний поет і пророк національної революції перестав писати на ті теми, на які написав уже стільки творів, перестав згадувати в тих творах, як головного ворога — Московщину, але це не значить, що він сам став тепер на ті справи дивитися інакше!*

Так, згідно з переказом, Галілей, проказавши на колінах вимушене зречення, підвівшись, тупнув ногою і вигукнув: «E pur si muove!» («А все таки обертається!») так і Шевченко *втиснутий* аж тепер в рямці «всеросійського» революційного ліберального руху, змушений не тільки не порушувати деяких питань, зокрема — боротьби з Росією, а навіть змушений в своїх писаних помосковськи творах до вживання слова «наш» у відношенні і до *московських* авторів, усе ж і тепер сказав своє: «А все таки обертається!»

Написані в 1857 році слова: «Коли ми діждемось Вашінгтона з новим і праведним законом? А діждемось таки колись», вкупі з написаним в 1859 році віршем «Як би то ти, Богдане паний, тепер на Переяслав глянув . . . » та *призирливою* згадкою в поезії, написаній в 1860 році саме Галагана і Кочубея (перший зрадив Мазепу й допоміг москвинам зруйнувати Січ, а другий — зрадив Мазепу і виказав москвинам на нього) і *є тим Шевченком* «E pur si muove»!

Вашінгтон, як знаємо, був героєм боротьби Сполучених Держав Північної Америки за їх *самостійність*, за звільнення з-під влади Англії і зрвання з нею звязку, а тим самим це речення впарі з повтореним ще раз *засудом* як політики союзу з Московщиною (Переяслав) так і тих, хто виступив проти Мазепи, слід розуміти, як вислів *прихованої* глибокої віри в те, що все ж таки діждемося часу, коли й ми, українці матимемо свого «Вашінгто-

на», який звільнить Україну з московського ярма, здобуде їй цілковиту суверенність і встановить у ній нові, «праведні» закони.

Як бачимо, віра в остаточне визволення України з московського ярма, віра в приховані сили свого народу і в те, що він таки здобуде цілковиту суверенність і знов буде «Україна для українців», і знов «козак заспіва», цим разом вже разом «ні москаля, ні ляха» і в степах України «блисне булава» суверенности української нації, — далі жевріє в серці поета.

І тому, що всупереч написаному в «Щоденнику», в де-яких листах, в «Автобіографії» далі жила у вічно юному серці поета та віра в майбутнє визволення, Шевченко, навіть пишучи своє: «Погинеш, згинеш Україно!» тут же проривається з благанням, подиктованим пекучою тугою, жагучим бажанням:

«Воскресни, мамо! І вернися
В світлицю-хату⁶⁴...
.....
Бо ти аж надто вже втомилась,
Гріхи синовні несучи».

А ті «гріхи синовні» спричинилися до того, що «холодним вітром од надії уже повіяло», і доводиться поетові сказати самому собі ще раз:

«Сиди один в холодній хаті,
Нема з ким тихо розмовляти,
Ані порадитись. Нема.
Анікогісінько нема!
Сиди ж один, поки надія
Одурить дурня, осміє...
Морозом очі окує
І думи гордії розвіє...»

І ці думки поетові з приводу майбутньої долі його «гордих дум» про відновлення держави предків, побудованої на нових «праведних» підставах, мучать поета! Не дурно ж він в останньому своєму вірші, говорячи про те, що він робив би вразі видужування, пише:

«Творили б лежа епопею,
Парили б скрізь понад землею
Та все гексаметри б плели
Та... на горище б однесли
Мишам на снідання»...

⁶⁴ Пригадаймо: «в своїй хаті — своя правда і сила і воля».

І ця пекуча іронія не лише мала б стосуватися «епопей», писаних гексаметрами, ні! За цими словами криється прихований сарказм з приводу долі власних поетових творів, яких він подовгу не міг видрукувати, бо було досить охочих підчас урочистого обіду, звертаючися до поета з промовами, «пописатися» в присутності гостей своїм красномовством, але не було охочих потрусити кишенею⁶⁵ і видати друком непотрібні тим «прихильникам» твори поета. І власне тому поет пише:

*«Я сам себе, дурний дурю
Та ще й співаючи. Орю
Свій переліг — убогу ниву
Та сію слово. Добрі жнива
Колись то будуть! І дурю
Себе таки, себе самого,
А більше, бачиться, нікого!»*

Думка, що надією на «добрі жнива» своєї творчості себе тільки «дурить» поет, настирливо лізе йому в голову, бо ж тимчасом довкола його лише «няньки, дядьки „отечества” чужого», це б то — «Росії»!!!

І тому поетові, що віддав ціле своє життя і свій величезний хист справі визволення України, а тепер самотній і зневірений вмирає на чужині, лишається *одна єдина мрія*: там, «на тому світі» («Над флерістоном або над самим Стиксом») «у раю, неначе над Дніпром широким» поставити хаточку, садочок кругом хатини посадить, а як туди завітає його муза, тоді, мріє поет:

*«Дніпро, Україну згадаєм,
Веселі селища в гаях,
Могили-гори по степах
І веселенько заспіваєм...»*

Така була, справді *остання мрія*, мрія великого українського поета і патріота, пророка національної революції!

⁶⁵ Напр. ще в 1846 р. обіцяв Куліш видати твори Шевченка своїм коштом навіть і по німецьки, як-що він погодиться переробити їх згідно з вказівками Куліша.

Х. МОСКОВСЬКА КРИТИКА ПРО ТВОРИ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

Ми бачили, що органи безпеки московської імперії правильно зрозуміли усе величезне значіння Шевченка, правильно оцінили, які з його ідей найбільше небезпечні для Московщини й московського пановання і саме тому Шевченка засудили на значно важчу кару ніж «кирило-методієвців» і подбали про те, щоб він не міг писати подібні твори. До сказаного слід додати, що ті ж органи розуміли, що аж ніяк не є в московському інтересі, щоб український нарід знав, чого найбільше бояться москвини, що було в творах Шевченка найбільш небезпечним і тому ті матеріяли слідства, які ми наводили, віддано до архіву III Відділу, до якого дуже важко дістатися, а цензура викреслювала ті ідеї з творів Шевченка, коли з тих чи інших причин дозволяла їх друкувати.

Та цих заходів було мало. Треба було ще добитися того, щоб його творів або не хотіли читати, або щоб скерувати увагу читачів у невластивому напрямку, щоб читач не міг зосереджувати уваги на автентичних словах поета і сприймав їх так, як це бажано було москвинам.

Осягнути вказані щойно цілі не можливо поліційними заходами, а тому за їх осягнення взялася «московська громадськість» і «корифеї московської критики», які, хоча й не були в жодному контакті з поліційними органами, більше того, навіть поборювали їх, але мали стільки національної свідомости й глузду, що й без архівних матеріялів органів безпеки розуміли, яке завдання вони мусять виконати в інтересі свого народу. Їх діяльність принесла й приносить нам шкоди значно більше, аніж акція білої чи червоної жандармерії, бо вона подібна до дії повільно діючої, але міцної отрути. Сучасні московські політики чудово розуміли, до чого прямували критики московські й публіцисти від моменту появи перших творів Шевченка і зрозумівши їхні наміри, продовжують їхню протиукраїнську акцію, однак у звязку зі зміною обставин і могутнім вибухом національних почувань 1917—1921 рр., мусять з писань Белінского та Добролюбова не одне приховувати, оперуючи лише вирваними реченнями.

Одним із завдань нашої праці є відчистити ідеологічні скарби творчости Шевченка від тих «фарб» і «наліпок» за допомогою яких приховано ті скарби і тим самим спотворено духове обличчя поета. В «праці» над спотворенням Шевченка, як і в спробах його «знищити» передували, звичайно москвини.

Москвини відразу відчули, що в особі Тараса Шевченка зродив український нарід не лише великого поета, але й апостола української національної революції, апостола ідеї, яка була смертельною для їх імперії.

Просто поета (хоч би й українського) москвини зустріли б інакше. Власне цей національно-політичний момент і був причиною, чому москвини зараз же по появі «Кобзаря» спробували: 1) прихвалюючи і протекційно «поплескуючи по плечах» нахилити поета до зради, до того, щоб він пішов шляхом М. Гоголя, 2) коли це не вдалося досягнути, спробували «вдарити» і так би мовити «чоловою атакою» просто знищити поета, а 3) коли й цей другий спосіб не дав бажаних їм наслідків — прихвалюючи й знов же «поплескуючи протекційно по плечу», непомітно «деградувати» його, одночасно підміняючи ідеї поета іншими.

Власне цього останнього способу, після того, як два перших не дали бажаних їм наслідків, стосують москвини і до нині, а в його рямцях намагаються представити Шевченка талановитим учнем московських учителів — божків московської політичної думки і приятелем московського народу та його «великих людей».

Щоб то все виглядало більш імовірним і щоб прихилити серця сучасних українців до москвинів, а тим самим «розмагнітити» їх та як найбільше ослабити інстинкт самоохорони — вони вперто й завзято ширять вигадку про прихильне ставлення московської критики до творчості Шевченка. Цю вигадку ширять москвини й москвофіли від ряду років стало.

Ще в 1939 році в 203 числі «Вістей» якийсь москаль висловлював своє обурення з приводу «безладдя», яке мовляв панувало тоді у Шевченківському Заповіднику в Каневі, а полягало це «безладдя» ось у чому: «Непоказамі звязки Шевченка з російськими революціонерами-демократами, немає статей Чернишевсково, Добролюбова, відсутні також вислови Алексея Горькаво. Дирекція Заповідника за повільно ліквідує наслідки шкідництва ворогів народу, які все робили щоб відірвати творчість Шевченка від літератури й культури великого братського народу. Немає також жодного екскурсовода, щоб володів російською мовою».

Звичайно цей (і ряд подібних інших) допис-донос не залишився без наслідків, тим більше, що відповідна «підготовка» вже раніше велася на шпальтах урядової преси окупантів. Ось зразок такої «підготовки» до ширення вигадок про прихильність московської критики до Шевченка: «Шевченко був перейнятий найщирішою симпатією до Пушкіна й Лермонтова... Після виходу Шевченкових творів... Справжні сини народу (московського), передові люди російської культури виступили в оборону геніаль-

ного кобзаря... Російська передова критика підхопила слова Шевченка на щит одразу після перших виступів. З усього написаного про Шевченка за 100 років роботи російської критики найглибші й найцінніші. Алексей Горькій включив Шевченка в курс російської літератури, читаний для робітників»... (Доцент Шаховской «Шевченко і російська критика», «Вісті» ч. 215, 1938 р.).

В такому ж тоні і стилі велася й ведеться пропаганда.

Все сказане, звичайно, нині прийняте під увагу і установа, що їй підлягає Заповідник на могилі Шевченка поробила бажані москвинам зміни. В тому Заповіднику на могилі поета біля Канева у першій залі висить велика медаль на честь декабристів. Та на цьому, звичайно, не кінець. Щоб уявити собі в якому напрямці має «виховувати» Заповідник відвідувачів, наводимо далі кілька уривків з виданого Академ. Наук УССР «путівника»: «Канівський державний музей-заповідник «Могила Шевченка» Київ, 1956 р.: «По боках сходів — цитати з Леніна і Сталіна», а далі «постать кріпака з жорном на плечах» (ст. 8), Друга саля — подано ряд текстів з статтей Белінського в «Літерат. Газете», в журналі «Отечественные Записки», в яких високо оцінюється «Кобзар» Шевченка 1840 р.».

Третя саля: «Ряд документів та фоторепродукцій третього залу розповідає про участь Т. Г. Шевченка в Кирило-Методієвському товаристві в якому він очолював революц.-демократичне крило» (стор. 12).

Четверта саля: «Художники Г. В. Боня, В. В. Давидов та В. А. Югай відтворили на картині зустріч Шевченка з Добролюбовим та Некрасовим» (ст. 16).

П'ята саля: «В експозиції подані тексти-автографи поезії Шевченка, збірка творів А. С. Пушкіна і Т. Г. Шевченка видана в 1859 р. в Ляйпцігу»...

«Тексти Чернишевського, Добролюбова, Герцена високо оцінюють творчість Шевченка, підкреслюють її народність⁶⁶ політичну цілеспрямованість і світове значіння» (стор. 19—20).

«Подаються тексти виступів над могилою Кобзаря та вірш М. О. Некрасова в якому Шевченко названий «русской землі человек замечательный⁶⁷» (ст. 20).

Шоста саля: «Експонуються портрети О. М. Горького, В. Б. Короленка, Л. М. Толстого, А. П. Чехова і тексти їх висловлювань з високою оцінкою творчости Шевченка...» (ст. 22).

⁶⁶ Що треба розуміти під словом «народність» — пояснимо далі.

⁶⁷ Це відповідає такій «похвалі» на нашій мові: «московської землі людина гідна уваги». Очевидячки на цей вияв московського імперіялізму стали відвідувачі не вразливі.

Салі сьома, восьма, дев'ята і десята мають демонструвати, як московські більшовики «шанують» Шевченка та як використовують його, спотворену ними, творчість у своїх цілях, лише це, звичайно, зветься «патріотичне значіння творчості Т. Г. Шевченка...» і т. д. Там же, як каже «путівник»: «В ряді текстів підкреслюється величезне значення допомоги братніх народів нашої країни, особливо великого російського народу, українському народові...» (ст. 30).

Щоб не вертатися до осіб, що їх популяризується навіть на могилі Шевченка, нагадаємо, що згадуваний В. Короленко ставився вороже до цілого українського руху, Горький не хотів дати дозволу на переклад своїх творів на українську мову, а Толстого і Чехова рівнож не можемо уважати за прихильників українського народу. До такого глузу над Шевченковою могилою московський царат не додумався.

Так Шевченка, який до кінця життя не міг вибачити Богданові Хмельницькому Переяслава (бо не міг знати того, що це не гетьман, а москвини й москвофіли, всупереч намірам Хмельницького і його стремлінням, зробили з нього героя «переяславської легенди») використано з суто московським цинізмом для ширення брехні й пропаганди, так самого Шевченка зроблено «геросом» нового ідейно-культурного Переяслава, а заразом знаряддям «переяславської» політики окупантів.

На еміграції автор біографії Т. Шевченка П. Зайцев, хоча подав негативні голоси про Шевченка де-яких московських критиків, але зм'ягчив дбайливо загальне вражіння від них і зробив усе можливе, щоб не викликати у читачів справедливого обурення і почуття ворожості до москвинів. Осягнув цю мету П. Зайцев написавши спочатку на стор. 72 речення, яке підсовує думку, що самоук В. Белінській — все ж є постаттю гідною спеціального вирішення. Ось ці слова: «Шевченко зустрічався (в домах московських літераторів)... навіть з В. Белінським». Далі ж на стор. 75 так коментує автор наставлення до Шевченка московської критики: «Шевченкова книжечка зробилася предметом гарячих дискусій, похвал критики, а водночас і гострих застережень що-до української мови...» Після цієї досить невиразної фрази знаходимо таке: «Найбільш вороже проти української літератури виступали «Син Отечества» ренегата-українця проф. Никитенка та «Бібліотека для читення» ренегата-поляка Сенковського. Критик з першого часопису (як можна здогадуватися, сам Никитенко) усю «штучну» українську поезію уважав за «жарт і забаганку»... Йому не шкода було «письменників сумнівного таланту», як от Гребінка, він навіть радив тим письмен-

никам писати по українськи, щоб звільнити російських читачів від обов'язку читати їх твори. Але йому шкода було, коли це зробив поет талановитий».

Після такої «підготовки» читача і підкреслення, що ті найбільш ворожі «виступи» наче б то робили не москвини, пише П. Зайцев, що «лише три рецензента-критика поставилися позитивно не лише до творчості Шевченка, а й до права українського народу мати власну, що правда, регіональну, літературу». Так зручно затерто вороже наставлення до українського народу і Шевченка московської критики, зручно висунуто на перше місце видавця «малороса» та видавця поляка і зручно, мов ненароком, згадано москаля в ролі наче б то прихильного критика. (П. Зайцев. Життя Тараса Шевченка. Нью-Йорк, Париж, Мюнхен, 1955 р., стор. 75).

Тут же був названий один з них — П. Корсаков.

В нових ювілейних советських виданнях присвячених поетові, читач, самозрозуміло, стало зустрічає ряд спритно висмикнутих цитат з писань московських критиків, які цілковито дезорієнтують читачів. Так напр. читаємо в одному з таких видань подану далі цитату з Белінського: «Імя Шевченка, як що не помиляємося, вперше з'являється в російській (московській) літературі і нам тим приємніше було зустріти його на книжці, яка певною мірою заслуговує схвалення критики. Поезії пана Шевченка найближче підходять до т. зв. народніх пісень: вони такі *нештучні*, що ви їх легко приймаєте за народні пісні і легенди малоросіян, це вже одне багато говорить на їх користь. Автор *не одягає* своїх почувань і поетичних думок у форму ямбів, хореїв і т. д., а при цьому всьому вірші оригінальні: «це *лепет* (белькотання — Р. З.) сильної, але поетичної душі» («Тарас Шевченко, життя і творчість у портретах, ілюстраціях, документах, в-во «Радянська Школа», Київ, 1960, стор. 59).

Прочитавши подумаємо, ну, ще не так зле оцінював Белінській Шевченка, хоча й дбайливо підкреслена «не штучність» поезій, невміння користати з будь-якої версифікації та порівняна творчість поета з лепетанням чи белькотанням, а ми знаємо, що лепече щось дитина або . . . дорослий, що не вміє висловити своїх почувань та думок. Але ціла справа в тому, що ця цитата є *вирвана* з тої цілості, яка виявляє *яскраву тенденційність* московського критика і бажання його або «знищити» поета, або — штовхнути до писання московською мовою.

Коли ж Белінському не вдалося досягнути ані одного, ані другого, то москвини, видаючи твори Белінського, пропускали зде-

більшого те, що він писав про Шевченка. Робили вони це, звичайно, не з симпатії до Шевченка, тільки тому, що бачучи, що Шевченко зайняв належне йому місце і користується винятковою пошаною українського народу — не хотіли викликати в українців справедливого обурення на москвинів, бо ж такі почування, як обурення на гнобителів і зненависть, є *найкращими чинниками* для зміцнення національної спільноти, чинниками, які й перетворюють народ в могутню, непоборну націю.

Щоб «демобілізувати» націю — немає кращого способу як поширити серед неї думку, що її найгірші вороги наче б то є їх щирими приятелями! Ціла сучасна література, видавана окупантами українською мовою, власне й скерована до прищеплення українцям такої безглуздої вигадки при одночасному обстріхуванні українських націоналістів і навіть просто національних течій.

Правду про ставлення московських діячів і критиків, зокрема Белінського — дбайливо приховується. Маємо ряд видань писань Белінського що мають заголовок «Собраніє Сочіненій» (а не «*Полное собраніє*») в яких взагалі немає ані мови про українське письменство чи українських письменників.

В «Сочіненіях В. Г. Белінскаво в чотирьох томах» виданому в Петербурзі року 1896 була вміщена його рецензія на виданий 1841 р. альманах «Ластівку». Ця отже рецензія була написана лише на цілий рік пізніше за ту рецензію, з якої ми, слідом за советським виданням, наводили цитату. Далі ми подаємо в дослівному українському перекладі (тому, що велика частина емігрантів-українців не знає московської мови на стільки, щоб усе добре зрозуміла), більшу частину рецензії на «Ластівку» випускаючи тільки малоістотні твердження Белінського. Рецензія ця вміщена на ст. 903—906 тому II під заголовком «Ластівка», а щоб читач бачив, як знає українську мову Белінській наводимо пару слів з його речення, яким він розкриває псевдо. П. Основяненка. Він пише: «жінка ілі жінца по малоруськи жена» (в присвяті стояло «Любій моїй жінці», а тому й вирішив Белінській, що можна по українськи назвати жінку: «жінца»!).

А тепер наводимо міркування цього, як запевняють московські большевики, «приятеля й учителя Шевченка», які він висловив у рецензії на «Ластівку». Ось вони:

«Перед нами важливе питання: чи є на світі малоросійська (українська — Р. З.) мова, чи це тільки провінціальна говірка? Від рішення питання залежить відповідь на друге питання: чи

може існувати малоросійська література і чи повинні наші літератори малоросійського походження⁶⁸ писати по малоросійськи?

На перше питання можна відповісти і так і ні. Малоросійська мова дійсно існувала за часів самобутності Малоросії і існує тепер — в пам'ятках народньої поезії з тих славних часів. Але це ще не значить щоб у малоросіян була література: народня поезія це ще не література.

Але не треба забувати, що Малоросія почала виходити зі свого безпосереднього (в оригіналі «непосредственного», що відповідає властиво «примітивного») стану разом з Великоросією з часів Петра Великого; що до того часу який-небудь ясновельможний гетьман відрізнявся від простого козака не ідеями, не освітою, а тільки старістю, досвідом, а де-коли лише багатим одягом, більшим домом і багатством харчів. Мова була спільна тому, що ідеї останнього козака були на тому ж рівні що й ідеї пишного гетьмана. Але від часів Петра Великого почався поділ станів. Шляхта наслідком історичної необхідності, прийняла московську мову і московські європейські звичаї в способі життя. Мова самого народу почала псуватися і тепер часто малоросійську мову можна знайти головно в самих книжках. Отже ми маємо цілковите право сказати, що тепер вже немає малоросійської мови, а є лише провінційна малоросійська говірка, як і говірка білоруська, сибірська та інші подібні провінційні говірки.

Тепер дуже легко дати відповідь на питання: чи слід писати по малоросійськи? Звичайно пишуть для публіки, а під «публікою» розуміємо лише ту клясу громадянства для якої читання є родом сталого заняття, є до певної міри конечністю... властиво публіка складається з вищих найосвіченіших шарів суспільства. Поезія — це ідеалізованя дійсного життя: чие ж життя будуть ідеалізувати наші малоросійські поети? Вищих верств громадянства Малоросії? Але життя того громадянства переросло малоросійську мову, яка лишилася в ужитку тільки самого простого народу і це громадянство висловлює свої почуття і тямки не на малоросійській лише на московській і навіть французькій мові. І яка ж різниця в цьому випадку між малоросійською говіркою і московською мовою? Московський романіст може показати в своєму романі людей усіх станів і кожного змусити говорити своєю мовою: освічену людину — мовою освічених людей

⁶⁸ Чи цей вираз у нас, мешканців Америки, не викликає певної алюзії?

купця — по купецьки, солдата — по солдатськи, мужика — по мужицьки. А малоросійська говірка така сама для всіх станів — селянська... Селянське життя само по собі не цікаве для освіченої людини, отже треба мати великий хист, щоб ідеалізувати його для поезії. Це справа якого небудь Гоголя, який в малоросійському побуті зумів знайти загальнолюдське... Але це тому, що для творчого хисту Гоголя існують не лише самі «парубки» й «дівчата» не одні Афанасії Івановичі з Пульхеріями Івановни-ми, а й Тарас Бульба зі своїми могутніми синами, не самі малороси, але й москвини й не самі москвини, але й людство...

Яка глибока думка криється в тому факті, що Гоголь палко люблячи Малоросію, все таки став писати по московськи, а не по малоросійськи!

Але Гоголь не для всіх може бути прикладом. Не зважаючи на це все ж дуже жаль дивитися, коли *маленькі здібности* не знати нащо марнують свої сили пишучи по малоросійськи для малоросійських селян».

Далі подає Белінській два вирваних уривки з «Ластівки» і робить висновок: «Добра мені література, що тільки й дихає простоватістю (примітивізмом) селянської мови та дубоватістю селянського розуму!».

Наведені нами уривки з рецензії Белінського, як не можна краще зясовують, що було приховане за досить двозначними «похвалами» поданої за книжкою «Т. Шевченко, життя і творчість» («Рад. Школа» 1960 р.) цитати, цитати вирваної упорядниками советського видання.

Мало того, наведене зясовує нам як вороже ставиться Белінській до відродження українського письменства, як він безсоромно примітивізує й викривлює наше минуле, замовчуючи безперечно відомі йому численні докази, що навіть сто років до Петра, серед старшини козацької було багацько вихованців кращих західньо-європейських університетів, що й до Петра I своєю освітою вищі шари суспільства українського не лише різнилися від людей мало-освічених, але й переважали остільки москвинів, що їх спроваджували до Московщини щоб прищепити культуру цій дикій країні.

Всі, наче б то «об'єктивні», міркування Белінського є лише «замилуванням очей», на які він пускається в московському інтересі, щоб «рятувати» московську імперію, щоб в зародку вбити всяку спробу відродження поневоленої Московщиною України.

Наведена нами в цитатах стаття визначає засадничі погляди московського критика Белінського, а тим самим усталює ті рямці

в яких розглядав і розглядатиме Белінській творчість Шевченка та зясовує стосовану ним тактику. Белінській ставши на становищі, що не повинно існувати української літератури, та що українська мова коли ще не вмерла, то *мусить вмерти* — мусить достосувати до того і свою тактику: людині, яка, як він бачив добре, мала величезний хист, визнаючи за нею можливість «стати поетом», треба було досить прозоро натякати, що для того (і то у власному інтересі рецензованого Белінським автора) треба творити... московською мовою. Підкресливши ж це кілька разів, коли позитивних наслідків не буде — слід накинутися на «впертого» і «знищити» його. Таку тактику й застосував Белінській до Шевченка. З нагоди появи «Кобзаря» не виступив Белінській з виразним осудом і не пробував цілковито знищити поета, але, як показує наведений нами на початку за большевицьким виданням уривок з рецензії, ясно давав до зрозуміння, що Шевченко — лише «початківець», що як перейде на іншу мову — може числити на успіх. Лише в статті «Русская народная поэзия» (Белінській, Твори, стор. 937) писав:

«Што же касается до малоросіян, то смешно і думать, штоб із їх, впрочем прекрасной, народной поэзії могло теперь што-нібудь развітса: із нейо не только нічево не может развітса, но і сама она астанавілась, ещю со времьон Петра Великаво, двінуть ейо возможно тагда только, кагда лучшая і благороднейшая часть малорускаво населенія аставіт французскій кадріль і снова пріметса плясать трепака і гопака, фрак і сюртук переменіт на жупан і світу, вибреет голову, отпустіт оселедец — словом із састаяннія цивілізаціі, образованості і челоуечності (пріобретеніем каторой Малоросія обявана соединеніем с Расіей) снова обратітса к прежнему варварству і невежеству.

Літературним язиком малоросіян должен битъ язык їх образованово общества, язык русскій.

Еслі в Малоросії может явітса великій поет, то не іначе, как под условіем, штоби он бил русскім поетом, сином Росії, гарячо прінімавшім к сердцу ея інтереси, страдаюцім ея страданіем і радуюцімся ея радостью.

Племя — может іметь только народние песни, но не может іметь поетов... , а тем менее великіх поетов... Жівое доказательство етой істини в Гоголя, в ево поезії много чисто малоросійскіх елементов, какіх нет і битъ не может в русской, но кто же назовьот ево малоросійскім поетом?.. заставіла ево пісать по русскі... глубоко разумная внутренняя прічіна, к чему лучшім доказательством может служіть то, што на малоросійскій язык нельзя перевести даже Тараса Бульбу, не только «Невскаво Про-

спекта»... не опростонародів їх, так сказати, не омужічів їх» («Русская народная поэзия», Твори, ст. 937).

Як бачимо, тут вже поставлені крапки над «і».

Т. Шевченко в своїй присвяті «Гайдамаків» Григоровичу дав ясну і недвозначну відповідь на ці напади Белінського, більше того, в тій відповіді Шевченко явно глузував з божка московської демократії.

Белінській перед тим мав необережність, яка була наслідком його московського націоналізму, написати перейняту захопленням рецензію на твір Полевого «Параша-сібірячка — повесть в стихах». В цій рецензії Белінській писав про цю повість, що вона «есть іменно одін із прекрасних снов на мінуту проснувшейся русской поэзии». «Стихі обіаруживаюція необикновенний поетическій талант» і що цей твір виявлює у Полевого «не только творческій талант но і зрелость і сілу таланта умевшево владеть своїм предметом».

Ось така оцінка більш ніж пересічного твору пересічного автора і викликала у Шевченка глумливу згадку про пораду співати «про Парашу — радость нашу, султан, паркет, шпори...» яку звичайно зрозумів добре Белінській, мало того, він побачив, що йому не вдасться жодними обіцянками й перспективами зіштовхнути поета на шлях Гоголя. І тоді, власне після появи друком «Гайдамаків», накинувся цей московський критик на Шевченка з наміром його «знищити».

В рецензії на «Гайдамаків», яка появилася в «Атечественних Записках» Белінській закидав Шевченкові вживання «найвульгарнійших вуличних слів, виразів», дискваліфікував його як поета, радячи «відкинути претензії на титул поета», писати популярні брошурки для «простого народу», глузуючи відмічав, що в особі Шевченка маємо «здається упривілейованого малоросійського поета» і так намагався висміяти «Гайдамаків»: «Тут е все, що належиться кожній українській поемі: тут ляхи, жиди, козаки, тут добре лаються, шоть, бють, палять, ріжуть, ну, і само собою в антрактах кобзар (бо яка ж українська поема обійдеться без кобзаря) співає своїх надхнених пісень, без особливого глузду, а дівчина плаче, а буря гомонить». Далі перекручено і фальшиво пояснено сцену зустрічі Яреми з Оксаною щоб назвати цю сцену... «порнографічною». Ця безглузда рецензія, подиктована злобою москвина неспокійного за цілість імперії, заохотити ряд московських дрібних критиків напасти на Шевченка й собі.

Та Шевченко витримав спокійно ці напади і лише, щоб довести безплідність вигадки немов він пише по українськи в наслідок неспроможности по московськи, написав два віршовані

твори по московськи і після того продовжував далі писати українською мовою.

Навіть тоді, коли Шевченка було арештовано й заслано, Белінській, який завжди підкреслював свої симпатії до політичних засланих, так поставився до Шевченка: «... наводил я справки о Шевченке і подлінно убеділся... што в Шевченке здравий разумок должен відеть осла, дурака і пошлеца, а поверх таво горькаво п'яницу, любітеля горелкі по патріотізму хахлацкому... Етот хахлацкій радикал написал два пасквіля. Чітая одін із ніх царь хохотал, вероятно на етом би і окончилось і дурак не пострадал би только за то, што он іглуп. Но когда царь перечітал второй так воспіалал большім гневом», мовляв тому, що в ньому «дотеп» звернутий був проти жінки і тому, мовляв, є брутално-цинічним. І далі пише Белінській: «Я не читал тех пасквілей, как равно і ніхто із моіх знакомих іх не читал... но я уверен, што второй пасквиль должен бить слішком мерзкій... Шевченку послалі на Кавказ салдатом. Мне не жаль ево: *будь я ево суддеей — я би сделала не меньше*» («П. Анненков і ево друзья» 1835—1885. Изданіе Суворіна, С.П.Б. 1892, ст. 601—606).

Звичайно, нині московські большевики і ріжного роду москвофіли, не лише на окупованих землях, але й тут, промовчують це все. На окупованих же землях, для того, щоб ліпше задурити голови українських читачів ще й друкують при кожній нагоді спеціально для того замовлений малюнок Ю. Баликівського (1952 р.) на якому стоїть Шевченко в «поштивій» позі юнака «ощасливленого» увагою до себе «самого Белінского», а Белінській, поклавши протекційно руку на плече Шевченка «повчає» якихось «великих істин». Як бачимо, москвини в своїй брехні, коли вона їм вигідна, не знають меж.⁶⁹

Другий московський критик М. О. Добролюбов був властиво людиною, яка поділяла погляди В. Белінского і так оцінювала останнього:

«Щоб не трапилося з московською літературою, як би пишно вона не розвивалася, Белінській завжди буде її гордістю, славою і оздобою». «В усіх кінцях Росії є люди сповнені ентузіазму до цієї геніяльної людини і звичайно це кращі люди Росії».

Ці рядки писав Добролюбов уже по смерті Белінского, але ще за життя Шевченка.

Добролюбов уже бачив, що спроби Белінского просто «знищити» Шевченка — не вдалися. З цього факту Добролюбов зробив логічний висновок: «коли „знищити“ Шевченка і пустити в

⁶⁹ Див. «Примітки» ч. 12.

непам'ять його творчість є неможливо то можна його, трактуючи наче б то прихильно, фальшиво зінтерпретувати, обнизити його значіння, затерти погляди і вмістити (з похвалою!) десь «на задньому кінці», серед слабших авторів, унекшідливлюючи таким чином усю його творчість. Цю мету постарався досягнути Добролюбов у своїй рецензії на нове видання «Кобзаря» (1860 р.).

Московські большевики і їх приплентачі мали змогу завдяки підступно-прихильному тону статті використати з неї значно більше уривків у формі цитат.

Хоч би у виданні «Тарас Шевченко. Життя і творчість у портретах, ілюстраціях, документах» В-во «Радянська школа» 1960 рік, подано аж п'ять цитат з Добролюбова.

Щоб кожний міг переконатися, як спритно вирвана цитата може викликати у читача цілком помилкове вражіння про погляд її автора, наводимо одну цитату вміщену у згадуваній книжці на стор. 85. Ось вона: «У Шевченка бачимо всі елементи української народної пісні. Її історична доля навіяла йому цілу поему «Гайдамаки», напрочуд ріжноманітну, живу, сповнену сили і цілком вірну народньому характерові або принаймні характерові малоросійських історичних дум. Поет цілком проймається настроєм епохи, і тільки в ліричних відступах видно сучасного оповідача».

Запитаємо: хіба можна в наведених словах доглядіти щось іншого, крім похвали? Хіба можна припустити, щоб Добролюбов не захоплювався творами Шевченка? — Очевидно ні!

А тепер, щоб читач наш міг сам до кінця збагнути в чому справа, наводимо далі цілу рецензію в українському перекладі за виданням «М. О. Добролюбов. Літературно-критичні статті», Київ, 1961 р.

Однак для того, щоб читач не обзнайомлений добре з московською літературою міг зорієнтуватися в «похвалах» Добролюбова, спочатку повторюємо твердження Белінського про народню поезію: «народня поезія — це ще не література».

А тепер наводимо також оцінку творчості московського поета Кольцова, про якого буде мова в статті Добролюбова, оцінку, яка належить перу В. Белінського.

«Природа дала Кольцову *безсознательную* потребу творити, а *некотория* вичітання із книг понятія о творчестве заставілі ево *сделать* многія стихотворенія. «Харашо ещю для нево есліби он роділся среди всеобщево затішши наших неугомонних лір...» «Поезія Кольцова так проста, так не ізискана... Коль-

пов владее талантом не большим, но истинным даром творчества, не глубоким и не сильным, но неподдельным и не натянутым, а это, согласитесь, не совсем обикновенно и не всегда случается» («Стихотворения Кольцова» Москва, 1835. Сочинения Белінскаво, ст. 189, т. 5, вид. 1913 року). В перекладі це буде:

«Природа дала Кольцову неусвідомлену потребу творити, а де-які вичитані з книжок тямки про творчість, спонукали його змайструвати різні вірші». «Добре було б для нього, коли б він народився підчас загальної мовчанки наших невгаваючих лір...» «Поезія Кольцова така проста, така *неввибаглива*... Кольцов має хист не великий, але справжній дар творчості не *глибокий і не сильний*, але не штучний і не підроблений, а це вже, згодьтесь, не цілком звичайне і не завжди трапляється».

Отже, треба пам'ятати, що Кольцов — це і в уяві Белінського (і сучасних московських критиків) так би мовити «поет третього ґатунку», не рівня не тільки Пушкіну чи Лермонтову, але навіть і Некрасову!

А тепер наводимо рецензію в цілому, підкреслюючи речення, які зясовують справжній погляд Добролюбова та напрямні його інтерпретації (відому широко «автобіографію» Т. Шевченка наведену Добролюбовим — пропускаємо):

«Поява віршів Шевченка цікава не для самих тільки *пристрастних прихильників малоросійської літератури*, але й для кожного любителя справжньої поезії, його твори цікавлять нас зовсім незалежно від старої суперечки про те, *чи можлива малоросійська література*; суперечка ця стосувалася літератури книжної, промадської, цивілізованої, — як хочете називайте, — але, в усякому разі літератури штучної, а вірші Шевченка саме тим і відзначаються, що в них штучного нічого нема. Звичайно, *по малоросійському не вийде добре «Онеґін», або «Герой нашого часу»*, так само, як не вийдуть статті п. Безобразова про аристократію, або моральні статті пані Тур про французьке суспільство. Звичайно, всі ці статті можна перекласти і на малоросійську мову, але вважати цю мову справжньою малоросійською буде велика помилка. Ті малороси, яким приступне все, що цікавить Онеґіна і пані Тур, говорять вже майже по російському, засвоївши собі все коло назв предметів, що поступово утворилося в російській мові цивілізацією вищих класів суспільства. А справжнім *малоросам*, вільним від впливу російської мови, так само чужа мова книжної літератури як і *нашому простолюдинові*. Аджеж і у нас мова літератури, власне, не російська, і через сто років з нас, звичайно, будуть так само сміятися, як тепер сміємося з мови

асамблей петрівських часів. Але і у нас безладна суміш п'яти мов організувалась досить скоро і утворила те, що ми тепер називаємо мовою освіченого громадянства. Це тому, по перше, що нам зовсім уже не було ради: нові поняття і нові предмети вдираються юрбою, назвати їх не вміємо, та й коло нас ніде взяти, а тимчасом назва потрібна будь-що-будь. Мимоволі брали готове, або вигадували, як трапиться. По-друге книжні поняття і слова хоч і не пішли в народ, але все таки захопили у нас досить значну частину суспільства і проникли в законодавство. В Малоросії ця маса суспільства, зайнятого літературною мовою, незрівняно менша, та й немає їм такої потреби перевертати на свій лад кожную назву нового предмета, що у них з'являється; вони дістають ці назви не з якої небудь латинської мови, — де вже хоч як бийся, а треба «ус» відкинути і дати слову свою відміну, — а з мови спорідненої, що має майже ті самі форми. Таким чином, слова прийняті в російській, цілком входять в малоросійську мову, і трапляється зустрічати такі малоросійські статті, в яких майже тільки: що, аж, бо, чи і тому подібні частки і нагадують про особливості наріччя.

Але само собою розуміється, що ніхто не відмовить малоросійському, як і всякому іншому, народові в праві і в здатности говорити своєю мовою про предмети своїх потреб, прагнень і спогадів: ніхто не відмовиться визнати народню поезію Малоросії. І от до цієї поезії треба зарахувати вірші Шевченка. Він — поет цілком народний, такий, якого ми не можемо вказати у себе. Навіть Кольцов не йде з ним в порівняння, тому, що складом своїх думок і навіть своїми прагненнями іноді віддаляється від народу. У Шевченка навпаки, все коло його дум і співчуттів перебуває в цілковитій відповідности із змістом і ладом народнього життя. Він вийшов з народу, жив з народом і не тільки думкою, а й обставинами життя був з ним міцно і кровно зв'язаний. Був він і серед освіченого громадянства, малоруського і великоруського, але довгий час зустрічав в ньому лиш відштовхуючу, зневажливу грубість, утиски, насильства, несправедливість, і зате, при перших же променях моральної, вільної свідомости, тим швидче полинув він душею до своєї бідної батьківщини, пригадуючи її перекази, повторюючи її пісні, уявляючи собі її життя та природу. Що витерпів Шевченко в юних літах і на чому виховувався розум і талант його, про це він сам розповів недавно в листі до одного з редакторів «Народного Чтенія» («Нар. Чт.», 1860 р., кн. II, стор. 229—238)...

«Так от які вражіння лягли на душу юнака, за межею простого життя, «під убогою батьківською стріхою», ось що зустрів він в школі, в поміщицькій прихожій, у заїздах і в міських квартирах... Подібні вражіння могли б убити юну душу, знівечити всі моральні сили, згубити і затоптати людину. Але видно, багато був обдарований душевними силами цей хлопець, що він вийшов, хоч і не зовсім може, непошкоджений з усього цього. А коли вже вийшов, то він не міг не звернутися до своєї України, не міг не присвятити всього себе тому, що віяло на нього святиною чистого спогаду, що освіжало й загрівало його в найтрудніші і найтемніші хвилини життя... І він лишився вірний своїм першим дням, вірний своїй Україні. Він співає про її минуле життя, співає про її сучасне — *не в тих колах, які втішаються плодами новітньої російської цивілізації, а в тих, де збереглась безхитрісна простота життя і близькість до природи.* Тим то він такий близький до малоросійських дум та пісень, тим то в ньому так і чути повів народности. Він сміливо міг сказати про свої думи:

«Думи мої, думи мої,
Квіти мої, діти!
Виростав вас, доглядав вас, —
Деж мені вас діти?
В Україну ідіть діти,
В нашу Україну,
Попідтинню сиротами,
А я — тут загину.
Там знайдете щире серце
І слово ласкаве,
Там знайдете щиру правду,
А ще може, й славу...
Привітай же, моя ненько,
Моя Україно,
Моїх діток нерозумних,
Як свою дитину.

І ми не маємо сумніву, що Україна з захватом прийме «Кобзаря», давно вже їй зрештою, знайомого. Він близький до народної пісні, а відомо, що в пісні вилилася вся минула доля, весь справжній характер України; пісня і дума становлять там народню святиню, краще добро українського життя, в них говорить любов до батьківщини, виблискує слава минулих подвигів і в них дихає і чисте, ніжне почуття жіночої любови, особливо любови

материнської, в них же виявляється і та тривожна оглядка на життя, яка змушує козака, вільного від битви «шукати свою долю». Все коло життєвих насущних інтересів охоплюється в пісні, зливається з нею і без неї саме життя стає неможливим. За словами Шевченка:

«Наша дума, наша пісня
Не вмре, не загине...
От де, люди, наша слава,
Слава України!
Без золота, без каменю,
Без хитрої мови,
А голосна та правдива,
Як Господа слово».

У Шевченка ми бачимо всі елементи української народньої пісні. Її історична доля навіяла йому цілу поему «Гайдамаків» напрочуд ріжноманітну, живу, сповнену сили і цілком вірну народньому характерові або принаймні характерові історичних дум. Поет цілком проймається настроєм епохи, і тільки в ліричних відступах видно сучасного оповідача. Він не відступив, напр. перед змалюванням того випадку, коли гайдамацький герой Гонта вбиває своїх малих дітей, довідавшись, що їх зробили католиками в єзуїтському колегіумі; він довго спиняється над цим епізодом і з любов'ю малює подробиці та наслідки убивства. Не відступив він і перед змалюванням учинених гайдамаками страхіть в розділі «Бенкет у Лисянці»; не відступив і перед важким завданням відтворити народні сцени в Чигирині (в розділі «Свято в Чигирині»). Багато треба поетичної сили щоб взятись за такі предмети і не зрадити їх ні одним віршем, не внести свого, сучасного погляду ні в одному натяку. А Шевченко якраз виконав своє діло так, що в усій поемі збережено повну єдність і цілковиту вірність характерові козацьких повстань на ляхів, що зберігся майже незмінним до досить пізнього часу. Сила козацької ненависти до ляхів виявлюється у Шевченка вигуком козака Яреми, у якого вони вкрали наречену. «Чом не вмер я вчора, ще не знаючи про це, — каже він. — А тепер, коли я умру, то все одно з домовини встану, щоб мучити ляхів».

Але в ліричних відступах, як сказали ми, стає перед нами сучасний поет, що любить славу рідного краю і з сумною відрізкою пригадує подвиги відважних предків.

Наведемо один з таких відступів, який особливо вразив нас своїм глибоким сумом:

«Гомоніла Україна,
Довго гомоніла.
Довго-довго кров степами
Текла, червоніла . . .
Степи зеленіють;
Діди лежать, а над нами
Могили синіють.
Та що з того, що високі?
Ніхто їх не знає,
Ніхто щиро не заплаче,
Ніхто не згадає.
Тільки вітер тихесенько
Повіє над ними,
Тільки роса ранесенько
Сльозами дрібними
Їх уміє. Зійде сонце
Осушить, пригріє.
А унуки? Їм байдуже, —
Жито собі сіють!
Багато їх, а хто скаже
Де Гонти могила, —
Мученика праведного
Де похоронили?
Де Залізник, душа щира,
Де одпочиває?
Тяжко! важко! . .

Крім «Гайдамаків» в «Кобзарі» надруковані ще «Іван Підкова», «Тарасова ніч», «Гамалія», невеликі песи теж історично-козацького змісту.

Не менш цікаві песи й іншого роду, песи, що малюють лихо і долю звичайного життя та ніжні почуття дівочої і материнської любови. Особливо живо і поетично змальовано ці почуття в трьох чудових поемах: «Тополя», «Наймичка» і «Катерина». В «Катерині» ви бачите нещастя бідної дівчини, що полюбила москаля офіцера. Починається поема добродушним зверненням:

«Кохайтеся, чорнобриві,
Та не з москалями,
Бо москалі — чужі люди,
Роблять лихо з вами.
Москаль любить жартуючи,

Жартуючи кине;
Піде в свою Московщину,
А дівчина гине».

Але ця відверта, проста мораль, так добросердно висловлювана, зовсім не накладає дидактичного відтінку на всю повість, яка, навпаки, вся сповнена найсвіжішої справжньої поезії. У Катерини народився син, і вона йде в «Московщину» — відшукати його батька. Прощання матері з нею, її дорога, її зустріч з милим, що її відштовхує, все це змальовано з тією ніжністю суму, з тією глибиною та лагідністю сердечного жалю, рівні яким зустрічаються саме тільки в малоросійських піснях. В «Наймичці» подається історія дівчини, що підкинула свою дитину до бездітних старих, а потім стала до них за наймичку; вона все своє життя поклала в материнській любові і тільки перед смертю відкрила синові, що вона — його мати. Все це оповідання дістає особливу красу від тієї довершеної простоти, з якою змальовується все діло. Ні одного фразистого місця, ні одного хвастливого вірша все таке рівне, спокійне, ніби покірне, тиха відданість цієї матері перейшла в душу самого поета...

Взагалі спокійна туга, не схожа ні на марну нудьгу наших романтичних героїв ні на гіркий відчай, що його заливають часто розгулом, але все ж тяжка і стискаюча серце, становить постійний елемент віршів Шевченка. Як взагалі в малоросійській поезії, сум цей має споглядальний характер, переходить часто в питання, в думу. Але це не рефлексія, це рух не в голові, а виливається він прямо з серця. Через те він не охолоджує теплоти почуття, не послаблює його, а тільки робить його свідомішим, яснійшим — і через те, звичайно, ще тяжчим. Ось міркування поета з приводу образ, яких натерпілася в селі Катерина, породивши сина:

«Отаке-то на сім світі
Роблять людям люди!
Того вяжуть, того ріжуть,
Той сам себе губить...
А за віщо? Святий знає!
Світ, бачся, широкий!
Та нема де прихилитись
В світі одиноким.
Тому доля запродала
Од краю й до краю.
А другому оставила
Те, де заховують.

Де ж ті люди, де ж ті добрі,
Що серце збиралось
З ними жити, і любити?
Пропали, пропали!

Такого роду раз у раз бувають думи поета. Ми не беремо на себе оцінки і вказання всіх поетичних красот Шевченка; ми вказуємо тільки на деякі сторони його творів, що можуть і в великоросах, мало знайомих з Малоросією, як ми, збудити співчуття. Тому ми й беремо більш загальні речі, такі думки й почуття, які, будучи народньо-українськими, зрозумілі і близькі, проте, всякому, хто не зовсім знівечив у собі краці людські інстинкти. Думаємо, що *маленькі відміни* малоросійського наріччя від російського не перешкодили читачам зрозуміти наші виписки». (Добролюбов. «Літературно-критичні статті», ст. 361).

Як бачимо, вже на початку автор статті не забув згадати «пристрастних прихильників малоросійської літератури», тим самим виявлюючи своє вороже наставлення і тенденційність трактування нормального явища — любови до своєї літератури, як чогось майже дивного! Адже ж він ніколи б, говорячи про пересічного москвина, що любить свою літературу, не назвав би його «пристрастним прихильником московської літератури». По цьому зараз же застерігся московський критик, що його стаття та визнання безсумнівного факту, що твори Шевченка «цікаві» просто для «любителя справжньої поезії», не тільки не є доказом визнання з його боку «можливості» (!!!) «малоросійської літератури», але й самі Шевченкові твори він *не вважає творами літературними у властивому значінню цього слова* («літературної, громадської») бо вони не належать до «літератури цивілізованої», це б то вони, кажучи іншими словами, є вправді «поезією», але... поезією мовляв, примітивною майже дикунською. Після піднесення такої «пігулки» спритний москаль, жонглюючи словами, підпирає в дійсності антиукраїнську, московську вигадку немов би то ніяк «не вийде добре» українською мовою, ані такий твір, як «Онегін» Пушкіна, ані «Герой нашого часу» Лермонтова. Що більше, по українськи на думку «прихильного» москвина Добролюбова не можна перекласти ані статті про аристократію, ані навіть «моральної статті» п. Тур про французьке суспільство». Далі, йдучи слідом за Белінським наш «прихильний» московський критик починає переконувати наївних читачів, що коли, мовляв, навіть якийсь впертий «хахол» і перекладе щось подібного — то це не буде в жодному разі українська мова бо... москвинам вільно в якійсь науковій статті вжити майже третину не мос-

ковських слів, а англійцям почастивати нас сумішкою слів латинських, французьких та німецьких і все це буде вважатися писаним мовами «московською» та «англійською», але вистарчить українцеві написати хоч би ті два слова, які не вагаючися написав Добролюбов, а саме «література цивілізована» і вже нам жоден «Добролюбов» не визнає ту мову за українську!

Далі йдуть вже відомі нам міркування на тему «ну і нашто вам переворачівають на свой лад рускій язык» (чи ту «суміш пяти мов» з якої створено московську мову), адже ж ви, мовляв, маєте до діла не з якоюсь латинською мовою, а з московською. На щож вам здалася своя? і т. д. А далі Добролюбов, немов би жив у якомусь 1980 році і немов би большевики московські вже встигли добитися «цілковитого наближення братніх мов», пише: «трапляється зустрічати такі малоросійські статті, в яких майже тільки «що», «аж», «бо», «чи» і тому подібні частки і нагадують про особливости говірки.

Тут ми дозволимо собі на хвилину ухилитися від теми, щоб зясувати істину, яка була цілком ясною Шевченкові, але була чужою і не ясною не тільки для його сучасників (хоч би членів «славянського общества» ім. «Кіріла і Мефодія») але й для дуже багатьох українців, які нині живуть і уважають себе «політиками». Ці останні й нині ще виділяють «москалів» з числа наших ворогів, за яких уважають або «большевиків» або «царат» або «буржуазних націоналістів», або нарешті — «централістів». Шевченко, що був (і на жаль — лишився) недосяжним під оглядом національної свідомости, уважав нашим ворогом москалів взагалі і розумів, що в їхньому наставленню до українців в істоті речі не має різниці. Погляд Добролюбова на українську мову та її майбутнє, як побачимо, протягом останніх віків висувався різними москвинами і вони, незалежно від своїх політичних переконань, з ним стало годилися.

Вже в 1709 році у передмові до збірки промов Івана Золотушого сказано було: «що в ній додержано було правопису і мови «велікороской», а «малоросійскія премрачнія реченія ізясніхом обикновенними». Кілька років пізніше, видається на бажання московської влади підручник «О проізношеніі російскіх букв», а в році 1720 забороняє московська влада друкування на Україні будь-яких книжок крім церковних, останні ж наказано звіряти з московськими. Дослівно говорить в наказі «книгі печатать соглася і ісправя с велікоросійскімі такімі же церковними новой печаті книгами, даби нікакой розні і асобаво наречія в оних не било». Усі не церковні книги наказано було сконфіскувати.

На тому ж становищі стоїть і московська влада за часів Катерини II.

Т. зв. «Валуєвський наказ» властиво розрекламовано українцями безпідставно, бо він лише повторював іншими словами основну тезу щодо української мови Петра I і Катерини II.

Московська ліберальна демократія в особі Белінського і Добролюбова, як бачимо з наведеного, стояли на тому ж становищі і висловлювали, хоч іншими словами, але ті ж думки і погляди.

Московські соціалісти рівнож стояли на тому становищі. Коли ж мова йде конкретно про большевиків то і вони не обмежувалися до самої популяризації поглядів Белінського й Добролюбова.

Ленін ще в 1913 р. в своїй праці «Критичні замітки в національному питанні писав: «історична прогресивність асиміляції великоруских і українських робітників буде безсумнівна, як прогресивне є перемелювання націй в Америці... Всяку можливість єднання з московським свідомим робітником, з його літературою... обов'язково всіма силами ловити і закріпляти...»

В році 1930 московський комуністичний письменник Фьодор Гладков, відвідуючи Запоріжжя, висловив там подібний же погляд. Він сказав: «Зачем вразжадать допетровскую эпоху, зачем гальванізувати українській язык, который уже покрился прахом» («Вісті» ч. 121, 1930 р.). А в 1960 році («Радянська Україна» за 13 квітня) читаємо: «вживання в щоденному побуті російської мови замість своєї рідної людьми не російської національності — це цілком закономірний і глибоко прогресивний процес», а далі «коли окремі національні письменники вибирають, як літературну мову, мову російську об'єктивно має позитивне значіння («Літературна Газета» ч. 16, 1932 р.).

Отже наведене не лишає найменшого сумніву, що москалі всіх напрямків вже протягом останніх двох з половиною століть мріють про денационалізацію українського народу і усунення з ужитку української мови. Становище Белінського, Добролюбова та інших не є жодним винятком — вони висловлюють в цій справі прагнення московського народу.

Це все цілком зрозуміле, не зрозумілим є тільки винятковий цинізм з яким москвини намагаються ворогів українського народу представляти нам як приятелів, а московських критиків робити прихильниками і звеличниками Шевченка.

Власне тому вертаємо до розгляду рецензії його «Кобзаря» пера Добролюбова.

Московський критик з «королівським жестом» дає далі свою ласкаву згоду на те, щоб українці говорили собі між собою про

свої потреби, бажання, згадували минуле українською мовою ну... і зберігали та плекали «народню поезію». Словом «етнографія» — ще «просимо», але коли мова про літературу — то зараз «куди лізеш зашмаркане»! Та, звичайно, цей ясний сенс прихований у Добролюбова і висловлений так, щоб «дурний хахол» раніше, чим зрозуміє в чому справа — проковтнув отруту. Добролюбов «зараховує» твори Шевченка звичайно до «народньої поезії», а щоб ясніше визначити їй місце на московських задвірках, не «ображаючи» то й пише він про Шевченка, що то він мовляв «поет цілком народній, такий, якого ми не можемо вказати у себе. Навіть Кольцов не йде з ним у порівняння, тому, що складом своїх думок і навіть своїми прагненнями іноді віддаляється від народу. У Шевченка навпаки, все коло його дум і співчуттів перебуває в цілковитій відповідності із змістом і ладом народнього життя».

Отже з того випливає, що Шевченко на думку Добролюбова від справжньої («цивілізованої») літератури стоїть *ще далі* за Кольцова. А як розцінюють москвини Кольцова — ми вже знаємо.⁷⁰

Добролюбов хоче в нас вмовити, що Шевченко є примітивний «музицький» поет, який хоча вийшов з селянської верстви і був навів серед освіченого громадянства», але, мовляв, те громадянство до нього так ставилося, що він ще більше почав відчувати свою селянськість і тому у нього наче б то не має навіть і тих «думок і прагнень», які були у Кольцова, які притаманні всякій хоч трохи культурній людині. Щоб підкріпити своє таке наставлення до творчості Шевченка — Добролюбов і навів мало не цілу автобіографію Шевченка писану Шевченком по заслання для московського журналу (з промовчанням найважливішого).

Нав'язуючи до тої автобіографії переконає нас далі московський критик, що Шевченко «лишився вірний своїй Україні» тому, що звідти «віяло на нього святинею чистого спогаду» (чи не про кріпацькі відносини встановлені москвинами?) і, мовляв, тому він і «співає не в тих колах, які втішаються «плодами новітньої московської цивілізації» тільки в тих «де збереглася безхитростна простота життя і близькість до природи» — отже, це поезія, запевняє Добролюбов, не для культурних людей, тільки для примітивних селян!

⁷⁰ Самозрозуміло таке «почесне» місце уділяє Шевченкові не один Добролюбов. Московський революціонер — Герцен писав: «Он тем велик, што он совершенно народній писатель, как наш Кольцов».

Весь огляд поезій сповнений наче б то самими похвалами, але уложений так, щоб спрIMITIVІзувати твори, приховати ідеї й динаміку. Ми знаємо, що навіть жандармерія правильно розуміла думки Шевченка і тому не можемо припускати, щоб Добролюбов їх не розумів або не помітив. Отже лишається єдино-можливе припущення, а саме, що він хотів щоб тих думок не помічали читачі, хотів, відвернути їх увагу. Тому зникла з «Гайдамаків» ідея відродження української державности, яка присвічувала навіть наймиту — Яремі. Ідея, яку висловив Шевченко в «Катерині» устами матері, яка каже, що воліла б віддати доньку гадині ані ж москалеві, затерта дуже вмiло словами: «В „Катерині” ви бачите нещастя бідної дівчини, що полюбила москаля-офіцера. Починається вона добродушним зверненням:

«Кохайтеся чорнобриві
Та не з москалями . . .»

Але ця відверта, проста мораль, так добродушно висловлена . . .» і т. д.

І до кінця рецензії вже йдуть самі похвали, але витримані в такому тоні й площині, щоб у читача залишилося переконання про *наївну простоту* всіх поезій про те, що маємо до діла з таким же поетом, як і ті безіменні поети з народу, які складали чудові народні пісні.

Думаємо, що по тому, як ми познайомили докладніше зі спробою Белінського знищити Шевченка, так і з пізнішою спробою Добролюбова досягнути більш скромну ціль — шляхом інтерпретації та захоплення «народністю» творчості Шевченка при одночасному підкресленню, що це *не література* та що українська література є й непотрібна і зайва⁷¹ — кожному з читачів будуть ясні дійсні московські наміри. Нині, московські більшовики застосовують у якнайбільшій мірі «рецепт» Добролюбова, але, звичайно, знова з певними змінами, які є наслідком цілковитого усвідомлення прикрого москвинам факту, а саме, що *Шевченко — живе серед свого народу*. Нині не можливим уже є виступати явно з твердженнями, що українське письменство і неможливе і зайве, але нині можливим є завдяки тому, що вся видавничча справа є в руках держави, а держава — є московська

⁷¹ Тут варто нагадати собі, що П. Зайцев у своїх «Примітках до IX тому (ст. 261, вид. М. Денисюка) написав: «Ще за життя Шевченка Добролюбов і Чернишевській писали в «Современнік» дуже прихильно про українську літературу і зокрема про Шевченка».

Що ж тоді зветься неприхильним писанням?

— фактично перетворити українську літературу в літературу провінційну, літературу тим самим зайву, а Шевченка в «учня» Чернишевського, Белінського, Петрашевського, Пушкіна і т. д. і т. д.

Численні ж критичні праці всіляких «літературознавців» советського хову та коментарі до його творів, мають завданням скомпромітувати й спотворити «Кобзаря» так, щоб він справді здавав ся якимось «Кольцовим» ч. 2.

ХІ. ЧИ СЛІД УВАЖАТИ ШЕВЧЕНКА ПИСЬМЕННИКОМ ДВОМОВНИМ?

Поставлене нами питання, спеціально в українських умовах і спеціально за наших днів, коли маємо до діла на всіх відтинках з підступною діяльністю перефарбованих москвинів і виплеканих москвинами москвофілів, керованих і підтримуваних ворожою державою, набирає великого принципового значіння. Вже це одно, абстрагуючи навіть від чисто наукового зацікавлення й конечности висвітлити згадане питання, змушує нас розглянути цю справу.

Ми знаємо, що майже всі сучасники поета, відомі, як письменники відродженої української літератури, пробували писати або писали, як мовою українською, так і мовою московською. Квітка-Основяненко, Гребінка, Гулак-Артемівський, П. Куліш, Марко Вовчок, Костомаров та де-які дрібніші писали твори як мовою українською, так і мовою московською. Максимович, видаючи свої «малоросійські пісні», писав цю свою працю московською ж мовою, а Лукашевич, що видав збірку пісень в 1839 році, уважав, що видані ним українські пісні «єсть уже мьортвия для малоросіян!» Для Бантиша-Каменського московська мова його «Історії Малої Росії» була «отечественним язиком», Михайло Драгоманов не лише свої поважніші (не призначені для «місцевих потреб») праці писав московською мовою, але й до смерті писав листи до О. Пчілки, своєї сестри, московською ж мовою. П. Куліш більші листи навіть до Шевченка писав по московськи, а майже всі «українофіли» аж до кінця ХІХ віку, а де-хто й на початку ХХ, розмовляли вдома по московськи ж.

Серед творів Шевченка, як ми знаємо, є досить велика кількість творів (майже виключно прозових), писаних мовою московською. Наші «літературознавці», замість дати вияснення,

чому і які твори писав московською мовою наш великий поет та як він розглядав сам цю справу або згадували про писання московською мовою побіжно, або, навпаки, для досягнення поставлених цілей, свідомо викривлювали справу і представляли цілком не так, як справді було, не цураючися при тому свідомого фальшовання поглядів Шевченка.

На перший погляд здається неймовірним, щоб про поета такої міри і такого виняткового великого значіння для цілого дальшого розвитку українського народу, як Шевченко, майже не було праць, щоб справді всебічно і об'єктивно розглядали його творчість!

Ми вже знайомили читача в попередніх розділах з т. зв. «політичними творами» Шевченка і при цій нагоді цитували дуже далекі від об'єктивної правди уваги акад. Єфремова, що торкалися того періоду творчості поета і тих творів. Ті уваги взяті були з «Історії українського письменства», які тому сприймалися читачем (й то масовим читачем!), як усталена, об'єктивна правда. Мало того, майже всі дотеперішні курси історії української літератури грішать подібною тенденційністю і безцеремонним нехтуванням тексту творів. Не маємо тут на увазі яскраво-комуністичних курсів «історії українського письменства», таких, як напр. Коряка «Нарис історії української літератури», або Шамрая «Українська література», чи «Історія української літератури» тт. I—II «Інст. Літератури ім. Т. Шевченка» — АНУРСР 1957 р., але й такі підручники як: О. Дорошкевич «Українська література», його ж «Підручник історії української літератури» для середніх та вищих шкіл, або популярний короткий курс «Історії українського письменства» Радзикевича.

Щоб читач міг сам переконатися в цілковитій узаasadненості наших слів, подаємо кілька тверджень, що стосуються вже розглянутих нами творів, взятих із найповажнішого з названих підручників — підручника О. Дорошкевича. Отже О. Дорошкевич твердить:

«В творах історичних переважає ще романтичне захоплення зовнішніми рисами («червоні жупани», «бунчуки», «гетьмани») (стор. 102). В «Гайдамаках» пізнаємо вже Шевченка бунтаря, ідеолога того спролетаризованого і збіднілого селянства, що... себе виявило... в гайдамацькому русі» (стор. 103).

«Де-яке захоплення кривавими сценами (від яких відрікається поет у передмові) пояснюється... літературною манірою... зрозумілою в устах людини, що ще недавно на власній шкірі зазнала панської неволі» (там же).

«Повернувшись . . . у Петербург поет поступово позбавляється свого романтичного обарвлення сучасної України: вона стала перед ним у всій жорстокості її класових протиривств (поезія «Три літа»)» (там же, ст. 104).

Очевидячки, автор «підручника» не журиться цілком тим, що всі ці його твердження є тільки фантазією, не вважав потрібним дати будь-які докази слушності своїх тверджень, а коли й покликається на той чи інший твір, то . . . марно будемо шукати в тих творах того, що в них наказує побачити своїм учням Дорошкевич, так марно, як марно пробувати в «Трьох літах» знайти «Україну у всій жорстокості класових протиривств»!

Коментарі до всіх наведених тверджень є зайві, а їх фантастичність — очевидна, а про те . . . вони вплинули на Радзикевича!

Не ліпше стоїть справа і з питанням чи був Шевченко письменником «одномовним» чи «двомовним».

Не підлягає сумніву, що тим московським елементам, які хочуть зробити з Шевченка такого поета, який би здавався симпатиком московського народу, ворогом лише царату, борцем тільки за зміну ладу в московській імперії та за скасування кріпацтва — потрібно, щоб це все держалося купи, переконати своїх наївних читачів у тому, що Шевченкові було наче б то байдуже, якою саме мовою писати, і він, мовляв, послуговувався в кожному окремому випадкові тою мовою, якою йому легше писалося, яка на його думку в даному випадкові ліпше надавалася. Тільки прищеплення українцям такої думки про Шевченка з одного боку робить більш імовірною цілу вигадану ними «ідеологію» поета, а з другого боку, так би мовити, «узасаднює», «великим прикладом» енергійно підтримувану окупантом двомовність «советських українців», яка має бути містком до . . . московської одномовності. Так штовхають українців назад, на той шлях, яким колись проходило наше українофільське письменство, шлях вживання української мови «для домашнево обіхода». Це наше, так би мовити, теоретичне припущення, на жаль, цілковито відповідає правді.

Вже «батько» послідовного і продуманого українського москвофільства М. Драгоманов (див. наступний том: «Національно-політичні погляди М. Драгоманова») виступив з таким твердженням: «Шевченко написав усі свої повісті (то б то більшу половину своїх писань, нехай і слабшу) по «московському» і також писав і свій інтимний «Дневник». В Шевченка ще не було думки вироблювати непримінно самостоячу літературу («Листи на Наддніпрянську Україну» стор. 62). Щоб підтримати й довести цю вигадку М. Драгоманова ніхто з наших українофілів «не потре-

бував» доказів, тільки з охотою повторював її як безсумнівну істину!

З гідною ліпшого застосування дбайливістю працював у цьому ж напрямці ряд авторів там, де влада пляново підтримувала все, що сприяло зміцненню москвофільства, це б то в СРСР і ті автори вже від 1920 року, починаючи з праць акад. Лободи і кінчаючи на псевдонаукових вправах «академіка» Корнійчука, ширять вигадки про байдуже ставлення поета до справи мови творів і впливаючу з того Шевченкову двомовність.

«Советські »автори просто оголосили, що наче б то «українські націоналісти боялися популяризувати російські твори Шевченка» бо, мовляв, боялися признатися, що на роки 1844—1845 припадає зближення Шевченка з лівими учасниками московського гуртка Петрашевського та що Шевченко «знайшов *найближче своїм думкам і прагненням* коло «Современніка», де об'єднувалися кращі представники демократії — Чернишевській, Добролюбов, Некрасов... спільність лозунгів... свідчить про близькість до Чернишевського» і т. д. і т. д.

На еміграції з ідеєю «двомовности» Шевченка виступив спочатку митр. Іларіон, а пізніше — В. Чапленко.

Митрополит Іларіон у своїй книжці «Історія української мови» приписує Шевченкові якесь «хитання що-до того, якою саме мовою треба писати свої твори», і на тій же 151 сторінці (слідом за «советськими літературознавцями»), оголошує, що Шевченко «став двомовним письменником».

Той же автор, на стор. 153, всупереч правді, не тільки робить П. Куліша «мовним учителем Шевченка», але й приписує ідею трактування української мови, як мови літературної, Кирило-Методієвському Брацтву, члени якого, наче б то, висунули цю ідею в 1846 році.

Нарешті, щоб остаточно затерти справжні принципові погляди великого поета в справі мови, пише митроп. Іларіон на стор. 158—159 дослівно таке:

«Шевченко листувався зі своїм братом Микитою й завжди (??? — Р. З.) дивувався жаргонності його мови. Року 1840 одного разу Шевченко так відписав братові: «Брате Микито, треба б тебе полаяти за те, що я твого письма не второпаю — чорт зна по-якому ти його скомпонував — ні по нашому, ні по московському, ні се, ні те... А я ж тебе просив, щоб писав по своєму». Це дуже цінна заява, бо вона наочно показує нам, що Шевченко має вже свою літературну мову, дбає про неї, а «чиста» народня мова сільського брата вже його разить» (Митропол. Іларіон «Історія української мови»).

Не спиняючися ще на цьому місці щоб з'ясувати питання про відношення Шевченка до справи писання творів українською мовою, вважаємо конечним уже звернути увагу читачів на: 1) легковажне відношення митропол. Іларіона до власних слів, яке виявлюється в тому, що він в цитованому твердженні запевняє нас, наче б то сама ідея трактування української мови, як мови літературної, належала Кирило-Методієвському Брацтву, отже її появу відносить на 1846 рік, Куліша, з яким познайомився Шевченко щойно в 1843 році, робить «мовним учителем поета», а Шевченка, всупереч усім тим (безпідставним) твердженням — *змушує вже в 1840 році домагатися від свого брата . . . писання «чистою» і то «літературною мовою», яку «вже має»!* і 2) не як учений, чи навіть автор тільки популярно-наукових творів, а як балакуча пані кидає на вітер такі слова: «завжди дивувався жаргонности його (брата) мови», тоді, як цитата, що її, як побачить читач трохи згодом, митропол. Іларіон *вирвав з тексту листа та з листування і тому тільки міг її неправильно* скоментувати, була *єдиним закидом того роду на адресу брата Микити*. Отже, оте фатальне «завжди» з одного боку баламутить читачів, а з другого боку — викликає почуття узаasadненої обережності до всіх тверджень митроп. Іларіона.

Але, звичайно, твердження митропол. Іларіона підхопив охоче Василь Чапленко і в своїй книжці «Українська літературна мова», яка мала бути високошкільним курсом і то курсом «фаховим» (!) також виступив з твердженням про «фактичну двомовність» Шевченка (стор. 103), яку він дбайливо *узаasadнює* хаотично повисмикуваними цитатами з Шевченкової спадщини, не завдаючи собі труда проаналізувати кожне таке висмикнуте твердження (або чийсь цитату) і з'ясувати, що саме в кожному поодинокому випадкові має на увазі Шевченко, та чи можна поважно брати твердження цитованих В. Чапленком інших авторів.

Таке поступовання Чапленка доводиться з'ясувати тільки його намаганням за всяку ціну «довести» те ж тенденційне й неправильне твердження, що його висували інші наші москвофіли та «советські» автори, бо ж лише так можна пояснити добір тих цитат, серед яких однак «випадково» *збракло власне того, що написав Шевченко сам на цю тему*. Мало того, виразно помітне бажання, де лише можливо, *підкреслити «брак освіти» у нашого поета та . . . брак свідомості!*

Для цієї мети не забув Чапленко пару разів підкреслити, що «російську мову знав поет також поганенько», покликавшись тут же на Огієнка і додавши ще, як свій висновок, «З огляду на це його (Шевченка) російська мова (в рукописах виправлена при

редагуванні) справляє вражіння малописьменного писання, без будь-якої правописної системи» (стор. 104).

Далі, нехтуючи цілком роками, в які були писані ті цитовані речення, які він вирвав з Шевченкових листів, «Щоденника» і т. д. намагається Чапленко з «вибачливим» виглядом зясувати писання по московськи і бажанням зарібку, і бажанням стати московським письменником (слухаючи поради «прихильної» критики), і спеціальною пошаною до Аксакова, і тим, що «письменник збайдужів до «мовної справи», «однаково якою мовою писати, аби написати» (стор. 103). А що це поєднав спритно п. Чапленко з «поганеньким знанням московської мови та й тут же «співчутливо» («юдин цілунок») пише, що «треба відзначити й болючість цієї його творчості. Це була справжня трагедія, навіть «гріх», як він писав у листі до Кухаренка в 1855 році. Мучило його і те, що попри велике зусилля, його російські твори не мали ніякого успіху» (стор. 103).

Не забув подати Чапленко й вирваного без подання дати речення, в якому Шевченко зве московську літературу «нашою» (стор. 101).

І всю цю советсько-москвофільську отруту вихлюпнув Чапленко так спритно, «співчутливо» і вміло, що в його слухачів мусіло повстати потрібне Чапленкові уявлення про Шевченка, уявлення, яке «випадково» збігається з тим, що його створили советські «літературознавці».

Звичайно, допустився б В. Чапленко «великої помилки» (політичної) коли б забув побіжно знецінити й знання Шевченком власної мови, а тому, щоб такої помилки не зробити, підкреслив він хоч би «своєрідну безсистемність» Шевченкового письма, що її можна б назвати просто правописною *малописьменністю*, на яку нарікав свого часу ще П. Куліш» (стор. 100-106). А вона, мовляв, була наслідком або «байдужості до правопису» або «браком систематичної школи, як це й буває звичайно у самоуків» (там же).

Щоб не вертатися до справи «своєрідної безсистемності» в українському писанні у Шевченка, мусимо нагадати, як авторіві тої праці, так і читачам, що коли розуміти під «системою правопису» пов'язані зі собою одною провідною думкою, *узагадані властивостями української мови*, логічні засади, на яких побудовано правопис, то майбутній дослідник (справжній фахівець) з певністю ствердить, що в *підступно накинutoму*, також за участю і В. Чапленка, виробленому *окупаційним більшовицьким урядом*, а не «харківською конференцією», як то запевняли

дурисвіти, «скрипниківському» правопису, *панує цілковита «своєрідна «безсистемність»*, що її можна назвати «правописною малописьменністю», і вона відбилася навіть у правописному словнику Голоскевича!

Охочі переконатися в тому можуть взяти в руки згаданого «словника» і рецензію на нього О. Сацюка, друковану на стор. 10 «Овиду» за 1953 рік, ч. 9.

Ще гіршу «безсистемність» ствердимо, порівнявши «правопис» пп. Чапленка, Оксаненка, Шереха, Орла, Ковальова, Рудницького і інших! Отже, в їхніх устах закид, зроблений Шевченкові, виглядає смішним і *демагогічним*, бо, коли прийняти під увагу, що за часів Шевченка не існувало жодного опрацьованого українського правопису і кожен писав, як хотів, та що Шевченко у тих умовах мав усі підстави не надавати правопису жодного значіння, то «фахові» уваги Чапленка, як автора праці «Українська літературна мова», стають по меншій мірі смішними. Це тим більше, що сам «фаховий» дослідник мови орудує такими методами, які недопустимі цілком в науці, бо хоч би (подаємо лише, як приклад, один з фактів, щоб не відхилятися від теми) подаючи нам список варваризмів, що їх *уживає Шевченко*, подає їх в транскрипції і вимові своїй власній, а не Шевченковій! В науковій праці не повинен автор подавати, як *Шевченків* вислів хоч би «колега», бо: 1) Шевченко не писав це слово через «г» (такої літери, навіть інакше писаної тоді він не вживав⁷² і 2) Шевченкове «ле» ми можемо читати також як «ле», враховуючи те, як Шевченко сам віддавав у відомих українських словах «є»⁷³ і «е», але написане за скрипниківським правописом «колега» можна прочитати *лише так*, як з певністю його не вимовляв Шевченко! Фільольогія має до диспозиції ряд знаків, якими послуговується записуючи навіть різні мало-помітні різниці вимови слова, і так, як не можна писати про північну говірку, про лемківську чи про гуцульську праці яка орудувала б словами, написаними відповідно до скрипниківської вимови тих слів, так не вільно і Шевченкової мови «ілюструвати» невластиво написаними словами.

Це лише дрібна, незначна увага, викликана *зарозумілим тоном*, яким В. Чапленко дозволяє собі говорити про нашого геніального поета і патріота!

⁷² Літеру «г» знову запровадив Боровський щойно в 1852 р., але за козацьких часів уживалося для передачі цього звука як «г» (словник Памви Беринди року 1627) так і «кг».

⁷³ Шевченко писав «лає» «злякаєця», а одночасно «теленъ», «несе», «вітер».

Вертаючися до теми й підсумовуючи всі наведені попереду вигадки на тему мови Шевченкових творів та його відношення до мовної проблеми, приходимо до висновку, що ті всі твердження стоять у такій разячій суперечності з усіма поглядами поета, які ми відмітили ще аналізуючи твори, написані ним до 1846 року (кінчаючи «Заповітом»), що конечним є зясувати, які ж були погляди самого Шевченка на справу вживання української та московської мови.

Зясувати ж вичерпууючо і ясно, як ставився наш великий поет до справи вживання української та московської мови, неможливо без використання листування поета.

Звертаючися до поетових листів, ми відразу наштовхуємося на ту ж злочинну діяльність москвофілів та московських наймитів, які, щоб від неї відвернути увагу читачів, кричать: «Мартоси, куліші та іже з ними націоналісти спотворювали, фальсифікували твори Шевченка» («Передмова» до трьохтомового видання творів Шевченка, редактованого колегією з самих «академіків», рік 1949).

Після такого обвинувачення, кинутого на адресу «націоналістів» (у число яких потрапив і П. Куліш!), спокійнісінько можна було самим взятися за препарування літературної спадщини поета, не боячися, що хтось приловить їх на цій «роботі».

Препарування робилося вміло, спритно, методами широко stosованими серед нас пп. шерехами, оглобленими і т. д. Підпали такому «препаруванню» і листи поета. Щоб ніхто не міг оскаржити в препаруванні «Листів» видруковане в тій «Повній збірці творів» лише «Вибране листування».

«Вибір» той зроблено дуже вміло: із загальної кількості відомих листів поета, писаних в роках 1839—1844, пропущено тільки 60 відсотків листів, а з пізніших — не більше 30 відсотків.

Таке добирання уможливило неподання усіх тих листів, які ясно висвітлювали наставлення Шевченка до москвинів та до справи вживання московської мови.

Не подавши цілком тих листів, які були москвофілам не на руку, можна було не лише ширити вигадки про двомовність Шевченка, але й виступити з фантастичним твердженням, немов би то «Шевченко ненавидів українських панів-лібералів, які, мовляв, намагалися відірвати поета від передових людей російського народу». У тому, що було цілком навпаки, наші читачі мали нагоду переконатися, але пропущені листи нині неприступні широкому загалу, бо їх важко знайти.

З огляду на сказане ми далі подаємо ті місця з листів Шевченка, які були причиною, чому ті листи були усунуті «цензурою» окупаційної влади. Ознайомлення з думками, висвітленими в тих листах, вже само відразу виявить усю безпідставність наведених попереду нами московфільських тверджень в справі мови Шевченкових творів і зясовує його відношення до вживання московської мови.

Листи Т. Шевченка яких бракує в виданні 1949 року (советському): (текст подаємо за «Повним виданням творів Т. Шевченка» Українського Наукового Інститута, рік 1935, т. XI).

1839 РІК. ДО БРАТА МИКИТИ ШЕВЧЕНКА. Бракує цього листа тому, бо в ньому читаємо:

«А сам, як тільки получиш оце письмо, зараз до мене напиши, щоб я знав. Та будь ласкав, напиши до мене так, як я до Тебе пишу, не по московському, а по нашому.

«Бо москалі чужі люди;
Тяжко з ними жити;
Немає з ким поплакатися
Ні поговорити.

Так нехай же я через папір почую рідне слово, нехай хоч раз поплачу веселими сльозами... Ще раз прошу, напиши мені письмо, та по своєму, будь ласкав, а не по московському».

А при кінці листа ще раз: «Не забудь же, зараз написати письмо та по своєму» (1839 р. 15 листопада).

Наведений лист попереджає того листа, з якого митрополит Іларіон вирвав кілька слів і цілком неправильно їх пояснив. Той лист з якого ті слова митрополит Іларіон вирвав, був відповіддю на відповідь Микити Шевченка на цитованого листа поетового з 15 листопада 1839 року.

Лист же цей з 15 листопада 1839 року не лишає найменшого сумніву, що не могло бути й мови про якесь домагання Шевченка, щоб брат вживав якоїсь «чистої» літературної мови», тільки поет хотів і просив брата, щоб він писав «по нашому» (по своєму) це б то мовою, якою і в селі говорять люди між собою, а не мовою московською. Мотивував Шевченко це своє прохання як тим, що москвини — чужинці, з якими «тяжко жити», так і своїм палким бажанням «хоч через папір» почути «рідне слово»!

1840 РІК. ДО МИКИТИ ШЕВЧЕНКА. Лист зник тому, бо в ньому лає поет брата за те також, що той не написав йому по українськи! «Я Тебе хочу ляять... за те, що я Твого листа не второпаю. Чорт-зна по-якому Ти його скомпонував, ні по нашо-

му, ні по московському — ні се, ні те, а я Тебе просив, *щоби Ти писав по своєму*, щоб я хоч з Твоїм письмом побалакав на чужій стороні язиком *модським*». На тому ж листі серед інших шкідців олівцем є й голова *бородатого москвина з написом рукою Шевченка «кацап»!*⁷⁴

При кінці ж читаємо в ньому: «Скажи Іванові Федьорці, нехай він до мене напише окреме, *та тільки не по московському, а то і читати не буду*».

В світлі цілоти того, що було в листі Шевченка до брата, кожному ясно, що поет лаяв брата за намагання висловлюватися «по вченому», яке й спричинило, що лист був скомпонований з великою домішкою (часто скалічених) *московських* слів. Шевченко хотів, щоб брат писав тою мовою, якою говорив у своїй родині, «своею» мовою, яку поет уважає «*мовою модською*» у протилежність — *московській*. Сам Шевченко у своїх творах мову всюди зве «мовою», а в листі до брата, щоб брат краще зрозумів, зве «язиком» і пише «язиком людським». У світлі цього факту твердження митрополита Іларіона про «жаргонність» селянської мови, та про те, що наче б то Шевченка «чиста народня мова *разить*» і він домагається писати якоюсь «*літературною мовою*», є просто шкідливими теревеннями ні на чому не обпертими.

У цьому ж листі ясно висловлене і принципове становище Шевченка в справі мови: «*по московському*» . . . «*і читати не буду*». Тут — не має жодних «*домагань*», тільки ціла справа поставлена ясно. Власне, тут слід нагадати собі, що П. Куліш ще в кінці 1847 року пише до Шевченка листа по-московськи, а й пізніше часто пише московською мовою.

1841 РІК. ДО ГРИГОРІЯ КВІТКИ. Лист тому не дістався до «вибраних» що в ньому поет, просячи надіслати йому українську дівочу сорочку, пише: «Що ж маю робити!!! *Наймав прокляту московку* (і дуже делікатну — «*мадам*»), щоб пошила мені дівочу сорочку, не втне та й годі; хоч кіл на голові теши, вона таки своєї!» Далі ж засовує, чому він узявся учитися завзято маллярства: «коли, каже, *взявся, то вези до краю. Не хочеться, щоб москалі насміялись*».

Сорочку він потребував, щоб намалювати для Академії малюнка. Пише: «все є, і модель — чи по тутешньому натурщиця — і справа всяка, а одержі нема, та й де її тут взяти? *Кругом москалі та німота, ні одної душі хрищеної* . . .»

⁷⁴ Цей «кацап» доводить усю безглуздість москвофільських теревенів В. Барки про «москалізм» у баламутній книжці «Правда Кобзаря» (Н.-Й. 1961 р.). У тих же щирих, інтимних листах ніколи не зве Шевченко москалів «росіянами» і зве він «москалями» не «солдатів», а таки москалів (москвинів).

Відношення Шевченка до москвинів, як бачимо, цілком ясне! 1841 РІК. ДО Г. КВІТКИ, бо в ньому: «Ще посилаю Вам кацапські вірші своєї роботи... Це, бачте, пісня з моєї драми «Невеста» (що я писав до Вас — трагедія «Нікіта Гайдай», я перемайстрував її в драму)... «Не знаю, що з неї буде: боюсь, щоб не сказали москалі «mauvais sujet», бо вона, бачте, з українського простого бити. Ну цур їм, москалям. Посилаю Вам білети на «Гайдамаки»... Вони вже надруковані, та... їй-Богу, сором сказати, нема чим викупити з дрюкарні». «Спасибі всім тим, хто пише по нашому або про наше».

І в цьому листі ясно зазначено негативне відношення до москвинів, але: 1) не зясовує ще автор, чому він саме написав ті коротенькі твори «по-московському» (та це зясовує цілком рік 1841, це б то те, що саме тоді московська критика, серед інших закидів на адресу поета, висунула твердження, що поет просто не вміє написати «літературним язиком») і 2) додає до останніх слів своїх «або про наше», тому, що знає добре, що Квітка пише сам де-які твори московською мовою, отже чемність вимагала, щоб так закінчити речення.

1842 РІК. ДО Я. КУХАРЕНКА. Лист не включений у «Вибране листування», бо в ньому Шевченко дякує за те Кухаренкові, що він його «не забуває на чужині одинокого». А далі пише: «Переписав «Слепую» та й плачу над нею: який мене чорт спіткав і за який гріх, що я оце сповідаюся кацапам черствим кацапським словом! Лихо брата-отамане, їй-Богу лихо!

Це правда, що окрім Бога і чорта в душі нашій є ще щось таке, таке страшне, що аж холод іде по серцеві, як хоч трошки його розкриєш, цур йому!

Мене тут і земляки і не земляки зовуть дурнем; воно правда, але що я маю робить? Хіба ж я винен, що я уродився не кацапом або не французом? Що ж нам робить, отамане-брате, прать проти рожна чи закопатись заживо в землю? Не хочеться, дуже не хочеться дрюкувати «Слепую», але я вже над нею не маю волі. Та цур їй! Аж обридла вже вона мені!»

Наведений лист, як бачимо, є дуже важливий, хоча й невідгідний для москвофілів. У ньому знову Московщину зве Шевченко «чужиною». Написання навіть «Слепої» по-московськи, яке мало до певної міри бути відповіддю на московське намагання трактувати писання по-українськи як наслідок нездарности чи невміння висловитися по московськи, (а поет, як знаємо, займав становище: «вмію та не хочу»), сам Шевченко розцінював це написання, як кару за якийсь «гріх», кару в формі чортячої спокуси, що й змушує його «сповідатися кацапам черствим кацапським

словом». Ці слова не виявляють жодної прихильності поета до московської мови, яка йому є осоружна.

Але поет, який звик до всіх ставити високі моральні вимоги, який є *невблаганно-суворий там, де справа торкається України* й національних взаємин, стосує також і до себе ту ж мірку! Поет далі в тому листі аналізує мотиви власного поступовання в справі написання «Слепої» ворожою мовою і сягає аж у підсвідомість, дошукуючися: чи не було там якихось *прихованих спонук*, таких спонук, в яких навіть самій собі людина соромиться або й боїться признатися, в існуванні якихось мотивів, які він вважає гідними осуду і тому то — «аж холод іде» та «цур йому»!

Ця гідна найбільшої пошани критика власних поривів і бажань, вказує, що поет, як свідомо своїх вчинків людина, *беззастережно осуджує* писання московською мовою.

Так дивився поет на цю справу вже в 1842 році.

Дальше речення внутрішньо вяжеться з попереднім, бо думка поетова виходить від тої спроби засудити своє поступовання і невисловленого намагання виправдати свій гріх тим, що так і інші роблять, більше того: його, мовляв, усі «і земляки і не земляки» зовуть «дурнем» *власне за те, що він не пише по-московськи.*

О. Кониський, на стор. 116 своєї праці, пояснює ці слова Шевченка так: «не земляки» називали Шевченка «дурнем» за те, що він... «уродовал рускій язик на хахлацкій лад» (це б то писав по-українськи) «А за що таким титулом величали його земляки, можна, здається, вгадати без помилки...» і далі Кониський власне сам допускається помилки, безпідставно твердячи, що наче б то Бодяньський та інші «осуджували і лаяли Шевченка за написання по-московськи кількох поетичних творів».

Помилковість такого твердження є безсумнівна не лише тому, що всі ті «земляки» самі писали також і по-московськи, не лише тому, що всі вони ріжнилися від Шевченка власне своїм москвофільством, але й тому, що таке пояснення *унemoжливляють* дальші слова з того ж листа. Коли б його лаяли земляки за те, що він пише по-московськи, було б недоречним «виправдування» Шевченка аргументом: «але, що я маю робити? Хіба ж я винен, що я уродився не кацапом або французом?» Такий аргумент буде «на тему» тільки тоді, коли приймемо, що і «земляки» його також лаяли за те, що він писав тільки по-українськи, а не по-московськи. На це й відповідь: коли б уродився не українцем, а кацапом, то і писав би по кацапськи.

Правильність і можливість *єдино* такого пояснення стверджують і дальші слова листа: «Що ж нам робити, отамане-брате, «прать проти рожна» чи закопатися заживо в землю?»

Це значить, що поет бачить лише дві можливості або — лізти проти загостреного кола, чи, як ще кажуть, «головою пробивати мура», або «закопатися в землю», це б то: або писати по-українськи, незважаючи на лайку як «земляків», так і не земляків, або замовкнути!

З того бачимо, що можливість і допустимість писання московською мовою Шевченко взагалі виключає! Цей лист доводить, що Шевченко ще до знайомости з П. Кулішем і з «братчиками», займав принципове становище допустимості для українського патріота або писання своєю мовою, або — жодною!

Таким чином, усі теревені про «хитання» що-до того, «якою мовою писати», мусимо уважати шкідливою фантазією митрополита Іларіона, як рівнож і приписування ідеї трактовання української мови, як мови літературної — Кирило-Методієвському Брацтву!

Цей лист викриває безпідставність тверджень В. Чапленка і такуж безпідставність шкідливої вигадки Н. Лівницької-Холодної на стор. 50 її «Шляху велетня», яка, не забула зробити Шевченка — навіть «ценітелем Пушкіна»!

З огляду на таке велике значіння цього листа Шевченкового, чи ж можемо дивуватися, що він... «випадково» не трапив до «Вибраного листування» за «браком місця», але для таких листів, як напр. лист до І. Сошенка з 9. X. 1859 року, в якому нічогосінько спеціально вартого уваги немає, місця вистарчило!

1843 РІК. ДО Г. ТАРНАВСЬКОГО. Лист рівнож не дістався в число «вибраних», бо в ньому:

«А я... сновигаю по цьому чортовому болотові та згадую нашу Україну... Ох, як би то мені можна було приїхати до солов'я, — весело б було б... Та не знаю, спіткали мене прокляті кацапи так, що не знаю як і випручатися...» Далі пише Шевченко, що за «Гайдамаків» йому «ще ніхто і ласкавого слова не сказав. Може й там (на Україні) над ним сміються так, як тут москалі. Зовуть мене ентузіястом, сиріч дурнем, Бог їм звидить! Нехай я буду і «мужицький» поет, аби тільки поет, то мені більш нічого й не треба. Нехай собака лає, вітер рознесе». А далі пише, що пришле «обіцянку» його «дівчатам». «Тільки не ту, що я Вам писав, а іншу, по московському скомпоновану, щоб не казали москалі, що я їх язика не знаю» (25 січня 1843 року).

Наведений лист показує, яким здавався Шевченкові Петербург, як він і далі ставиться до москвинів («прокляті кацапи») та як реагували (мовчали!) «земляки» на Шевченкові «Гайдамаки», що він їх мусив видати власним коштом і тому не мав за що викупити!

Нарешті цей же лист має оте «нехай собака лає, вітер рознесе», на адресу москвинів, а в першу чергу того Белінського, про якого ще нині генер. секр. союзу сов. письменників Фадеев на урочистому засіданні в соті роковини смерті 7. VI. 1948 року казав: «Белінський бил самим передовим і найбільше сознательним представителем етаво періода розвитку Росії... Взгляди Белінського отразілі настроєнія крепостних крестьян, інтереси самих шіроких мас населєнія Росії... Белінський являється одним із коріфеев русской матеріялістической філософії», а тут... раптом, «Собака лає...»!

Коли ж додати, що ще в цьому листі пояснюється, чому Шевченко «скомпонував» по-московськи «Слепую» (щоб не казали москалі що я їз язика не знаю»), то треба уважати цілком «узагадненієм» з москвофільського погляду неподання такого листа!

1844 РІК (13 ТРАВНЯ) ДО О. БОДЯНСЬКОГО, бо в ньому написано таке: «Оддайте „Тризну“ по копї, а „Гамалію“ по півкопи серебром... „Гамалія“ не поправлений, як ми з Вами тоді поправляли, бо без мене надрюкований полукапцом...» А далі ділиться пляном про намальовання «України» (альбом з текстом) у трьох томах, просить до третього тома (історія) написати О. Бодянського текста, але благає написати «тільки по нашому, щоб тямилі безглузді кацапи». Отже наймити й льокаї тих «безглуздох кацапів» і невидрукували цього листа, щоб не перешкоджав їм фальшувати поглядів Шевченка.⁷⁵

1844 РІК 26 ЛИСТОПАДА. ЛИСТ ДО Я. КУХАРЕНКА також не був «вибраним», бо в ньому написано:

«Був я уторік на Україні, був у Межигорського Спаса і на Хортиці, скрізь був і все плакав, сплюндрували нашу Україну катової віри німота з москалями — бодай вони переказилися!»

Як бачимо, тут рівнож «ясно»!

У листуванні з заслання менш пропусків, бо ті листи Шевченко писав, враховуючи сувору цензуру. Та де-що з того, що не треба було ховати від царської цензури, треба московським большевикам ховати від большевицького читача! Тому, напр. пропущений лист до В. Рєпніної з 25. II. 1848 р. з огляду на релігійні моменти і прохання прислати поетові свяченої води та книжку Томи Кемпійського «Наслідкування Христа». Рівно ж є там не бажані їм такі слова: «Перед благовістом до утрєні згадав я слова Розпятаго за нас і неначе ожив: пішов до утрєні й молився так радісно і щиро, як може ще ніколи».

⁷⁵ Як це робить В. Барка («Правда Кобзаря»). Ці ж слова унеможливають здогад О. Кониського (див. стор. 266).

ПРОПУЩЕНИЙ ЛИСТ З 1859 РОКУ ДО Я. КУХАРЕНКА, бо... в ньому є таке: «Мабуть Ти давно в землях християнських не бував і доброї мови християнської не чував, що зовеш мене «закадичним» другом. Чи ж чути було коли небудь меж християнами таке бридке паскудне слово? Мабуть, ти, батьку, забув нашу християнську мову і до щенту побусурменився!»

Тут Шевченко виступає, хоч і в жартівливій формі, як пурист, що боронить чистоту української мови від москалізмів, звучи мову українську «християнською», а московську — «бусурменською».

У ЛИСТІ ПИСАНОМУ 15 ТРАВНЯ 1860 Р. ДО В. ШЕВЧЕНКА, в окремій дописці поет знова пише: *«Шкода, що твої хлопці написали до мене чорт зна по-якому, — вони хоч би у Прісі вчилися писати по людському».*

Отже, і тут знова в році 1860, це б то вже перед смертю, Шевченко не змінив свого рішуче-ворожого наставлення до вживання московської мови українцями.

Він у наведеному листі, цим разом до В. Шевченка, точнісінько так, як двадцять років перед тим у листі до М. Шевченка, зве лише українську мову «людською», а писання московською мовою зве «чорт зна по якому».

Цей лист тому набирає величезного значіння, бо він є яскравим, переконуючим, доказом того, що Шевченко ціле своє життя до самої смерті осуджував уживання українцями нелюбої йому мови народа-загарбника, народу московського.

Ці автентичні листи поета цілковито усувають будь-які сумніви що-до рішуче негативного відношення поета до вживання українцями московської мови у зносинах між собою і в творчості.

Та до всього попереду поданого слід ще додати як цитовані декларативні освідчення на тему вживання московської чи української мови з років 1839, 1841 і 1844, так і те, що він в році 1847 у «Передмові» до другого видання «Кобзаря» написав, а саме:

«Велика туга осіла мою душу, чую, а іноді й читаю, ляхи дрюкують, чехи, серби, болгары, черногори, москалі, всі дрюкують, а в нас ані телень неначе всім заціпило! Чого се ви так братія моя? Може злякались «нашествія іноплеменных „журналістів? Не бійтеся, собака лає, а вітер несе. Вони кричать чом ми по московськи не пишемо?... Кричать о единой славянської літературі, а не хотять і заглянути, що робиться у словян!»

Чи розібрали вони хоч одну книжку польську, чеську, сербську або хоч нашу?.. Не розібрали, чому? Тим, що не тямлять.

Наша книжка як попадеться у їх руки, то вони аж репетують та хвалять те, що найпоганше, а наші патріоти-хуторяни і собі за ними — «преочаровательно», а в «чарах» тих ось що: жида, шинки, свині і п'яні баби!

Може це по їх «уточонной» натурі й справді добре! А на наші «мужицькі» очі то дуже погано. Воно й то правда, що і ми самі тут трохи винні, бо ми не бачимо нашого народу, так як його Бог сотворив...

Почитали собі по складах «Енеїду», та потинялися коло шинку та й думають, що от коли ми розпізнали своїх «мужиків»!

Е ні, братику, прочитайте ви думи, пісні, послушайте, як вони співають, як вони говорять між собою... як вони згадують старовину і як вони плачуть неначе справді в... неволі... то тоді й скажете, що «Енеїда» добра, а все таки сміховинка на московський кшталт!

Отак то братія моя возлюбленная! Щоб знати людей то треба пожити з ним, а щоб описувати, то треба самому стати людиною... От тоді пишть і дрюкуют і труд ваш буде трудом чесним.

А на москалів не вважайте, нехай вони самі пишуть по своєму, а ми — по своєму. У них народ і слово і у нас народ і слово, а чие краще — нехай судять люди. Вони здаються на Гоголя,⁷⁶ що він пише не по своєму, а по московському, або на Вальтер Скотта, що й той не по своєму писав. Гоголь виріс у Ніжені а не в Малоросії і свого язика не знає, а Вальтер Скотт в Едельборзі, а не в Шотляндії.⁷⁷ А може і ще було що-небудь, що вони себе одцурались, не знаю. А Борнц⁷⁸ усе таки народній поет і великий! І наш Сковорода таким би був, якби його не збила з пливу латинь, а потім Московщина.

Покійний Основяненко дуже добре приглядався на народ, та не прислухався до язика, бо може його і не чув у колісці од матері, а Г. Артемовський хоть і чув так забув, бо в «пани» постригся. Горе нам! Безуміє нас обуяло отим мерзенним і Богу противним «панством»! Нехай вже оті «кирпи-гнучкошиєнки» сутяги... а то мужі мудрі, учені... Проміняли свою добру рідну матір — на п'яницю непотребную, а в придаток ще й «в» додали!

Чому ж В. Караджич, Шафарик і інші не постриглись у німці (ім би зручніше було), а остались слов'янами, щирими синами матерей своїх і славу добрую стяжали? Горе нам! Та братія

⁷⁶ Див. в «Примітках», що писав Белінський.

⁷⁷ Це б то зденаціоналізованих уже містах.

⁷⁸ Бернс.

не вдавайтесь в тугу, а молитесь Богу й «работайте разумно» во імя матері нашої України безталанної».

(Седнів 1847 р. 8. III.).

З наведеної в уривках «Передмови», писаної безперечно враховуючи помосковлення інтелігенції (на що вказують ті неукраїнські слова, яких ніколи не вживає поет у своїх поетичних творах) та з намаганням як найбільше приступно для широкого загалу виложити засадничі речі, впливає, що власне Шевченко стояв на становищі творення власної літератури і відродження українського народу. Не може бути найменшого сумніву, що поет і далі негативно ставився до москвинів, Московщину порівнює з «пяницею непотребною», сміявся з тих, що міняли закінчення свого призвища, щоб нагадувати пануючий нарід і так скорше пролізти «в пани» («зробити кареру»!).

Слово «панство» («отим... панством») — має тут значіння карєровництва і взагалі намагання за ціну зради свого народу самому «ліпше влаштуватись».

Та всі висловлені в цій «Передмові» думки викривають усю безпідставність вигадок наших українофілів та вказують, що Шевченко і в 1847 році осуджував писання московською мовою так само як це робив у 1839, 1841, 1843 і в наступних роках.

З наведеного видно, як гостро й виразно ставив Шевченко справу з мовою творчості, і то лише «академіки» советські, в советському «академічному» виданні та їх емігрантські підголоски можуть, спекулюючи на темноті читача, доводити, що Шевченко був письменник утравквістичний («двомовний»), для якого наче б то мова творів не грала жодної ролі.

Немає найменших підстав добачати у Шевченка будь-які хитання в справі мови і те все, що понавигадували наші українофіли та москвофіли є тільки безпідставні, тенденційні вигадки, що мають на меті приховати справжні погляди Шевченка, принизити його, приписуючи першенство в тому питанню власне українофілам і такими вигадками зміцнити москвофільські позиції.

А однак, скажуть нам москвофіли, не будете заперечувати, що Шевченко написав свої повісті й «Щоденника» мовою московською.

Не будемо, відповімо ми, і не потребуємо того робити, лише замість мішати все на купу, не оглядаючися на роки й обставини, проаналізуємо все і так дійдемо правди, знайдемо правильну відповідь на питання: Чому ж написав Шевченко ті твори московською мовою? Чи змінив у цій справі свої погляди?

Ми певні, що *правильна* відповідь та відповідь, що *відповідатиме правді*, буде одночасно такою, яка навчить нас ще більше шанувати великого поета та допоможе нам відрізнити правильний шлях від манівців, на які нас хочуть завести українофіли!

Ми віримо, як і Шевченко, що *правда, єдина правда* — *остаточно перемаже*, і тому далі шукаємо в цій справі лише правди!

ХІІ. ШЕВЧЕНКОВА ЛІТЕРАТУРНА СПАДЩИНА В МОВІ МОСКОВСЬКІЙ

У попередньому розділі ми вже наводили докази того, що існує тенденція зробити з Шевченка письменника двохмовного це б то такого, який рівнобіжно послуговується двома мовами (українською і московською) в залежності від настрою чи теми. Але цього мало! Наші москвофіли хочуть, щоб Шевченко став в уяві українського народу автором, для якого ані українська національна ідея, ані мова творчості не відігравала рішучої ролі; автором, який наче б то почував себе «своїм» в межах московської національної збірності. З цією метою вони з притиском наголошують факт написання повістей і «щоденника» та кількох поезій московською мовою, цілево не подаючи важливих причин, чому їх Шевченко так написати мусив.

Ще М. Драгоманов («Вибрані твори» стор. 304) почав використовувати існування тих писаних по московські творів для *узаasadнення і зміцнення москвофільських позицій*, пишучи: «Чого сам Шевченко писав по московському повісти або навіть інтимний дневник? Очевидно того, що всі ті інтелігенти-українці, зовсім не так почували свою відрубність від москвинів, як напр. поляки!»

Ми вже зясували причини обмосковлення і москвофільства нашої *українофільської інтелігенції*, причини, що лише москвофіл, промовчавши їх, може з того москвофільства і обмосковлення зробити такі висновки, які робить Драгоманов, замість поборювати те москвофільство нашої інтелігенції. Однак, як ми знаємо саме *Т. Шевченко не був таким*, як ті «всі», що про них має право так писати М. Драгоманов, який не мав права, подаючи цілковито безпідставно *неправильний висновок і нехтуючи цілою низкою доказів*, які свідчать, що Шевченко почував свою «відрубність» від москвинів *не в меншій мірі*, ніж поляки, робити з Шевченка такого, як «всі»!

Найновіші ж москвофільські публікації (ось, хоч би згадуване вже видання творів Шевченка «Академії Наук УРСР» з 1939 року) то пускаються навіть на ширення ще й таких вигадок: «націоналісти боялися популяризувати твори Шевченка російською і українською мовами».⁷⁹

На таку дешеvu демагогію, звичайно, навіть реагувати не варто, остільки вона безпідставна і безглузда! Проте для редакторів того видання вона була потрібна, бо без неї було б важче переконувати читачів, немов Шевченко «почув полум'яні рядки Пушкіна» і вони «плодотворно позначилися на творчості українського співця», який, мовляв, після того «швидко стає на рівні передових представників тогочасної «російської культури, в колі яких завойовує почесне місце» і т. д. і т. д.

З огляду на намагання наших москвофілів і їхніх московських панів використати існування літературної спадщини Шевченка написаної в московській мові, використати не для пізнання Шевченка, а для своїх антиукраїнських цілей, конечність з'ясування причини, чому були ті твори написані по московськи, далеко виходять поза межі чисто «академічних» питань! Саме тому впрост необхідно докладно з'ясувати справу появи тих творів у мові московській, тим більше, що вона, на тлі всіх наведених попереду фактів, на тлі його листів, поглядів висловлених в «Кобзарі» — виглядає, що-найменше, досить чудно.

Адже ж, з огляду на подані в попередньому розділі засадничі погляди самого Шевченка щодо вживання московської мови (погляди, що їх москвофіли приховують, не популяризуючи тих листів), без з'ясування причин написання тих творів по московськи, могло би виникнути помилкове вражіння, що поет сам не дотримувався того, що він же обстоював.

Поскілки принципове становище Шевченка в цій справі, після ознайомлення з його листами, не може викликати жодних сумнівів і його негативне ставлення до писання в мові московській — є виразне і ясне, постільки нам лишається з'ясувати, чому ж сам Шевченко, немов порушуючи на практиці свої власні принципові погляди, — написав ті твори в мові московській?

Щоб дати узасаднену відповідь на поставлене питання, це б то, щоб поділитися з читачами не нашим здогадом, тільки з'ясувати правильно і об'єктивно дійсну причину появи тих творів,

⁷⁹ Це, звичайно, вигадка, правдою натовісць є, що большевики, які напр., переклали на укр. мову цілого Толстого — бояться дати переклади на укр. мову писаних по московськи повістей, бо тоді важче буде дурити некритичного читача вигадкою про «двомовність» Шевченка.

мусимо в першу чергу звернутися до хронології, до дат, які так охоче «не помічають» наші москвофіли, а які, як побачимо, стільки говорять!

Щоб дати змогу читачам самим наочно переконатися у великому значінні в цій справі дат написання творів мовою українською і мовою московською, *долучаємо табличку*, яка сама переконує у важливості тих дат для правильної розв'язки поставленого вгорі питання.

УКРАЇНСЬКОЮ МОВОЮ		МОСКОВСЬКОЮ МОВОЮ		
Роки	що написав	кіль. стор.	що написав	кіль. стор.
1838				
1839	Віршовані твори, що		НІЧОГО!	
1840	ввійшли до «Кобзаря»,	290		
1841	кінчаючи «Заповітом»	54	«Слепая», «Нік. Гайдай»,	38
1842	і	—	«Трізна»	12
1843	«Назар Стодоля».	344		
1844				
1845				
1846				
1847	Віршовані твори	164	НІЧОГО!	
1848				
1849				
1850				
1851			«Наймичка», «Варнак»,	
1852			«Княгиня», «Музика»,	
1853	НІЧОГО!		«Нещасний», «Капітан-ша», «Близнята», «Мистець», «Щоденник»,	604
1854			«Мандрівка»	
1855				
1856				
1857				
1858				
1859	Віршовані твори	84	НІЧОГО!	
1860				
1861				

Примітка: Кількість сторінок подана за «Повною збіркою творів Шевченка», в трьох томах, вид. Д.В.Х.Л., Київ, 1949 рік. «Мандрівка» була датована 1858 роком, але була написана раніше, ще в 1857 році, у початку ж 1858 року вона вже була у С. Аксакова.

Перше, що звертає увагу нашу, так це свого роду «скупчення» творів московською мовою тільки в певних періодах і цілковита відсутність їх в інших.

Як бачимо, протягом перших двадцяти років творчости Шевченка, твори, писані московською мовою, зосередковуються всі лише в роках 1841—1843, а в роках 1838, 1839, 1840; 1844, 1845, 1846, 1847, 1848, 1849 і 1850 — не написав Шевченко в тій мові ані одного твору. Наш читач уже знає, що на роки 1841—1842 припадає власне галас московської критики з приводу появи творів Шевченка в українській мові. Недармо ж біограф Шевченка — Чалий, стверджує: «появлення „Кобзаря” в печаті зустрічено було російськими критиками єдинодушним глумленням».

У О. Кониського («Т. Шевченко-Грушівський») читаємо: . . . «критика російська зустріла його глузуванням, глумом з української мови і народности . . . Поезію Шевченка вона охрестила «штучною», «пустою», мову українську в його творах назвали «уродованим русскаво язика на хахлацькій лад» («Син Отечества» т. II, 1840 рік), «язиком небивалим» . . . і т. д.

Ця нагінка почалася в 1840 році, але набрала особливої гостроти, коли з нагоди появи «Гайдамаків» виступив як проти Шевченка так і проти української літератури В. Белінській.⁸⁰

Ми знаємо, що Шевченко став на становищі, що мовою московською він володіє і послуговуватися нею «може та не хоче». Були ж і такі критики московські, які твердили, що Шевченко пише «селянським наречієм», бо . . . не вмів написати так, як пишуть люди, це б то, що Шевченко пише по українськи аж ніяк не з ідеологічних принципових міркувань, а наслідком «неосвічености». Напад же Белінського був в 1842 році.

Отже, на тлі сказаного є цілком ясним, що Шевченко хотів (і мусив!), написавши московською мовою ті поетичні твори («Нікіта Гайдай» і «Слепая») наочно довести москвинам (а ще більше — «землякам»), що він справді міг би писати по московськи, але — «не хоче». На те, що лише з цією метою написав поет ці свої твори, вказують ясно роки написання (1841—1842), як рівнож і те, що Шевченко після цієї річевої «відповіді» москвинам — протягом семи років не пише по московськи, а віршами — не пише більше по московськи взагалі до кінця життя.

Вже цих фактів цілком вистарчає для того, щоб вичерпуюче зясувати справу, але ми знаємо, що ще й сам поет у листі, напи-

⁸⁰ Намагання П. Зайцева скерувати почування читача не проти москвинів, а проти українців-общеросів не витримує критики, бо навіть, коли б якийсь із авторів був українського походження, то це не міняє справи. Белінській з певністю був не українець, а москвин!

саному в 1843 році до Г. Тарнавського, написав виразно: «Пишу по московському скомпоновану, щоб не казали москалі, що їх язика не знаю!»

Таким чином немає найменших підстав твори написані для того тільки, щоб підкреслити і довести своє принципове небажання писати по московськи, подавати як «доказ» Шевченкової «двомовности»!

До того ж ці віршовані твори, писані московською мовою, своїм розміром складають лише коло 7 відсотків усіх написаних у тих роках творів поета. «Трізна» написав в 1843 році за спеціальних обставин (гостювання у Репніних, любов княжни Варвари Репніної до поета) в дарунок В. Репніній, що була неукраїнкою, не може взагалі братися в рахубу.

П. Зайцев на стор. 83 «Життя Тараса Шевченка» пояснює написання тих творів тим, що, мовляв, москалі «зачепили амбіцію» Шевченка, але з тим поясненням аж ніяк не можемо згодитися не лише тому, що воно прикидує вартість засадничого становища поета в цій справі, а й тому, що наведені нами слова з листа Шевченка та його вислови в українських поетичних творах на цю тему, що ми на них звертали увагу на властивому місці — все доводить неправильність того пояснення.

Шевченко хотів власне як москвинам, так і своїм землякам, узасаднити (тоді — нечувану!) принциповість свого небажання творити московською мовою. Шевченко хотів наочно переконати, що його становища не можна «пояснювати» тим, що мовляв він, як бувший кріпак, не знає «панської мови» і тому тільки пише «селянською».

Нарешті не зашкодить тут нагадати, що ці невеликі твори лише писані були по московськи, але своїми ідеями ні трішки не різнилися від інших творів «Кобзаря».

Ось уривок із «Нікити Гайдая»:

«Люблю тебе, моя Україна,
Твої зельонія дуброви,
Твої шелковия луга,

Днепра крутиє берега,
Люблю я вас любовю новою,
Любовю крепкой».

Маряна:

«І я в тебе мой кароокій
Славу України люблю
Вождей безсмертних обожаю»

.
Ти розкажеш мне
Как Сагайдачний с казаками
Москву і Польшу воевал...»

Тому, що ті твори висловлювали справжні погляди поета, певно й писав Шевченко, осуджуючи сам написання по московськи цих творів (навіть для зазначених попереду цілей), «який гріх що оце сповідаюся кацапам черствим кацапським словом».

«Землячки» поета, наші москвофіли, щоб зменшити принципівість поступовання Шевченка до нині при кожній нагоді запевнюють, що, мовляв, московська мова цих творів Шевченка «не видержує жодної критики»! Це — щоб ми думали немов таки Шевченко переконався, що не втне по московськи і тому більше не писав поезій по московськи. Але це цілковита вигадка. Московська мова тих поетичних творів чистійша за мову не лише Гоголя, але й Чехова! Отже Шевченко довів тими творами, що писати по московськи може але не хоче, а це й було його метою!

Коли ми до того додамо, що поет уважав, що Гоголь (пишучи по московськи) «себе відцурався», то можемо уважати справу з написанням тих кількох віршованих творів в мові московській за цілковито зясовану і то в тому дусі, що немає найменших підстав для твердження про «двомовність» Шевченка, яка б мала б виявитися в написанню тих творів.

Прикметою (основною!) «двомовности» є рівнобіжне писання двома мовами: раз одною, раз — другою.

Як бачимо, про таке писання, оскільки мова йде про Шевченка, не може бути й мови. Поза тим «епізодом», який ми розглянули, Шевченко писав свої поезії протягом 18 років (1838—1850 і 1857—1861) лише українською мовою!

Вісім років по їх написанню не писав Шевченко по московськи, а лише поукраїнськи, і раптом перестає цілком писати по українськи, а протягом 6 років (1852—1857) пише Т. Шевченко прозою лише і тільки по московськи!

Власне цей факт, що Шевченко писав у тих роках тільки по московськи, вже сам по собі притягає нашу увагу і наводить на думку про існування якихось спеціальних причин, що змусили поета протягом тільки цих років писати лише в московській мові і то прозові твори, а потім, після того, як ці причини перестали

діяти, — поет знова цілком перестає писати по московськи і пише далі тільки українські твори.

Знаючи про повторний арешт поета в 1850 році, про нове слідство, вязницю і загострення заборони писати та взагалі умов заслання, які наступили в цьому, 1850 році, — можна без найменших вагань і з цілковитою певністю пояснити згаданими подіями те, що Шевченко мусив цілковито перестати писати українською мовою аж до звільнення із заслання.

Однак, само таке пояснення нас не задовольняє, бо не зясовує: 1) чому Шевченко просто не припинив на цей час взагалі писання творів?, 2) З якою метою тоді почав писати московською мовою і то лише прозові твори?, 3) Чому в них висловлював інші думки, ані ж у творах, писаних до того періоду і після нього? і 4) Чому їх пізніше пробував видати?

Тільки давши докладну і узasadнену відповідь на поставлені питання, зможемо тим самим відповісти на питання: що змусило Шевченка написати московською мовою ті свої повісті, а не хоч би, мовчати?

Щоб дати правильну відповідь на поставлені питання, треба в першу чергу спинитися на тих переживаннях, які попередили рішення взятися за перо, щоб писати московською мовою повісті.

Про переживання поета (глибоко песимістичні), які попередили той період і відбилися в поезіях, писаних українською мовою в роках 1849—1850, ми писати ще раз не будемо, лише відсилаємо читачів до відповідних сторінок цієї праці. Тоді, як знаємо, Шевченко дійшов до переконання, що він не має для кого писати свої твори, бо освічені верстви їх не сприймають наслідком обмосковлення, а неосвічені — наслідком своєї темноти. Він ствердив тоді, що хоч минуло «либонь десяте літо», як він «людям дав «Кобзаря», а наслідки були такі: «неначе й не було мене!»

Коли до цього додати, що Шевченко чудово усвідомлював собі те, що його самого власне за його самостійницькі і націоналістичні українські погляди «покарано» в багато разів важче, ніж членів «Славянського Общества», усвідомив собі, що хоча Костомаров і інші писали й говорили, що московський цар є «деспотом», «ідолом» і «мучителем» та що українці повинні «не любити ні царя, ні пана», але тому, що тут же, запевняли, що «Україна» любить і поляків і москалів та хоче бути з ними вкупі «поєднавшись... в однім союзі нерозділимо і незмісимо», а той мучитель-цар є «не словянин, а німець» та має «урядників-німців», — їхній «злочин» не визнано таким же великим!

Костомарова, який на допитах підкреслював те, що він є «природним руским» (це б то родовитим москвином), хоча він

був і головою й організатором того «Общества» та ще й автором тих слів проти царя спрямованих, засудили тільки на рік «кріпости», а потім на заслання, але... тільки в «Саратовську губернію»,⁸¹ з тим, що він може служити там урядовцем чи чим хоче, лише не педагогом! Його ж, Шевченка, засуджено на безтермінове відбування важкої військової служби звичайним вояком у далеких землях імперії, без права писати й малювати! Знав Шевченко, що Костомаров у Саратові, працюючи як перекладач при «Губернском Правленіі» і завідуючи «секретним столом», до якого належали політичні справи, зокрема справи «разкольників», писав одночасно легально в журналах і московській пресі та працював над монографією «Богдан Хмельницькій», яку потім друковано в «Отечественних Записках».

Все це знав Шевченко і мусив зробити того роду висновки, що коли надійшла категорична заборона писати, перестав писати по українськи і не намагався порушити ще раз цю заборону, бо... не бачив, для кого ж він має писати ці твори! В цьому — була трагедія поета!

Але Шевченко, як ми знаємо, вже давніше прийшов до висновку конечности, з огляду на те, що тодішня інтелігенція була для України цілковито втраченою, працювати для утворення умов, у яких могла би виховатися нова інтелігенція.

Першою і основною такою передумовою було скасування кріпацтва і, таким чином, власне крайне песимістичні спостереження поета висували перед ним нове завдання (значно вужче) — боротьби за скасування кріпацтва. На цей шлях, як ми знаємо, став поет вже після своєї важкої духової кризи, яка була зафіксована написанням «Заповіту», але твори, які він з цією метою досі писав, писав він по українськи.

У звязку з новим арештом і поновленням заборони писати й малювати цілком природним було, що коли знову виникла можливість писати (півлегально, бо за згодою московського коменданта), але тільки московською мовою, поет повинен був задуматися чи взагалі можливо літературними творами прискорити скасування кріпацтва та якою мовою доцільніше писати (навіть коли б була змога писати по українськи) для досягнення цієї мети?

У році 1851 Шевченко, перебуваючи в горах Кара-Тау в товаристві Бр. Залеського, Л. Турна і Т. Вернера висловлював у розмовах з ними такі думки, що вони дали підставу Залеському писати про Шевченка: «Я переконався, що він має почуття гли-

⁸¹ Саратов — місто на Волзі, від якого до Москви ближче ніж до Києва.

боко релігійні, які нагадують своїми виявленнями сторінки Нового Заповіту».

Товариші мріяли про відродження суспільства на оновлених християнських засадах, проповідуваних Лямене. Отже, як бачимо, зневірений в українській освіченій верстві, в можливості організації негайної боротьби за національне відродження й визволення України, зломлений духово цим «відкриттям», поет хапається за таку привабливу ідею «відродження суспільства», і ця ідея має заповнити ту страшну «пустку», яка запанувала в серці поета...

Приблизно з того часу походить малюнок Шевченка з життя згаданих трьох учасників експедиції, які жили разом. На тому малюнку поет змалював себе самого за малярською працею (малює Б. Залеського) і цих двох своїх товаришів. На передньому пляні бачимо дбайливо дуже вимальовану книжку Жорж Занд, на якій виразно вимальований напис «G. Sand», 1851.

Очевидячки ця книжка аж ніяк не випадково була так дбайливо вимальована! Соціальні повісті Жорж Занд,⁸² в яких відбиваються ідеї Лямене, Руссо та інших «реформаторів людства», мали вказати нові, кращі шляхи, мали сприяти духовому відродженню й перевихованню людства взагалі. Безперечно, товариство, в якому перебував Шевченко в Кос-Аралі, мало також де-який вплив на його думки, але ми, аж ніяк не можемо погодитися з Петровим, що той вплив «зумовляв піднесення творчої енергії Шевченка».

Петров, звичайно, шасливий був, що власне тоді почав писати Шевченко свої повісті московською мовою, але українці не мають причин тим захоплюватися...

А почав Шевченко писати повісті московською мовою як тому, що в тих умовах було цілком неможливим писати іншою мовою, так і тому, що власне такою мовою писані повісті і з таким змістом мали найбільше шансів вплинути на «малоросійське суспільство».

Отже, всі ці обставини дають певне право припускати, що на появу московських повістей мали вплив: 1) *духова криза*, яку

⁸² Тут слід нагадати, що в праці М. Драгоманова «Шевченко, українофіли і соціалізм» серед інших «учених» вигадок, якими намагався Драгоманов обнизити вартість Шевченка, читаємо і таке: «До того ж нізвідки не видно, щоб Шевченко знав хоч би що-небудь про С. Сімона, Фуре, Люї Блянка і т. інше, ні навіть соціальні романи Жорж Занд, котрого вже в 40-их роках читали і в Москві і в Петербурзі» (Женевська «Громада», стор. 154). Тимчасом згаданих попереду авторів Шевченко знав, а Ж. Занд, як бачимо, в тих же «40-х роках» читав і без московської допомоги в мові французькій.

перебув Шевченко *ще на волі* в роках 1843—45 і тодішнє рішення зосереджувати свою увагу на боротьбі з кріпацтвом, з огляду на те, що змін серед українофілів не наступило, й освічені верстви і в 1849 році не подавали далі ознак відродження, 2) перебування в згаданому товаристві в 1851 р. та спільне захоплення творами Ж. Занд і цілим комплексом ідей про *конечність «перевиховання людини»*, 3) трус і арешт і посилений догляд над виконанням заборони писати й малювати, 4) москвофільство української інтелігенції, 5) обставина, що по трусі 1850 року не було жодної змоги аж до 1855 року, щоб то ні було видрукувати по українськи та ще й людині засудженій, це все також повинно було промовляти за писанням по московськи, оскільки авторові залежало власне тоді *не так на творчості, як на поширенню* серед якнайширшого загалу *певних ідей*, яким автор надавав значіння.

Це все разом спричинилося до того, що Т. Шевченко, який ненавидів москалів, який від 1841 року писав: «А на москалів не вважайте, нехай вони пишуть по своєму, а ми по своєму. У них нарід і слово, і у нас нарід і слово, а чие краще — нехай судять люди» — починає писати по московськи. Характерно, що в тих повістях (московською мовою) любов до України цілковито втрачає своє політичне забарвлення, набирає *провінціального, «советського»*, так би мовити, «Сосюриноного» характеру.

Сказане не лишає найменшого сумніву що-до причин, які вплинули на цілковите припинення в тому періоді писання українською мовою, як рівнож впливає і відповідь на друге наше питання, а саме: пишучи для читача, який *не читав українських творів Шевченка* і розглядаючи свою творчість *тільки в площині «утілітарній»* — Шевченко не мав потреби опрацьовувати *лише нові сюжети*, а міг, частково, обмежитися і до *переробки вже написаного на прозу*.

Про відношення майбутнього читача до української мови прекрасно знав Шевченко і власне це знання виявив у повісті «Близнята», таким, позначеним легкою іронією «вступом» до листа від І. Котляревського: «Та тому, що лист був писаний по-українському, що не кожен зрозуміє, а інший хоч би й зрозумів так не схоче уста свої сквернити *мужицькими словами*, то я тільки перекажу його зміст (ст. 68).

Поскілки ж Шевченко почав тоді писати твори з метою вплинути на цілковито обмосковленого «малоросійського» читача, як рівнож і на читача *московського*, вплинути головно в справі їх відношення до кріпацтва, постільки *тактика вимагала*, щоб того

читача не вразити жодною «сепаратистичною» ідеєю та не викликати у нього упередження.

Неслушно П. Зайцев у статті «Прозова творчість Шевченка» пише, наче б то «всі ці твори пересякнуті гарячим українським патріотизмом», — власне того «гарячого патріотизму» в них не було, оскільки під патріотизмом розуміти справді український патріотизм, а не тільки любов до «свого села», місцевости, провінції, любов аполітичну до «рідної землі» і тільки до самої землі (майже Сосюрину). Більше того, автор сам, очевидячки свідомо дбав про те, щоб усунути національно-політичний момент, щоб повісті нічим (хіба місцем дії та особами) не нагадували читачеві про національну справу, про українсько-московські стосунки.

Поет певно також тому обирав вже знайомі теми, що добре знав українські відносини; вони були для нього рідні, зрозумілі — отже тому саме теми його повістей всі взяті з життя мешканців України, але вони ніде не порушують української справи і не зв'язані нічим з українським життям національним.

Автор, звичайно, не міг розлюбити своєї батьківщини, не міг втратити симпатії до всяких дрібничок українського побуту, для українських рис вдачі і т. п. і та любов у нього проти волі проривається, але це далеко не «гарячий патріотизм» свідомого українця, пророка національної революції! Це є такий патріотизм, як той, що його знаходимо в творах Гоголя, який, зрештою змусив надати такий негативний характер типам його «Мертвих душ», а також м'яккістю і симпатією сповнив Гоголя до «Старосвітських поміщиків».

Тому, що подані вгорі причини спонукали автора до писання повістей (отже не творчий порив), Т. Шевченко, правдоподібно, почав ще в тому ж році переробляти на повісті де-які зі своїх попередніх творів.

Два роки пізніше, вже переписані й викінчені, переслав він де-які з них своєму приятелеві для друкування. Це були: «Варнак», «Княгиня». Тоді ж пише він «Наймичку». Самим фактом, що поет не шукає за новими сюжетами, підтверджує поет здогад, що він обчислював на ту публіку, яка не читала його українських творів і що для нього мала значіння у першу чергу пропаганда альтруїзму й людяности, як антитези себелюбства й інших негативних прикмет дідичів. Згодом автор пише цілий ряд повістей, але всі вони мають виразно поучуючий, «дидактичний» характер, обчислений на не українського читача, якого можна означити, як «громадянина російської імперії».

Отже, стверджуємо: Шевченко, який писав у 1842 році: «Хіба ж я винен, що уродився не кацапом», або уважає гріхом тяжким

те, що «мусів сповідатися кацапам черствим кацапським словом» — тепер, виключно пише тою «кацапською мовою», щоб досягнути свій «мінімальний програм» — прискорити скасування кріпацтва.

Чи був певний Шевченко, що його повісті дадуть бодай бажані наслідки, що доконають чуда і що варто для того ламати свої засади і ховати переконання? Треба думати, що такої певності Шевченко не мав і власне тому вибрав псевдо «Дармограй», це б то той, хто співає «даремно», на марне, але... певно інстинктивно почував поет, що за тих обставин (загострене заслання) могли його врятувати від духового занепаду або від божевілля тільки ці повісті, тільки ця праця, в якій був усе ж якийсь глузд, якась ідея! Адже ж по українськи писати — не міг!

Була певно і ще одна причина написання таких повістей і то московською мовою, про яку мова у наступному розділі.

Тепер перейдемо до розгляду змін «внутрішніх», до тих «дрібниць», які можна знайти в повістях і які багато говорять.

В повісті «Варнак» знаходимо такий уступ: «Вертаючися з Почаєва, завернув я до Кремянця подивитися на королеву Бону та на палац, що будували тоді під Кремянецький ліцей. *Пером земля тобі благородний Чацький. Ти любив спокій і освіту. Ти любив людину так, як заповідав Христос.*»

Ті слова показують, що Шевченко підійшов до справи заложення вогнища польонізації не з погляду національних наших інтересів, а з погляду анаціонального, «космополітичної» ідеї «перевиховання людства».

Уже в цих перших повістях, пишучи про московську державу, культуру, громадян, чи щось подібне, стало вживає поет таких зворотів, які раніше були немислими, а саме «в нашій православної отчизні», «наше темне купецтво», «наш поет Пушкін», «Чи думав великий німецький поет, а з ним і наш великий Лермонтов» і т. п. «Наші» — тут «російські», це б то правильніше — московські!

Правда, то там то тут згадує поет, з нагоди якоїсь руїни, чи пам'ятки, яка трапилась по дорозі, про події з минулого України, але як згадує? Або так, що ці згадки нічого не говорять про становище самого автора до даної події, або й ще гірше! Прочитаймо таку згадку хоч би про Малоросійську Колегію й палати Скоропадського та Данилича в «Княгині». Згадка кінчається так: «Та де ж та площа? Де ті палати? Де Колегія з її кровожерною потворою — таємною канцелярією? Де воно все? І сліду не стало. Дивно. А все воно ще таке недавнє, таке свіже. Яких сто років проминуло, і Глухів, з резиденції гетьмана обернувся в звичайнісіньке повітове містечко».

От і все... Але є й гірше. Ось, що ми знайдемо в «Музиці»: «Я заходився рисувати кам'яну церкву... збудовану полковником Прилуцьким Галаганом, тим самим, що *перший* зрадив *Мазепу* та *перейшов* на бік царя *Петра*, за що по смерті полковника Носа його поставлено на Прилуцького полковника й обдаровано великими маєтностями. Поки я зрисував *цей пам'ятник* славного полковника...» Сказано, як бачите, тут аж надто багато, а особливо, коли пригадаємо собі, що ще недавно Шевченко так згадав у «Іржавці» за того ж Галагана «не спиняв би їх *Прилуцький полковник поганий*».

В «Музиці» автор не лише не займає жодного становища до подій, але ще й, достосовуючися до відомих йому поглядів «малоросійського» читача, зве того *огидного подвійного зрадника* (бо й Січ він зрадив!) — «славним»!

А ось що знайдемо в його «Мандрівці з приємністю і не без моралі», хоча б про Гайдамаччину:

«Лисянка, як-що вірити тутешнім дідам, славилася своєю, не згіршою за Сицилійську, вечірнею, що її відправляв тут ляхам і жидам Максим Залізник року 1768. Та коли *вважати* такі події **НЕДОСТОЙНІ ПАМ'ЯТІ ЛЮДИНИ** за славні, то не тільки якась Лисянка — кожне село, кожний клаптик землі буде «славний» на Україні. В чому іншому, а в *цьому* мої покійні земляки ні трохи не уступали якій хочете європейській нації, а року 1768 перевершили Варфоломійську ніч і навіть першу французьку революцію». Порівняйте те, як на подібну думку, висловлену кимсь з «малоросійських» патріотів («п'ятно в нашій історії»), відповів Шевченко в 1845 році словами «*Брешеш, людоморе, за святу правду-волю розбійник не встане!*»

І в своїх «Гайдамаках» Шевченко не ідеалізував негативних сторін руху, але розумів його *стихийну узападненість* та вмів підкреслити і позитивні моменти з усією яскравістю. В повістях — *інший підхід!*

Тепер пригадаймо, як Шевченко стало висловлюватися про московське військо, а тепер, у тому ж творі («Мандрівка») пише: «Того часу *наше* військо облягало Силістрію». Звичайно, в тій же повісті читаємо: «Недавно хтось у пресі рівняв *наші*, се б то *українські*» (це пояснення доводить, що Шевченко добре розумів яким *неясним* стало у нього слово «наші») «історичні думи з рапсодіями хіоського сліпця, прабатька епічної поезії, я сміявся з такого *чванливого порівняння*, а тепер, як розібрав та розжував, то почуваю, що той, хто *порівнював*, мав *рацію*, і я з свого боку готов і навіть збільшити його порівняння...»

Але слід прийняти під увагу, що ці слова не мають нічого спільного з політикою і мають підкреслювати «об'єктивність» автора. Мало того, вони цілком відповідали добре відомим поетові поглядам українофілів, «малоросіян» і навіть москвинів (адже ж навіть Белінській хвалив дуже наші пісні, а він не був українським патріотом!).

Далі маємо ще й таку «згадку», яка має ілюструвати тодішній рівень свідомости на Україні. Описуючи кімнату о. Сави, зазначив Шевченко: «над гусями в почорнілій золотій рамі портрет Богдана Хмельницького з гетьманським гербом. Портрет, або, як матушка його зве, „запорожець“, стародавньої, але не мудрої роботи». На тій же сторінці далі делікатна згадка про один з епізодів з «Історії Русов».

Принагідно треба відмітити, як розумів і оцінював Шевченко комунізм. Маємо в тому ж творі таке речення: «Колишні благородні власники кріпацьких душ тільки гареми заводили з власних дівчат, а тепер з ними женитись почали. Виходить, що ідея про комунізм не така вже й порожня ідея».

Але вертаймося до теми. В тій же повісті читаємо, наприклад: «Мова про те, де в нас в Росії та велика академія . . .»

Не буду довго спинятися над подібними багатомовними виразами, зазначу лише, що є їх подостатком.

Сотник Сокира не є нащадком козацької старшини Гетьманщини з часів перед Полтавською катастрофою і про ті часи взагалі нічого не пам'ятає. Його дід Карпо Сокира, служачи московським царям, а конкретно Петру III в його «гольштинських» відділах охотників — не міг звичайно бути носієм будь-яких традицій Гетьманщини й тим більше — справжнім патріотом українським, таким я однодумці гетьманів Богдана Хмельницького, Петра Дорошенка, Івана Мазепи чи Пилипа Орлика. Тих патріотів або вигубили фізично москвини, або позасилали, або вони мусіли емігрувати. Вправді наші москвофіли й покручі ріжного рода, говорячи про «традиції Гетьманщини», мають на увазі не ці традиції, бо ж уважати можна при бажанні «традиційними» як вчинки Богдана так і Барабаша чи навіть Яреми Вишнівецького, як вчинки Дорошенка так і Самойловича чи Брюховецького, як гетьмана Мазепу й Орлика так і Скоропадського чи Розумовського, коротко ж кажучи можна тому, що одне й друге мало місце, творити як традицію, яка покликається на спартанського царя Леоніда так і іншу, яка ідеалізуватиме Ефіяльта!

«Історія Русов» (як і московські большевики), зфальшували дії Богдана, перетворює його на московського патріота, а потім ідеалізує всяких Пушкарів, Брюховецьких, Многогрішних, Са-

мойловичів, Скоропадських і взагалі «вірних слуг» Московщини, кінчаючи Кирилом Розумовським, але Шевченко у всіх своїх творах писав з захопленням не про них, тільки про тих, кого лає й паплюжить «Історія Русов». Між традицією Шевченка і «традицією» хоч би «Історії Русов» — лежить ціла безодня, яка виключає будь-яку «синтезу».

Сотник Сокира не був ніколи носієм українських традицій Гетьманщини, Гетьманщини, що боролася за свою державність, але і він так, як і якийсь галицький «хрунь» чи «хлібоїд» — любив свою землю, природу, побут, звичаї, пісні і навіть пишався заслугами тих, що, як і він, «самоотвержено» вступали у гольштинські відділи битися за інтереси ворогів свого народу чи, «кинувши псалтир „і гуслі” тікав — щоб — боротися за цілість і незалежність ворожої держави, держави гнобительки в 1812 році!

Тому, що такий «патріот» ще пишався тими «малоросійськими подвигами», які, він був певний рано чи пізно гнобителі оцінять і винагородять, він ще кривим оком дивився на тих хто міняв своє прізвисьце на московське або цурався вже й своїх пісень, звичаїв і т. п. На той шлях однак вже ставало наступне покоління...

Пишучи свої повісті для одних і других, Шевченко був цілковито свідомий того, якими очима дивилися ті всі його «любезні земляки» на наше минуле, був свідомий, що їхні «традиції» є такі, яких він не лише не встані прийняти за свої, але від самої думки про таку можливість у нього все переверталось в душі і він тому невстані був себе примусити навіть вдавати в своїх повістях цілком такого «патріота», хоча власне цього вимагала konieczність, оскільки він хотів досягнути поставлену собі мету.

Та Шевченко не міг себе присилувати, його рука не підіймалася щоб кинути каменем на те, що для нього було святим. І ось тому читаючи його «Близнята» ми не можемо не помітити, що характер цього твору є «нерівний», що окремі частини повісті походять наче б то з творів цілком відмінних своїм характером, належних до різних жанрів. Майже дванадцять перших сторінок вражають нас прихованою іронією, поєднаною в певних місцях з протокулярно-сухим поданням фактів або подій.

Лірик Шевченко, який завжди у всіх своїх поезіях займав виразне становище до осіб і подій, який опромінював усі свої описи гарячими виявами своїх почувань, тут раптом згадує і про Мазепу і про Головатого і про обід у Текелія і навіть про знищення низового війська так, як міг про те все говорити не лише «малоросійський дворянин», але й «російський».

Шевченко в 1845 році писав:

«І розказують і плачуть
Як Січ руйнували,
Як москалі срібло-злото,
І свічі забрали
У Покрови. Як козаки
Вночі утікали
Як цариця по Києву
З Нечосом ходила
І Межигорського Спаса
Вночі запалила
.
Нишком усміхалась
І як степи запорожські
Німота ділила
Та бахурям і байстрюкам
Люд закріпостила,
Як Кирило з старшинами
Пудром обсипались
І цариці, мов собаки
Патинки лизали...
.
Ляхи були — усе взяли
Кров повипивали
А москалі і світ Божий
В пута закували!»

А ось, як про це ж читаємо в повісті «Близнята»: «З запорожськими депутатами разом з Головатим, їде він до Катерини Великої, потім являється на нецеремонному обіді у генерала Текелія, а після знищення низового війська повертається щасливо до міста Переяслава з рангою „капітана” й правами „потомствено навна дворяніна”» (стор. 17).

Це вже не епічне оповідання, а майже хронікарська замітка в якій відчувається легка іронія («нецеремонний») в натякові на той «обід», на який запросив Текелій старшину запорожську вже оточеної Січі з метою зламати опір і виарештувати.

Та і цей іронічний натяк є того роду, що важко доміркуватися, як властиво ставиться «Дармограй» — автор повісті, до цих подій.

Таким же «протоколярним» тоном описується дальші події: «Нарешті привів на світ свої потворні діти отой страшний 12-ий рік. Жертва цілопалення, спалахнула вогнем святая Білокамен-

ная⁸³ і від краю до краю по всьому царству залунав заклик, щоб виходило все — старе й мале гасити ворожою кров'ю велику пожежу московську. Досяг цей спазматичний поклик і до меж нашої мирної України. *Заворушилася вона, мати моя рідная, заворушилося охочекомонне і охоче піше військо українське. Не витримав мій парубок, розбив псалтир і гуслі і втік та й записався в місті Пириятині до полку...* Коли криваві події дійшли до бажаного кінця і *зубатого звіря французького замкнули в англійську буду*, то наше славне козацтво розійшлося по хуторах та по селах» (стор. 20-21). Так поставиться до подій може не лише «Дармограй», чи автор «Історії Русов», але й Лермонтов, Пушкін чи інший московський патріот. Що таке наставлення було невластиве Шевченкові, що він інакше ставиться до участі українців в обороні держави⁸⁴ доводять хоч би такі слова написані в році 1844:

« викохає
Тай продасть в різниці
Москалеві... Се б то бачиш,
«Лента удовиці»
Престолові, «отечеству»!

Який глум і сарказм відчуваємо в оцінці того служення чужій ворожій державі, яку яничари стали уважати своїм «отечеством» (московська назва батьківщини)! У році 1845 Шевченко ж картав тих, хто «кров свою лили за Москву і Варшаву» та звав їх «рабами», «підніжками», «гряззю Москви» й «Варшавським сміттям».

Чи ж можна припустити, що в 1855 році Шевченко змінив свої погляди у цьому засадничому питанню? Таке припущення було б більше ніж помилковим, а до того ж було б високо-образливим для Шевченка, якого б зразу деградувало зі становища апостола української національної революції до якогось Квітки-Основ'яненка з його саламахою замість національної свідомости. Адже ж і по 1855 році, хоч би в році 1859 Шевченко дивився на ці справи так само, як і в році 1845 про що свідчать повні пристрасного гніву за переяславську умову, слова вірша «Як би то ти, Богдане паний», який не лишає найменшого сумніву в тому, що Шевченко вважав навіть союз з Московщиною, а не то — що боротьбу за неї, найбільшим злочином! Про це ж свідчать слова написаної в тому ж році поезії «Осії глава XIV». У році ж 1860

⁸³ У сов. виданнях при цій загальновідомій назві Москви — знаків наведення, які є у варшавському виданню, не було.

⁸⁴ Чужої.

у вірші «Бували війни і війскові чвари» знова згадує «Галаганів, Киселів і Кочубеїв-Ногаїв» і з глибоким призи́рством зве своїх сучасників-«малоросіян», що думають так, як автор «Історії Русов» і, як наче б то мав думати «Дармограй» — автор «Близнят»: «Няньками й дядьками „отечества чужого”!»

Наведене не лишає найменшого сумніву, що Шевченко *всупереч своїм переконанням* намагався в повістях «підробитися» під «любезних земляків» щоб їх не вразити й не налякати, *намагався вдавати* національного покруча!

Таке твердження не спирається лише на двох наведених цитатах (хоча б їх було б досить), але може бути його правильність підкріплена рядом інших. Дармограй (а не Шевченко) говорячи про Мазепин собор, про церкву в якій присягав Богдан і про церкву збудовану Марковичем та про змальованого в ній серед інших осіб на образі «ктитора церкви» і гетьмана Мазепу — висловлюється знову сухо-протоколярно, так, що не можна помітити й тіні будь-якої симпатії до гетьмана Мазепи, лише підкреслюючи просто як цікаву подробицю те, що Мазепу «проклинують». Рівнож просто згадується, що полковник Мирович був спільником Івана Мазепи і що на образі змальовані: «Петро I з Катериною, а навкруги всі його славнозвістні сподвижники, а між ними і Мазепа . . . » (стор. 28). Ще раніше (на стор. 15) було також загадано так про гетьмана: «славнозвістного анатемою Івана Мазепу».

Очевидячки лірик-Шевченко з великим трудом стримався від вияву будь-якого відношення до тих осіб з яких одні викликали його пристрастний гнів, а другі (Мазепа) величезну симпатію, більше того, певно він опрацьовував такі місця дуже дбайливо, як на допиті слідчого, щоб не зрадити своїх поглядів. Однак, як бачимо, Шевченко, який добре знав якими очима дивилися на гетьмана Мазепу «патріоти» типу автора «Історії Русов», навіть підробляючися під них, усе ж не міг себе змусити зробити хоча якусь неприхильну до гетьмана Мазепи увагу!

Тут же Дармограй згадує і про те, що серед тих «сподвижників» вимальовано і Меншікова та з цієї нагоди подає де-що з «Історії Русов».

Ми вже казали, що «патріотизм» відомої «Історії Русов» був, як суто москвофільський, цілком чужим Шевченкові, який у своєму «Кобзарі» дав безліч доказів того, що його погляди на наше минуле і його оцінка історичних осіб аж надто ріжнилася від оцінки автора «Історії Русов». Наші «автономісти» і «федералісти» (а простіше — москвофіли) навмисне, щоб затемнити й утруднити зрозуміння поглядів Шевченка, промовчують цілко-

виту відмінність поглядів і спираючися на використання Шевченком «фактичного матеріалу» «Історії Русов» (яке не раз виходило на шкоду поетові, бо, те, що він уважав історичним фактом — показувалося вигадкою автора «Історії Русов») розписуються про ними вигаданий «вплив» тої «Історії Русов» на Шевченка.

З огляду на згадане цікавим є розглянути, як поставився до «Історії Русов» у повісті «Близнята» Дармограй.

Як ми вже згадували, Шевченко добре знав якою популярністю користувалася серед «малоросійського дворянства» того часу «Історія Русов» і знаючи про це, коли хотів щоб його повість впливала на читачів тих, не міг собі дозволити на негативну оцінку «Історії Русов», але... не міг втриматися щоб «езопівською мовою» у формі прихованої, проте вбивчої, іронії не відмітити, чим вважає той твір і за кого уважав його захоплених адораторів.

У згаданій повісті Дармограй зазначив, що у Сокири не якийсь інший твір, тільки власне «Історія Русов» «у коштовних палітурках завжди лежав на столі і завжди я бачив його отвореним» (ст. 25). Легка іронія вже відчувається в дальшій увазі «Ничипір Хведорович кілька разів перечитував його, але до самого кінця — ані разу. Все, всі мерзоти всі лютощі польські, шведську війну, Біронового брата, який у Стародубі відіймав у матерів немовлят і давав їм годувати цуценята для своєї псарні — і це перечитував, але як дійде до гольштинського полковника Крижанівського, плюне, згорне книжку і ще раз плюне».

Як бачимо Дармограй згадав лише те лихе, яке чинили поляки, дуже «дипломатично» згадав за «шведську війну» і перескочив на вчинки Біронового брата (Бірон — німець, отже це москвинів не торкається) і після цього підкреслив, що до того місця де мова про «гольштинського полковника Крижанівського» читав охоче Сокира *по кілька разів*, але від того — *ні разу!* «Плюне, згорне книжку і ще раз плюне» — читаємо. Що ж хотів цим сказати Шевченко?

Справа в тому, що «Історія Русов» усе розглядає зі становища імперського-«дворянина» і обурюється вчинком ряду адміністраторів, що діяли з егоїзму й короткозорости на шкоду власному московському (для «Історії Русов» — «общему») «отечеству», а лише собі на користь. При цьому звичайно, не забуває автор «Історії Русов», де це можна, підкреслити з притиском, що той чи інший адміністратор допустився таких вчинків тому, що... не був «дворянином»! Так напр. згідно з «Історією Русов» за зруйнування Батурина чи катовання в Лебедині поносить усю відпо-

відальність не Московщина і навіть не цар Петро, а тільки особисто Меншіков, який допустився ряду огидних вчинків лише тому, що «чи дивна така жорстокість у такій людині, як Меншіков? Коли він був пирожником і розносив по Москві пироги, то аж надто підлещувався до тих людей, що пироги його купували, а як став князем і полководцем, то вже гірше як по варварськи катував людей, що позоставили йому величезні багатства» (ст. 278 Ньюйоркського видання). Отже «корінь лиха» треба шукати не в московській жорстокості й варварстві, не у ворожнечі двох народів і бажанню москвинів поневолити Україну... тільки в... «недворянському» походженню Меншікова!

Цілість «Історії Русов» написана в інтересі «малоросійського дворянства», самозрозуміло мала величезний успіх серед того дворянства тому, що була йому корисна, що боронила його інтересів і обстоювала поширення прав того «дворянства», в тому й «права» в імені «царя й отечества», як з вірних-найвірніших, керувати Малоросією. Це все наш «потомствений дворянин» прочитував з насолодою бо... воно відповідало його інтересам і мрія аж до... «гольштинського полковника Крижанівського». Від того моменту «Історія Русов» вже писала не те, що йому, Сокирі, було на руку бо, як знаємо, власне «Ничипір Хведорович» Сокира був нащадком Карпа Сокири, свого діда «гольштинця», який власне й придбав на чужій службі, в тих «гольштинцях» права «потомственого дворянина», рангу ротмістра гвардії і «чималу торбу червінців» (ст. 15). Тимчасом «Історія Русов», як на лихо Сокирі, пише про цілу цю справу досить компромітуючі речі, а саме, що формував їх жид-вихрест Крижанівський з усякої «наволочі», а тому, мовляв, «гольштинці» заховувалися так під час «тріумфального походу до Петербургу», що вертаючися вже звідти обдерті й без зброї, зазнали від людей в дорозі досить заслужених зневаг і сорому.

Шевченко безумовно памятав це все і тому дбайливо приховував свою іронію, яка впливала з того, що поет розумів, чому саме «малоросійські дворяни» захоплювалися «Історією Русов», але приховуючи її, хотів усе ж дати зрозуміти, кому дано зрозуміти, що захоплення викликав цей твір тільки тією своєю частиною, яка була корисна «потомственому малоросійському дворянству», яка розхвалювала його «заслуги» не винагороджені належно і давала зрозуміти, «кому треба», що їх не пізно винагородити. Та ж частина, котра була під цим оглядом «не на руку» — викликала плювки і небажання читати далі!

Розумів рівно ж Шевченко, що його обмосковленим «любезним землякам», як наслідком їх обмосковлення так і малої ос-

віти та політичної і всякої іншої наївності, було майже неможливо помітити усі темні сторінки «Історії Русов», шкідливість основної ідеї та нелогічності й помилки. Це його розуміння знова знайшло свій вислів у повному прихованій іронії оповіданню про ті, на перший погляд, не пов'язані два випадки, які, однак, не випадково опинилися поруч!

Безпосередньо по наведеному уривкові повісті, після слів «ще раз плюне», оповідає далі Дармограй про випадок, як ми вже казали на перший погляд нічим не пов'язаний з попереднім, а саме: «Раз якось приїзжаю я до нього з книгою «Українського Вестника» в якій Гулак-Артемівський надрукував дві оди Горация (геніяльна пародія!)... він одчинив дубову шафу, вийняв звідти книгу в оправі з собачої шкури і розгорнув її і сказав: «Ану подивімся чи сходиться мова з оригіналом?» І тут тільки я побачив латиниста, елленіста і гебраїста... прочитавши вголос оригінал, загорнув книгу, поклав її на своє місце і, ходячи тихо по хаті, проказував сам до себе:

«Пархоме в щасті не брикай!..

Прекрасно! І достоту вірно! — вимовив він у голос.

Я й попереду глибоко поважав Ничипора Хведоровича за його в усьому благородну вдачу, а тепер благоговіючи, просто малів перед його лицарською скромністю».

Щоб зрозуміти усю гостроту іронії Дармограя, яка межує з глуфом, мусимо звернути увагу на підкреслену нами примітку Шевченка «геніяльна пародія»! Отже сам Шевченко не лише знав, але й хотів звернути увагу читача на те, що твір Гулака-Артемівського є пародією і тому природно, не може бути «достоту вірним і згідним з оригіналом».

В оригіналі читаємо:

«В годині розпачу умій себе стримати
І в хвилі радості заховуй супокій
І знай: однаково прийдеться умірати
О Делію коханий мій.

Чи весь свій довгий вік провадитимеш в тузі
Чи лежачи в траві, прикрашений вінком,
Рої понурих дум на затишному лузі
Фалерським гнатимеш вином.

...
Бо прийде, прийде час: покинеш поле й луки
І віллю і садок, де Тибр тече мутний
І на усі скарби пожадливії руки
Наложить спадкоємця твій».

А в пародії Гулак-Артемовського:

«Пархоме! В щасті не брикай,
В нудзі — притьмом не лізь до неба;
Людей питай, свій розум май,
Як не мудруй, а вмерти треба.
Чи коротаєш вік в журбі
Чи то за поставцем горілки
В шинку нарізують тобі
Цимбали, кобзи і сопілки
.
Покинеш все: стіжки, скирти,
Всі ласощі: паслін, цибулю . . .
Загарба інший все, — а ти
Зіси за гірку працю дулю!»

Шевченко, як бачимо з наведеного, безумовно хотів дати зрозуміти мудрійшим читачам, що «Історія Русов» захоплювати могла тільки таких простаків, як Сокира, що взагалі не могли навіть відрізнити пародії від оригінала.

Виникає само питання: чи встані розуміти, що властиво пропагує «Історія Русов» «латиніст», який прочитавши оригінал і порівнюючи з твором Гулака-Артемовського «До Пархома» може ходячи по хаті в захопленню проказувати: «Прекрасно, і достоту вірно!»?

В наведеному уривкові криється вбивча іронія й прихований глум поета не лише над самим Сокирою, а також і над всіма тими «патріотами», яких він висміював і картав у своєму «Посланії», тими, що як каже приказка не здатні «бачити за деревами ліса», за «малоросійським» провінційним льокайським «патріотизмом» — москвофільства і яничарства, тими, що служачи окупантам, деклямували: «А історія — поема вольного народу!»

Цю ж наївність тих людей ще раз підкреслює поет, згадавши зображення Меншікова на образі Покрови і як з нагоди того Ничипор Сокира почав оповідати (за «Історією Русов») подробиці «діяній» Меншікова в Батурині, жінка ж Сокири, вислухавши те, «простосердно питала чоловіка: «за що ж Вона його покриває?» Відповіді на це питання не менше наївного її чоловіка — письменник не подає!

Щоб ще краще змалювати тип такого «патріота» Шевченко на стор. 45 згадує про намір Сокири «поклонитися прахові славного козака-вельможі Трощинського».

Так тут прихильно висловився Дармограй про Трощинського; що користався ласками Катерини II, а за Александра I був двічі

міністром московської держави, що не перешкоджало йому любити український побут, любити посміятися, дивлячися на виставлені в його театрі (в маєткові) українські комедії. Не підлягає сумніву, що не «Дармограй» тільки Шевченко ніколи б так у своїх поезіях про нього не висловився!

Але й Сокирі більш подобаються українські народні пісні, ніж московські романси, однак і їх він недолюблює наче б то тільки тому, що то «потворні витвори сучасних романсів». Рівно ж не до смаку йому Котляревського «Ода на честь Куракіна», який був московським генерал-губернатором України, що реалізував московську політику й підтримував яничарство — бо в цій «Оді» добачав Сокира підлещування.

Така є свідомість тої «дрібнопанської верстви», коли вона є навіть «латинистами», має книжки і читає «Енеїду» Котляревського, а що ж діється з іншими?

Описано там може й трохи більш освічену родину — Калитихи. У неї, правда, ще висить портрет Богдана Хмельницького, але... говорять вони по московськи, читають московські книжки, а український одяг для неї «проста одежа». Ще нижче на суспільній драбині стоїть отець Сава, якого й освіта є менша. У нього «Над гусями в почорнілій золотій рамі портрет Богдана Хмельницького з гетьманським гербом на тлі оточеному якимись літерами. Портрет, або як матушка його зве — «запорожець» стародавньої, але немудрої роботи». («Мандрівка», ст. 211). Отже тут вже й ім'я гетьмана Богдана стало анахронізмом, невідомим і півзабутим. І знову з приводу такого стану ані найменшої уваги Дармограю! Неписьменним же селянам лишилися ще тільки пісні та думи, яких хронологічний зв'язок зник і заплутався...

Та верства освіченіша, до якої належить Ничипор Сокира, як це було добре відомо Шевченкові, захоплювалася Сковородою, який надто підходив до неї і своїми неповязаними в систем думками і мовою своїх писань та браком національної свідомости і може власне тому Шевченко уважав можливим і потрібним підкреслити устами Дармограя своє відношення до його творів і особи. Він зве твори Сковороди «безглуздими», а самого Сковороду «ідіотом» і «калікою»⁸⁵ («Влизнята», вид. варшавське, ст. 67). Тут слід звернути увагу на те, що В. Прокопович, який перекладав цей твір і був певно симпатиком Сковороди, допустився

⁸⁵ Мені кається, нікто так внімательно не ізучіл безтолкових проізведеній філософа Сковороди, как князь Шаховской. В малоросійскіх проізведеніях почтеннейшево князя со всемі подробностями отразілся ідіот Сковорода, а почтеннейшая публіка відіт в етіх калеках настояціх малоросіян. Бедние землякі мої!..» (ориг. текст).

заміни слова «ідіот», яке є в оригіналі, на цілком не однозначне слово «чудак». Звичайно, немає найменших підстав пояснювати таку оцінку Сковороди лише макаронічною мовою його і Шаховського творів, бо в цьому випадкові була б мова про мову, а не про зміст («безглузді», «ідіот» і «каліка»).

Однак, щоб затерти занадто разячу думку (слово — «каліка», це б то національний каліка) бо ж свої прозові твори пише поет для тої «не менше шановної публіки» (як він тут іронічно висловився), для тих «Сокир», які доводили ще на Україні Шевченка до розпачу й мало не до божевілля, для тих, що в цих «каліках» бачать «справжніх українців» бо ж усі вони — уся та «публіка» є такий «народ темний», що сама згадка про них викликає з уст Дармограя щирий, повний драматизму вигук: «Бідні земляки мої!» Дармограй тут же зве автора «Історії російської словесности» Греча, що був граматиком московським — «нашим граматиком»!

Такої помилки не міг допуститися Шевченко, який у противагу всяким «Історіям Русов» гостро розрізняв «нашу Україну» і «чужину — Московщину», який не уважав ніколи ані ворожу державу, ані її нарід, ані його мову — «нашими»!

Але всі ці «земляки» хоч були національними покручами, перевертнями, звичайно, любили свою землю, побутові особливості, страви, пісні, а де-коли й мову і коли Дармограй описує щось з того — ми вже не відчуваємо в тому іронії, але такий питомий Шевченкові пристрастний ентузіазм. Шевченко знає, що з цією любов'ю він не потребує ховатися. Адже ж де-які з цих «землячків» самі навіть ставилися неприхильно до тих, хто міняв своє прізвище («Сокирин, Сокирин! Погана ознака!» (ст. 72)!

Отже тому, коли трапляється нагода порівняти вигляд українського села, закинутого між Оренбургом і московськими селами — автор описує це село де «хахли живуть» ясними, теплими барвами, які особливо кидаються у вічі після опису огидного московського села і тут вже не боїться Дармограй вкласти в уста московському візнику відповідь на питання чи й далі ще буде село де живуть «хахли»: — «ні, наші росіяни».

Наведене не лишає найменшого сумніву що-до того, що не може бути й мови про наявність у повістях не то «гарячого», але взагалі будь-якого українського (а не «малоросійського») патріотизму.⁸⁶ Повісті були писані для «малоросіян» і для «москвинів» і виразно достосовані до їхніх, чужих Шевченкові, поглядів.

⁸⁶ Цим повісті різняться від писаних в 1840—43 рр. поезій писаних по московськи.

Тут мусимо звернути увагу на те, що у нас не може бути й думки про те, щоб Шевченко змінив свої засадничі погляди, бо написані українською мовою після 1857 року твори знова з усією силою повторюють ті ж погляди українця-націоналіста, які висловлював поет і до написання повістей!

Так ми вже відповіли на три поставлених нами питання і лишається ще відповісти на останнє, а саме: чому ж Шевченко все ж пробував ті повісті і по повороті з заслання — опублікувати? Аджеж тоді він уже міг писати й українською мовою! Так! Писати він міг по українськи і власне тому нічого нового жодних нових творів по московськи не писав. Але вже написані твори на які пішло стільки праці — він не викинув з таких поважних причин:

Коли б Шевченко написав свої повісті лише тому, що «не міг втриматися, щоб не писати», а не можучи писати по українськи — писав по московськи — були б дивними його заходи що-до їх видання. Поскілки ж ми знаємо, що поет трактував їх написання, як один із засобів прискорити скасування кріпацтва і поскілки те кріпацтво далі існувало, він мав усі підстави намагатися їх видати.

Що Шевченко і далі стояв за друкуванням творів українською мовою, видно хоча би зі слів його листа до П. Куліша, з дня 5. XII. 1857 року, в якому (знаючи добре, що П. Куліш понаписував багато повістей московською мовою) пише з приводу виданої Кулішем в українській мові повісті «Чорна Рада» таке: «Добре, дуже добре Ти зробив, що надрукував «Чорну Раду» по нашому! Я її прочитав і в «Русской Беседе», і там вона добра, але по нашому лучче!»

Свої московські повісті він не трактував, як мистецькі твори, а писав про них тому ж Кулішу (28. I. 1858 р.): «Навчи мене, будь ласкав, що мені робити з московськими повістями. У мене їх десятків коло двох набереться. Затопити грубу — шкода, багато праці пропаде. Та й грошей би хотілося, бо тепер вони мені дуже потрібні».

Як бачимо, Шевченко брав у рахубу й те, що може й варто було б їх просто спалити, і проти цього висував лише два аргументи: 1) «шкода праці» і 2) потребу грошей.

У листі до московського письменника Аксакова, на добрих стосунках з яким дуже залежало Шевченкові, пише Шевченко 16. II. 1858 р., пославши на перегляд одну зі своїх повістей («Мандрівка»), таке:

«Ви так сердечно-дружескі прийняли мою далеко не мастерскую «Прогулку». Так сердечно, што я, прочітавші Ваше дорожее пись-

мо, в той же день і час прінялся за вторую і последною часть моеї «Прогулкі». І тільки севодня кончіл. А как кончіл?.. Судіте Ви... Я дебютірую етой вещью в великоруском слове... Первая часть «Прогулкі» мне показалась растянутою, вялою. Не знаю, какою покажется вторая... Трудно мне одолеть великорускій язык, а одолеть ево необходимо. Он у меня тепер, как краскі на палітрі, котория я мешаю без всякой сістемі...»

Прочитавши подане, ми вправі поставити собі питання: чи справді можемо уважати сказане в цьому листі щирою правдою? Чи справді він уважав конечним опанувати московську мову і писати по московськи? Ми думаємо, що далеко не все тоді писане, було щирою правдою, бо він враховував багато такого на що перед тим не звертав уваги.

Адже ж Шевченко чудово знав, що він є під доглядом поліції та приймав на увагу, що коли лист його й може не побувати в дорозі до адресата в руках жандармерії, то може пізніше дійти до неї зміст його листа. Що це так-бачимо хоч би з відповіді Шевченка на лист Куліша з приводу «Неофітів», у якому він пише:

«Який Тобі нечистий казав, що я приготував свої „Неофіти“ для друку? І гадки і думки не було! Я послав Тобі їх тільки прочитати, щоб Ти бачив, що я тут не склавши руки сижу. І старий Щепкин не такий, щоб він там возився по Москві з ними, як з писаною торбою». Це б то, немає небезпеки, щоб поліційні органи про цей твір довідалися.

Отже навіть не входячи в оцінку де-яких запевнень Шевченка в листі до Аксакова, можемо твердити з певністю, що поет не розцінював своїх прозових творів надто високо, що писав їх з тих міркувань, які ми подавали, і тепер не лише шкодував їх просто знищити, бо вклав у них багато праці, а до того ж — потребував дуже грошей, але й може мав на увазі ще де-що.

Треба пам'ятати (і про це буде мова в розділі про «Щоденник»), що Шевченко вже тоді коли розглядали московські слідчі органи справу «Славянського Общества» і його власну побачив, що й ті органи зорієнтувалися яка є велика різниця між його засадничими поглядами та поглядами «братчиків». Він був свідомий того, що «братчиків» покарали менше тому, що вони лише допустилися непошани до влади, критичного, а то й ворожого до неї становища і розважання та втручання в ті справи, які належали до компетенції монарха, а його покарано як принципового ворога москалів та борця за цілковите визволення України з московського ярма, за відновлення суверенної української держави.

Врахував Шевченко і те, що було таисячі доріг якими доходили до шефів московської жандармерії відомости про те, як заховується Шевченко, що робить, про що мріє... Ось ці повісті посилені для оцінки Аксакову і «щоденник» висланий Лазаревському мали переконати органи безпеки наче б то Шевченко цілком перестав писати по українськи і пише лише по московськи та, що хоч і висловлює де-коли «вільнодумні» чи ліві погляди (це робить більш вірогідною зміну) — проте *нішов шляхом Гоголя*, стаючи з небезпечного українця-націоналіста і самостійника звичайним «малоросом». Органи безпеки, власне «приватно», знаючи те все, могли вирішити, що їм вдалося їхніми засобами «перевиховати» Шевченка що він «ісправілся» і можна його звільнити із заслання.

Про брак грошей, який він дошкульно відчував, пише він *не раз своїм приятелям*. Ось хоч би з листа Б. Залевському з дня 13. V. 1857 року: «мені тепер, більше як коли *небудь*, гроші потрібні... я тепер на *турецького святого скидаюся*».

Таким чином, ми, маючи до вибору між безпідставним припущенням, що Шевченко цілковито змінив свої погляди і з українського націоналіста-«самостійника» став українофілом, автономістом і москвофілом, та поясненням, яке ми тут дали і яке має за собою цілий ряд переконуючих аргументів, *мусимо вибрати це, наше пояснення*. А згідно з ним Шевченко, маючи величезну кількість переконуючих доказів перетворення нашої інтелігенції, виплеканої в московських школах, на «малоросів», або «общеросів», яким не міг вернути людської подоби навіть геній поета, коли по новому арешті, вязниці і слідстві наступило страшне загострення догляду над поетом, замість припинити цілком писати, під впливом Ж. Занд і приятелів вирішив щоб «*не сидіти склавши руки*» спробувати бодай так вплинути на інтелігенцію і панів України, бючи в самі підстави рабовласницької «ідеології». Для осягнення цієї, *дрібнішої і вузької мети*, Шевченко, не лише витратив дуже багато часу, але й мусив поборювати величезні труднощі, пишучи мовою цілком йому чужою (а творити навіть на засвоєній, але чужій мові є дуже важко!). По виході ж на волю, з огляду на *конечність «починати життя спочатку»* це б то, з *огляду на велику потребу в грошах*, і думку, що тими повістями можна зробити користне діло, не міг зважитися знищити стільки плодів своєї важкої праці.

Обстоювання ж у віршах, писаних пізніше українською мовою, тих же поглядів, які він обстоював і на початку, було важким аргументом на користь поданого тут пояснення і нещирости його національних поглядів, які впливали з тих повістей.

Та цього мало. Могли бути ще й причини, так би мовити «конспіративного» характеру, які промовляли за тим, щоб *бодай щось* з тих творів опублікувати і тим *викликати у москвинів* вражіння, що він став *«таким, як усі»*.

Таким чином всі подані попереду аргументи і міркування не лише доводять, що Шевченко двоухмовним письменником *не був*, що уважав мовою творчості *лише* українську мову, але й те, що він написав по московськи — написав під тиском обставин. Цим Шевченко не тільки основно різнився і від Гребінки і від Квітки, а і від Куліша та інших.

Та наші москвофіли, не зважаючи на цілковиту ясність справи, щоб обстояти «двоухмовність» Шевченка, безперечно висунуть зараз же питання про причини написання «інтимного» цілком «Щоденника» також мовою московською.

ХІІІ. ЧИ МОЖЕМО УВАЖАТИ «ЖУРНАЛ» ШЕВЧЕНКА ЙОГО «ЩОДЕННИКОМ»?

І справді, на перший погляд цей аргумент може здаватися непереможним, але таким він здаватиметься лише доти, доки ми, нехтуючи цілістю обставин, в яких довелося жити й писати Шевченкові, підходимо до всього ним написаного так, наче б то він жив що-найменше у «П.А.С.Ш.» або в Швейцарії! Тільки нехтуючи цілковито тими обставинами в яких жив Шевченко ми можемо уважати той «Щоденник» за справді «інтимні» записки!

Спробуймо, перед тим, як перейти до обговорення де-яких характеристичних прикмет «Щоденника», перенестися в ті часи й зрозуміти настрої й думки Т. Шевченка, що мучився вже перед його написанням десять літ на заслання.

Шевченко на власній шкірі мав змогу переконатися, що політична поліція є паном життя кожного московського підданого, а тому, безперечно, і по звільненню, не маючи дозволу вертати до столиці, *рачувався з можливістю не тільки несподіваного турсу, але й поновного заслання*. Отже пишучи свого «Журнала» безперечно враховував усе сказане.

Ми вже підкресливали те, що Шевченко прекрасно розумів, *за що було* його покарано багато тяжче ніж членів «Славянсько-Общества», але цього мало. Шевченко знав, що московська влада, навіть на тих, хто, не порушуючи в своїх листах жод-

них політичних справ, листувався з Шевченком, дивилася вожим оком. Де-хто з прихильних до Шевченка людей (Ф. Лазаревський, В. Репніна, Лизогуб) одержали від влади урядові остереження, що коли не припинять цікавитися особою Шевченка та з ним листуватися, постраждають самі. Це остереження не було лише порожнім згуком, бо Ф. Лазаревський наслідком того не одержав належного йому аванса.

Оскільки тоді люди боялися органів безпеки, можемо бачити хоча б на прикладі Головка, який, не маючи за собою жодної вини, так боявся наслідків арешту, що застрілювся! Зрештою й Левицький намагався покінчити життя самогубством.

Таким чином є всі підстави припускати, що научений гірким досвідом поет, став надзвичайно обережним і з одного боку *вживає* безнастанно ріжних заходів, щоб за допомогою знайомих і приятелів добитися звільнення із заслання, а з другого хоче переконати органи безпеки в тому, що він уже не має тих «злочинних думок», за які його покарано, це б то, що він перестав вороже ставитися до Москви і московського народу.

Можливо навіть, що Шевченко, завдяки своїм звязкам, знав хоч би зміст листа Військового Міністерства в його справі до ген. Оберучева з дня 30. VI. 1850 року, в якому стверджувалося, що відібрані підчас тусу матеріяли не виявили, щоб Шевченко «тримався давніх переконань, або писав і малював на кого-небудь пасквілі».

Про які ж «давні переконання» мова? Здогадатися легко навіть без усяких міркувань над текстом «Кобзаря» чи пригадування засуду з 1848 року.

Ось, напр., коли поновно покараного Шевченка в жовтні 1850 року везли до Новопетровська, він затримався на один день в Уральську і перебув той день (поки в штабі полагоджували папери) у заслання-поляка Я. Гордона, то той, (а йому поет довіряв) на підставі розмови з поетом прийшло до такого висновку, опублікованого значно пізніше в спогадах Я. Гордона, що «Самостійна Україна була єдиною метою всіх його мрій!».

Отже, Шевченко лишився й надалі українцем-самостійником і ворогом Росії, але знаючи, що саме ці його погляди й уважала московська влада за такі небезпечні, не хотів, щоб влада та могла припускати, що й по роках заслання ті погляди лишилися без змін. Знаючи те, що за ним стежать і, власне, приглядаються головню до того, чи він «тримається давніх переконань», хоче обдурити московські органи влади і довести їм, що наче б то він покався і змінив свої погляди. Таку думку можна було прище-

пити московській владі, лише даючи їй змогу «ствердити» на основі власних спостережень, що така зміна поглядів сталася.

Пишучи про життя Шевченка в 1850—1851 роках, П. Зайцев на стор. 268 своєї книжки заявляє «Сходився тепер Шевченко з людьми дуже поволі. Оренбурзька історія зробила його таки справді обережним. Поки пізнав когось справді добре, довго приглядався, а при людях, яким не довіряв, не можна було від нього й слова витягти».

Наведені слова лише треба де-що доповнити. Не значать вони, що Шевченко був з тими людьми, що їм не довіряв «маломовним». Ні! Лише говорячи, напр., з поляком-засланцем, якому довіряв (хоча й не знав його перед тим особисто), він висловлював свої справжні погляди, а говорячи з людьми, яким не довіряв, особливо з москвинами, висловлював такі думки, які були корисно висловлювати, щоб одурити своїх ворогів.

Адже ж то Шевченко написав у 1860 році дослівно:

« » ліпше одурить
Себе таки, себе самого,
Ніж з ворогом по правді жить!»

Раніше такий винятково правдомовний і щирий Шевченко — тепер, коли доводиться йому «жити з ворогом», правдою не керується!

Що це не є лише припущенням, переконуючим доказом тому служить лист Шевченка до С. Артемовського з 15 липня 1853 року, в якому читаємо:

«Ти пінеш, што не знаеш дела, по которому меня пострігли в солдати. Знай же што дело не подлое і ещо знай, што мне за-прещено пісать (окроме пісем) і рісовать, — вот где істіное і страшноє наказаніє. Шість лет уже прошло как я мучусь без каран-даша і красок. Горе! І ещо горе! От до чєво довелі меня стішки, тріжди проклятіє».

Вже наведені слова не лишають сумніву, що Шевченко, враховував можливість того, що зміст листа буде відомий владі, бо інакше не можна ніяк пояснити, як людина, яка ще в році 1849 вже на заслання висловилася про свої твори «людям дав я «Кобзаря», яка й пізнійше трактувала їх, як важливу справу, раптом у такому зневажливо-призирливому тоні пише про ті ж свої твори! Те «стішки» (призирливе більш, ніж наші «віршики») та ще й «тричі прокляті!» Цілковита нещирість цих слів не може підлягати сумніву.

А далі там же: «Ех та-то було б, дурний Тарасе, не писати було б поганих віршів та не впиватись почасти горілочкою, а учітса було б чому доброму, полезному — от би тепер як нахідка. А то посивів, оголомозив, дурню, та й заходився вчитися фізики. Не думаю, шоби із етаво што вишло, потому што я от пріроди вишол какой то незаконченний: учілся живописі — не доучілся, пробував писати і вишол із мене солдат...»

Ми знаємо, що Шевченко лаяв був свого брата за листа, писаного мішаниною, жаргоном московсько-українським, а тут пише сам листа *навмисне жаргоном*.⁸⁷

Не бракує в цьому листі, звичайно, і цитати з Пушкіна! Словом — усе, як у «землячка» з певним нахилом до невинного «українофільства»!

Чи узаasadнене таке поступовання поета?

В цьому ж листі є про долю того листа від С. Артемовського, що на нього у відповідь написано цитованого листа (С. Артемовський у тому листі ще й прислав Шевченкові 10 рублів гостинця), слідуюче: «Только какая історія із твоего пісьма вишла: комендат Маевській умер прошедшею зімою, а новий комендант пісьмо твоею с 10 руб. *хотел обратіть назад. Великаво труда мне стоіло ублагать ево шоби он раскрыл конверт*. Отакім то побитом получіл я твоею іскренее посланіе. А де вже його не возили: і на Кавказ і в Оренбург і знову в Астрахань...»

З наведеного видко, що того невинного листа і то «урядово» і явно розкривали!

На це може хтось завважити: та так було на заслання, але «Щоденника» писав Шевченко вже після звільнення з заслання!

Але це далеко не так! Почав Шевченко свого «Щоденника» по одержанню *приватної* відомости про своє звільнення ще в Новопетровському форті. Отже він не був певний того що з ним може статися, бо ж на формальне звільнення щойно чекав.

Та справа, як побачимо далі, від того, що поета звільнено, не мінялася!

Коли за дозволом влади вдалося Шевченкові з Петербурга в 1859 році поїхати на Україну, то негайно ж (23 червня) повідомив «III Відділ» жандармських полковників Київського, Чернігівського і Полтавського про те, що Шевченко *іде на Україну і що їхнім обовязком є стежити за кожним його кроком*. Вони

⁸⁷ Таким жаргоном не могла б говорити така винятково культурна й інтелігентна людина, як Шевченко. Адже цей жаргон нагадує гідкий англо-український жаргон підростаючого невихованого і неосвіченого еміграційного покоління. Та матеріалізм та безідейність — такі ж!

знова повідомили поліційні уряди, а Канівський губернатор наказав зі свого боку поліції, як найсуворійше стежити за кожним Шевченковим рухом. Київський повітовий «ісправнік» (начальник повіту) в листі подав до губернатора, що він взяв Шевченка під «суворий секретний нагляд», приділивши відповідних агентів. Закінчилося це коротке перебування Шевченка на Україні самозрозуміло, арештом. А що нічого властиво «протизаконного» поет не робив, то скінчилася справа «порадою» ген. губернатора кн. Васильчикова, щоб він негайно виїхав з України на Московщину і той же ген.-губернатор⁸⁸ послав до московської влади в столиці свій внесок не дозволяти Шевченкові жити стало чи перебувати на Україні.

Шевченко ж тоді підчас переслухання зізнав, що він нічого «протизаконного» не говорив і на це ніколи б не міг наважитися, «бо добре знає свої відносини з урядом і знає, що за ним стежать».

Таким чином не підлягає жодному сумнівові, що Шевченко чудово знав про те, що за кожним його рухом і словом москвини стежать, знав, що уважають його за небезпечного головно на Україні, знав, що ні за ким з його приятелів і випадкових співв'язнів «слов'яністів» так не стежили, як за ним, а знаючи це все і бажаючи колись доживати віку на Україні, навіть після звільнення, намагався всіма можливими способами переконати московську владу, що він справді перестав бути «сепаратистом».

Така мудра людина, як Шевченко, прекрасно розуміла, що поскільки він жодним вчинком не довів і доводити не збирався своєї лояльності і відданості московському урядові, постільки органи тої влади не повірять ні за що тому, щоб він став людиною поглядів Г. Квітки чи Гулака-Артемівського. Це — було б надто неімовірне. Однак, безперечно, Шевченко міг припускати, що ті органи московської влади скорше повірять зміні поглядів Шевченка на погляди ліберала, симпатика антимонархістичних ліберальних московських течій, а навіть московських же революційних течій.

Повірять вони такій «еволюції» лише тоді, коли ці погляди: а) матимуть українофільське забарвлення (симпатія до всього провінційного і своєї провінції), б) будуть виявлюватися в опозиційному до уряду московському середовищу і в) справжність тої зміни підтверджуватимуть приятельські відносини з московськими діячами відповідного напрямку і писаними документальними даними, не призначеними до опублікування. Лише цим

⁸⁸ Примітки. Див. Примітка і. 13.

способом міг Шевченко забезпечити собі певний провізоричний спокій і можливість спокійно жити. Отже він мусив переконати владу, що його ворожість до Московщини й москалів є давно забута, що він перестав бути ворогом московському народові.

При тому, безперечно, Шевченко враховував як балакучість «приятелів», так і те, що думка про його особу «ліберальних» і опозиційних московських кол буде скорше чи пізніше відома владі.

Коли ми все сказане прийємо під увагу, зясовуючи собі як де-що з поглядів висловлених у повістях та приватних листах, так і написання по московськи «Щоденника» (і його зміст) — то ми правильно зрозуміємо, чим був властиво «Щоденник».

У згаданому «Щоденнику» не лише його московська мова (якої не любив Шевченко і якою, як він сам стверджував у листі до Аксакова, йому писати важче ніж українською, отже *ди-ко впрост* було б припускати, щоб такий українець, як Шевченко, писав *справді інтимні* замітки... по московськи!), але й багато де-чого в змісті стоїть в разучій суперечности з відомими нам поглядами поета.

В «Щоденнику», напр., можна знайти багато таких характеристичних для півмосквина висловів, як хоч би: «Імена Гоголя, Соловйова, Аксакова — імена хорошо известние в нашей литературе». Кольцова зве він також «нашим поетом» вже на другій сторінці «Щоденника»!

Почав писати Шевченко свого «Щоденника» власне після одержання відомости про своє звільнення, чекаючи на папери, щоб могли їхати до Петербургу і вже на самому початку в «Щоденнику» уважав *конечним підкреслити*, що буде писати лише правду, бо «журнал» не призначений до друку.

Далі знаходимо таке речення: «солдат — самое бедное, самое жалкое сословие в нашем православном отечестве» (так «чуже отечество» його поезій — стало ніби — «власним!»).

Коли б ми виписували всі уривки зі «Щоденника» в цьому роді, то записали б ними кілька сторінок. Цілий «Щоденник» писаний так, як його міг написати настроений вороже до монархії «общерос».

Але за те є дуже багато уривків, з яких так і тхне прихованою, просто расовою, ненавистю до москалів. З огляду на брак місця подаємо сторінки за варшавським виданням «Щоденника»⁸⁹ на яких яскраво виявлена з якої небудь нагоди нехоть до москалів.

⁸⁹ Видання М. Денисюка має інакшу де-що нумерацію сторінок.

Стор. 68 (оцінка уральських козаків у порівнянні з кіргізами), стор. 73 (нехить москалів до зелені), стор. 139 (московське село), стор. 150 (московські попи), стор. 78 (московські старовіри), стор. 110 (московські попи), стор. 128 («здесь русской дух, здесь Руссю пахнет — себто салом, чимсь горілим і всяким паскудством»), стор. 151 (негативна оцінка Островського «Доходное место»), стор. 154 (московська психіка і європейський дух), стор. 195 (матеріалізм москалів навіть у справах кохання), стор. 204 (негативний погляд на московську архиерейську службу), стор. 212 (вартість московських готелів), стор. 213 (московське великодне богослуження) і т. д.

Ми навмисне так докладно подаємо всі ці місця, щоб тим підкреслити, що ми їх «помічаємо», але вважаємо, що вони є тільки мимовільним висловом прихованих почувань поета, які прориваються в писаному «на експорт» «Щоденнику».

Серед самих москвинів була мода лаяти де-що зі свого побуту: в наведених місцях «Щоденника», правда, проривається проти волі автора гостра ненависть, але вона всюди носить далекий від політичних концепцій характер, а поруч з багато більш численними висловами, характерними для всякого, кажучи словами справжнього Шевченка, — «перевертня», або, як вони самі себе звать «общероса», — тратить характер національної ненависти.

Такий «Іржавець» міг викликати у кожного московського патріота зненависть до автора, а протимосковський уривок «Щоденника», в якому автор зве одночасно московську ж літературу «нашою» — жодної некорисної реакції!

Та й як могла би виникнути у москвина по прочитанню «Щоденника» така «некористна» для Шевченка реакція, коли в ньому він прочитає не тільки ряд переписаних (зі словами захоплення!) віршів московських поетів (оригінальні і перекладні), але й стало, коли згадується про московську державу, читаємо: «наше государство», «у нас», «ми» і т. д.

Серед переписаних віршів знайдемо і «Русскому народу» Лаврова і «На смерть Беранже» Курочкина і «Во время сумерек» З Тур і Хомякова або й Тютчева. Цей останній вірш — є висловом московського місяністичного патріотизму.

Ставимо собі питання: чому не збереглося ані листів, ані якихось інших доказів, щоб Шевченко, перед тим, як почав писати повісти московською мовою, з захопленням переписував ті чи інші московські вірші, або захоплювався московськими поетами?

Чи міг би Шевченко, пишучи хоч би «Послання», одночасно з захопленням писати: *с насладженієм* прочитав трьохкуpletне стіхотвореніє Ф. Тютчева:

«Еті б'єдніє селенья
Ета скудная прірода
Край родной долготерпенья
Край ти русскаво народа!
Не поймьот і не заметіт
Гордый взор іноплеменный
Што скользіт і тайно светіт
В наготє твоей смірєнной...
Удручьонный ношей крестной
Всю тебя, земля родная,
В рабском віде Цар Небесный
Ісходіл благословляя».

Та цього мало! Вже на самому початку «Щоденника» (1 липня) читаємо таке: «Бистрий переход с чердака грубаво мужіка-маляра в великолепную мастерскую велічайшево живописца нашево века!.. Я із грязнаво чердака, я, нічтожний замарашка, на крильях перелетел в волшебніє зали Академії художества... я жіл... в сво мастерской... Чем я занімався в етом святіліще? *Страшно подумать*, я занімався тагда сачіненієм малоросійських стіхов, которіє в последствії упалі такої страшної тяжестю на мою убогою душу. Перед ево дівнімі проіздєденіямі я задумивался і лелеял в своїом сердце каково-то слєпца-кобзаря і своїх *кровожанди* Гайдамакоф!».

Вчитайтесь в ці слова! Хіба це не є свого роду «покаянна заява», нехай навіть таке поступованія і поясненє далі покликанням.

Чи не здаються недоречними такі беззастережні слова про «кровожадність», приймаючи під увагу, що саме у віршах, *написаних по написанні «Щоденника»*, не раз закликається до *крівавої розправи*, не раз радить поет «громадою обух сталить та добре вигострить сокиру!» Певно, ні в кого не може бути сумніву, що автор тих слів, виписаних зі «Щоденника», *був нещирий, це не було переконання Шевченка*, але він написати таке вважав потрібним (як і цілого «Щоденника»), може навіть *конечним*, та пару рядків далі у нього, всупереч розуму, всупереч намірам — *вириваються* слова про «страдницькі типи наших бідних гетьманів», про «красу моєї чудової бідної України» та про те, що вся його поетична творчість є для нього загадковою: «Справді чудне це завзяте покликання» закінчує він!

Ми до цього додаємо, що це покликання і глибокий, щирий націоналізм поета, навіть у «Щоденнику» постійно виявляється *всупереч його волі*.

Шевченко є глибоко-віруюча в Бога людина, але ненавидить офіційне московське «православ'є», ненавидить таке властиве москвинам сектанство і нарешті ненавидить ще більше — самих москвинів, а тому, коли і *вирішив твердо не давати навіть натяку на свій український націоналізм, усе ж не в силі змовчати*, як трапляється нагода, й не підкреслити зайвий раз *дикість некультурність, азіатскість, прозаїчність, жорстокість* або іншу *прикмету московського народу*.

Ось, напр., слова «Щоденника» (подаємо в українському перекладі за Варшавським виданням творів Шевченка), які визначають ставлення Шевченка до християнської релігії взагалі, до релігії, яка не змінена ще московською церквою, яка ще не перетворена москвинами на специфічний рід «православ'я», яке може було б правильніше називати «Московською ересью».

«Сьогодні святкується пам'ять двох найбільших проповідників миру і любови. Велике в християнському світі свято! А у нас — *кольосальне п'яничення з нагоди храму*». До цих слів слід додати пояснення, що «у нас» це, як і в повістях, *не на Україні*, тільки на Московщині, де тоді було святкування і де був Шевченко.

«О святі, великі верховні апостоли, як би ви знали, як ми запаскудили, як викривили провозвіщену вами просту, прекрасну, ясну істину! Ви заповіли фальшивих учителів і ваше пророцтво збулося». Далі автор вказує ряд пізніших помилок, яких потім допустилася церква. Цей уривок допомагає нам зрозуміти, як годяться зі собою слова, повні віри в Бога, зі словами, скерованими проти сучасної церкви, яку взагалі уважав автор за установу, яка де-що ухилилася з правильного шляху.

Однак, як ми згадували, особливе обурення викликають у Шевченка ріжноманітні прояви своерідної московської «побожности». Під датою 12 липня читаємо, напр., таке: «Благочестивие уральци, а особливо уралки нашому брату, не раскольнику води напитися не дадут. Не знаю, чим захоплюється в уральцях... Небольсін? Бруднійше, бруталнійше цих завзятих раскольників я нічого не знаю. Сусіди їхні, степові дикуни, киргизи, тисячу разів більше товариські за цих безпосередніх нащадків Стеньки Разіна». Далі оповідає автор ось що: «Найліпше вдавати на Уралі розстригу-попа. Тоді мов у казці все зявиться перед тобою, починаючи з каймака і джурміци і кінчаючи „свальним" гріхом. Мати дочку-одиначку запропонує святому страднику за віру для

нічної розваги. Огідно! Гірше поган... Весь фанатизм, уся ця гидота кублиться в їх розпусних дочках та жінках».

Ці останні уривки, скаже нам читач, усе ж торкаються лише старовірів. — Припустимо, хоча в них виразно відчувається расову антипатію. Але ось це, що подаємо далі, торкається офіційної, православної московської церкви.

«У требнику Петра Могили є молитва, що освячує приборане, або хрестне побратимство. В *найновішому* виданні требника цю дійсно християнську молитву замінили молитвою про вигнання духа з одержимого, цею вигаданою хворобою та про очищення посудини опоганеної мишею».

Хоча Шевченко, пишучи для *московського читача*, як ми вже казали, намагався ховати свої національні почування, однак, не втерпів, щоб вишукати факт, у якому можна було протиставити *українську православну церкву* з її «дійсно-християнськими» молитвами — церкві *московській*, бо ж Шевченко знав добре, що заміна молитви була зроблена з наказу московського синоду (від Петра I. заборонено було українцям друкувати книжки церковні, які не були б під оглядом мови і тексту докладною копією московських церковних видань).

Під датою 17 вересня пише поет між іншим: «Чебоксари. Як що не більше, то що-найменше було в ньому пів на пів домів і церков. І все старовинної московської архітектури. Для кого і на-що вони збудовані? Для чувашів? Ні, „православія“. Головний вузол московської старої внутрішньої політики — православіє».

З наведеного можна здогадатися, чому московське православіє користується такою великою антипатією українського патріота. Ця антипатія виявилась між іншим у таких цілком слухних думках, після відвідин служби в Ніжегородському Соборі: «В архирейській службі з її обстановою і взагалі в декораціях я бачив щось тибетське чи японське. І під час цієї лялькової комедії читається Євангеліє! Сама підла суперечність».

Нерукотворний велетенський образ, копія з котрого мене колись налякала в церкві св. Георгія. Оригінал цієї індуської потвори знаходиться у соборі і вартий уваги як пам'ятка старовини. Він перевезений з Суздаля в 1351 році».

Коли ми пригадаємо собі, що Шевченко, подорожуючи по Україні, відвідав не одну нашу церкву, а проте в них не помітив нічого такого, щоб викликало у нього подібну до наведених тираду, то стане ясным, що тут справа безумовно не в художньому виконанню образа.

Думаю, поданих тут уривків є цілком досить для висвітлення відношення поета до московського православ'я, поруч з вірою в Бога і глибокою пошаною до Євангелії й до апостолів Христових.

А тепер подамо кілька уривків, у яких проговорився обережний Шевченко (що згодився навіть зустріч з Кулішем уважати за небажану, за таку, що може викликати підозріння влади) і виявив тим нехотя своє відношення до московського народу та його культури і звичаїв.

Під датою 14 липня читаємо: «Москвин має вроджену нехоть до зелені, до цієї блискучої ризи усміхненої матері-природи. Московська «деревня» це, як висловився Гоголь, купа сірих колод з чорними отворами замість вікон, вічний бруд, вічна зима! Ніде гілки зеленої не побачиш, хоч обабіч непрохідні ліси зеленіють, московське село неначе навмисне витарабунилося на великий тракт з під тіні цього непрохідного саду, вишикувалося в два ряди здовж великого шляху, вибудовано заїзди, а на стороні капличку та шиночок та й нічого йому більше не треба. Незрозуміла нехоть до красот природи!» В наведених уривках проривається знова та прихована ворожість до московського народу, а не до режиму.

А ось знова під датою 6. IX. вириваються у нашого поета такі слова підчас опису Самари: «тільки-но ми ступили на сходи (найкращого шинку), як обидва в один голос сказали: «Здесь рускій дух, здесь Русью пахнет» це б то, салом, палениною й найріжноманітнішою гидотою... О Русь!» Треба свідомо не хтїти бачити правди, щоб подібні ліричні відхилення записувати на рахунок режиму, а не усього московського народу.

Ще цікавіший є уривок із запису з дня 3. XI., який наводимо: «Москвини, у тому числі й ніжегородци, багато де-чого позичили у європейців, між іншим і слово „клуб“. Але воно цілковито не підходить „русскому человеку“⁹⁰ Їм краще було б запозичитися подібним словом, а воно певно існує в мові китайців, від китайців коли вже відкинули своє рідне «посіделкі», що надзвичайно влучно окреслює московські дворянські зібрання. У європейців клуб має важливе політичне значіння, а у москвинів, це навіть не «сход», а просто „посіделкі“. Вони збираються посидіти за картами, помовчати, поїсти, випити і, якщо випадково пощастить, заїхати один одному по пиці».

⁹⁰ Нині, за московським зразком у нас замість слова українець теж пишеться «українська людина»!

Тут, як бачимо, Шевченко шукає спільних культурних традицій між москвинами й азіятами так, як говорячи про московські церковні церемонії або московського старовинного образу. Рівно ж з цієї цитати є цілком ясним, що Шевченко чув себе європейцем і дивився на москвинів та їхню культуру тільки «з гори в долину», а не так, як «землячки», Драгоманов і драгоманівці, у всіх своїх відмінах аж до наших днів (включаючи в їх число, звичайно, і В. Барку).

У тому ж «Щоденнику» знайдемо й кілька таких уваг про московських письменників: «Некрасов не лише не поет, але навіть і віршороб неоковерний» (ця думка Шевченка охоче не помічається сучасними московськими льокаями, які зараз на всі голоси кричать про те, що Шевченко захоплювався, поважав, ба — навіть наслідував того ж Некрасова).

«Островській „Доходное место“», пише Шевченко, «несподобалося. Багато зайвого, що нічого не каже. І взагалі незугарно, особливо жінки не натуральні».

«Прочитав оповідання графа Л. Толстого — підроблена простота цього оповідання надто ясна», «Драма Потехіна „Суд людскої — не Божій“ — дрантя з подробицями» і т. д.

Думаю, що поданих тут уривків цілком досить, щоб стало ясно кожному як і далі в душі ставився Шевченко до москвинів, московської культури і Московщини — коли він навіть у «Щоденнику» написаному дуже обережно, не для українців, московською мовою з твердим наміром «видержати» прийняту з мотивів чисто тактичних, а частково з конспіративних, лінію — все ж стільки разів виривався зі справжніми, надто виразними, навіть коли б їх абстрагувати від «Кобзаря» і пізніших віршованих творів, словами й настроями.

У цій справі, справі відношення Шевченка до москвинів, доводиться частково признати рацію Драгоманову (який зробив безліч неслухних закидів нашому поетові, намагаючися його знецінити) у випадкові, коли він підкреслював, що Шевченко був вороже настроєний до московського народу, що тоді, як Достоевський і інші «малороси», перебуваючи на засланні знайшли серед товаришів недолі якісь позитивні московські типи й змалювали їх пізніше у своїх творах, один Шевченко і там не знайшов серед москвинів нікого й нічого гідного уваги.

Вправді, далі, як запевняє Драгоманов (спираючися на прозові твори і т. п. це б то, на матеріяли, писані для певних тактичних цілей і безумовно не щирі), Шевченко згодом мав набути «новий погляд на москвинів». Однак, як тут же мусив признати Драгоманов, той погляд «не виявився у ньому новими віршами»

(отже й українською мовою) «*навпаки у віршах писаних навіть на прикінці життя, помітна щонайменше — антипатія до москвинів*» («Шевченко, українофіли і соціалізм» стор. 154).

Та ми вправі поставити питання ширше, а саме, чи можемо, спираючися на «Щоденник» і повісті писані по московськи, твердити, що Шевченко не лише наче б то набув «новий погляд на москвинів», але взагалі змінив свої погляди?

Щоб дати докладний образ того, в якій мірі різняться погляди, висловлені в тих московських писаннях Шевченка, від тих, яких наявність ми ствердили, аналізуючи твори, що ввійшли до «Кобзаря», треба було б написати велику розміром окрему працю. В цій книжці, якої тема взагалі не охоплює «Щоденника», ми можемо лише, використовуючи вже наведені уривки та подані раніше факти, зробити певні висновки загального характеру.

Адже ж ми і так розглядали навіть не всі погляди такого багатогранного «Кобзаря», а лише ті, що зробили з Шевченка пророка національної революції, що безпосередньо чи посередньо запалювали український нарід до боротьби за визволення України з московського ярма, до боротьби за відновлення власної держави. Всього, що не належало до цієї теми (навіть в «Кобзарі»), ми не торкалися цілком. Аналізуючи всі погляди поета, висловлені ним в «Кобзарі» можна було б не одну книжку написати! Для прикладу можемо згадати хоч би прекрасну працю шведського вченого Альфреда Єнзена «Тарас Шевченко», в якій між іншим чудово висвітлено відношення поета до жінки взагалі й й жінки матері зокрема; або не позбавлену цікавості книжку М. Євшана «Тарас Шевченко» і — багато, багато інших.

Отже, тим більше ті твори Шевченка, які були майже невідомі українському народові, які досі не відігравали жодної ролі в його пробудженню і боротьбі, яких сам поет не тільки не трактував на рівні з «Кобзарем», але навіть взагалі не збирався друкувати, в нашій праці цілковито не входять в рахубу. До таких належать почасти й повісті, а безумовно його «Щоденник» («Журнал»).

Тільки тому, що «Щоденник» надто різниться від написаного в «Кобзарі» не лише мовою, але й змістом та з огляду на тенденцію використовувати «Щоденник» для зміцнення москвофільських позицій, ми мусіли, так би мовити, все ж «зайняти становище» до нього і тому мусіли рівнож навести й ряд уривків які свідчать про те, що те, чим жив творець «Кобзаря» і було сховане на дні душі, все ж проривалось назверх.

Бесумнівним є, що наведені уривки зі «Щоденника», які виявляють таку виразну антипатію Шевченка до москвинів і всього московського, коли ми їх знаходимо в тексті цілості, тратять свою гостроту і, як ми вже казали, часто можуть укладатися в рямці тої «самокритики», яка могла би вийти з-під пера й справжнього москвина. Саме тому, ми, спираючися на ці окремі твердження поета, не можемо запевняти, що погляд поета не змінилися і мусимо, щоб цілковито зясувати питання можливості зміни поглядів шукати ще інших фактів і аргументів.

Ми знаємо, що в першу чергу гостро відмежовує справжнього українського патріота від москвина чи нашого москвофіла — їх ставлення до гетьмана Мазепи і до Переяславської угоди.

Всі москвини і москвофіли завжди і всюди намагалися⁹¹ всіма можливими способами знецінити вчинки Мазепи, уйняти чести цьому великому політикові і палкому українському патріотові, що закінчив своє життя за межами рідної землі в турецьких тоді Бендерах. Рилєєв під цим оглядом не є винятком, бо він в своїх поетичних творах, не рахуючися з історією, робить з гетьмана Мазепи головно борця проти самовладства і абсолютизму.

Автор «Історії Русов», Карамзін, Бантиш-Каменський, Костомаров, Пушкін, Мордовець, Ключевський, нинішні советські «історики», Оглоблін, видавці «перекладу» тої ж «Історії Русов», однаково намагалися найчорнішими барвами змалювати гетьмана.

Що Шевченко до заслання і підчас заслання ставився до гетьмана Мазепи з великою прихильністю, це ми знаємо, про це вже була мова, і виникає лише питання про те, як він ставився до нього після заслання? Чи змінив свій погляд що-до нього?

На цю тему знаходимо відповідь хоч би в такій подробиці з біографії поета, яку подає нам на стор. 322 П. Зайцев, оповідаючи про його життя в кінці 1858 і початку 1859 року, це б то, незабаром після закінчення «Щоденника», що його Шевченко перестав писати з днем 19 червня 1858 року.⁹²

⁹¹ Роблять вони це й нині, лише тому, що, враховуючи настрої читача, не можуть самі його обхляпувати болотом, як це робили в УССР — , нині видають переклада «Історії Русов» і оголошують в кількох числах «Вісника» (ч. I, 1956 р.), що власне «Історія Русов» — «розповідь про мазепинщину»!

⁹² Місяць пізніше подарував Шевченко свого «Щоденника» М. Лазаревському, який займав посаду «попечителя прілінійних кіргізів» і добре ставився до Шевченка, мав симпатії до українського оточення, народньої культури, був лібералом, старався в справі його звільнення і... мав контакт з московськими урядовими колами.

Отже згаданий автор пише⁹³ про такий випадок:

«Показуючи якось гостям свій ескіз до епізоду з життя Мазепи, коли мазепинці ввіймали якихось козаків, прихильних Москві, Шевченко заімпровізував перед слухачами діалог між Мазепою й Войнаровським і тими козаками-зрадниками:

«Старий гетьман і питає їх:

— А що там діється в нашій неньці Україні, чи ви й козацтво хоть трохи одумались, що москалі ведуть усіх нас до згуби?

— Ні, пане гетьмане. Ми і вся Україна дуже ремствує на твоє порядкування на Україні, що звів таке горе на весь люд козачий.⁹⁴

Войнаровський почувши таку розмову, як опарений, схопивсь на ноги — та за пістоль:

— А клятї душі! Я вам приткну язики кулею до горла, щоб ніхто не почув вашої поганої мови. Не гетьманське порядкування, а сонний мозок ваш зводить на вас і все козацтво горе й веде до згуби, самі підставляєте москалеві ноги, щоб надівав вам важкі пута, залізні кайдани, й гнете шиї щоб запрягти вас в шорита в вбори, а тоді вже, поки світа сонця, він буде вашим погоничем, а ви — повозарі чужого тягла».

Наведене, а в першу чергу — явно негативна згадка в поезії, писаній в кінці 1860 року («Бували війни і військові свари...») про Галагана та Кочубея — не лишають сумніву, що й далі Шевченко був по боці борців за відновлення державности, по боці ворогів Московщини, по боці гетьмана Мазепи.

Оскільки ж мова про відношення Шевченка до Переяславської умови, то величезної ваги фактом є те, що Шевченко, прочитавши свого часу всі вже не раз згадувані тут «історії», а на останок і велику монографію Костомарова «Богдан Хмельницький» (з цієї нагоди маємо в «Щоденнику» таку «дипломатичну» згадку: «Прекрасная книга вполне изображающая етаво геніяльнаво бунтовщика») залишався ворогом Переяслава! У тих працях, так чи інакше, але признавалося особливою заслугою Хмельницького

⁹³ Ще на початку цієї праці ми писали, що треба бути обережним і не приймати кожного твердження П. Зайцева за безсумнівний, перевірений факт, однак, коли таке твердження розходиться з тим, що ширять «українофіли», то тоді до нього можна ставитись зі значно більшим довірям, що ми й робимо.

⁹⁴ Оскільки подане П. Зайцевим справді мало місце, то наведені слова вказували б, що Шевченко вірив вигадкам відомих йому «історій», які запевняли, немов козацтво не підтримало гетьмана. Поет не міг знати, що разом по боці гетьмана Мазепи виступило (хоч і не одночасно) коло 30 тисяч душ (не рахуючи — партизанів, з якими число це досягало б 55 тисяч душ). Шведів було 30.000 вояків.

«приєднання» України до Московщини і за це його звеличувано. Шевченко ж, коли по повороті з заслання мав нагоду знова глянути на Переяслав, — не втримався і написав відомого вірша «Якби то ти, Богдане паний», в якому виразно зайняв таке становище до тої, приписуваної Хмельницькому «заслуги»: «як би ти на світ не родивсь... то не купав би я в калюжі тебе преславного».

А пів року пізніше, з своїм «Погинеш, згинеш Україно», не може не згадати знов того ж Богдана, як такого, за якого тяжко карається Україна!

Отже не може бути сумніву, що Шевченко й далі не міг забути й подарувати Хмельницькому Переяславської угоди, хоча безумовно визнавав його великі заслуги (бо він же в 1844 році малював офорта «Дари в Чигирині, 1649 рік») однак навіть в «Щоденнику» не спромігся більше, як на означення «бунтовщика» це б то людини, яка не пішла далі бунту, яка не висунула ідеї відновлення держави предків!

До поданих доказів можемо ще долучити такий випадок. Шевченко (подаємо за цитованою працею Зайцева) мав, як занотував цей молодий маляр, українець, Честахівський сказати йому (1857 р) під час одної з розмов: «А шум шумує в серці, як згадаю, яку гірку випив та ще й досі пе наш славний люд козацький, а таки не втеряв серця. А поганець-москаль топче його личаком калюжним і сам не знає паскуда, яке добро нівечить».

Таким чином маємо всі підстави, щоб ствердити сталість поглядів поета, який під час писання і після написання «Щоденника»: а) ненавидів москвичів, б) осуджував уживання московської мови (див. листа до Кухаренка і до В. Шевченка), в) був принциповим ворогом «Переяслава» і всякої спілки з Москвою і г) симпатизував таким гетьманам, як Мазепа, що намагалися відірвати Україну від Московщини й забезпечити їй самостійність. Та цього мало! Навіть в 1860 році з найбільшим призирством і зненавистю ставився поет до тих, «хто проміняв свою добру матір» і зве їх «Няньками і дядьками «отечества чужого»!

А коли так, то чи ж можемо брати за «щиру монету» написане в «Щоденнику», де він, крім інших подібних річей, стало сам зве те ненавистне йому «чуже отечество» — «своїм», «нашим»?

До того ж слід пам'ятати, що Шевченко робив найбільші зусилля, щоб видати новим виданням свого «Кобзаря», чого, коли б він був змінив свої погляди, він ніколи не робив би!

Але як-що так, то знову виникає питання: пощо ж Шевченко писав⁹⁵ свого «Щоденника»?

Щоб дати на це відповідь, ми мусимо в першу чергу зрозуміти Шевченка-засланця, Шевченка-людину, яка *мусіла* жити серед москвинів, мусіла з багатьма з них підтримувати добрі особисті відносини, мусіла через тих же москвинів, користаючи з прихильности Репніних у колах, близьких до московської державної влади, намагатися згодом добитися свого звільнення із заслання. Адже ж, засуд Шевченка був безтерміновий, і коли б поет не робив, за допомогою тих *приватних* зв'язків і знайомств жодних відповідних заходів, так би й загинув на заслання. І загинув би він не сам, але разом із ним велика частина його творів!

Чи виграла б на тому українська справа? — Безперечно, ні! Коли б поет і вмер на заслання, та не позбирав багатьох своїх творів, які були по людях в одному-двох примірниках, — та не написав нічого з того, що він написав між роком 1857 та 1861, то дуже можливо, що ми мали б менше, ніж половину «Кобзаря», як-що б і те не розгубилося! Адже ж, поет де-які зі своїх творів, не можучи їх сам знайти, писав наново!

Отже, як би Шевченко за таких обставин не підтримував з москвинами *особистих* зв'язків, *українська нація мала б величезну втрату*, але ці зв'язки вязали самого поета і забирали у нього по звільненню багато часу. Поет у своєму «Щоденнику» навіть занотував, що «боїться», чи не став він в Москві та Петербурзі «модною особою»! Але, щоб бути тою «модною особою», треба підтримувати знайомства, бувати в товаристві, *входити в чуже московське життя*.

Шевченко потрапив так влаштувати цю *частину* свого *приватного* життя, що ні в одній засадничій справі не пішов на компроміс, що не почав писати для українців українською мовою творів *москвофільських*, що зберіг у «Кобзарі» *сувору чистоту ідеологічної лінії!* Та за цю чистоту ідеологічної лінії мусив платити не лише своїм часом і здоров'ям. Він мусив бувати на московських прийняттях, мусив листуватися з москвинами, мусив писати для них свої «Автобіографії» і «Щоденника»!

⁹⁵ Пояснення, що поет хотів записувати де-які факти і вражіння, трактуючи їх як матеріал для майбутніх творів і обрав форму «Щоденника», щоб *вразі трусу* ні мовою ні змістом не стягти нового лиха — не задовольняє, бо записуване не надавалося для цієї мети. Але і це невдале пояснення бере під увагу те, що Шевченко, пишучи, *враховував можливість трусу* і... отже писав не те, що думав.

Що Шевченко справді багато чого мусив робити, керуючися згаданими міркуваннями, можемо ствердити хоч би на підставі того ж «Щоденника». Так, напр., Шевченко мріяв, вертаючися із заслання: «через Кізляр і Ставрополь проехать в Скатеринодар прямо к Кухаренку. Насмотревшись досита на ево виразительное благородное лицо, я думал проехать через Крым, Харьков, Полтаву, Киев в Минск, Несвеж і наконец село Черковичі і обняв своє друга і товарища по заключенію Б. Залескаво, через Вільно проехать в Петербург. *План етот змінило письмо Лазаревского*⁹⁶ от 2 мая. Из письма я увидел, што мне нігде не останавліваясь *нужно поспешить* в Академію Художеств і облобизать руки і ноги графіні Настасі Ивановни Толстой і ейо великадушнаво супруга, графа Феодора Петровича. *Оні единственние виновники моего избавления, ім і первый поклон. Незавісімо от благодарности, етаво требует простая вежливость*».

Отже, Шевченко, довідавшись, що в справі його звільнення дуже багато зробив віцепрезидент Академії граф Ф. Толстой, зрікається своєї мрії відвідати щирих друзів!

Одні такі знайомства з москвинами тягли за собою інші. Від роблення подібних нових знайомств, здебільшого, не міг Шевченко відмовитися. Ось, напр. читаємо: «Ніколай Петрович Болтін губернській дворянській предводитель, ізявил желаніе познакомітса со мной. Я удовлетворіл ево любезное желаніе і не раскаіваюсь. Он человек здорово і благородно мислящій, гарячо сочувствующій вопросу о крепостных крестьянах і усердно хлопочет о составе комітета, которий должен порешить ето дело в Нижегородской губерніи».

Наведений уривок ще раз вертає нас до того про що вже була мова, до *втягання* тим оточенням Шевченка в московське життя.

Шевченкові треба було дуже вміло маневрувати, щоб без шкоди проскочити між Сцілою поліційного догляду органів московської влади і Харибдою зацікавлень особою Шевченка, яке виявили широкі кола московського поступового суспільства. Це не було легким, а щоб зрозуміти *укритий* звязок між одним і другим треба, нагадати собі слова Белінського про Шевченка: «Шевченку сослалі на Кавказ салдатом. Мне не жаль ево: будь я ево судьей — я би сделал не меншее», (Белінскій, лист до Анненкова, грудень 1847 р.). Як це не виглядає парадоксально, втрата «контакту» з тими московськими «поступовими» колами

⁹⁶ Якому власне й подарував пізніше Шевченко сового «Щоденника».

— улегшувала органам безпеки, натиск на Шевченка. Адже ж Шевченко був *чужинцем* і проти нього легко повставав спільний *московський фронт!*

Думаємо, що власне у тому всьому й слід шукати як причини написання московською мовою «Щоденника» з таким змістом, так і того, що Шевченко його подарував *саме Лазаревському* і долею того «Щоденника» більше *не цікавився!*

Нехай навіть Лазаревський і був симпатичною людиною поетові, прихильною до нього, як людини, земляком, але таким, який не мріяв про те, про що мріяв поет, і був йому ідеологічно з певністю *чужим*. Але Лазаревський працював в адміністрації імперії і мав у *московських «високих сферах» знайомства*.

Таким чином, не зі своєї вини Шевченко опинився серед чужинців, не в Шевченкові була причина тому, що його освічені земляки «оглухли» і «не чули» вогненого слова Шевченкового, який переживав наслідком того справжню трагедію і, будучи цілком самотнім, у тій національній «пустці», по довгих муках на заслання *мусив сам шукати шляхів до звільнення* і все й далі маючи перед собою нерозв'язане питання:

«На батька бісового трачу
І дні, і пера, і папір!» (1850 р.),

взявся писати московською мовою, щоб може *хоч щось* зробити бодай для справи визволення з кріпацтва.

Крім того, змушує нас трактувати «Щоденник», як твір, писаний «на експорт», для спеціальних цілей, *справді не призначуваний* поетом для друку і може тому, цілево, без залишення копії, подарований М. Лазаревському, і другий аналогічний до написання «Щоденника» випадок. Маємо на увазі його «Автобіографію», писану в московській мові та автобіографічного листа.

У 1860 році, на прохання Редакції журналу «Народное Чтение», написав Шевченко свою «Автобіографію» і тоді ж автобіографічного листа до редактора того журналу. У цій «Автобіографії» Шевченко *лише мимоходом* згадав про писання віршів, пишучи головню про свої юнацькі й дитячі роки, бажання бути малярем та свою працю, яко маляра. В автобіографічному листі, рівно ж, помітно бажання представити головню московській публікації кріпака, що *вибився у малярі*, що жив, цікавлячися головню малярством, а за поетичну творчість згадано так коротко, що автор тут не міг не пояснити те словами: «як і коли писав я поезії, що повстали після неї («Причинної»), *про це тепер не маю охоти розводитися*».

Це й зрозуміле. Адже ж, як видно з початку цього листа, редактор того московського журналу не українським поетом цікавився, ні! Він хотів своїх читачів познайомити з історією життя людей, що «визначилися серед темної і безсловесної маси простомоддя», це б то, Шевченкова біографія була одною з посеред ряду інших, які всі разом мали доводити: 1) що «русській крепостной мужик» — також людина, не гірша за інших, навіть є серед них високо обдаровані люди, 2) що кріпацтво — це пляма, яку слід усунути, та 3) що й устрій московської імперії аж ніяк не є досконалий.

Шевченко це розумів, а проте — обізвався, бо уважав, що осягнення цілей редакції користне безумовно і для його земляків, але серця свого, своїх мрій і поглядів не мав жадного наміру москвинам відкривати!

Та незалежно від усіх цих таких переконуючих аргументів, навіть коли б усе згадане не управнювало нас до певних застережень що-до щирости поглядів, висловлених і в повістях, і в «Щоденнику» та в де-яких листах, то і тоді ми повинні були б ставитися обережно до згаданих писань.

Адже ж, сам поет уважав, що він «дав» українському народові «Кобзаря» і тільки «Кобзаря»! Тільки пишучи свої українські поезії, благав поет музу, щоб учила «неложними устами сказати правду!», і тільки доля тих поезій викликала у нього неспокій, тільки їх він гаряче бажав зберегти і передати своєму народові, трактуючи їх як «засів».

«Не про «Щоденника» чи повісті, а тільки і лише про «Кобзаря» думав стало Шевченко і ще на заслання благав Бога, щоб ті його поезії «доніс» на Україну, «бо я, Боже, я за неї гину!» І тоді ж, турбуючися про долю свого «Кобзаря», сам поет писав:

«... серце холоне,
Як подумаю, що, може,
«Мене похоронять
На чужині, і ці думи
Зо мною сховають
І мене на Україні
Ніхто не згадає».

До цього слід додати, що й справді величезну роль в пробудженню українського народу відіграв не «Щоденник» і не повісті, а «Кобзар» і тільки «Кобзар».

Тому, повторюємо ще раз, ми маємо всі підстави уважати тільки думки, висловлені поетом у його «Кобзарі», за такі, які він хотів лишити нам разом зі своїм «Заповітом»! Лише ті погля-

ди і думки він сам хотів кинути в душу нашому народові, трактував їх як «засів», з якого сподівався колись «добрих жнив»!

Визволившись, щоб могли далі нишком, для майбутнього (а не для негайного друку) писати свої поезії, щоб могли жити, хоча й під поліційним (і громадським) доглядом, але все ж «на волі», мусить поет таки із «ворогом» жити! Але, пишучи й говорячи те, що йому доводиться писати й говорити у ворожому середовищу, поет ніколи не забував, що «лучче одурить себе таки, себе самого, ніж з ворогом по правді жити».

Пишучи «Автобіографію», а перед тим — „Щоденника”, поет і думки не мав про те, щоб ці його писання пішли між українців. Для українського народу написав Шевченко лише і тільки «Кобзаря» і лише «Кобзар» будив серця українців, сів у них справу волі й бажання відновити свою державність.

Це все дає нам право трактувати хоч би «Щоденника» тільки, як матеріал для усталення рівня освіти поета, його смаків і де-яких біографічних подробиць, але не як справді щирий вислів його думок.

Не можемо трактувати «Щоденника»,⁹⁷ як твір поета, і тому не має підстав говорити, що Шевченко був письменником двомовним, тим більше, що й повісті не були жодним проявом «двомовності» — тільки їх поява була наслідком спеціальних умов (загострена заборона писати) і інших чинників, про які була мова.

Отже погляди Шевченка в справах національних не можуть уважатися чимсь невиразним, чимсь, що можна різно наświetлювати, навпаки, кожен нормальний, необмосковлений українець, перевіривши все тут зясоване, зможе лише подивляти надзвичайну виразність і послідовність національних поглядів поета та його політичну мудрість.

У жодного українця, який завдасть собі труда, читаючи цю книжку одночасно уважно перечитувати та передумувати «Кобзаря» — не може бути жодних сумнівів що-до цілковитої правильності висловлених тут думок.

Але інакше стоїть справа з москалями та вихованими ними національними покручами. Вони чудово знають, які мав поет погляди, але вони ж знають, що ті погляди остільки небезпечні, що треба їх за всяку ціну підмінити іншими, а в першу чергу треба переконати українців, що Шевченко був властиво «малоросом», «провансальцем» і уважав гідним найбільшої пошани та любови саме головного нашого історичного ворога — московсь-

⁹⁷ Примітки. Примітка ч. 14.

кий нарід... Звичайно вони не вживатимуть одіозного слова «малорос» лише приписуватимуть йому погляди близькі до поглядів «малороса».

З цією метою московські більшовики та їхні приплентачі не минають жодної нагоди для того, щоб ще й ще запевняти нас про вигадані ними симпатії Шевченка до московського народу.

«Шевченко разом з великими російськими революціонерами-демократами... кликали народ на боротьбу з самодержавством... Братерська дружба з кращими носіями визвольної мислі великого російського народу окрилювала Шевченка і формувала його свідомість»... «Шевченко ненавидів українських пнів-лібералів, націоналістів, які намагалися відірвати геніяльного поета від передових людей російського народу» (Тарас Шевченко. Повна збірка творів в трьох томах. Держ. В-во Худ. Літератури, Київ 1949, Передмова «акад.» О. Корнійчука) — так вчать вони.

«...Перебуваючи в колі передових російських діячів культури Шевченко не пориває звязків з Україною...» «В „Посланнях“ Шевченко виступає проти космополітів за їх схилення перед іноземною культурою...» «Думки Шевченка спільні з поглядами М. Чернишевського, який відстоював матеріялістичні погляди на мистецтво...» «Шевченко з однаковою любов'ю ставиться і до трудящих інших національностей... Поет революціонер бере активну участь у громадянсько-політичному життю Росії...» «Поряд з російськими письменниками Л. Толстим, О. Островським, І. Гончаровим, І. Тургенєвим, М. Некрасовим, М. Чернишевським він бере участь у літературних читаннях... Активним пропагандистом творчості Шевченка серед російського і українського населення був М. Горькій...» («Шевченко, життя і творчість у портретах, ілюстраціях, документах» Київ, 1960 р.).

Можна було б дуже й дуже багато навести подібних *невідповідаючих правді*, але за те — категоричних тверджень ширених в московських більшовицьких виданнях, але це було б зайвою працею, бо й так ясно, що москалі лише цим способом можуть баламутити українські народні маси й неутралізувати вплив вогненного слова Шевченка.

Натомісць заслуговує на «спеціальну увагу» виступ на еміграції одного з московських вихованців з твердженнями цілком подібними до наведених, які є такі ж бездоказові, як попередні наведені, лише більш примітивні.

Маємо на увазі книжку В. Барки «Правда Кобзаря», яку автор певно так назвав саме тому щоб читачі незорієнтувалися,

що здебільшого ми в ній маємо до діла не з поглядами «Кобзаря» тільки власне В. Барки.

Розділом першим автор намагається здобути собі довіря читача і тому в ньому нічого «еретичного» нема, і зрештою він не заторкує нашої теми: відношення Шевченка до москалів і всього московського. Другий розділ — власне увесь присвячений цьому питанню і в ньому автор намагається поширити серед еміграції як культ «великого московського народу» так і перекопати читача, що наче б то Шевченко був... москвофілом!

Вже назва розділу є баламутна — «Москалізм» — як перший ворг». Досі словом «москалізм» означувало було московське слово вжите як українське. Але п. Барка має окреслену мету: підмінити погляди Шевченка іншими та зробити з нього приятеля москалів, а антимосковські виступи поета записати на рахунок отого «москалізма».

Вже зараз же з перших речень цього розділу починається «словесна еквілібрістика», метою якої є забити читачеві памороки. При тому В. Барка найпростіші речі затемнює навмисно підібраними словами, вжитими не до речі. Він немов ті Мольсрові «манівці», які звали дзеркало «повірником грацій», стільця — «зручним пристроєм до розмови» — вигадує якісь «головні прикметности московства», «психічне болото на дні московства» і т. п.

«Москалізм» у Барки це і «озвірілий деспотизм московщини» («московщина» — з малої літери, отже це можна хіба зрозуміти, за його ж термінологією, як твердження, що «москалізм» — це є озвірілий деспотизм москалізму) і «дійсність дана в життєвому досвіді», яка протирічить «ідеалові життя», і «влада північних самодержців», і якесь неозначене «московство» і «психічне болото на дні московства»! Очевидячки можна було б ще без жодної шкоди дописати, що це також «ставка на недоумкуватість еміграційного читача» і взагалі все, що витримує папір.

Для підтвердження кожного пояснення додані недоречні в кожному окремому випадкові цитати з «Кобзаря». Ось приклад:

На стор. 36 читаємо «Поет прозрінням пророчим розгледів головні прикметности, що ними визначається московство на весь кругосвіт — мучити, кого полонило, вдираючися в саму душу:

. «Щоб та печаль
Не перлася, як той москаль,
В самотню душу. Лютий злодій
Впирається таки, та й годі».
І вздовж, і впоперек . . . »

Згадано також і «найбрудніше в світі психічне болото на дні московства»:

«Саул прочумався та й ну
Як той москаль, у батька, в матір
Свою ріденьку волохату

Перший вірш взятий з малої поезії «Мов за подушне обступили оце мене на чужині нудьга і осінь».

Перечитавши цілого вірша кожен побачить, що Шевченко, пишучи його, жодними «прикметностями московства» й не думав займатися. Він описував свій настрій, свою нудьгу, яка йому дошкуляла і вжив двох порівнянь, щоб краще відтворити той настрій. Перше — це порівняння своїх переживань з переживаннями бідного селянина, якого обступили, домагаючися залегого податку («подушного»), збирачі того податку. Друге порівняння мало плястично передати як та непрохана печаль силоміць вдирається в душу, немов москалі в чужу країну, або в чужу хату. Отже і це порівняння лише свідчить про те, що Шевченко дуже добре знав, як вперто й нахабно вдираються звичайно москалі (московський нарід) в чужі осамітнені країни, а в уже зайнятих — «на постой» до хат. При чому в наведеній цитаті «печаль» вдирається «в душу» (а не москалі) — отже знова і ці слова не мають нічого спільного «з прикметностями, що ними відзначається московство», а само «московство» далі лишається альгебраїчним «іксом».

Наступне речення п. Барки рівнож не має логічного глузду. Шевченко хоче дуже яскраво підкреслити усю фактичну дикість і брутальність «царя» Саула і тому порівнює його поступовання з поступованням москаля, бо московський нарід разив українців (в тому й Шевченка) своєю брутальністю й дикістю,* а тому порівняння й було живе та соковите. Але коли ми заступимо «московський нарід» «найбруднішим у світі психічним болотом на дні московства» — то однаково ні одна людина, яка ще не з'їхала з глузду не зможе знайти нічого спільного між зацитованим віршом Шевченка і безглуздим сплетом слів п. Барки («психольогічне болото на дні московства»)!

Ми мусіли спинитися трохи щоб задемонструвати читачам, якою позбавленою змісту лише словесною еквілібристикою задурює п. Барка голови своїх читачів у надії, що збаранівший читач буде думати, що то лише він не може второпати «мудро-

* І лайками; нарід, про того хто почав так лаятися, каже: «почав москаля гнути».

сти» Барки і що Барка тими Шевченковими віршами довів немов би й Шевченко виступав з тими усіма нісенітницями!

Далі зручно перескакує Барка на «буйство і розгнузданість», які «приєднуються до російських справ» (? Що за нісенітниця!) щоб тут же зазначити, що на ці ж «прикмети» хворіла і... Західня Європа.

Далі з «дичизни», «советчини», «хапунства» зробив п. Барка саламаху й оповіщає, що це все разом і є «москалізм», який був Шевченкові вкрай осоружний». Словом маємо майже п'ять сторінок балаканини, яка нагадує часто просто записки Поприціна з відомого Гоголевого твору⁹⁸ і будовою речень і «якістю» думки та свідчить або про дуже малу інтелігенцію автора, або про певність, що для його читачів і це все буде здаватися мудрістю. Після такої «артилерійської підготовки» переходить Барка до властивого завдання, починає нас переконувати в тому, в чому (зручніше) переконують московські большевики та їхні льокаї, а саме, що Шевченко... любив москалів!

Ось як про це пише Барка, переліцитовуючи у вихвалюваннях «ведущаво народа» й «старшого брата» тих московських большевиків:

«Москалізм був Шевченкові вкрай осоружний... Але якраз — без ворожнечі до всіх росіян, до народности і осіб, що втілюють високі прикмети її. Таких він бачив багато: серед учнів Академії, літераторів, учених, громадських діячів, солдатів, — з ними знаходив одностайність і ділив серце. Рідко при особистих спілкуваннях, можна стрінути таку сердечність в дружбі і відкритість найщирішого почування, братерськість — до саможертви в вирученні з біди — які виявляються між добрими людьми серед народу російського; хоч не тільки його одного. Справді, в його простих людей, не отруєних і духово не покалічених імперщиною, є на серці риса Божого народу. Доброзичлива вдача їх приріднює собі зміст вселюдського єднання. Коли режим не врізається з силами страхання і гвалту, а самі особи не чіпляються в імперську згорділість, вони зберігають справжню душевну велич.

Шевченко знав ті прикмети. Ніде немає в нього зневаги до росіян як народности, навіть коли він протиставляється їй.

Постійний читач пророків, він також знав, що бажати загибелі або зла цілому народові, це — гріх». (Василь Барка, Правда Кобзаря, 1961 р., стор. 37-38).

⁹⁸ «Записки божевільного».

«Не було в Шевченка шовінізму, коли картав москальство, бо вважав це тільки однією і найпоганішою стороною російського життя.

В нас мова — про різні речі: про москалізм як прокляття Росії, і про народність росіян, як велику гілку, що виплекана волею Творця і процвіла чудовим вицвітом, насамперед в широму християнстві селян і подвижників по численних скитах Півночі». (Василь Барка, Правда Кобзаря, стор. 39).

Тут справді не зашкодить зазначити, що справді у Барки і у Шевченка «мова про різні речі» і тому Шевченко, пишучи листа до Микити Шевченка, просив його писати «язиком людським» а не «московським», зясовував, що хоче хоча так потішити себе «на чужій стороні», вияснює, що «москалі чужі люди» і щоб не було неясности на тому ж листі нашкодував бородатого москаля і підписав під ним: «кацап». Отже Шевченко всюди пишучи про москалів має на увазі «кацапів», а Барка хоче перевершити большевиків у підмінованню поглядів Шевченка і верзе нісенітницю про вигадані ним з цією метою «москалізми»!

Йому ж і большевикам байдуже, що думав Шевченко, йому треба всіма способами вивищити отой «ріднесенький» йому «ведущій народ», переконати в тому, «Що творчий геній росіян приніс, передусім через Москву і Петербург, першорядний пай, рівний англійському, в скарбницю вартостей культури, — це загальновідомо. На жаль, їх москалізм зруйнував їх власну творчу ниву, її красу і силу, що дивувала світ. Тепер немає живих решток мистецьких ні від «золотого періоду» російського письменства, ні від срібного, себто доби великих символістів». (Василь Барка, Правда Кобзаря, стор. 41).

А далі, як каже приказка, «не вмер Данило — болячка завдала» отже «Якщо привязування Шевченка-мислителя до групи Добролюбова і Чернишевського становить собою тільки міт в складі підмінної личини на поета, то, однак, знаходилися серед російської громади одностудці його, справжні світочі творчої думки і протестанти проти москалізму. Передусім — мистець, що був найсвітлішою постаттю для молодого Шевченка, вчителем його, духовним батьком і захисником. При домашньому огнищі його перебував поет, ніби в своїй родині. Йому зобов'язаний в освіті і мистецтві, громадянських поглядах і самій свободі — викуплення з кріпацтва. Поет звав його: «Карл Великий»; то маляр Карл Брюлов. Але той сам почувався в Росії, як зацькований. Вся душа його була споріднена з духом свободи, гума-

нітаризму, вільної творчості: в Західній Європі». (В. Барка, Правда Кобзаря, стор. 46-47).

(Тут «забув» Барка маленьку подробицю, а саме, що К. Брюлов був німцем).

Наведені уривки аж пашать вибуялим московським месіянізмом, зайвий раз підтверджуючи слухність приказки: «яничар — гірший турка».

Цитоване не лишає сумніву, що московські вихованці далі продовжують серед нас працювати і баламутити наївних різними ідіотичними «московізмами». Одного лише ніхто не може заперечити, а саме, що жодні фантастичні «московізми» не перешкодили московському народові в 1962 році досягнути число 100 мільйонів (замість 99, яке випадало на підставі приросту населення, коли за вихідний рік взяти рік 1919). В тому ж часі му- сіло на терені нинішньої УСССР на підставі такого ж обчислення бути 80 мільйонів українців, а їх тільки 36 852 000.

Коли людині не запаморочена голова — то їй ясно, що московський нарід не є сам собі ворогом і нищить він не себе тільки інші народи. Але усвідомлення цього є дуже небезпечне для москалів і тому вони воліють щоб українці «билися з вітряками» й не знали, хто є ворогом. Для цієї ж мети треба їм штучним туманом заслонити ясні й виразні погляди поета. Згадувана книжечка Барки і є саламахою в якій перемішалось все: «московізм» і «хвильовизм» у дикому неладі, гіршому за той який панував у голові Поприщина, бракує лише дати, якогось «мартобря»! Але вся та «словесна веремія» має цілком виразну мету — затерти справжні погляди Шевченка і підмінити їх отим, догідним для москалів вихром хаотичних вигадок.

Та ніщо, навіть безпідставне використання уривків «Щоденника», як наче б то щирих виявів Шевченкових думок, чи прозових творів «Дармограя» — не зможе скерувати український нарід на манівці! Нарід, який не читав цієї праці, який не вглиблювався в усі питання тут порушені — інстинктивно, серцем відкликався і буде відкликатися лише і тільки на «Кобзаря, якого йому «дав» Шевченко.

Отже, як ми вже казали, для українського народу був і лишився Шевченко автором тільки «Кобзаря», пророком національної революції. Він сам сказав: «людям дав я „Кобзаря” і це свята правда! А в ньому старався «неложними устами сказати правду»!

Решта ж була лише засобом щоб не загинути на заслання, щоб мати змогу «молитву діяти до краю».

І він справді «до краю», до самої смерти «діяв молитву» з єдиною метою — збудити свій нарід до боротьби, вірячи, що ще прийде час, і в Україні «заревуть вольнії гармати», і старий Дніпро «понесе кров ворожу у синєе море...»

Нехай українофіли всіх колірів (включаючи і «червоних») пробують спекулювати на таких писаннях, як хоч би «Щоденник», ми знаємо і знатимем, що поет дав своєму народові «Кобзаря» і кликав у своєму «Заповіті» «вставати» й «порвати кайдани», якими ще й досі скована наша Україна.

Шевченко в жахливих умовах сказав своє слово, Тепер — слово за українським народом, за його зброєю!

XIV. РЕЛІГІЙНИЙ СВІТОГЛЯД Т. ШЕВЧЕНКА

З приводу релігійних поглядів Тараса Шевченка вже існує ціла література. Не в дослівному розумінню цього слова, бо окремих поважних праць на цю тему немає, а в тому, що вже багато й багато разів порушувалося це питання принагідно або в окремих статтях і здебільшого розв'язувалося не відповідно до фактичних даних, тільки за особистими чи партійними поглядами авторів. Тому відповіді на ці питання хитаються між означенням поглядів Шевченка, як поглядів людини глибоко віруючої, аж до визнання їх атеїстичними. Навіть на еміграції знаходилися автори і то з числа людей наче б то не перейнятих комуністичними ідеями, що хоча й в завуальованій формі все ж ширили думку немов релігійність Шевченка була релігійністю... «антропоцентричною», що він не Бога, тільки «людину» уважав центром світу, та що наче б то «коли стала приступною ціла літературна спадщина поета, та до того його листи й щоденник, не мали вже змоги вважати певні «блюзнірчі» місця в творах Шевченка за випадкові: є в них справді чимало висловів на релігійні теми, що можуть вразити церковно-релігійного читача» (зі статті одного такого «авторитета» советського походження, а саме Ю. Шереха).

Тимчасом наведені твердження не лише не відповідають правді, але й можуть хіба служити доказом у *ліпшому випадку* небажання наших «книжників і фарисеїв» в кожному окремому випадкові вглибитися в зміст творів Шевченка, збагнути думку і душу поетову, а не оперувати вирваними (і тому — мертвими!) словами.

Власне завдяки такому підходові до спадщини поета можемо зустріти твердження про «культ покритки» (Ю. Бойко і той же Ю. Шерех) і не випадковою є згадка в одній з таких статей на тему відношення Шевченка до релігії... про культ «дівчини-матері», цеб то тої ж покритки, про впливи на Шевченка протестантів, Давида Штрауса, «кирило-методієвців», московського атеїзму і т. д. і т. д.

Всі згадані «впливи» ті, що їх бачать здебільшого не встані підперти ані одним переконуючим доказом, більше того, вони не пробують навіть порівняти якесь конкретне твердження питома лише тому (чи тим) хто мав «впливати» на Шевченка з докладно проаналізованою думкою поета, отже вони тільки «сугерують» читачам помилкові погляди і нічого більше. При тому, хоча такі автори і визнають матеріялістичну тезу, що слід пам'ятати, що «релігійна свідомість обмежена становищем людини в історичному процесі» та що «не можливо нехтувати вихованням та впливами оточення», а проте власне вони ними нехтують і наслідком того можуть ширити такі помилки!

Ми знаємо всі, що Шевченко ріс на селі в селянській українській родині, а потім ще дитиною вчивсь у сільських дяків, вчився у свого народу, читав охоче псалтир, біблію, слухав релігійні народні пісні, канти, колядки і його вражлива душа, «стовідсотково» українська, мусіла вбрати в себе, як губка воду всі основні релігійні погляди українського народу.

Враховуючи величезну, домінуючу роль цього чинника, ми, щоб зрозуміти як релігійні погляди поета так і їхній органічний зв'язок з поглядами українського народу, мусимо коротко спинитися над з'ясуванням характерних властивостей українського релігійного світогляду, а в першу чергу над питанням чи християнська релігія є тотожною у всіх християн, чи навпаки, має якісь свої особливості у різних народів землі.

Може де-кому здатися, що власне таке поставлення справи не годиться з поглядом без якого не може бути й мови про релігійність, а саме з питанням про божеське походження християнської релігії — одної для всіх християн, про її стабільність та еретичність будь-яких спроб змінити хоча одну літеру в тому, що зафіксоване в Святому Письмі та, що коли б ми прийняли, що є різниці в релігійному світогляді різних народів, що визнають ту ж релігію, ми б тим самим дійшли до думки про сумнівність вчення і тим самим — докотилися б до атеїзму.

З усією рішучістю мусимо відкинути думку про правильність подібних міркувань, а щоб у більш приступній короткій і вичерпуючий спосіб з'ясувати істоту справи, хочемо звернутися до

прикладу. Коли пяти-шести річна дитина допитується у батьків, показуючи на місяць: «що то таке?» — то відповідь батьків буде залежати не лише від того на якому щаблі культурного розвитку вони самі стоять, за якої доби живуть і що самі знають про це. Можуть вони вважати місяць і за обличчя богині, і за лихтаря, і за місяця на якому в науку нащадкам тримає Каїн на вилках Авеля, і за сателіта Землі — але чим правильнішою і складнішою буде їхня відповідь дитині — тим менше буде дитина встані її зрозуміти і сприйняти. Навіть коли її батько був би сучасним астрономом і витративши багато часу на висвітлення дитині справи, дійшов до думки, що дитина «зрозуміла» — коли та дитина виросте і не забуде того як вона зрозуміла пояснення батька — завжди вона ствердить, що її розуміння різнилося і від тих пояснень і від правди! Отже відповідь на питання буде залежати в першу чергу від розвитку того хто питає.

Але чи коли ми ствердимо, що та або інша відповідь те, або інше пояснення чим є місяць є не цілком правдиве, то чи таке не цілком правильне пояснення може бути одним з доказів «неіснування місяця»? Місяць існував і існуватиме, як об'єктивна даність, незалежно від правильності чи помилковості суб'єктивної уяви про нього.

Наведений приклад може пояснити що: 1) відкрити Богом за посередництвом богонатхнених обранців істину не встані збагнути у всій повноті люди завдяки своїй природі, завдяки обмеженості знань і обмеженості розуму, а тому розуміли, й розуміють її так, як вони спроможні її зрозуміти і 2) поскільки народи різняться не лише своєю культурою та фізичними особливостями, але й своєю вдачею — постільки й релігійна свідомість різних народів буде де-що різнитися, постільки вони будуть різно пояснювати собі окремі моменти, наголошувати не ті самі подробиці й інакше розуміти де-які істини. Ці нюанси існуватимуть, але істота християнської релігії є та ж.

Український нарід від найдавніших часів різнився, як своєю вдачею, так і релігійним світоглядом від народу московського та інших народів. Прадавні вірування українського народу, як і багатьох інших, відзначалися своїм антропоморфізмом і цей антропоморфізм відбився після прийняття християнства і на християнських віруваннях. Однак цей антропоморфізм мав на собі печать духа народнього, його вдачі і відзначався патріархальною простотою й щирістю. Християнські вірування злилися з прадавними й на Різдво Христове співає наш нарід чудову колядку: «Ой у полі плужок оре», а в цій колядці за «плужком» сам «Господь ходить», «святий Петро поганяє, Божа Мати їсти носить»,

Бога просить: ори Синку цюю нивку...» Чи ж хліборобський нарід міг краще висловити свою любов до Бога і віру в Ісуса Христа і Матір Божу в Їх ласку, Їх любов до людей, в Їх бажання допомогти у важкій праці й так просто й щиро взяти участь у життю й турботах селянина, що з надією на ту допомогу, звертається до Бога, як до когось близького, рідного, свого, зі своїми щоденними скаргами й потребами? Ціла безодня ділить так усвідомленого Ісуса Христа не лише від поганських богів, які сіяли жах, які пожирали власних дітей і які нагадували якісь потвори, але й від «Ісуса Христа» вдягненого в золотом облямовану пишну багряницю сяячу самоцвітами, далекого й недосяжного у своїй величі й пишноті. Тут ми вправі запитати себе: чи ж недосяжний, пишно вдягнутий Христос буде об'єктом глибшої віри ніж та яка властива нашому народові і чи справді відповідатиме він духові Євангелія?

Вже цей один образ з колядки багато говорить про український релігійний світогляд. Та цього мало: українське православ'я істотно різниться від православ'я московського самим розумінням Бога й релігії. Не місце тут зясовувати, які чинники впливали на московсько-фінські племена, що потім наклали на московське православ'я «печатать свого духа», вистарчить ствердити, що це православ'я в багатьох питаннях більше різнилося від українського православ'я ніж українське православ'я від католицизму чи протестантизму.

Звичайно, як побачимо, не можемо уважати релігійні погляди Шевченка за цілком ідентичні з поглядами православного ортодокса, але вони в своїй ідеальній істотності є безперечно близькі. Відношення поета до католицизму було безперечно неприхильне, коли не вороже, що пояснюється не причинами догматичного характеру, тільки тою негативною (щоб не сказати більше) ролею, яку він відіграв у життю українського народу. Шевченко може трошки перебільшував, йдучи слідом за нашими тодішніми історичними працями вину самого Риму та його слуг у тому лихові, якого зазнав наш нарід, але та вина все ж була безперечно. Що-до протестантизму, то не зважаючи на впливи, які мав хоч би бібліотекар князів Репніних на княжну Варвару і безперечну обізнаність Шевченка з ідеями протестантизму — не може бути мови про якісь спеціальні симпатії Шевченка до протестантизму. Поема «Іван Гус» подиктована в першу чергу симпатією поета до чеського визвольного руху, а почасти й несимпатією чи й обуренням з нагоди вчинків тодішніх керівників католицької церкви.

Але, ствердивши своєрідність релігійного світогляду Шевченка і його велику близькість до українського православ'я вважаємо конечним ще раз нагадати про різниці між українським православ'ям і московським та про те, що власне Шевченко розумів науку Христову подібно до того, як її розумів наш нарід.

Шевченко у всіх випадках шукав у християнській релігії не формальних моментів, не мертвої обрядовості, навіть не прив'язував великого значіння до усталених багатовікових після воскресіння Христового на різних Вселенських Соборах догматів, тільки намагався збагнути те, що було в ній найбільш істотного.

Такий підхід до релігії був власне питомий українському народові, який рівнож шукав у Євангелії за внутрішнім змістом, чим так різнився від народу московського.

Цілком відмінні світовідчуття й ментальність українського та московського народів позначилась також на характері «єресів» і сект. Москвини віддавна прив'язували величезне значіння до зверхніх форм, обрядів, «букви» Святого Письма, або — кидалися в містицизм, а українці не надавали такого значіння зверхнім формам, лише намагалися збагнути саму істоту, справжній зміст релігійних правд. Тому москвини віддавна провадили суперечки й творили секти, ламаючи голови над таким питанням, як хоч би: «чи можна вживати в свята мясо й молоко?», «чи треба хреститися двома чи трьома пальцями?», чи можна вважати українців «обливанців» за православних чи слід їх ще раз хрестити і т. п. Всі такі питання були чужі українцям.

Нарід, що надає таке велике значіння формі, «літері» — завжди відзначається крайною нетолеранцією і нетерпимістю. Браком цієї нетолеранції українець ґрунтовно різнився від москвина, який казав «за єдин аз умру» (це б то «за одну літеру — віддам життя»), який справді мало вдумувався в істоту християнської науки, але за те величезну увагу звертав на кожне «аз» не цікавлячися навіть тим, чи те «аз», завжди там стояло чи його хтось випадково написав. Саме тому й ересі, які ширилися де-коли серед українців були завжди по своєму характерові раціоналістичні. Наше християнство мало певні прикмети раціоналістично-синкретичного характеру і такий же характер носили ересі, що серед нас ширилися (богумільство, або маніхейство, пізніше — духоборство і молоканство), але й ці ересі на українському ґрунті не зберігали свого де-що матеріалістичного забарвлення, тільки їх опромінював український нарід ідеєю любови, поєднання з Богом і шукання вищої синтези й намаганням «на полотні мінливої тілесности» знайти «сїяво слави Отчої». Власне в зв'язку з цим і стоїть український універсалізм

і відношення до інших релігій. І не лише на ґрунті німецької філософської думки, але й на ґрунті цієї української ментальності виросла філософія Г. Сковороди.

Різниця української й московської релігійної свідомости, як бачимо, була дуже велика і колюсальною помилкою є хоч на хвилину забувати про неї, говорячи про релігійний світогляд Шевченка, а власне це не раз роблять люди, що закидають Шевченкові «блюзнірство», або доводять, що він був атеїстом.

Шевченко з обуренням пише (навіть у «Щоденнику»!) про московські богослуження, про московські церкви і московські церковні образи, які вражали не тільки його естетичні почуття, почуття маляра, але й вражали глибоко як християнина. На стор. 286 (примітки до «Щоденника») варшав. видання бачимо шкіц одного такого образу, а додана до нього примітка вичерпуюче зясовує в чому справа.

В основу релігійного світогляду Шевченка безперечно ліг релігійний світогляд українського народу, поєднаний з тими поглядами, які в ділянці віри розгортав Г. Сковорода, а також з поглядами кращих представників західньо-європейської думки. Ці однак наші слова не слід розуміти, як намір добачати якусь залежність Шевченка від Сковороди. Наші автономісти, роблять цілком неправильний висновок зі слів вірша «та й списую Сковороду», бо за своїх дитячих років малий Тарас не лише «списував Сковороду», але й з запалом перемальовував антимистецькі репродукції постатей московських генералів!

Але в дозрілому віці — ставився поет виразно негативно до писань Сковороди. Треба лише думати отже, що дуже незначна кількість поглядів Сковороди, разом з поглядами західньо-європейських філософів домішлася до релігійних поглядів питомих українському народові.

Крізь призму того світогляду проходила в душу поета християнська наука віри, яку Шевченко сприймав безпосередньо з джерела, це б то з читання Біблії та Євангелій. Ці останні вважав Шевченко ціле своє життя криницею з якої маємо черпати наші етичні засади, джерелом високих моральних правд.

Цілий «Кобзар» є доказом того, що поет завжди і стало перебував у колі ідей, які можуть бути притаманні тільки людині глибоко віруючій, більше того — доброму християнинові.

Вже в першому своєму творі «Причинній» він звертається з запитом до Бога:

«О Боже мій милий!
За що ж Ти караєш її молоду?»

За те, що так щиро вона полюбила
Козацькі очі? Прости сироту!»

Наведені слова не лишають сумніву що-до того, що автор їх розглядає лихо, яке спіткало дівчину, як *кару* Божу. Він же звертається з таким властивим справжньому християнинові благанням до Бога «прости» сироту й нагадує цілий ряд «змягчуючих обставин».⁹⁹

«Катерина» повна співчуттям до страждань покритки-Катерини, але немає й сліду виправдання її поступовання. Навпаки, Шевченко повчає дівчат не робити так як робила Катерина, щоб і їх не зустріло таке ж лихо і щоб не питали «за що люди лають», бо «Люди не знають», а роблять так тому, що «кого Бог кара на світі то й вони карають».

В «Тарасовій ночі» — згадуються релігійні утиски і підкреслюється боротьба за віру («віру рятувати») і молитва Богові після перемоги.

В «Тополі» має тополя «спитать Бога: чи діжду я чи не діжду пари?»

В «Гайдамаках» не раз звертається автор до Бога або згадує Його. Шевченко осуджує виразно й гостро релігійні війни, релігійну боротьбу християн між собою, боротьбу між різними християнськими церквами й обвинувачує в тому, що діялось на Україні — езуїтів та поляків. Всюди зве автор вчинки гайдамаків — «карою» за злочини польські. Коли ж Гонта, виконуючи присягу, вбиває власних дітей, то він є свідомий того, що він, як *провідник* гайдамаків, вчинив те, чого від нього вимагала присяга, але як батько, до того ж чуючи «ми не ляхи, тату», — согрішив, а тому благає щоб діти на тім світі благали Бога, щоб Він його покарав за дітей ще на цім світі, покарав «за гріх сей великий». Отже і тут той же мотив Божої карі і справедливого Божого суду.

Знаходимо також згадки про Бога в «Гамалії» і в «Розритій могилі» («Чи ти рано до схід сонця Богу не молилась?»).

У «Чигирині» поет своє слово зве «богобоязлигим». Але коли поет, приїхавши знова на Україну глянув на неї власними очима, коли побачив, що діється з його народом — у поета стали де-коли вириватися й докори Богові. Ці однак докори вказують лише на велику, безмірну любов до України, до українського народу, а не втрату віри в Бога. Навіть, коли в «Сні» вириваються поетові слова «Бо немає Господа на небі» то ці слова, як ви-

⁹⁹ Примітки: Примітка ч. 15.

пливає з цілоти твору, аж ніяк не можна вважати твердженням, яке справді заперечує існування Бога. Це лише крик наболілої душі, яка не може погодитися з тим щоб таке зло могло з волі Божої панувати на світі і тому, яких п'ядесят рядків далі, він кінчає своє звертання до України повними глибокої віри словами: «Годуй діток жива правда у Господа-Бога!»

Коли ж знова поет починає писати про те, що діється довкола на світі він знова забувається і знова у нього вириваються слова: «Чи Бог бачить із-за хмари наші сльози, горе? Може й бачить, та помага, як і оті гори предковічні». Та Шевченко тут же зазначає, що сам він... «упивається отрутою», а потім знову звертається до Бога з запитом: «чи ще довго на цім світі катам панувати?» З наведеного ясно, що в дійсності, поет ні хвилини не сумнівається в існуванні Бога, а наведені попереду слова можна лише розглядати, як вияв розпачу.

Коли ж справа не торкається страждань України тільки страждань особистих — Шевченко не ремствує і в «Невольнику» вкладає в уста старого козака слова: «В Твоїх руках все на світі, Твоя воля! Нехай буде так як хочеш...».

Однак, як тільки очі самого поета звертаються до нашої любові країни — він бачить, що «Срізь неправда, де не гляну, скрізь Господа лають» — тоді він не оглядається на гріх і зважується дорікати Богові, але дорікати Богові може лише той, хто не сумнівається в Його існуванні. Коли ж він описує в чудовій поемі «Наймичка» або в інших творах людей добрих, чесних, щирих, то ті люди завжди бувають в творах поета людьми побожними, глибоко віруючими, що живуть згідно з Євангельською наукою.

Не раз проте люди, що хотіли б зробити з Шевченка атеїста — покликаються на «Кавказ»! Тимчасом, як побачимо далі, покликаються цілком безпідставно.

«Кавказ» починається цитатою з пророка Єремії, яка стверджує, що твір виник під впливом болісної втрати, під впливом жалю по вбитому і вбитих.

Вже на вступі відомий образ прикованого Прометея, як символ негасимої спраги волі, яка не дасть нікому скувати «живу душу» і «слово живе» — закінчується висловом віри в те, що ніхто не зможе знищити «слави Бога, великого Бога». І ось тут перед поетом стає знова питання: як погодити всю неправду, все зло яке панує на світі з ідеєю Божої справедливості і добротою? Слідуючі рядки дають відповідь, яка вказує знова на глибоку віру поетову в Бога, в Його справедливість, получену однак

з палким бажанням щоб «наша» правда все ж скорше «прокинулася», скорше настало щасливе життя на землі. Ось цей уривок:

«Не нам на прю з Тобою стати!
Не нам діла Твої судить!
Нам тільки плакати, плакати, плакати
І хліб насущний замісить
Кровавим потом і сльозами —
Кати знущаються над нами,
А правда наша п'яна спить!

Коли вона прокинеться?
Коли одпочити
Ляжеш, Боже, утомлений,
І нам даси жити?
Ми віруємо Твоїй силі
І Слову живому:
Встане правда, встане воля,
І Тобі одному
Поклоняться всі язики
Во віки і віки,
А поки-що — течуть ріки,
Кровавії ріки...».

Що наведеними словами хоче сказати поет? Шевченко, власне як людина глибоко віруюча усвідомлює собі: 1. що людина бачить лише малий відтінок «земного» існування безсмертної душі, 2. що людина не знає ані по-що Бог створив усе живе, ані чим є всесвіт, бо знає лише малий закуток його, знає, що існують ще інші світи і словом «безконечність» закриває своє невміння відповісти на питання: а що ж далі, за тими світами, що бачимо як якийсь світляний порошок і 3. що людина не знає до якої остаточної мети положено йти всьому живому, по-що те все існує, радіє, страждає, розвивається і гине — що отже людина не має потрібних даних для будь-якої оцінки наміченого Богом. Усвідомлюючи собі це все Шевченко стверджує, що не нам ставати на змагання з Богом, що до правильності Його поступовання, не нам оцінювати чи добре все діється чи зле, але, поскільки нам живеться важко, поскільки «кати знущаються над нами», а «наша правда» — спить; постільки ми можемо, пояснюючи наші страждання, як Божу кару за наші гріхи, палко бажати одного — кінця тої карі.¹⁰⁰ Звідси такі гострі, подиктовані

¹⁰⁰ Див. «Примітка ч. 15.»

одчаєм, слова: «Коли одпочити ляжеш Боже утомлений (каранням), і даси змогу нам «жити», а не відбувати кару. І тут же, щоб хтось не зрозумів тих слів неправильно, підкреслює поет з усією силою непохитну віру в Бога («ми віруєм...») в його могутність і справедливість, віру в остаточний тріумф добра над злом, правди над неправдою та приходу того часу, коли всі люди поклоняться одному Богові, але цю віру закаламучує факт, що «поки-що течуть ріки, криваві ріки».

Заохочуючи кавказьких верховинців до боротьби за волю, знова Шевченко згадує Бога і пише «Вам Бог помагає!». Але переходячи до «аргументації», якою загарбники звичайно усprawедливлюють свої злочини, він з надзвичайним сарказмом глузує з намагання москалів використати ще й московське «православ'є». Та ті, іронічні слова скеровані не проти віри в Бога, лише проти *фальшивих* слів репрезентантів московського православ'я. Ці «православні лише наче б то „читають” Божії слова, величають себе «настоящими християнами» та всупереч справжньому християнству, власне, як «справжні погани» — монополізують для себе «Бога» («Сам Бог у нас»). Далі він глузує з бездумного коментовання Біблії, з культу постатей жидівської історії, з культу витворених пізніше «догматів», які затемнюють на думку поета ясну й чисту науку Христа, і з облудних запевнень в тому наче б то вони (москалі) «люблять брата» згідно з Христовою наукою. Отже всі наведені саркастичні уваги спрямовані не проти віри в Бога і справжнього християнства — тільки проти *фарисейства* представників московського православ'я і московської державности і тому, з наболілої душі поета виривається запит:

«За кого ж Ти розпинався
Христе, Сине Божий?
За нас грішних? Чи за слово
Істини? Чи може
Щоб ми з Тебе посміялись?
Воно ж так і сталося!»

Далі поет виступає з рядом закидів скерованих проти московського православ'я, яке він вважає тільки пародією справжнього християнства.

Наведене не лишає сумніву, що і в «Кавказі» Шевченко всюди висловлюється так, як може висловлюватися лише глибоко віруюча людина, добрий християнин.

В «Посланії» вже на початку закидає він своїм зледащилим землякам богозневагу («І Господа зневажають»), слушно ува-

жаючи поступовання їх за незгідне з Божими заповідями й наукою Христовою та ще й уважає маскування зовнішньою побожністю — також богозневагою. У другій частині «Послання» поет ясно осуджує матеріялітичні вчення й атеїзм, сміючися з тих, хто не «так як треба вчився» і тому не здобув «своєї мудрости» лише навчився повторювати, як папуга, чужі слова, чужі вигадки, а серед них і базікання про те, що наче б то «немає пекла, ані раю, немає Бога, тільки я...» Тут слід відмітити, що не зважаючи на цей ясний засуд світогляду в якому центром усього є людина, до нині ті, що вчилися не «так як треба» і живуть чужою «мудрістю», переконують наївних читачів немов би то «Шевченко з надзвичайним притиском завжди і всюди ставить людину в центрі світу природи та історії».

Ми могли би крок за кроком, рядок за рядком переглядати й решту віршованих творів і всюди зустріли б те саме: *глибоку віру в Бога і Божу справедливість*, високу оцінку християнської науки, Євангелії, любов до людей побожних і високе розуміння християнської моралі. Найвищою похвалою було у Шевченка назвати когось «справжнім християнином», а чийсь вчинок «справді християнським». У центрі ж всього все і завжди у Шевченка стоїть Бог.

Та одночасно з тим стало поет ставиться з усією антипатією до московського «православ'я», до формалізму й фарисейства слуг московської православної церкви, до нетолеранції польських католицьких ксьондзів, до формальних «догм» усталених у пізніших, а не Христових часах, догм, які часто були зброєю в політично-релігійній боротьбі, мали на меті не «Боже», тільки «кесареве».

Цілком інакшим є відношення поета до української церкви. Ця церква за життя поета юридично була частиною московської православної церкви, але фактично в містах (менших), містечках і селах населення мало до діла зі своїми священиками, а ті знова надто ріжнилися і своїм поступованням і поглядами релігійними й обрядами від московських. Тому Шевченко не раз у своїх творах підкреслює з явним признанням вплив релігії на людське сумління, на поступовання. Можемо тут згадати хоч би про той перелом у свідомості розбійника і душогуба («Варнак») який настав власне під впливом релігії і що власне образ «нашого святого Київ'я» та «сяючих святим дивом храмів Божих», що «ніби з самим Богом розмовляють» голос дзвонів церковних, викликає спочатку вигук: «О Боже, мій милий! Який дивний Ти...» далі — очищаючі душу сльози й каяття, яке врятувало «Варнака» від самогубства. Він «до полудня плакав», думаючи

про Бога, а тоді йому «так любо стало і малого знаку нудьги тії не осталося», він «немов переродився...».

«Подивився кругом себе —
Пішов собі тихо в Київ
Святим помолитись,
Та суда, суда людського
У людей просити!»

Вірш цей написаний в 1848 році й ніхто з людей, що не має наміру фальшувати погляди поета, не може не визнати, що таких рядків не тільки не напише атеїст, але й щоб їх написати треба бути людиною міцної віри, треба наскрізь позитивно оцінювати роллю релігії.

Коли ж ми звернемося до прозових творів Шевченка писаних значно пізніше, за кілька років до смерті — то і там побачимо те саме.

В прозовому творі, що має рівно ж заголовок «Варнак» читаємо дослівно про те, «що розбійник іде молитися до Почаїва, Святій Заступниці Почаївській» і після сповіді й причастія каже «Свята, велика річ — релігія для людини, особливо для такого грішника як я!» І там же про Біблію «Свята божественна книга! Вона в мене єдине пристановище, покров мій і надія». Отже тут Шевченко ще поглибив сказане в поемі і висловився ясно і недвозначно про релігію. Так писав Шевченко в 1850 році.

В оповіданню «Мистець» («Художник») зве поет мистців «втіленими янголами» і говорячи про красу природи висловлюється так: «у природі трапляються такі чудові явища, що перед ними маляр падає ниць та тільки дякує Творцеві». Далі описує прощання так: «І доручивши його покрову Предвічної Матері, я попрощався з ним...».

А ось, що читаємо в повісті «Нещасний»:

«Перше чого навчає мати-християнка свою дитину, що ледве починає белькотати, це складати до купи три пальчики, хреститися і вимовляти слово «Бозя».

Далі знаходимо в тому ж творі таку увагу; «Зрештою більшість наших поміщиків так само як і Марія Федоровна, держать сільських священиків на віддалі від себе; це невимовно сумна правда»... Церква і Служба Божа є одинокою потіхою сліпого Колі.

У повісті «Близнята» з надзвичайною симпатією описує Шевченко побожного Сокиру і ряд інших побожних людей, а в тих випадках, як подає свої власні міркування — стало згадує Бога, як Творця й джерело всього доброго.

Коротко: повісті й оповідання Шевченка можуть лише доводити, що поет був побожною й глибоко-віруючою людиною, а моральна наука християнська була на його думку взірцем для кожної доброї людини.

Як ми вже зазначили на початку, віра Шевченкова мала в собі трохи раціоналізму, однак не можна погодитися з твердженням де-яких авторів немов вірування поета відзначаються «браком містичних переживань», бо це ж Шевченко в листі до Репніної з 1848 р. (дня 28. 11) писав: «пішов до утрені й молився так радісно, так чисто, як може ніколи досі. Я тепер говію й сьогодні причастився св. Таїн. Хотів би щоб усе мое життя було таке чисте й прекрасне, як цей день». Хіба ж ці рядки не є наслідком високих християнських містичних переживань?

А ось, що писав Шевченко в листі з 3. VI. 1853 р. Козачковському: «Молися, як-що можеш молитись, і молячись, віруй розумно, глибоко віруй у замогильне краще життя. Сни твої, що ти їх бачив у найбільш критичні хвилини твого життя, указують на щось вище за наші земні поняття. Віруй і віра спасе тебе».

В листі ж до княжни Репніної знаходимо й такі слова: «Одинока розрада моя — це Євангелія».

Немає потреби шукати впливу на Шевченка ідей позитивістів та намагання «антропологізувати Христа», бо ж Христос за наукою християнською поєднує в собі «з Божою природою... вершок природи людської» і коли поет де-коли кладе більше наголос на «людському» моменті то робить це безперечно, як під впливом наших колядок, народньої релігійної свідомости, так і під впливом безсумнівного факту, що людина краще може сприймати й розуміти «людське» ніж «Боже».

Рівно ж не маючи ані одного натяку на жодне «очаровання» не можемо говорити й про «розчаровання в російській церкві» лише мусимо твердити його рішуче вороже до неї відношення.

Поданих тут доказів про релігійність Шевченка було б цілком досить, коли б не проби осіб, що в той чи інший спосіб намагаються зробити з Шевченка людину в істоті речі не віруючу, людину, яка під іменем Бога наче б то шанує просто «вселюдську правду» і т. п. при чому ті особи намагаються надати особливу вагу «Щоденникові» Шевченка.

Попереду ми подали ряд доказів і міркувань чому не можемо трактувати «Щоденник», як щире «сповідь» людини, як документ в якому знайшли свій вислів погляди й думки великого поета, а тому не хотіли би користатися з жодних цитат того «Щоденника» для ствердження тих чи інших поглядів Шевчен-

ка. Та тому, що напр. один з авторів, що писав на тему релігійних поглядів Шевченка написав таке: «коли стала приступною літературна спадщина поета та до того його листи і щоденник, не мали вже змоги вважати певні блюзнірські місця в творах Шевченка за випадкові, є в них справді чимало висловів на релігійні теми, що можуть вразити церковно-релігійного читача» — вважаємо конечним спинитися також на «Щоденнику».

Абстрагуючи від того чи все сказане в «Щоденнику» є щирим і відповідає поглядам поета, просто спинимося «на його висловах на релігійні теми» і подивимося чи вони справді того роду, що мали б позбавляти змоги «уважати певні блюзнірські місця в творах Шевченка за випадкові». На початку однак, нагадуємо, що *не знаходили ми* в творах Шевченка жодних «блюзнірських» висловів, *бо ремствування під впливом розпуки на Бога, переплетені з висловами глибокої віри в його справедливості* — не можемо вважати за «блюзнірства».

Що ж знаходимо в «Щоденнику» на теми релігії та віри в Бога?

На стор. 39 читаємо: «Сьогодні святкується пам'ять двох найбільших возвістителів любови та миру. Велике в християнському світі свято. А у нас — найкольосальнійше пияцтво з нагоди храмового свята. О святі, великі, верховні Апостоли! Як би Ви знали, як ми забрудили, як спотворили проголошену Вами просту, світлу істину! Ви предрікали лжевчителів і Ваше пророцтво збулося. В ім'я святе, в ім'я Ваше, так звані «вчителі вселенські» побилися, як п'яні мужики на Нікейському соборі. В ім'я Ваше папи римські крутили земною кулею, і в ім'я Ваше встановили інквізицію й жахливе авто-да-фе. Те ж в ім'я Ваше ми кланяємось бридким суздальським ідолам і чинимо на Честь Вашу бридку, найгідкішу вакхналію. Правда — стара, отже повинна бути ясна, зрозуміла, а вашій правді, що її ви були хрищеними батьками, минає вже 1857-ий годочок. Дивно, яке тупе людство!»

Чи треба ще аналізувати наведений уривок? Чи і без того не ясно, що Шевченко в ньому, власне, як глибоко віруючий християнин, боронить християнську ідею від тих, хто її спотворив! Коли навіть ультра-католики на викладах церковної історії осуджують інквізицію, коли важко знайти християнина, який би не осудив пиячення «з нагоди свята», коли, нарешті, важко знайти людину освічену та ще й з мистецьким смаком, яка б не погодилася з тим, що дуже близьке до поганства буває у темної московської маси розуміння культу ікон та ще й потворних, бо мальованих такими «майстрами» «суздальськими» (це б то — ремісниками-самоучками, що жили з масового «виробництва» об-

разів) і що, нарешті, образ справді не раз нагадував щось чудернацьке — то чи ж виступ Шевченка проти того всього в обороні чистоти християнства можна розглядати як антирелігійний виступ? Тільки ті, хто не є віруючими християнами, а лише (за висловом Шевченка) «спекулюють іменем Христовим» — можуть навмисне не звертати уваги на основну ідею і розглядати наведені слова як «антирелігійні» та ще можуть їх розглядати як такі, ті хто хотів би бачити Шевченка атеїстом!

На стор. 76 «Щоденника» читаємо таке:

«За моєї пам'яті на Україні на могилах самогубців відбувався не менше поетичний і справді християнський обряд, та його, як обряд поганський, наказали знищити наші (московські — Р. З.) вищі освічені пастирі.

На Україні самогубців ховали також у полі, але конче на роздоріжжі. Протягом року, хто йшов чи їхав повз нещасного покійника, повинен був що-небудь кинути на його могилу, — хоч рукав сорочки відірвати й кинути, як не було чого іншого. Через рік, у день його смерті, а частійше в Ключальну суботу (напередодні Зелених Свят) сміття, що назбиралося, спалюють, як очищальну жертву, правлять панахиду і ставлять хрест на могилі нещасного.

Чи ж може бути чистіша, вища, Богові миліша молитва, як молитва за душу грішника, що не покався? Релігія християнська, як ніжна мати, не відкидає навіть і злочинних дітей своїх. За всіх молиться і всіх прощає. А представники цієї кроткої, повної любови релігії відкидають саме тих, за які повинні б молитися. Де ж любов заповідана нам на хресті нашим Спасителем чоловіколюбцем? І що поганське знайшли ви, лжевчителі, в цій християнській жертві всепрощення?»

«У Требнику Петра Могили є молитва, що освячує наречене, або хрестне братство. В новішому Требнику цю справді християнську молитву замінено молитвою про вигнання нечистого духа з одержимого цією вигаданою хворобою і про очищення начиння, запаскудженого мишею. Це навіть і не поганські молитви. Богомудрі пастирі церкви до дев'ятнадцятого віку намагаються прищепити дванадцятий вік. Пізенько схаменулись».

І знову ж бачимо ми в наведеному уривкові Шевченко виступає проти формально-обов'язуючих наказів московської церковної влади, виступає в обороні чистоти християнської ідеї в обороні істотного, в обороні того всього, що відповідає самому духові християнства. Ті хто боронить не християнство, тільки ідею безоглядного послуху в церкві й авторитету церковної влади та сили церковної організації, незалежно від того чи вона відхи-

ляється від учення Христа чи ні — ті уважатимуть погляди Шевченка за «антирелігійні», безнадійно змішуючи релігію з церковною організацією.

На стор. 91 знова знаходимо дуже характерне для Шевченка розуміння Бога, розуміння цілковито згідне з християнською релігією і далеке від всякого пантеїзму або ототожнювання Бога з... «загальнолюдською правдою», а рівнож його переконання, що людина невіруюча не може відчувати краси. Ось відповідна цитата: *«Для матеріяліста, що йому Бог відмовив святого, радісного розуміння Його нетлінної краси, для такої напівлюдини кожна теорія краси ніщо більше, як дурне базікання».*

Наведені слова — звичайно є абстрактним розумованням поета, але ось на стор. 93 кілька слів про себе і ласку Божу: *«Та Господь милосердний, що помагав мені цю безлюдну пустелю ісходити у всіх напрямках, не покине мене... Всемогучий і Премилосердний Господь не відмовив мені здоровля підчас цієї довголітньої і суворої проби...»*

А ось п'ять сторінок далі читаємо: «Наприкінці подякував Всемогучому Чоловіколюбцеві, що подарував мені силу душі й тіла пройти цей похмурий тернистий шлях, не зрадивши себе і не принизивши в собі людської гідности. *Заспокоївши себе святою молитвою, я подибав тихенько на город...*» (стор. 98).

На стор. 103 читаємо такі побажання на адресу «простого і благородного друга Андрія Обеременка *„Нехай Господь пошле тихий кінець твоєму іспитові, мій незамінний друже! І хай pomoже тобі Пресвятая Мати всіх скорбящих, перейти ці безводні пустелі, напитися солодкої Дніпрової води... і вдихнути в свої груди живуще повітря нашого прекрасного любого рідного краю!»*

Ще раз ставимо питання: чи ж можливо щоб так висловилася людина не релігійна? Адже ж лише міцна віра, побожність і релігійність можуть породжувати такі думки.

Що ж могли люди злої волі представляти як «антирелігійне»? Лише і тільки де-які вислови глибокого обурення, викликані тими чи іншими прикметами московського православ'я, а також тим, що ображати повинно навіть елементарне розуміння краси й побожности.

Чи ж можемо, напр., вважати за вислів антирелігійних поглядів хоч би такий уривок, викликаний уральськими московськими «старообрядцями»: «Треба, уникаючи голодної смерти, удавати ворожбита, а найліпше — «мученика за віру», розстригу-попа. Тоді, як по шучому велінню, все зявиться перед тобою, починаючи від каймака та джурмиці і кінчаючи «свальним» грі-

хом. Мати єдину дочку свою запропонує «святому мученикові за віру» для нічної розваги. Гидко! Гірше всяких поган!»

«1848 рік, після трьохмісячного плавання по Аральському морі вернулись (ми) до гирла Сир-Дарії, де мали зимувати. Коло форту на острові Кос-Аралі де стояли залогою уральські козаки, ми вийшли на беріг. Уральці, побачивши мене з широкою, наче лопата, бородою, зараз узяли на розум, що (це) напевно «мученик за віру». Тої ж хвилини, донесли своєму командирові, осавулові Чарторогову. А той, не будиши дурний, закликав мене в очерет та й бух передо мною навколішки: — «Благословіть, — каже — пан-отче. Ми — каже — вже все знаємо». Я, теж, не будиши дурний, догадався в чому річ, розмахнувся та й позначував (його) старовірським хрестом. Захоплений осавул поцілував мою руку і ввчєрі справив нам такий бенкет, що нам і не снився.

Незабаром після цього казусу, вже зголивши бороду, подався я до Раїму, тоді головного форту на березі Сир-Дарі. У Раїмі зустріли мене уральці з погамованою радістю. А начальник їхнього відділу, полковник Марков, теж не будиши дурний, попросивши в мене благословення, запропонував мені 25 карбованців, від яких я нерозважно відмовився. І цією, на їх думку, безприкладною безкористливістю спонукав благочестиву душу старого висповідатися потай у табуні, в кибітці, та, якщо буде змога, запричаститися від такого безприкладного пастиря, як я.

Щоб не набратися клопоту з цими сивими безприкладними дурнями, я яко мога швидше покинув форт і вже акуратно, двічі на тиждень, голю собі бороду. Якби ця дурна і смішна подія сталась десь на берегах Уралу, де були б (і) жінки, я не відчепився б так легко від цих бузувірів. Увесь фанатизм, уся ця мерзота гніздиться в їх розпусних дочках і жінках».

Це так ставиться Шевченко до московських «старообрядців», а ось відношення до офіційної московської церкви і пояснення його причин: «Чебоксари... Церков у ньому буде стільки, скільки й домів, коли не більше. І все старовинної московської архітектури. Для кого й для чого їх збудовано? Для Чувашів? Ні, для православія. Головний вузол давньої московської внутрішньої політики — православіє. «Неудобозабиваємий» Тормаз з дурного розуму свого хотів затягнути цей ослаблений вузол та й перетягнув: він тепер на одній волосинці держиться».

Звичайно не міг поет ставитися прихильно до тих виконавців московської імперіялістичної політики, що допомагали той «вузол» затягати і тому знаходимо в «Щоденнику» такі рядки: «Треба буде довідатися про час її (церкви) збудовання. Але від

кого? До п'яних, патлатих... не хочеться мені звертатися, а більше — нема до кого» (стор. 150). Що наведені слова не мають нічого спільного з будь-якими релігійними поглядами, бо те, що не про релігію тут мова — це ясно кожному.

Але ось на стор. 150 маємо абзац, який можуть тартюфи подібні до тої «лицемірки» про яку далі мова, уважати за «блюзнірчий» і тому наводимо його в цілості:

«Проходячи повз церкву святого Юрія та побачивши, що двері церкви відчинені, я ввійшов до притвору і, жахнувшись, спинився. Мене вразила якась бридка потвора, нарисована на трьохаршинній дошці. Спочатку я подумав, що це індійський Ману, або Вішну заблукав до християнської божниці поласувати ладаном та оливою. Я хотів увійти до самої церкви, коли двері розчинилися, і вийшла пишно й чепуристо вбрана, вже не цілком свіжа пані і, обернувшись до намальованої потвори, тричі побожно перехрестилась і вийшла. Лицемірка! Ідолопоклонниця! і напевно повія. Та хіба вона одна? Мільйони на неї схожих, безглуздох, з покаліченою душею ідолопоклонниць. Де ж християнки? Де християни? Де безплотна ідея добра й чистоти? ... Мені не стало духу перехреститися й увійти до церкви; з притвору я вийшов на вулицю, і очам моїм показалася на темному тлі широкої луки блискуча, граціозно-звивчаста красуня Волга. Я вільно зідхнув, *мимоволі перехрестився та пішов до дому*».

Однак кожна без винятку людина доброї волі, здатна логічно думати, мусить визнати, що і в наведеному абзаці Шевченко виступає в обороні самої істоти християнства. Щоб зрозуміти обурення Шевченка, треба пригадати собі, що він глянув на образ очима маляра і все те, що особу, яка на малярстві не розумілася, вражало не аж так надто — впрост різало очі й викликало природне обурення у маляра того рівня, що Шевченко. Вдумавшись у все те, — не можемо не визнати цілковитої рації поетові.

В тому ж випадкові, коли поет зустрів хоч би й московську, але гарну церкву — занотовував у своєму «Щоденнику» таке: «Скінчив початий учора рисунок Архангельського собору. Оригінальна, гарна й найдавніша, прикрасно збережена будівля в Нижньому Новгороді. Собор цей збудовано за часів великого князя нижненогородського Юрія Всеволодовича в 1227 році». (стор. 159).

Подібну оцінку знаходимо й на стор. 165: «30 (жовтня). Користуючись погодою я пройшовся навколо міста з приємністю й не без користи. На закінчення прохідки нарисував Благовіщенський монастир. Старий будинок, спотворений новими при-

будівлями. Головна церква та дзвіниця не зовсім урятувались од варварського відновлення. Непорушені zostалися тільки дві вежі над трапезою. Які ж вони красуні! Неначе дві юні, прекрасні, чисті отроковиці граціозно підняли свої голівки до Подателя добра й краси і немов дякуючи Йому за те, що Він оборонив їх од рук сучасного архітектора. Прекрасний твір — ненадивишся на нього!

Благовіщенський монастир заснував у XIV столітті Олексій митрополит. До тої доби належать і прекрасні вежі. Соборна церква монастиря збудована в 1649 р. Місцевість, де лежить монастир, — чудова».

Але оборонці погляду, що в «Щоденникові» трапляються «блюзнірчі» думки можуть покликатися на такий уривок під датою 16 лютого (стор. 204): «я зайшов до собору послухати архирейського хору. Дивно! Чи це з незвички, чи воно так справді є (останнє правдивіше), — в архирейській службі Божій з її обстановою, та взагалі в декорації, я побачив щось тибетське чи японське. І підчас цієї лялькової комедії читають Євангелію! Найпідлійша суперечність!»

Як маємо розцінювати наведені слова?

Замість відповіді на поставлене нами питання, нагадаємо, що в Євангелії від Матея, Гол. 6, наводяться такі слова Ісуса Христа: «І коли молишся, не будь як лицеміри... Ти ж коли молишся то увійди в хатинку твою, та, зачинивши двері, помолися Отцю твоему потай... Як же молитесь, то не говоріть багато, як погани, бо то вони думають, що за довгі молитви будуть вислухані...» Далі повчає Христос якою має бути молитва і тут власне подана всім нам відома «молитва Господня» — «Отче наш...»

Чи по прочитанні наведеної науки Христової будемо далі неправильно розцінювати подані попереду думки Шевченка?

З наведеного бачимо лише, що в «Щоденнику» можна знайти вирази, які можуть не подобатися дуже *представникам* московської церкви, вирази скеровані проти них, що трапляються місця в яких не конче добре висловлюється Шевченко про попів, але в основному боронить чистоту християнських ідей, правильне їх розуміння перед формалізмом, фарисейством і зловживанням релігією, але немає ані одного речення скерованого проти релігії і блюзнірства у власативому значенню цього слова.

Може де-кому видається блюзнірством написання таких рядків у «Кобзарі»:

«Я так її, я так люблю
Мою Україну убогу
Що прокляну Святого Бога,
За неї — душу погублю!»

Ця ж думка в іншій формі зафіксована і в «Заповіті» («А до того — я не знаю Бога»). Та і тут прихильники тверджень про «антирелігійне» наставлення Шевченка зловживають довірям читачів. Шевченко щиро, глибоко, божевільно любить Україну, любить свою Батьківщину більш за все на світі і цими словами висловлює силу своєї любови. З любови до Батьківщини патріоти віддають своє життя за її волю й щастя, але, як казала Леся Українка «в цьому душі нема» — це віддається тільки тіло. Шевченко готов зробити багато більше, готов віддати душу, це б то, коли б міг тим допомогти Україні то зважився б навіть на смертельний, жахливий гріх! Він же в цьому реченню зве Бога «Святим» і тут же каже, що подібним гріховним вчинком — «погубить свою душу». Людина невіруюча — не вважала б, що тим губить свою душу, отже і в цьому випадкові поет пише, як людина релігійна і наведеною гіперболою хоче підкреслити силу своєї любови. Але приблизно в тому ж часі в іншому вірші він повчає своїх товаришів по нещастю:

«Смирітеся! Молітьсь Богу
І згадуйте один другого,
Свою Україну любіть,
Любіть її во время люте,
В останню тяжкую мінуту
За неї Господа моліть!»

Нарешті закінчуючи огляд релігійних поглядів висловлених Т. Шевченком в його творах мусимо спинитися на справі, яка не повинна була б мати до нашої теми жодного відношення, а проте її якимось дивним способом повязали інші з нашою темою.

Отже один, з авторів, що ще в 1936 році писав про релігійний світогляд Шевченка, написав: «Шевченкові твори оспівують дівчину-матір». Значно пізніше (бо 14 березня 1953 року) один з «професорів» советського хову («Ю. Бойко» — Блохін) на святочній академії в Мінхені виступив з твердженням, що Шевченко в поемі «Марія» оспівав Мати Божу, як «божественну покритку». Це викликало ряд протестів, між іншим протестував у кількох числах часоп. «Християнський Голос» (ч. 12, і 16 за 1953 р.).

Звичайно, цей виступ «проф. Ю. Бойка» не був випадковим! 22 березня 1962 року в Індіанському університеті в Блюмінгтоні (С.Ш.А.) виступив проф. Ю. Шевельов з відчитом і в ньому не лише намагався перепачкувати вигадку про зміну відношення Шевченка до москвинів, але й знова намагався насвітлювати «Марію», як вияв симпатії до покриток. Проф. Ю. Блохін, як знаємо був одним із співробітників, що «опрацювали» в атеїстичному, антиукраїнському дусі видану в 1934 році книжку «Поезії Т. Г. Шевченка» під редакцією А. Хвилі. Проф. Шевельов певно також не з іншого джерела запозичав своє «знання», але так чи інакше — така (советська) інтерпретація «Марії» шириться серед еміграції та чужинців.

Таке трактування «Марії» Шевченка змушує нас спинитися і над цією справою.

На початку спробуємо коротко з'ясувати питання чи справді Шевченко був оборонцем взагалі «покриток»?

Щоб зрозуміти Шевченка треба собі нагадати, що він був спражнім християнином, який любив великою любов'ю ближніх своїх, який співчував усім серцем нещасним, усім покривдженним, а навіть особистим (не національним!) ворогам вчив прощати («Відьма», «Неофіти» та інші). Коли ми це приймем під увагу то зрозуміємо правильно і його співчуття до покриток і то не до всяких покриток! Він співчував лише тим покриткам, які були чисті душею, які були далекі від думки про розпусту, і стали покритками або тому, що самі чесні з природи повірили запевненням і словам людини, яку вони кохали, а ставши покритками каюлися щиро, ціле життя «каралися», не повторювали своєї помилки і спокутували свого гріха. Іншою категорією покриток були покритки-кріпачки, що невстані були опертися панові, але заховувалися, як і перші (каралися, каюлися).

Шевченко ніде й ніколи не виправдував покриток взагалі, але всюди співчував нещасним і тому повчав дівчат:

«Шануйтеся ж любі, в недобру годину
Щоб не довелось москаля шукать».
(«Катерина»)

«Слухайте ж, дівчата,
Та кайтеся!»

(«Черниця Маряна»).

В «Утоплений» знова так ставиться поет до позашлюбного кохання:

«... І за нею
Козаки ходили

Поки вдова без сорома
Дочку породила.
Породила — тай байдуже:
Людям годувати
В чужім селі покинула
Отака-то мати!»

З наведеного ясно, що поет осуджує таке поступовання і коли та жінка й далі «В неділю і в будень з жонатими, з парубками пила та гуляла» — Шевченко не знаходить для тої жінки найменшого виправдання і не має до неї жодного співчуття.

І це наставлення Шевченка є сталим, бо й перед смертю (в кінці 1960 р.) в своїому вірші «Титарівна-Немирівна» засуджує цю покритку, що коли була дівчиною чесною — «людьми гордувала», а допустилася гріха з . . . «москалем-пройдисвітом» і породила «москаленя!».

За те, коли «покритка з байстрам шкандибає, . . . а панич не знає, з двайцятою, недолюдок, душі пропиває» — то їй цілим серцем співчуває наш поет, співчуває — бо вона нещасна жертва, яка карається тяжко. Таке ж знаходимо і в «Лілеї» і в «Русалці» і в «Відьмі». Але всюди осуджує дівчину, що стала покриткою з власної волі, однак всюди співчуває цілим серцем жертві щирого кохання і таку покритку, яка каяттям, покутою, цілим життям відданим на відкуплення гріха («Наймичка») спокутувала свій гріх — підносить на педестал.

Отже у всіх випадках він, коли мова про покриток — наслідує Христа, який вибачив, коли та покаялась, всі провини Марії Магдалині, який вчив більше радіти грішнику, що покаявся, ніж кому іншому. Саму ж провину Шевченко розцінює у всіх випадках ним описаних цілком різно. У де-яких випадках, коли все доводить, що дівчина не зі своєї вини стала покриткою, а за те тисячу разів спокутувала мимовільну свою провину, поет не лише вибачає той невірний гріх, але її не осуджує. Навпаки він людину, яка очистилася в огні страждань, цінить більше за ту, котра хоча й не допустилася жодного такого гріха, але й нічим не довела в життю своєї високої вартости, своєї самопожертви, свого вміння бути справді матір'ю у найкращому розумінню цього слова.

Пам'ятаючи все щойно сказане можемо правильно зрозуміти й оцінити поему «Марія», написану ним в 1859 році.

В цій поемі, яка пройнята ціла побожним захопленням і бажанням возвеличити пресвяту Богородицю поет відходить від звичайної церковної догми, усуваючи неприродні моменти з її

життя, та даючи раціоналістичне наświetлення і тим робить твір приємливим для того оточення, в якому він тоді опинився. Тут слід згадати що те, чого не вдалося добитися московському царатові ні «ласкою» (участь царської родини у викупленню Шевченка), ні суворими карами — до певної міри вдалося досягнути представникам московської революційної та ліберально-демократичної московської інтелігенції. Зараз же по звільненню Шевченко попадає під виключну «опіку» цієї інтелігенції, як він сам писав «стає модним» і як у Москві так і в Петербурзі мусить безнастанно приймати запрошення на різні «вечірки», «зустрічі», «обіди» і т. д. Його москалі так відтягають (без вязниці!) від творчої праці, забираючи безліч часу, «хвалять» і «вітають», наділяють його всіляким писаннями московських лівих патріотів починаючи від Герцена і Чернишевського, а кінчаючи Белінським, Курочкіним та інш. Більша частина тої інтелігенції не лише вороже настроєна до церкви, але є атеїстами в повному розумінню цього слова. Такі блюзнірчі й обурюючі своїм цинізмом твори, як хоч би відома Пушкінова «Гавриліяда» не тільки не зустрічаються з належним осудом, але й користуються серед них успіхом, який ще посилював культ Пушкіна.

Тоді, більш ніж тепер, мали рацію слова написані колишнім Маланюком у «Посланії»: «В Росії — слово „Бог” — не в моді».

Перебування поета протягом кількох років у такій нездоровій атмосфері не лише відривало його від писання, не лише позбавило здоров'я, але й до певної міри привчило до нездорової атмосфери, яка панувала в його оточенню.

Шевченка, який так ясно бачив, що українську інтелігенцію було

«Московською блекотою
В німецьких теплищах
Заглушено».

тепер самого, в характері гостя втягають до свого роду «теплиці» (московське товариство) і «глушать» його «московською блекотою». Шевченко не піддався, але свідомий був того, яка атмосфера панує серед інтелігенції!!!

Твір цілком згідний з наукою церкви — був би тим оточенням прийнятий вороже, а то й з глумом, адже ж Белінській навіть М. Гоголя бештав за його останні твори в яких бракувало того нігілізму, якого собі бажала та інтелігенція. Коли ми це все матимемо на увазі — то зрозуміємо, що і в цьому випадкові Шевченко зайняв своє незалежне становище, становище віруючої і глибоко моральної людини, яка навіть «йдучи на совіт нечести-

вих» хоча і в формі, яку не могли прийняти глузом ті «нечестиві», пробувала славити Мати Божу, підносячи Її на найвищий педестал.

Він описує Її життя, життя сироти, яка в ролі наймички жила у старого теслі Йосипа. Він пише, що Йосип зі співчуттям ставився до Неї, а коли вже «на порі стала» то міркуючи над Її долею, долею сироти, що нічого не має, подумував чи не посватати Її і не одружитися з Нею. Далі малює появу „дивачного гостя», який за вечерею «говорив словеса святиї» про те, що має саме нині вже прийти Месія. Що будуть «сіятися на ниві» «Равві великого глаголи» і, що він йде «Месію народу возвістити». Вечером Марія йде по воду, гість за нею. Потім Марія й Йосип ще до схід сонця провели гостя аж до самої Тиверіяди. Марно ждала Марія повороту пророка бо «прозвістителя Месії» — розпяли! Йосип одружився з Марією і вертаючися від шлюбу «радів, що наймичка його несла в утробі праведную душу за волю розпятого мужа». Це і є те, в чому Шевченко відійшов від догми. Але поет ні хвилини не трактував того, як навіть мимовільного гріха, навпаки, уважав, що за описаних ним обставин не могло бути й мови про якийсь «гріх», чи зроблення чогось неморального, бо коли б не те, що «апостола Месії» розпяли — він вернувся б до Марії.

Далі описує поет, що при народженні Ісуса сталося диво «мітла огненная зійшла і степ і гори осіяла». А далі розвиток подій відбувається так, як про це сказано в Святому Писанню! Лише пізніше, пише поет, що Марія, коли Ісус пішов навчати людей, «пішла за Ним, за сином праведним своїм», покинувши самого святого Йосипа «пішла тинячись попідтинню, аж поки, не дійшла аж до Голгофи...». «Бо за Сином Свята Мати всюди йшла, Його слова, Його діла всі чула й бачила». Такими словами Шевченко підвищує ролі Матері Божої в порівнянні з тою, яку вона відігравала згідно з ученням ортодоксальної церкви. У Шевченка вона є чимось значно більшим за «Матір», вона є людиною, яка поділяла труди Ісуса Христа, яка всюди була з Ним!

Як розпяли Христа «Його брати-ученики перелякались, потікали».

«Брати Його — ученики,
Нетвердіі, душі убогі
Катам на муку не дались
Сховались, потім — розійшлись
«І Ти їх мусіла збирати...

.

*І Ти великая в женах
І їх унініє і страх
Розвіяла мов ту полову
Своїм святим огненним словом!
Ти дух святий свій пронесла
В їх душі вбогії... Хвала
І похвала Тобі, Маріє!
Мужі воспрянули святії,
По всьому світі розійшлись,
І іменем Твогого Сина,
Твоєї скорбної дитини,
Любов і правду рознесли
По всьому світу».*

Як бачимо Шевченко в своїй поемі власне Матір Божу робить головним апостолом Христової науки, бо Вона своєю непохитною вірою і силою духа підтримала апостолів, влила в їх серця віру і мужність! Ці слова і ця роля пояснюють чому поет почав поему таким звертанням до Матері Божої:

*«Все упованіє мое
На Тебе, мій пресвітлий раю,
На милосердіє Твое, —
Все упованіє мое
На Тебе, Мати, возлагаю.
Святая сило всіх святих,
Пренепорочная, благая!
Молюся, плачу і ридаю:
Воззри, Пречистая на їх
Отих окрадених, сліпих
Невольників. Подай їм силу
Твогого мученика Сина
Щоб хрест-кайдани донесли
До самого, самого краю!
Достойно-пітая! Благаю
Царице неба і землі!
Вонми їх стону і пошли
Благий кінець, о всеблагая!»*

Чи це звертання до Матері Божої самого поета не є одною з найкращих молитов, які знає християнський світ? Чи поет не зве Матір Божу в цій молитві «святою силою всіх святих» і «пренепорочною»? Чи не молить Пресвяту Діву, щоб Вона «воззрила» на тих чия доля була найдорожча поетові і «подала їм силу»? Чи не зве далі Мати Божу «достойно пітою» («по заслугах слав-

леною в піснях»)? А ми ж знаємо, що всі християнські церкви славлять в церковних піснях Мати Божу і наведені слова ясно вказують, що поет не когось там представляє в образі Марії; лише Мати Божу, яку справедливо оспівує в своїх піснях християнська церква.

А ось звідти ж взята друга молитва до Пресвятої Богородиці, якої щира віра вражає кожного:

«Благословенная в женах
Святая, праведная Мати
Святого Сина на землі!
Не дай в неволі пропадати,
Летучі літа марно тратить,
Скорбящих радосте! Пошли,
Пошли мені святее слово,
Святої правди голос новий,
І слово розумом святим
І оживи, і просвіти!
І розкажу я людям горе,
Як тая мати ріки — море
Сльози кровавої лила,
Так як і Ти, і прийняла
В живу душу світ незримий
Твого розп'ятого Сина.
Ти, Мати Бога на землі,
Ти сльози матері до краю,
До каплі вилила. Ридаю,
Молю, ридаючи: пошли,
Подай душі убогій силу,
Щоб огненно заговорила,
Щоб словом пламенем взялось,
Щоб людям серце розтопило
І на Україні понеслось,
І на Україні святилось
Те слово — Божее кадило,
Кадило істини! Амінь».

Або
«О світе наш незаходимий
О Ти, пречистая в женах¹⁰¹
Благоуханний зельний крине!»

¹⁰¹ Порів. з листа до княж. Респіної з дня 28. II. 1848 р.: «думав я аналізувати серце матері за життям Святої Марії, непорочної матері Христової».

І несамохіть виникає питання: чи справді пп. Ю. Бойко та Ю. Шерех є аж так певні, що серед еміграції «майже немає людей розуму» (Шерех «Думки проти течії» стор. 64), що дозволяють собі робити з Шевченка майже «безбожника», адоратора «вільного кохання» і «покриток», а його чудову поему «Марія», що в ній хотів поет прославити Мати Божу трактувати, як одні з проявів «культу покриток»?

Коли ми, відкинувши ортодоксальний догматизм, спробуємо оцінити цей твір, враховуючи в першу чергу намір поета, то змушені будемо прийти до висновку, що він подиктований був бажанням віруючого християнина *возвеличити Матір Божу, наблизити Її до нас, допомогти нам зрозуміти велич Її душі, віддасть ідеям Христовим і викликати побожне співчуття і пошану до Її страдницього життя.*

Що він в де-чому розходиться з догматами церкви — це не міняє нашої оцінки тільки змушує нагадати собі, що за часів Христових з винятковим педантизмом додержувалися догм саме фарисеї й книжники, а Ісус Христос, як бачимо з тексту всіх чотирьох Євангелій, не надавав жодного значіння зовнішнім виявам побожності, як рівнож не заглиблювався у зайве філософування про прикмети Божі, а вчив своїх учнів тому, що найістотніше, *вчив цілим серцем любити Бога, любити щиро ближніх, жити згідно з заповідями Божими.* Про створення світа, про діяльність стародавніх пророків, про розбіжності дагматичні між юдеями та самарянами і т. п. не знаходимо нічого в Євангеліях і маємо всі підстави думати, що те все *вважав сам Христос за неістотне.*

Релігія Христова — це релігія любови, релігія добра, яка сягає до глибини людських душ і яка вчить, що не людина для суботи, тільки субота для людини. Справді мудра людина ще й нині може лише повторити, незважаючи на осяги сучасних технічних наук, слова Сократа: «Я знаю, що я нічого не знаю», ще й нині про ті речі, про які з завзяттям сперечаються богослови різних визнань, *людина не тільки знає дуже мало, але й з усією певністю не могла би сприйняти правду у всій повноті, подібно, як не може дикун з екваторіяльної зони збагнути, що вода може замерзаючи пертворитися на лід і на сніг, що мороз може малювати на шибках чудові узорі і т. д.* Отже, коли прийняти, що релігія повинна вчити нас не усталених книжками догматичних тез, не давати пізнання до якого ми ще не приготовані, бо наша наука ще далеко не осягла вершин, але повинна вчити любити Бога, любити правду і ближніх наших, повинна вчити бути альтруїстами й борцями за запановання правди — то Шевченка слід

уважатки за людину високо релігійну, за справжнього християнина. І коли вільно місіонерам з метою наблизити Матір Божу до азійців — малювати Її в Азії зі скісними очима й монгольськими скивицями, а в Африці ширити образки з чорношкірою Марією, то тим більше було вільно Шевченкові з тою ж метою, щоб поширити й зміцнити культ Матері Божої серед інтелігенції настроєної матеріалістично — відійти від прийнятих церквою норм.

Уся коротко нами розглянута писана спадщина поета переконуюче доводить, що *Тарас Шевченко був справжнім християнином*, людиною глибоко віруючою, та що «Марію» написав лише і тільки для прославлення Божої Матері, а виривалось йому нарікання на Бога (яке уважав гріховним!) лише в тому випадкові, коли бачив страждання своїх ближніх, це б то цілого українського народу.

Може поет сказати в поетичному творі чужими устами, сказати те, з чим сам не зовсім годиться, але від себе в ліричних вставках, як і в способі вислову справжній поет, а зокрема Шевченко, віддавав лише свої справжні глибокі переживання, погляди, вірування. А тому наводимо далі кілька рядків з поезії Шевченка «Іржавець», бо вони всякій неупередженій людині, що вміє помічати й відчувати, скажуть більше ніж наші висновки, бо так писати може лише і тільки християнин, у повному розумінні цього слова. Ось ці рядки:

«Мордувались сіромахи,
Плакали — і з ними
Заплакала Матір Божя
Сльозами святими;
Заплакала Милосердна
Неначе за Сином,
І Бог зглянувся на ті сльози
І на Україну:
За козацькії і за тії
Перчистії сльози
Побив Петра, побив ката
На наглій дорозі.
Вернулися запоржці,
Принесли з собою
В Гетьманщину той чудовний
Образ Пресвятої
Поставили у Іржавці
В мурованім храмі.

Отам Вона й досі плаче
Та за козаками».

І цей християнин безнастанно то в одному творі, то в другому згадує Бога і не раз його поезії обертаються у справжню молитву. Це ж Шевченко, якого нам хочуть змалювати мало не атеїстом, звертається з такими словами до Бога:

«Дай дожити, подивитись,
О, Боже мій милий,
На лани тії зелені
І тії могили!
А не даси — то донеси
У мою країну
Мої сльози, бо я, Боже,
Я за неї гину...
.
Донеси ж, мій Боже милий,
Або хоч надію пошли
В душу!
.

Надію, що поетові думки «падуть наче роси на щире серце молодее...» і тоді така особа

«Буде плакати за мною
І може, Господи, мене,
В своїй молитві спомяне».

А в чому ж полягає релігійність, як не в бажанню бути стало в єднанні з Богом, в шуканні у Бога допомоги і ласки, у бажанню щоб хтось і по смерті помолився за нашу душу та в стремлінню жити так, як вчив Христос?

НАШІ ВИСНОВКИ

«Ми не лукавили з тобою
Ми просто йшли: у нас нема
Зерна неправди за собою...»

Т. Шевченко

Як читач сам міг переконатися, ми базували всі свої твердження головню на сумлінній аналізі тексту творів «Кобзаря», тексту листів і взагалі тексту літературної спадщини Шевченка, уникаючи всього того, що не було цілковито і безумовно певним.

Коли йшла мова про «впливи», то знова ми не оперували повторюваними безкритично висновками «авторитетів», тільки дбайливо зіставляли і порівнювали тексти творів поета з автентичними текстами джерел, які наче б то мали б впливати на ті його твори.

Пізнаючи так погляди й ідеї (зі спеціальним узглядненням національно-політичних), що їх Шевченко хотів передати своєму народові, даючи йому свого безсмертного «Кобзаря», ми враховували стало як епоху в яку він творив, так хронологічну послідовність в якій він їх висловлював.

Таке пізнання творів Шевченка привело нас до наступних висновків:

1. Т. Шевченко, завдяки тому, що не підпав обмосковлюючому діянню чужої школи і взагалі московським впливам, а також наслідком того, що за своїх юнацьких років бачив на власні очі національну революцію, національне повстання проти моквинів поневоленого ними польського народу — своїм світоглядом цілковито ріжнився від наших «українофілів», а дивився на світ і політичні наші завдання очима справжнього українця.

2. Завдяки своїй геніяльності, читаности та інтелігенції перевищав як національною свідомістю, так і політичним розумом та інтелігенцією відомих нам «українофілів» тих часів.

3. Завдяки тій же геніяльності та непомильній інтуїції українця, геніяльності, що йшла впарі з яскраво-викресленою ін-

двідуальністю, Шевченко, як поет і патріот, не підпадав жодним «впливам» і навіть в оцінці історичних подій та постатей перевищив на багато тодішніх істориків, значно випереджуючи тогочасну історичну науку.

4. Під оглядом політичним Шевченко рівнож перевищав своїх сучасників-українофілів. Він був краще за тих своїх сучасників знайомий з ідеями, що ними захоплювалися за його часів поступові кола Європи, *але вмів зайняти до тих ідей незалежне становище і непомильно визначити шлях, яким треба було прямувати українському народові.* В поезіях «Кобзаря» він розгорнув цілий «програма»!

5. Головніші тези цього, даного в ряді поетичних образів і вражаючих силою вислову ідей, «програму» можна висловити в таких кількох пунктах:

А. Конечність уникання тісніших приятельських звязків, а особливо — родинних, з москвинами та плекання свідомости, що москвини є головним історичним ворогом українського народу.

Б. Конечність усування московських впливів, як в ділянці культурній, так і в політичній. Гостра критика (в «Посланії») всякого ідеологічного епігонізму та взагалі рабської духовної залежності від чужих «авторитетів».

В. Культ історичних традицій великої боротьби за суверенність нації в дямцях власної, цілковитої суверенної держави і культ тих борців, які боролися за її здійснення, як проти Польщі, так і проти Московщини.

Г. Плекання таких чеснот, як любов до свого народу, хоробрість, жертвенність, шляхотність, людяність, національна гордість, культ боротьби, незлобність, товариськість і т. д.

Г. Привернення селянству загарбаних людських прав і майна та встановлення соціальної справедливости.

Д. Поборювання фарисейської «побожности» та московського православія з одночасним плеканням щирої віри в Бога, християнських чеснот і пошани до старої української православної церкви.

Е. Конечність перетворення нашої національної спільноти в міцний моноліт шляхом реалізації ідеї рівности, братерства і національної солідарности.

Є. Популяризація ідеї неухильности національної революції, широко закроеного національно-соціального повстання, скерованого проти Московщини, з метою відновлення справді суверен-

ної української національної держави, не пов'язаної з Московщиною жодними «союзами», побудованої на засадах рівності, демократизму і соціальної справедливості.

6. Всякі намагання зробити з Шевченка «федераліста-славянофіла» не мають жодних реальних підстав, як і роблення з нього члена та ідеолога т. зв. «кирило-методієвського братства». Він лише бажав, щоб усі словянські народи стали «добрими братами і синами сонця правди» (однак москалів не вважав слов'янами).

7. Не може бути й мови про байдуже його ставлення до мови творчості. Шевченко уважав, що українець повинен творити лише по українськи.

8. Поетичні твори («Трізна», «Слепая» і «Нікіта Гайдай») писані віршом московською мовою своїми ідеями, зокрема в ділянці національній, нічим не різняться від українських творів, від «Кобзаря», писані лише з метою довести, що Шевченко може, але не хоче писати по московськи. Натомість ці твори відрізняються виразно від творів інших тодішніх письменників — Гребінки («Богдан»), Котляревського («Ода до князя Куракіна»), Куліш («Чорна рада»).

9. Повісті й «Журнал» не висловлюють справжніх поглядів Шевченка і висловлювати їх не мали. Обставини змусили поета їх написати зі спеціальною метою.

10. Цілість поглядів Шевченка відзначається продуманістю, послідовністю, реальністю і доцільністю з погляду інтересів українського народу, яких прикмет бракувало типово-інтелігентському, нереальному москвофільському «вірую» «Славянсько-Общества», далеким від життя поглядом Костомарова і все новим штучним концепціям Куліша, що не тримався одного берега і

11. Свідомість майже цілковитої ідеологічної «пустки» довкола і неможливість протягом короткого часу оживити «гнилі серця» обмосковлених і зденационалізованих земляків, змусили поета пробувати бодай зробити своїми повістями менш жорстокою скалічену московською освітою верству рабовласників.

Однак свідомість того невідрадного стану не привела поета, ані до думки шукати компромісу, ані до зречення ідеї кінечности боротьби, кінечности національної революції. Шевченко до самої смерті живе надією на майбутнє визволення України, мріє про вільну під кожним оглядом Україну і любить її такою ж палкою любов'ю, як любив у перші дні своєї поетичної творчості.

Поет був і лишився до кінця життя натхненним апостолом української національної революції і пророком, який бачив час, коли нарешті «козак безверхий упаде, розторощить трон» і знищить «кумира» усіх «няньок» і «дядьків» «отечества» «чужого!»

А тоді... «і ми» українці «помолимося Богу і не багаті і не вбогі», це б то будемо жити праведним, щасливим життям і в нашій державі не буде ні багатих, ні убогих, бо буде встановлений лад опертий на соціальній справедливості.

ПРИМІТКИ

ПРИМІТКА Ч. 1. Сучасна Москва, москвофіли й москвини взагалі та ті, хто їм підслужується, хотіли б бачити в тому повстанні лише «протирежимне» повстання, бо лише таке пояснювання його уможливило пропаганду на користь приналежності окупованих слов'янських країн до московської ж держави з... «іншим режимом», бо, мовляв, «братній московський нарід не носить вини за якісь там уже й так зліквідовані «режими». Адже ж він любить усіх слов'ян... (промовчується при тому: так, як господиня годованих нею на мясо кріликів!).

Цим мусимо з'ясувати те, що проф. Л. Білецький у своїй статті до редактованого ним же (а виданого — за допомогою «Східно-європейського фонду»!) чотирьохтомового «Кобзаря» серед безлічи інших шкідливих для української справи гадок, пускає також в обіг таку: «Шевченко шукав способів здійснення своєї ідеї і як її віднайти. Польський нарід повстав проти того царського режиму, що йшов з Петербургу... Тому зміна режиму, зміна всієї державної деспотичної структури у московській державі понесе за собою кардинальну зміну й у відносинах московської держави до України». («Шевченко „Кобзар” т. I. стор. 67, Канадійське видання. Підкреслення належать проф. Л. Білецькому).

Як видно з наведеного, Л. Білецький, не лише не задумався над тим, як взагалі можна «шукати способу здійснення своєї ідеї тої ідеї не маючи («як її віднайти»), але й мало журився тим, що лише винятково нездатний до логічного думання читач, міг би уважати керівників польського повстання 1830 року за таких півголівків, які уважали б за можливе, без будь якого порозуміння з московським народом і іншими поневоленими народами, силами лише польських повстанців скинути в московській імперії владу і накинути москвинам «режим» такий, який польські революційні кола уважали би за відповідний, в надії, що той «режим» може принести «зміну у відносинах московської держави до Польщі».

Кожному ясно, що так думати міг замотилечений «драгоманівець», «самоотвержений малорос», але ніколи керівники поль-

ського повстання 1830 року. Рівно ж ясно, що згадане видання «Кобзаря» мало на меті приховати справжні погляди Шевченка, підсунути йому московфільські і, використовуючи добре ім'я поета, ширити потрібну москвинам ідею «боротьби проти режиму», а не проти народу-галапаса, не проти його держави, ідею «непередрешенства», ідею очікування від нового «режиму» «зміни у відносинах до України»!

Ця ідея дала вже в 1917—21 рр. фатальні для українців наслідки¹⁰² і показала остільки корисною для москвинів, що на її ширення московські керовники засобами всяких «східньо-європейських» фондів з охотою дадуть гроші.

Пустивши в обіг першу вигадку ширить далі Л. Білецький ще таке: «Великий вплив на формування патріотичної і національної свідомости Шевченка мала польська революційна поезія Ад. Міцкевича і московська Кіндрата Рилєєва, Пушкіна і Лермонтова» (там же, стор. 68).

«Вплив» Міцкевича можна в дійсности ствердити на «Книгах битія» Костомарова, але не на творчости Шевченка, а вже впливів Пушкіна і Лермонтова може дошукуватись хіба московфіль, який не уявляє собі існування будь-якого поета на території «русской» землі, щоб не був би тільки учнем тих його московських «богів».

Нарешті на стор. 71 робить Л. Білецький, потрібний йому та його видавцям, висновок: «*Петербурґ зродив Шевченка*» (це своєрідна модифікація відомої формули «Нема Бога крім Бога, а Магомет — пророк його!»).

Щоб осолодити для де-кого з українців цю «пігулку» — далі додає Білецький «а великі ідеї Тараса той самий Петербурґ повалили...» (там же, стор. 71). Ця фантазія є, звичайно, не шкідлива для москвинів, бо, твердження, немов ідеї Шевченка «в 1917 році в українських душах полків Волинського, Литовського, Ахтирського і інших спалахнули великим полум'ям великої всеросійської революції» є остільки далекою від історичних фактів безпідставною балаканиною, що може тільки компромітувати всякого, хто до неї поставиться поважно і її помилковість може бути без труду доведена.

ПРИМІТКА Ч. 2.

Відомий поширювач модерного, дискретно забарвленого червоним коліром «українофільства» (отже і московфільства) Ше-

¹⁰² Див. Р. Млиновецький «Нариси з історії визвольних змагань 1917—1922 рр.» т. I і II.

льов-«Шерех», у своїй шкідливій статті, що носить безглуздо-претензійний заголовок «А все таки Шевченко був Шевченко» («Час» ч. 19 з травня 1947 року) намагається реставрувати також і карикатурну українофільську силуетку Шевченка — «народнаво поета» типу Нікітіна. З цією метою, спекулюючи як на незнанні українським загалом біографії Шевченка, так і на нерозумінні його творів, пише п. Шевельов таке: «Розуміємо добре, що *«мужицтво»* Шевченка... *разить* багато кого... Неоклясики... пробували замовчати Шевченка... *інші одягами* його в лайкові рукавиці й милувалися його добрими манерами...» П. Шевельов хоче щоб його читачі навіть уявити собі не могли «мужика» — Шевченка у вигляді, в якому повинні собі уявляти лише «велетнів» любого Шевельову «ведуцаво народа» і тому далі бідкається п. Шевельов, що мовляв Шевченка-«мужика», хама і неотесу, «вирваного з етнографічно-хуторянської стихії» на поставленому в Харкові «пам'ятнику роботи Манізера *довелося одягти Шевченка в якесь пальто неокресленої хронольоґічної і географічної допасованости*».

Так п. Шевельов хоче зробити з Шевченка якусь стару Барильченчиху зі «Суети», яку можна було б хіба під ржання «гальорки» з «високо-інтелігентних» харківських «чинуш» (зневажлива назва дрібних урядовців) — «засупонювати» щоб можна було вдягти в чорну сукню і певно шкодує, що постать на пам'ятнику не може благати: «Ой рятуйте, задавить супоня»!

Тимчасом, як ми бачили, Шевченка не треба було аж «одягати» в лайкові рукавички, чи в «пальто неокресленої хронольоґічної і географічної допасованости» — бо він і рукавички вдягав і плаща (пальто) носив відповідного тодішній московській столичній моді. Не дурно ж, невдоволений таким поступованням викупленого з неволі Тараса, писав Сошенко: «Спізнавшись через Брюлова з *ліпшими родинами в Петербурзі*, Тарас почав часто-густо їздити на вечері. Він пішов у моду і його скрізь приймали наче яку диковину. Він почав гарно одягатися, зробився *модником-галайцем*». О. Конинський «Тарас Шевченко-Грушівський Хроніка його життя» Львів 1898—1901 — том I, стор. 79).

ПРИМІТКА Ч. 3:

Поява українського перекладу «Історії Русов» з баламутною дуже «Вступною статтею» змушує докладніше спинитися над цією пам'яткою москвофільського автономізму часів занепаду української політичної думки.

Наші автономісти з перед 1917 року, що ставилися дуже неприхильно (наслідком обмосковлення) до ідеї цілковитої державної суверенності відірваної від Московщини України — завжди з признанням писали про «високий патріотизм «Історії Русов», та вживали всіх заходів щоб пристосувати до того «патріотизму» й «Кобзаря» Шевченкового, шляхом коментовання, критичних праць і т. п. Та перед 1917 роком не мали наші автономісти найменшої потреби перевидавати, та ще й в перекладі, «Історії Русов», як тому, що люди науки читали цей твір в оригіналі, інтелігенція українофільсько-москвофільська (що виростала в межах «Росії») також уся володіла московською мовою, а пропагувати автономізм та поборювати «самостійництво» могли наші діячі тоді явно і одверто, не використовуючи для того «Історії Русов».

В період між двома війнами відбулися на Західних Землях та еміграції далекойдучі зміни в поглядах, як під впливом того факту, що у війні 1917—21 року довелося українцям відстоювати зі зброєю в руках свою незалежність і державну суверенність, борючися з московськими арміями і москалями найрізніших політичних переконань, так і під впливом писань таких авторів як Донцов та інші. Молодше покоління «старої» еміграції та молодь Західних Земель, що виростала поза межами московських впливів — були рішучими ворогами «автономізму».

Тому по другій світовій війні ті москвофільські і московські елементи, які опинилися на еміграції, не могли виступати явно під прапором автономізму проти самостійництва, бо такий виступ довів би їх до їхньої ізоляції та позбавив би можливості ширити москвофільські погляди.

Отже пропагувати москвофільські погляди серед еміграції треба було обережно і вміло. До пропагування таких поглядів добре надається «Історія Русов», однак на перешкоді стояла московська мова цього твору, якої не розуміли саме ті кола, на яких треба було вплинути.

Це зробило актуальною справу перекладу «Історії Русов» на українську мову і видання її. Людей, що вивчають пам'ятки минулого на еміграції так мало, що для них не було потреби видавати цю книжку, особливо за тих обставин, коли немає на ринку багатьох українських наукових праць, яких брак дошкульно відчувається не лише вченими, але й взагалі інтелігенцією.

Переклад також дав змогу зм'якшити особливо драстичні вислови на адресу справжніх українських патріотів, тим більше, що той переклад не всюди є докладний. Напр. хоч би на сторінці 53 є в «просьбі» Наливайка (переклад) таке речення: «поспитай

старців своїх і речуть тобі, скільки потоків пролито крові воїнів *руських* за славу і цілість спільної нації польської», а в оригіналі це речення звучить так: «Вопросі старцев своїх і они возвестят колико крові пролито *Росіянами* за целость Держави Польської». ¹⁰³

Подібно ж тенденційно перекладено на стор. 51 «окружне посланіє», замінюючи вислови такі як «отци Церкви Російської» на «Отці Церкви Руської» і т. п.

Цей переклад «передбачливо» виданий без приміток, які б вказували, що з поданого в тексті є фантазією автора «Історії Русов», який не вагаючися подавав «тексти» неіснуючих ніколи «листів», неказаних промов і оповідав докладно про події, яких ніколи не було. Тому ця книжка може робити справжнє спустошення в свідомості нашої півінтелігенції і навіть інтелігенції. Наша інтелігенція досить слабо знає нашу історію (більшість мусіла вчати до чужих середніх шкіл де нашої історії не вчили), а тому їй важко зорієнтуватися в тому всьому, а за те вона, читаючи, мусить нехотячи затишити всі ті москвофільські твердження, які подані в перекладі *грубими літерами*, так, щоб вони, повторюючися стало, діяли на свідомість як американська реклама!

Проф. Оглоблін своїми «поясненнями», а перекладач такими «недокладностями», як уже наведені — робили все можливе щоб та провідна ідея не відразу «вдарилася» неофіта і не знеохотила його до дальшого читання.

З зазначеною метою проф. Оглоблін, напр., запевняє, що наче б то автор «Історії Русов» тому послідовно і вперто вживає назви «Малая Росія», а не «Україна», що назва «Малая Росія» була повязана «з ідеєю української територіяльної окремішності і державної самостійності», а що «етнічною назвою українців» є для автора «Історії Русов» — «руси» (там же, стор. XXI).

Але за те автор «Історії Русов» наче б то вважає, що «споконвіку жили два окремі і відмінні народи», українці (руси) й «московці» . . . Український народ вільний і кождочасно готовий вмерти за свою вольність до останньої людини і характер цей в ньому вроджений» . . . «Натомість в народі Московському панує найнеключимое рабство . . . і людей на їх думку створено ніби то на те, щоб у світі не мали нічого, а тільки рабствували» (там же, сторінка XXIII).

Всі наведені Оглобліном вислови і «цитати», суперечні поглядам «Історії Русов», вирвані з тих промов чи розмов та листів,

¹⁰³ «Історія Русов» зве надто часто москвинів і українців — росіянами.

з якими автор «Історії Русов» не солідаризується. Речення про два народи, що «споконовіку» існували, з облудної, на думку автора «Історії Русов» промови зненавидженого ним Мазепи, назва «московці» — з розмов шведів зі шведським королем, її автор сам майже не вживає.

Про прикмети українського народу з «листа» Б. Хмельницького, а знова про прикмети московського народу з «промови Богуна», проти якої виступив, згідно з «Історією Русов», сам Хмельницький, що не лише її збив, але й примусив, згідно з вигадкою «Історії Русов», тих, що тягли за Богуном «з риданням» відкинутися від тих його поглядів і погодитися з Хмельницьким.

Та відкинувши невластиві сугестії «вступної статті» до українського перекладу, натомісць уважно вчитуючися в текст та звертаючи увагу на провідну ідею, а не на дрібні подробиці, мусимо прийти до висновку, що політична ідея «Історії Русов» є виразно москвофільська. Автор «Історії Русов» проти скрайнього абсолютизму (волів би, сказати по теперішньому, — конституційну монархію англійського типу для «цілої Росії»), осуджує заведене на Україні москвинами кріпацтво, бажав би для України крайової самоуправи, але був завзятим ворогом всяких спроб відновлення української державности, трактуючи Україну лише, як «Малю Росію», як частину одного цілого, частину на якій живе витворена роками перебування під владою «чужих» відміна того ж «російського» народу.

Читаючи «Історію Русов» мусимо ствердити, що:

1. Назви «Малая Росія» вживає автор «Історії Русов» щоб підкреслити свою основну ідею, ідею глибоко-провансальську, а саме, що і «Малая» і «Велікая» Росія це лише дві нерівні частини одного цілого, лише території двох галузок одного «руського» народу. Не раз зве «Історія Русов» й українців і москвинів разом... «росіянами» (напр. стор. 207). Назву ж «Україна» (як все, що відмежовує від Московщини) відкидає і п'ятує автор «Історії Русов», як «польську». Читаємо в «Історії Русов»: «Відомо ж бо, що колись були ми те, що тепер московці: уряд, першість і сама назва Русь од нас до них перейшли» (наведені слова взяті з «промови» Мазепи і включені туди, щоб навіть устами Мазепи ствердити, що «малоросіяни», або «руси» були тим же самим, що й «велікоросіяни», це б то частиною «руського племені» яка колись була «першою» і мала в своїх руках уряд, а «тепер» тільки те першенство перейшло до другої частини того ж «племені». Але і це було, на думку автора, пропагандовою вигадкою, яка не мала впливу.

2. «і скити, і сармати, і руси, і варяги і роксоляни, і роси... і «по князю Мосоку — москвити» всі були ті ж слов'яни, яким лише чужі історики дали різні назви». Згодом «царство їхнє дістало назву Московського, а нарешті Російського» (стор. 8), а це значить, що мало б бути і «царство Московське» їхнім («русов», «сарматів», «росів» і т. д. — спільним «царством»). Тут же мусимо звернути увагу читачів на те, що «Історія Русов» вживає назву «слов'яни» в цілком іншому значенні як літопис «Нестора» (Київський) чи як ми вживаємо.

Для «Історії Русов» назва «слов'яни» є синонімом того, що перед 1917 роком звалося словом «руськіє», а мислилося як помосковлені вже «галузі» єдиного «русскаво» народу. Доказом цього є, що на першій сторінці «Історії Русов» (стор. 7 перекладу) автор її так визначає межі слов'янської землі: «від гір Поясних, або Рифійських і від моря Каспійського на Сході до ріки Висли і моря Варяжського на заході і від Чорного моря та ріки Дунаю на півдні до Північного океану і Балтицького моря на півночі». Отже «слов'янами» є лише ті хто жили на території «Росії», а західних слов'ян (чехів, поляків, лужицьких сербів, словаків) і південних (сербів, хорватів, болгар) — виключає він цілком.

Це й зрозуміло, бо «Історія Русов» тут же оповіщає, що слов'яни були тими, що повстали «од племені Афетового, сина Носового по родиначальникові і князеві їхньому Словенові, нащадкові Росса». Така концепція узасаднювала імперіялістичні московські тенденції і давала змогу уважати всіх слов'ян — «нащадками Росса», це б то «росіянами». Отже вирази «від єдиного кореня слов'янського» є рівнозначні з «од єдиного кореня Російського».

3. На думку автора «Історія Русов» — «Волжські болгари, печеніги, половці та козари (хозари) — були те ж слов'янами» (стор. 9) і «Війни слов'ян з печенігами, половцями, козарами та іншими слов'янськими народами безпідставно чужоплеменними війнами звані» були, як твердить «Історія Русов», тільки «міжусобні самих слов'ян січі».

Володимир «з'єднав усі... слов'янські князівства, які розділились» і він же «хрестив усю Росію» (стор. 10). Тая єдиноплеменна «Росія» лише наслідком «війни за першість» розпалася на окремі князівства, а серед них було і Московське (стор. 11). «Царство Московське... переіменоване на Російське, яке на відміну від Чермної і Белой Русі «звалося Великою Росією, ті ж обидві Русі вкупі названо було тоді Малою Росією» (стор. 12). Отже маємо виразно концепцію «триєдиної Русі»!

Коли ж оповідав автор «Історії Русов» про життя «Малой Росії» під Польщею, пише таке: «Війська московські... увійшли перші в Малоросію... тамошні мешканці... не мали ніякої прихильності до поляків... Навпаки вроджена прихильність до єдиновірців і однородців.¹⁰⁴ робила їх завше приятними до народу руського або московського... а тому одверто їм помагали» (стор. 62). Тут, ясно сказано, що народ руський є той же московський нарід. Наведене не лишає сумніву, що автор пропагує вперто ідею «триединої Руси», а тільки назва «Малоросія» чудово надається для безнастанного підкреслювання ідеї «єдиноплеменства» між «трыома Русями — од єдиного кореня словянського» (інші ж слов'яни — не включаються до цього «єдиного кореня», це б то «єдиноплеменства» з москвинами, ці ж останні, як бачимо з останньої цитати, є наче б то тимже «руським народом», з чого і випливає не тільки вічна стала «приятність» до московського народу, але й можливість однаково і москвинів і українців звати «руськими» і «росіянами».

У цілковитій згоді зі сказаним є й те, що пишучи про дії українського і московського війська після Переяслава проти поляків, зве автор «Історії Русов» ті війська «Армією злученої Росії» (стор. 167) і ці два слова *грубими літерами* подає також і переклад! На стор. 173 зветься просто одні й другі війська разом — «війська російські» і далі ця назва дуже часто вживається.

Безнастанно підкреслювана ідея споріднености і впливаючої з неї впрост собачої «прихильности» до московського народу, ідея бажання належати до одної з ним держави за всяких обставин і є головною складовою частиною основної ідеї «Історії Русов». Тому, що всі утиски, несправедливости і злочини московські автор описував (навіть перебільшуючи) з метою поліпшити становище «скривдженої» частини «Росії» — то він майже завжди *відповідальність* за них складав на особи, мовляв, невідповідно добрані царем (напр. Меншіков, був таким, бо походив з поспільства), але ніколи не московський нарід. Тому читаємо в «Історії Русов» не раз щось такого: «малоросійський народ хоч як був покривджений воеводами, не втратив розуму свого і добрих звичаїв... він всіяко віддалявся од злочинів Дорошенкових і всіх *смиге* воевод, що не дісталися в руки Дорошенка, рятував і охороняв» (стор. 220).

¹⁰⁴ В оригіналі — «єдиноплеменних» це б то людей одного племені, одного народу. Коли мова про різні народи — вживається «чужоплеменні».

Це є власні слова автора, це й є «наука» автора, який зве «розумними» тих, хто, навіть не зважаючи на найбільші кривди й утиски — тримається Московщини і «рятує» від українського війська і влади своїх гнобителів, московських воевод!

Коли Мазепа промовою, що є в «Історії Русов», хотів спонукати військо до підтримання шведів, тоді наче б то «козаки і урядники» про те, «щоб одстати од царя і царства християнського «і слухать не хотіли», хоча визнавали, що «зневага є нестерпна», яку вони мусять зносити, а все ж, наче б то, рішили «зеднатися з полками великоросійськими і подати до відома царя про все» (стор. 276). Мало того, хоча, як твердить «Історія Русов», шведські війська «переходили села... як друзі... не займаючи нічєї власности» — «народ» «забирав їх у полон» коли відлучилися менші відділи або особи і «доставляв їх до царя» (стор. 281).

Ця «Історія» з таким запалом пропагує ідею спеціальної любови до московського народу, що навіть в освітленню «Історії Русов» «зрадника Мазепу», якому приписує її автор найчорніші злочини, і то представляє людиною, яка не важилася підняти руку на москвина! Ось, що в ній читаємо (навіть у перекладі!): «Мазепа уважав за смертний гріх пролити кров своїх земляків і одновірців і додержувався того з рішучою твердістю, не схиляючися на жодні переконування. А тому ніхто не докаже щоб ті його війська причетні були бодай до одного вбивства учиненого над росіянами» стор. 290). Отже, мовляв, навіть зрадники і люди без батьківщини — не важаться підняти зброю проти «священного» московського народу! Ні одна ж порядна людина, як з того випливає, не сміє, очевидно, й думати про будь-яке «відділення» т. зв. «Малой Росії» від «Велікой»!

І так було наче б то тому, що «народ малоросійський... був прихильний до сторони великоросійської, природно, через єдинопородство» (стор. 283). Подібних цитат можна навести кілька десятків, які всі висувають однозгідно ту ж провідну ідею.

Як ми знаємо, слова Богуна, за «Історією Русов», збиті були в іншому місці (коли їх повторювала молодь) самим Хмельницьким і то так переконуюче, що... несимпатички Москви наче б то «з риданням» каяття погодилися на обєднання з Московщиною!

Становище ж в цій справі самого автора «Історії Русов» видно з того *наклепу* на православне духовенство, яке він мусив зробити для своїх «обєденітельних» цілей, бо ж фактом було, що не зважаючи на «єдиновірство» і духовенство наше було проти обєднання з Московщиною. Отже «Історія Русов» каже з тої нагоди таке: «Духовенство малоросійське, що здебільшого навер-

мене було з уніяцтва і потайки вельми жалувало за втраченою своєю владою над народом, наданою їм поляками і близькою до рабства, сплело безглузду байку про посольство московське... (стор. 135) та ця „байка” подіяла найбільше на депутатів простіших».

Отже цей безглуздий наклеп і на православне духовенство і на уніяцьке (греко-католицьке) ясно вказує, яке становище було автора до обеднання з Москвою!¹⁰⁵

У «вступній статті» проф. Оглоблін, щоб заохотити «західняків» читати цю апологію москвофільства «малоросійського», вирвав наведену нами цитату з «промови Богуна», з якою «Історія Русов» не тільки не солідаризується, а навпаки — вона включена в «Історію Русов», щоб «розправитися» з висловленими в ній думками.¹⁰⁶

Ми — не подаємо для зілюстровання поглядів автора вирваних висловів з промов чи листів осіб *немилих* авторові, тільки завжди подаємо те, що автор каже у *власному* імені. Однак, коли б ми хотіли йти шляхом пропагаторів «Історії Русов», ми б могли, напр., навести слова з листа самого Б. Хмельницького, який згідно з запевненнями «Історії Русов», мав наче б то написати: *«віддаю вічній анатемі і судові Божому всякого, що мислить по неприязельськї на одновірців і одноплемінців»* (стор. 158). Наведені слова не вимагають коментарів, а *видруковані вони і в перекладі* виданому (просимо не уважати це за злісний жарт!)... націоналістичною українською організацією, *грубими черенками*, щоб не міг їх прочитати *не затамивши жодний читач!* Так ведеться пропаганда!

«Історія Русов», підкреслюючи безнастанно, як єдиноспасенну й правильну лінію, потребу підтримування, *незалежно від того чи є легким чи цілком нестерпним московське ярмо*, єдності з московським народом¹⁰⁷ і плекання до нього приязні — тим самим мусить ставитися вороже до всіх тих гетьманів, які зважувалися виступати проти того, незмінно любого, «єдиноплеменного» народу.

Сучасного західнього читача, який звик з особливим пієтетом ставитися до гетьмана Мазепи — особливо може вразити все те, що ця «Історія» вигадує на великого гетьмана. Знаючи це, проф.

¹⁰⁵ Не позбавлене пікантерії те, що «Історію Русов» будуть поширювати (і на її видання збирали гроші) саме *релігійно настроєні греко-католики!* Так їх тепер «осіддали» вправні їзди!

¹⁰⁶ До категоричності такого твердження управноє нас основна ідея твору і стало підкреслювана ідея «єдиноплеменства».

¹⁰⁷ Отже треба і нині, мовляв, зберігати «єдність» з москвинами!

Оглоблін, який сам написав велику книжку (понад 250 стор.) в якій ще гірше за «Історію Русов», обкидає болотом Мазепу, в цьому випадкові¹⁰⁸ уважав *конечним* підготувати читача до того, що він прочитає в «Історії Русов» про Мазепу, знайшовши *якесь, наче б то, виправдуюче пояснення*. І ось тому читаємо у «вступній статті» таке: «Автор явно *недолюблює* Мазепу (можливо тут відбилися якісь *фамілійні порахунки й традиції*), зазначає *негативні риси його як людини і володаря, вживаючи трафаретної російської оцінки*. . . і в той же час *підкреслює його «хоробрість», заповзятливість і військову вмілість*» . . . й наводить у цілості «промову Мазепи» (переклад, стор. ХХІ). Як бачимо проф. Оглоблін дуже спритно «*з'ясував*» *вороже наставлення до Мазепи безпідставним припущенням* про якісь «*фамілійні порахунки*», *не спростувавши передбачливо ані одного конкретного наклепу на Мазепу, а зручно покликався на «промову Мазепи», як доказ державницьких поглядів, але не Мазепи тільки* . . . «Історії Русов»! Щоб же читачі не подумали записати тих поглядів на додатній рахунок гетьманові, він перед наведеним абзацом підкреслив, що «Історія Русов» *подає «легендарні промови», а слова «промова Мазепи» — подав у знаках наведення, даючи зрозуміти, що вона вигадана*. При цій нагоді слід ще звернути увагу, що власне автор «Історії Русов» написав, що цю промову довго і докладно обговорювали потім і козаки й урядовці та *прийшли до висновку, що . . . згодитися з нею не можна і про «лютеранського монарха і слухать не хотіли», тільки вирішили зеднатися з «полками великоросійськими*».

Як бачимо, «*пояснення*» проф. Оглобліна не витримує цілком критики, до того ж його вигадкою є *припущення про виняткову нехіть автора «Історії Русов» з причин фамілійних до Мазепи*.

Чи ж справді можна говорити про *якесь «спеціальне недолюблювання Мазепи»* та ще й з причин «*фамілійних порахунків*»?

Відношення автора «Історії Русов» до *всіх гетьманів* таке, яке *випливає* зі зясованої вже нами *провідної ідеї* цього москвофільського твору: *всі гетьмани, які виступали будь-коли проти «єдиноплеменного» народу — всі є у нього злочинцями, потворами, типами негативними*. Всі, що трималися Москви — були «*столь достойними уваження*» (це б то — «*гідними пошани*»). А тому, що *своєрідний, провінційальний «патріотизм»* автора «Історії Русов»

¹⁰⁸ Нині він пише для тих емігрантів, які звикли шанувати Мазепу і щоб їх «відзвичаїти» — треба це робити обережно, щоб не викликати обурення, та ж книжка в якій він сам «нищив» Мазепу була видана в 1940 році.

вимагав щоб змити з «народу малоросійського» найменшу пляму «невірности» «общему отечеству» — то заздалегідь «Історія Русов» усіх тих, що боролися з москвинами — робить «en gros»... поляками! Читаємо дослівно: «шляхетство Польськое», що зоставалося «в Малоросії по єдиноверству» (отже це були не поляки!) яке було мовляв, урядом гетьманським прийняте «через необачність» — то власне єдино воно і було «всім замішанням, неладові і війнам у Малоросії, що після Хмельницького сталися... причиною» (на стор. 164 у перекладі — *подані ці слова грубими літерами і від імени автора «Історії Русов»*).

Ми знаємо, що після Б. Хмельницького виступали проти Московщини: гетьман Виговський, Ю. Хмельницький, Брюховецький,¹⁰⁹ Дорошенко, Мазепа і Орлик. Отже Виговського малює ця «Історія», як польського шляхтича, крутія і зрадника, а блискучу перемогу українських військ під Конотопом над москвинами зве на стор. 207 «*підлим вчинком*».

Ю. Хмельницького виставляє «Історія Русов», як «жертву» мінливої долі, але його виступ проти москвинів, представлений як особистий порахунок з Шереметьєвим, а успіхи в цій боротьбі названо на стор. 210 «*мерзенними успіхами*» й потрактовано, як виступ «*проти отчизни*».

Брюховецькому не може вибачити «Історія Русов» спроби на останку зірвати з Московщиною і тому зве його «зрадником» (стор. 213) і «*вельми злодійкуватим*».

Петра Дорошенка представляє в найгіршому світлі і запевняє, що «Гетьманство Дорошенкове і військо його не інше що було, як велика розбишацька ватага» (стор. 231). Як оббріхує і очорнює Мазепу — ми вже подавали в іншому місці. Гетьман Орлик рівнож на думку «Історії Русов» «розсівав *плевели* в полках задніпровських» та наче б то «народ малоросійський»... «*вельми погорджував дурійками Орликовими!*» (стор. 294).

Часто використовують прихильники «Історії Русов» слова вирвані з промови Полуботка, але при тому промовчують, що згідно з «Історією Русов» Полуботок і група старшин виступила не так в обороні української автономії, як в обороні своєї кишені, бо наче б то «У неприязности імператора... бригадир Вельямінов встановив надмірні податки і тягарі на урядників і старшин козацьких без огляду на їх стан та привілеї».

Власне в звязку з цим Полуботок і група старшин склали прохання про скасування тих податків до московського сенату.

¹⁰⁹ Цей останній — щоб рятуватися від зненависти українського народу до нього як московського послугача та бачучи зріст популярности Дорошенка — спробував сам зірвати з Московщиною.

Московський сенат їх прохання задовольнив. Однак «на донос Вельямінова»... «Государь, з намови давнього і єдиного гонителя малоросіян — Меншікова», що «завше їх переслідував», завдав Полуботка і тих старшин до в'язниці, хоча вони «ставши перед Государем навколішки просили його найпереконливіше помилувати від податків і всяких утисків, що їх завдає Вельямінов»...

Отже виступають вони не як оборонці України в боротьбі з Московщиною, лише, як прохачі, що скаржаться «добродію нашому» (так в промові названо московського царя) бо ж і до кого, кажуть вони, «вдаватися маємо з волянням нашим, як не до тебе, Августійший Монарху!» (стор. 309).

Московський цар змальований далі, як жертва своєї прихильності до Меншікова. До того ж мав царь почувати жаль за те, що недогледіли в Україні тих баранів, яких він спровадив зі Шлезька.

Коли царь засудив Полуботка і інших, цей останній в своїй промові підкреслював, звичайно, знову про те, що «народ наш, будучи одноплемінним і одновірним» московському, дав докази своєї вірності «і за це одне не слід би йому втратити належної йому заплати» (стор. 308), бо ж «одна шведська війна», каже Полуботок, «доводить безприкладну нашу відданість Тобі (московському царю) і Росії» (там же) бо «ми самі цілу половину армії шведської вигубили... не піддаючися при тому ні на які спокуси...» (стор. 309).

Отже не має мови про те, щоб «Історія Русов», навіть і в цьому випадку прищеплювала ідею боротьби за українську державу або вказувала на національне поневолення України і перетворення її в колонію чужого нам і ворожого народу московського. Навпаки, автор її зробив усе можливе щоб до решти приспати національну свідомість, роблячи причиною всіх лих особи — Вельямінова, Меншікова та несумлінних урядовців. Вельямінов робить з жадібности, Меншіков має бути «єдиним гонителем Малоросіян», а урядовці просто «не знають наших звичаїв і сливе неписьменні» (стор. 309).

Це є становище майже ідентичне зі становищем комуніста типу Троцького, що не був ані ворогом «Росії», ані ворогом комунізму, тільки — ворогом «кліки Сталіна». Та Полуботок ще більший «льояліст» бо, звертаючися до московського царя вже на смертному ложі, каже: «Я неприязні до Тебе ніколи не мав і не маю».

На тлі сказаного вирвані, звичайно, слова про те, що «поневолювати народи і володіти рабами є справа азійського тирана»,

сказані Полуботком щоб остерегти Петра перед невластивим шляхом на який штовхає московського царя «злоба улюбленця» — набирають іншого значіння ніж те, що їм надає автор «Передмови» до «Історії Русов».

Оскільки небезпечно з промов чи листів, що їх наводить автор «Історії Русов» виривати окремі речення — можемо переконатися хоч би на поданому далі прикладі:

У наведеній «Історією Русов» відозві греко-католицьких єпископів читаємо дослівно: «єсть відомо всьому світові, що всі грецькі і ерусалимські патріярхи, народи і Церкви... перейняли звичаї християнству противні... А тому не личить нам... зносити мати» з ними і треба «обеднатись по давньому з Церквою Римською Католицькою» (стор. 51).

Отже, твердячи, що все, що автор «Історії Русов» вклав у чийсь уста відповідає його власним поглядам, можна цього запеклого ворога греко-католиків та римо-католиків зробити ворогом православія!

Ще раз повторюємо: так як в наведеному прикладі, жодного твору реферувати не вільно. Треба чесно передавати ту основну думку, яку сам автор твору стало підкреслює, а не виривати слова, що з ними він же не згоджується.

Основна думка ясна кожній неупередженій людині.

У цілій «Історії Русов» всупереч правді, розповідається про вічну і сталу приязнь «народу і війська малоросійського до всієї Росії» та її «государів». Усі ж фрази про «тиранства» — скеровані лише проти окремих адміністраторів і не мають порушувати єдності тої «всієї Росії».¹¹⁰

На тлі сказаного, слова «Вступної статті» наче б то «Кризь цілу „Історію Русов“ проходить ідея української державної самостійности» — треба уважати явним глуфом над здоровим розумом, як-що, звичайно, не уважати за «державну самостійність — стейтову «самостійність».

Знаючи всі перед 1955 р. писані праці проф. Оглобліна — не можемо дивуватися тому, що він би хотів, щоб «Історія Русов», як «Деклярація прав української нації», залишилася «вічною книгою України»¹¹¹ («Історія Русов», вид. 1955 р., стор. XXV).

¹¹⁰ Гострими ж епітетами наділять царів в «Історії Русов» вороги режиму.

¹¹¹ Не дурно ж писав Оглоблін про «Ідею братньої єдності двох народів... їх нерозривного союзу, якого не хотіли розуміти буржуазні історики».

Ми мусіли трохи довше спинитися над «Історією Русов», не лише в звязку з появою її перекладу та «передмови» до неї, але й тому, що наш загал, не читавши її, звик уважати «І.Р.» за український патріотичний твір і йому була б незрозуміла негативна оцінка цього твору в цій праці та негативне становище самого Шевченка.

ПРИМІТКА Ч. 4:

Як ставився Белінській до українців та відродження української національної літератури вказують наступні його слова: «Што же касаетца до малоросіян, то смешно думать штоби із їх, впрочем прекрасной народной поэзии магло тепер што нібудь разьвітца... Літературним язиком малоросіян должен бить язык их абразованаво общества, язык русскій (московська мова). Если в Малоросіи может явітца великій поет, то не иначе, как пад условіем, штоби он бил русскім поетом, сином Росіи, горячо прінімавшім к сердцу ея интереси... Племя может іметь только народния песни... на малоросійскій язык нельзя даже перевести «Тараса Бульбу» не только «Невскаво Проспекта», не опростонародів їх, так сказать, не омужічів¹¹² их». «Русская народная поэзия» Белінській, Твори, стор. 937).

Той же Белінській писав при іншій нагоді про українську літературу: «хараша література, которая только і дышет, што простоватостю крестьянскаво ума і дубоватостю язика».

Наведене цілковито зясовує причини, які змусили Белінського накинутися з небувалою злістю на Шевченкових «Гайдамаків». Але цього мало! Навіть тоді, коли Шевченка арештували москвини і заслали — Белінській не може заспокоїтись, не може спокійно говорити про цього ворога Росії! Ось як цей вихвалюваний на всі заставки «ліберал» і «демократ» пише про Шевченка в листі до п. Анненкова (грудень 1847 р.): «...наводіл я справкі о Шевченке і подлінно убеділся... што в Шевченке здравий разсудок должен відеть осла, дурака і пошлеца, а сверх тово горькаво пяницу, любітеля горелкі по патріотизму хахлацкому... Етот то хахлацкій радікал написал два пасквіля. Читая одін із ніх царь хохотал, вероятно на етом би і окончілось і дурак не пострадал би только за то што он глуп. Но когда царь перечітал второй так воспилал большім гневом», мовляв тому, що в ньому «дотеп» звернутий був проти жінки і тому, мовляв, є брутально-цинічним. І далі пише Белінській: «Я не читал тех пасквілей как равно і нікто із моіх знакомих их не читал... но

¹¹² Порівн. З поглядом Шевельова на Шевченка.

я уверен, што второй пасквіль должен бити слишком мерзкій... Шевченку паслалі на Кавказ салдатом. Мне не жаль ево: будь я ево судіей — я би сделал не меньше». («П. Анненков і ево друкъ» 1835—1885. Изданіе Суворіна. С.П.Б, 1892, стор. 601-606).

Додамо, що не лише Белінскій, але й кожен москвин і цілий московський нарід «сделал би не меньше!».

ПРИМІТКА Ч. 5:

Нині, аж до 1941 року писав проф. Оглоблін що: «Мазепа завжди лишався польським шляхтичем, у якого, перефразуючи відомі козацькі слова про Адама Кисіля „українські кістки обросли лядським мясом». Недарма в розмові з Кочубеем Мазепа одверто казав: «Не бил бим шляхтичем не бил бим сином коронним, естлим бим всього добра Короне Польської не зичил». («Україна в кінці XVII в першій чверті XVIII ст.», стор. 154. Ця праця, що має понад 18 аркушів друкованих, творила випуск VI «Нарисів з історії України», що видавали їх в У.С.С.Р.).

Твір Оглобліна з якого наводимо цитату вийшов у світ в 1940—41 році. Проф. Оглоблін припускаючи, що весь наклад наслідком воєнних дій знищений і не знаючи, що кілька опрацьованих примірників є в посіданню української еміграції, згадує про цю свою працю, як про «готову до друку», але не друковану. («Головніші з неопублікованих праць...» «Гетьман Іван Мазепа та його доба» коло 20 друкованих аркушів — «Свобода» ч. 18, 1955 р. і «Україна» ч. 5, Париж).

ПРИМІТКА Ч. 6:

В «Щоденнику» під датою II квітня 1858 року написано «успішно довів Сераковському, що Некрасов не тільки не поет, але й віршороб неоковерний».

Під датою 28 вересня 1857 року читаємо:

«Прочитав комедію Островського „Доходное место". Не сподобалася. Багато зайвого, що нічого не висловлює. І взагалі — незграбно, особливо ненатуральні жінки».

Під датою 17 грудня 1857 р.

«І хоч виконання було добре, все ж «Дообеденний сон» Островського мені не сподобався. Повторення та ще й до того мляве».

Під датою 1 жовтня 1857 р.:

«Прийшовши до дому, я на сон грядущий прочитав «Разказ маркера» графа Толстого. Фальшована простота цього оповідан-

ня надто очевидна». Мова тут про Льва Толстого, а закид — слухний.

ПРИМІТКА Ч. 7:

У «Сучасній Україні» ч. 12, Мінхен 1952 р. читаємо дослівно: «Коли прочитаємо кредо Мазепи, як його розумів Пушкін, то переконаємося, якого патріотичного звучання воно *набуло*... Автор поеми *вклав* у уста героя піднесений вислів, яким незрівняно підніс і *ошляхотнив* його... зробив його ідею величною» («Мазепа в світовій літературі»). Словом то Пушкін зробив і ідею «хахляцького гетмана» і його самого «величними і шляхотними», отже почуваймо до нього вдячність!

Такими вигадками годують «наївних» советські вихованці! (Що це вихованець советів у тому не можемо сумніватися, бо й тон сталінського панегіриста і такі слова як «піднесений вислів» (моск. «возвишення вираження») — не лишають в тому сумніву.

Чому ж п. П. Зайцев, який не з тої «школи», в цьому випадку йде їх слідами?

ПРИМІТКА Ч. 8:

Інтерпретацію поеми «Чигирин» подаємо за надзвичайно вдумливою інтерпретацією проф. Степана Смаль-Стоцького («Літер. Науковий Вістник» ч. VII-VIII за 1927 р., стор. 266), роблячи дуже невеликі відхилення, коли не цілком згоджуємося з автором.

ПРИМІТКА Ч. 9:

Цієї взаємозалежності між цілковитою ліквідацією москвофільства і москвофільського способу думання (серед політично-активних кол) і успіхом визвольної боротьби, свідомі також і ті «українізовані» москвини та наші москвофіли, що діють зараз серед нас і саме тому, саме, щоб *заасекурувати Московщину* від небезпеки *успішного повстання*, і *успішної національної революції* — вони ширять серед нас такі праці, як напр., «Історія Русов». Ширять їх не лише без приміток, які б спростували хмари москвофільських вигадок, що *отрують* свідомість «московською отрутою», але й видавши таку книжку — захвалюють її в органі видавництва, як *джерело історичних відомостей*. Читаємо в цьому органі дослівно: «Поспішіть придбати „Історію Русов". Вона розповість вам про *мазепинщину*...» («Вісник», ч. I, 1956 р. стор. 13). А тимчасом навіть автор «Вступної статті» уважав *конечним* (на всякий випадок!) застерегтися, що «Історія Русов» явно *недолюблює* Мазепу... зазначає негативні риси його

го, як людини й володаря, вживаючи трафаретної російської оцінки . . . ».

Отже «націоналістичний орган — «Вісник» радить нам: 1. звати український національний державний визвольний рух «мазепинщиною» і 2. довідуватися про нього з книжки, яка дає «трафаретне російське» (а ми сказали б — *антиукраїнське!*) наświetлення не лише особи гетьмана, але й перебігу подій!

Це власне і є «забезпечуюче» Московщину «щеплення» проти «сепаратизму», це є та «московська отрута» що не дає змоги нації відродитися і відновити свою державність.

Серед людей отруєних такою отрутою — голос Шевченка був «голосом гукаючого у пустелі».

ПРИМІТКА Ч. 10:

Мова тут як про справжніх москвинів так і про справжніх німців, що, як відомо, вже за Петра I грали остільки велику роль, що де-які розпорядження видавалися на двох мовах — німецькій і московській. Коли ж запанувала в Московщині німецька династія — кількість німців і їхня роль зросла ще більше.

Самозрозуміло неправильне пояснення Зайцева подиктоване намаганням притупити національне вістря слів Шевченка, дискретно відсунути в тінь москвинів і скерувати обурення на своїх українців. Це пояснення цілком не витримує критики, як ні на чому не оперте. Він пояснює ці слова як «згадку про „руїнницьку роботу російської бюрократії („Німців“) і замляків-перевертнів» («Життя Шевченка» стор. 126). Москвинів, про яких *виразно пише Шевченко*, взагалі цілком промовчує, а «німців» чомусь ми конче маємо бачити не в німцях — тільки в абстрактному поняттю «бюрократія». Це справді починає нагадувати відому «вірменську» загадку з зеленим оселедцем.

ПРИМІТКА Ч. 11:

Автор цитованих «Спогадів», Юліян Кентржицький пише про Костомарова таке: «Видно я йому не сподобався, обходить мене. І мені він не припав до вподоби. Ще нічого не зробив, а вже хоче всіх навернути до православної церкви й до білого царя. Для тієї його федерації ніхто либонь не відцурається від своєї народности ні від своєї віри. Дуже сумніваюсь чи вдасться йому створити таке товариство, в якому члени, в ім'я науки і взаємного пізнання, для дуже далекої утопії хотіли б ходити на чужому поводі — і то на чийому?»

На висловлений ним сумнів можемо з жалем відповісти: «Знайшлися такі! І то були... «українофіли» та нинішні замасковані драгоманівці та москвофіли, починаючи від Тичини, а кінчаючи на різних еміграційних «барках» та «шерехах».

Наслідки: — нація, яка думала як усяка нормальна, не зламана духово і не заражена хворобою москвофільства — має в кілька десятків разів більші суверенні права і можливості ніж... «молодша сестра в сім'ї рівних сестер радянського союзу», яка вже 40 років «живе щасливо», так щасливо — що замість нормальних для українського приросту населення у 1962 році 100 мільйонів — має лише 37.253.000, а москалі за те мають замість 99 мільйонів — 106!

Але наведена нами цитата крім того переконуюче доводить, що твердження Костомарова («Автобіографія») про те, що «братчики» мали намір «на будуче щоб словянські народи прилучилися до Росії і утворили з нею федерацію» та, що малось на увазі «прихилити слов'ян-католиків прийняти словянську мову служби Божої» — не були спробою пізніше представити свою минулу діяльність перед владою в ліпшому світлі, тільки — відповідали цілковито правді!

Зокрема слід звернути увагу на те, що завдяки цьому пункту, який набирає ще гострійшого і виразнішого посмаку в поєднанні з нападами у «Законі Божому» на римського папу, при відсутності подібних же нападів на московський православний синод, який стало провадив антиукраїнську політику, — вступ до цієї організації слов'ян-католиків був малоімовірним.

ПРИМІТКА Ч. 12:

Божок тодішнього найбільш ліберального і поступового громадянства опозиційного до уряду, в своїх писаннях виявив чим дихає московський нарід з вистарчаючою ясністю. Наші москвофіли щоб «вибілити» московський нарід, до знудження повторюють про «Валуєвський указ» (адже ж це «всю вину» — звалоє лише на одного «реакційного» міністра!) промовчують про те, що Валуєвська заборона української мови була лише повторенням такої ж заборони Петра I, який наказом з дня 22. XII. 1720 року наказував пильнувати, щоб у церковних книжках «ні-какой розні і асобеннаво наречія не било», але й виразно наказував: «книгі історическія... і політическія... ні прежніх ні нових не печатать», а ті що вже вийшли... «где появятса — конфісковать».

Рівно ж вони промовчують про те, що «мозок московського народу» — критик Белінскій, яким захоплюються і нині москов-

ські большевики та їхні українські льокаї-приплентачі, так само мріяв про знищення українського народу, яке було можливим лише при асиміляції його освіченої верстви.

Тому, що навіть в таких виданнях, як видана свого часу у Львові «Українська Загальна Енциклопедія» якась москвофільська душа під гаслом «В. Белінській» написала дослівно: «Белінській не пізнався на творах Шевченка, як зрештою, і Турґенева» в той спосіб вибілюючи й Белінського (та поступове московське громадянство) від всякого закиду українофобства і обвинувачень у московському націоналізмі (і шовінізмі), уважаємо вказаним навести — ще раз дослівно уривок з писань В. Белінського, який ясно і недвозначно виявлює усю запеклу ненависть московського народу до українського відродження і до всього українського.

Ось, що писав В. Белінській:

«Што же касается до малоросіян, то смешно і думать, щоб із їх, впрочем прекрасной, народной поезії могло теперь штонібудь развітса: із нейо не только нічево не может развітса, но і сама она астанавілась, ещо со времьон Петра Великаво, двінуть ейо возможно тагда только, кагда лучшая і благороднейшая часть малорускаво населенія астави́т французкій кадріль і снова приметса плясать трепака і гопака, фрак і сюртук переменіт на жупан і світу, вибрее́т голову, отпусти́т оселедец — словом із состояннїя цивілізаціі, образованості і человечности (приобретеніем каторой Малоросія обявана соединеніем с Расіей) основа обратітса к прежнему варварству і невежеству.

Літературним язиком малоросіян должен бить язик їх абразованого общества, язик русскій.

Если в Малоросіі может явітса великій поет, то не іначе, как пад условіем, штоби он был русскім поетом, сином Росіі, гарячо прінімающім к сердцу ея інтереси, страдающім ея страданіем і радующімся ея радостю.

Племя может іметь только народние песни, но не может іметь поетов, а тем менее великіх поетов... Жівое доказательство етой істини в Гоголе: в ево поезії много чисто малоросійскіх элементов, какіх нет і бить не может в русской: но кто же назовьот ево малоросійскім поетом?... заставіла ево пісать па русскі... глибоко разумная внутренняя прічина, к чему лучшім доказательством может служіть то, што на малоросійскій язик нельзя перевести даже «Тараса Бульбу», не только «Невскаво Проспекта»... не опростонародів їх, так сказать, не омужічів їх». («Русская народная поэзія». Твори, стор. 937). Ці погляди божка московського громадянства (і інших москвинів) Шевченко знав добре.

ПРИМІТКА Ч. 13:

Ціла ця справа представлена в книжці Н. Лівницької «Шлях велетня» дослівно так: «донос польських панів» спричинює арешт поета, а «врятовує» його, звичайно, москвин, «розумна людина — київський генерал-губернатор Васильчиков» (стор. 126).

Так наші москвофіли (або їхні наївні приплентачі) спотворюють факти з єдиною метою: у всіх випадках виправдати і звільнити від всякої відповідальності нарід до якого їх навчили мати песячу любов!

ПРИМІТКА Ч. 14:

Тракувати поважно і надавати ваги кожному слову «Щоденника» мусять всупереч усьому тільки москвофіли, бо дуже багато висловів «Щоденника» відповідає тим їхнім твердженням, яких неправильність було зясовано.

У поєднанню з висловами й де-якими думками «Щоденника» можна навіть дати «Катерині» крім національного і так би мовити «клясове» пояснення, твердячи, що в ній «протиставляється мораль пана (офіцера) — моралі селянки» («Кобзар» під редакцією Л. Білецького, т. I, стор. 151), а до «москалів» зарахувати тільки тих чужинців, що приїздили на Україну «як дідиці, . . . як високі урядовці, як офіцери московського війська» (там же стор. 300), а не москвинів узагалі.

Можна на тлі тих думок «Щоденника» не лише безпідставно запевняти немов «Історія Русов» була «улюбленою історією» Шевченка (Варшавське видання творів, т. III, стор. 325 і 327, стаття Д. Дорошенка), але й робити з Шевченка «ідеолога Кирило-Методієвців» («Кобзар» під ред. Л. Білецького), це б то людину, що любить москвинів, що в «Івані Гусі» мала б «грозити булавою кривавого вояка-лицаря Жижки своїм українським «ченцям і баронам», що розвернулися в будинках і бенкетують» (Зайцев, Життя Т. Шевченка, стор. 143).

Можна, нарешті, використовуючи «Щоденника», дійти аж до того, що з виглядом олімпійця писати «якими жалюгідними здаються нам спроби українських націоналістів, що намагалися у своїй брудній писанині одірвати Шевченка від його друзів — передових людей російської культури» (більш. «Передмова» до творів Шевченка). А нарешті «не позичаючи у Сірка очей» написати і таке: «На початку сорокових років ми бачили Шевченка в колі таких передових людей російської культури, як великий російський критик Белінскій . . .» («Передмова» до «Кобзаря» під ред. Корнійчука, Тичини, Рильського, Редьки і Копиці).

Коли ж ми уважатимемо, що написане в московських писаннях Шевченка свідомо і цілево подане ним ніби бачене крізь «малоросійські окуляри» — всякі такі твердження стають смішними на тлі сказаного поетом у «Кобзарі».

ПРИМІТКА Ч. 15:

Шевченко вірив у Боже милосердя, але так само вірив у кінечність і слухність кари. Наприклад його Гонта відважується благати щоб Бог ще на землі покарав його за гріх, але йому й на думку не спадає можливість звільнення від кари. Людина повинна нести відповідальність за свої вчинки і бути свідомою слухності тої відповідальності перед Богом і людьми.

ДОДАТОК

Справа є остільки ясною, що на цьому ми могли б закінчити з'ясування порушеного тут питання, ствердженням, що Тарас Шевченко ніколи не належав до «Славянського Общества» («Кирило-Методієвського Брацтва») та не поділяв і не міг поділяти його поглядів.

Але, на жаль, наші замасковані москвофіли, може саме тому, що це питання було порушене автором цієї праці та висвітлене ним же у статтях публікованих у книжках і збірниках виданих на еміграції, подбали, для підтримки тої ж вигадки, про передрук у XIII томі «Творів» Шевченка (вид. М. Денисюка, Чикаго, редагованому Б. Кравцівим) з книжки 1-2 двохмісячника «Україна» з року 1925 частини (і то тої лише, яка підтримувала вигадку) статті Михайла Новицького «Шевченко в процесі 1847 року і його папери». Автор статті — федераліст. Стаття займає в згаданому журналі 49 сторінок з яких передруковано 15.

Поява частини цієї статті в згаданому еміграційному виданні змушує нас спинитися коротко над пробами її автора інспірувати читачам вигадку про приналежність Т. Шевченка до згаданого «Общества».

Припускаємо, що передрук був зроблений без змін, але для певности, свої уваги базуємо на оригіналі і тому далі подаємо всюди в дужках сторінки оригіналу (двомісячника «Україна»).

Хоча Гулак на початку взагалі відмовився давати зізнання, але що-до перебування Шевченка, сказав жандармерії, що їх інформації немов Шевченко приїхав до Петербургу, не відповідають правді, тільки, що Шевченко «лишився в борзенському повіті» («Україна» стор. 52). Це було 21. III. 1847, а арештовано Шевченка підчас його візду до Києва 5. IV. жандармерією, яка на нього чекала, маючи цю відомість.

Рівнож принагідно звертаємо увагу на те, що на стор. 52 М. Новицький зве «Сон» і «Кавказ» віршами «соціально-політичними», промовчуючи, що в них виразно наголошено національний момент.

Уривки листування «братчиків», які наводить М. Новицький, яке вони, звичайно, провадили московською мовою, свідчать, що

ним цікавилися вони як поетом, а не як членом свого «Товариства». Напр., Куліш пише Костомарову: «Уведомте мене Раді Бога о Шевченке, неужелі он в самом деле навек «умочив морду»? «Ето ужасно! (стор. 53).

З другого боку і Тулуб, як пише М. Новицький, «признався, що особливо часто провадили вони розмови про «Кобзаря» та «Гайдамаків» Шевченка. Шевченко на їхню думку — відроджував до життя рідну мову, виявляючи в своїх віршах характерні риси української нації» (стор. 53).

На стор. 54 цілком слушно пише М. Новицький, що «Братчики зовсім не мали спеціальної мети зберігати для України Шевченка, як писав про це потім П. Куліш»... Відпекуючися від нього вони рятували самих себе. Це — знає М. Новицький, але цілком нелогічно і безпідставно твердить немов «вони тим самим вигороджували Шевченка». Адже ж усі вони знали чим було те «Общество» і оскільки більш поважними обвинуваченнями були поезії Шевченка та його погляди і діяльність.

Знає добре і М. Новицький, що Шевченкові загрожувала кара за писання українських патріотичних протимосковських і антиурядових віршів, а приналежність чи не приналежність його до «Общества» не могла вплинути на засуд, тим самим їхні «відпекування» — не грали жодної ролі.

Фразу М. Новицького «Того-ж безщасного для Шевченка 12 квітня урядовці III Відділу допитували студента Андрузького» мусимо трактувати, як намагання інспірувати читачам думку, що наче б то для Шевченка було найважливішим питання його приналежності до «Общества» думку цілком неузасаднену. Шевченка за його поезії засуджено на безтермінове перебування в солдатах на засланні. Ставимо питання: що ж могло йому пошкодити ствердження приналежності до того «Общества», коли сам його організатор і ідеолог — М. Костомаров, був засуджений лише на рік до Петропавловської кріпости, а по рокові запропонували йому вибрати собі для перебування Астрахань, Саратов, Оренбург чи Пензу. Костомаров вибрав Саратов. Там його на підставі листа з II Відділу прийняв губернатор прихильно, дав у себе посаду перекладчика, а незабаром призначив його завідувати «уголовним», а потім і «секретним» столом, це б то відділом у якому концентрувалися справи «старовірів» та інших «чужовірів». Решта членів одержала ще лагідніші карі.

Отже, наведене вказує, що немає підстав до того, щоб уважати день зізнань Андрузького для Шевченка «безщасним».

Натомісць у справі віршів то Маркович просто зізнав, що їх автором був Шевченко («Стіхі еті сочиніл Шевченко» стор. 53),

а одержав він їх від Навроцького. Знова ж Навроцький твердив, що мало знає Шевченка, а вірша «Сон» не читав.

Треба зазначити, що ні Маркович ні Навроцький не знали, що Шевченко підчас першого ж допиту ствердив, що ті вірші написав він. Куліш рівнож запевняв, що поезії «Сон» та інших подібних не читав і не знає, що в них написано.

Такою ж спробою апріорного і безпідставного інспіровання думки немов Шевченко належав до «Общества», є фраза М. Новицького: «На щастя поета в паперах Шевченка не було знайдено ні рукопису «Закону Божого», ні закликів, ні статуту «Общества», ні інших паперів, які б свідчили про приналежність Шевченка до Кир. Метод. Братства» (стор. 56). Про те, що «знайдення» не могло б вплинути на долю Шевченка — ми вже щойно говорили, а до того ще слід додати, що вираз «на щастя» має на меті, не подаючи жодних доказів, викликати вражіння, що це «не знайдення» є тільки наслідком випадку. Тимчасом Шевченко, їдучи до Києва не чув нічого про жодні арешти, а тим більше не сподівався сам ані арешту ані тусу і до того не готувався. Відібрані у нього де-які вірші і карикатури, а також пістолі свідчать переконуюче, що у нього забрали все, що він мав — а тому не є наслідком якогось випадку, чи «щастя», що серед його паперів не знайшли того, чого у нього, як не члена того «Общества», ніколи не було. Тому в нього не було також ані перстня, ані образу св. Кирила та Методія.

Говорячи далі про писані власноручно кожним з арештованих відповіді на ряд поставлених слідчим питань та спиняючися над відповідями Шевченка на ті «Вопросительные пункты», знова М. Новицький пише: «Отже бачимо, що прихильні до Шевченка свідчення братчиків... зовсім не відбилися на «вопросительных пунктах» (стор. 57).

Це речення є рівнож цілком неузасадненою спробою прищепити читачеві ту ж думку. Докладний перегляд «Справи» не дає: 1) жодних підстав звати свідчення «братчиків» для Шевченка «прихильними», навпаки, вони його обтяжували, лише «братчики» не намагалися, як тепер кажуть, «пришити» Шевченкові вигадки про приналежність до їхнього «товариства», бо ця вигадка їм не тільки нічого не давала, а ще й їх обтяжувала і 2) слідчі органи не вірили беззастережно «братчики», а що Шевченка було заарештовано помилково, як приналежного до «Общества» на підставі доноса Петрова, який добровільно займався шпигунством — то слідчі уважали конечним ще раз поставити ряд таких запитів, що відповіді на них могли би дати підставу

для підтвердження заяви доносчика. Шевченко на всі питання дав ясну і категоричну заперечуючу відповідь.

Як стверджує М. Новицький «Шевченко не говорив багато, а головно не плутався у своїх відповідях» (стор. 57), бо, додамо, про себе говорив правду, а про других не хотів нічого говорити щоб їм не пошкодити.

Слова оскарження «Шевченко визнавався в сочиненні ім дерзких і возмутительних стихов» во всьом прочем совершенно отверг показанія» (стор. 58) неправильно пояснює М. Новицький, немов з того «виходить ніби Шевченко тільки 15 травня повинився в компонованню» (стор. 58), бо вживається форма «знавався» в московській мові в тому випадку, коли дана особа щось в цю хвилину знова заперечила, *але ще раз повторила те*, в чому вже раніше призналася. А Шевченко 15 травня ще раз підтвердив, що він винен у написанню всіх тих віршів, але, що ніколи не належав до «Общества» і не брав участі в його життю, та діяльності.

На тій же сторінці знова ж безпідствано і без доказів, шляхом повторення намагається М. Новицький прищепити читачам думку, що Шевченко таки належав до того «Общества», бо як інакше можна зрозуміти слова автора статті «самі обставини процесу склалися для Шевченка сприятливо»? Що ж тоді можна назвати «несприятливим»? Всі, з московського погляду, каригідні твори поета було знайдено, він сам і інші ствердили, що вони мали успіх серед українців (цебто — небезпечні!). Отже «самі обставини склалися для Шевченка сприятливо», як бачимо, є лише ще одною спробою М. Новицького, не подаючи жодних доказів, всупереч фактам, зробити Шевченка членом «Кирило-Метод. Братства». Власне за браком будьяких доказів він хоче щоб читачі думали немов тих доказів бракує завдяки «сприятливому збігу обставин». Але навіть і тої «сприятливості» не зміг Новицький ніде відмітити!

На стор. 62, всупереч опертим на фактах і дбайливому слідстві твердженням керівників III Відділу та їхній аналізі «шкідливих» думок його поезій, пише М. Новицький «Шевченкова провинність, головним чином відноситься до зневаги величності імператора та його дружини...».

Запитуємо: хто ж властиво визначає в чому «провина» Шевченка та провинна, за яку його покарано? Та влада, яка його покарала, чи наші «українофіли»?

Тимчасом, як ми подавали вже попередю, слідчі органи уважали, що провинна Шевченка полягала у бажанні викликати зневагу до москвинів і до московського панування, у пропагован-

ню зненависти до всього московського і московської імперії та що його вірші могли викликати думку «про щастя і можливість існування України в вигляді окремої держави».

Слідча влада навела аж 14 виразів, або і творів, у яких пропаговано «ненависть к русским» і лише раз згадала й про те, що він «с невероятною дерзостью ізлівал клевети і жолч на особ Императорского дома».

Але, додамо, хиба ж у «Книгах буття» не було таких речень: «Щоб не було царя між ними», «А німка цариця Катерина, курва всесвітня, безбожниця, убійця мужа свого...».

«Тепер в Росії хоч і є деспот-цар, однак він не слов'янин, а німець...», «істий слов'янин не любить ні царя, ні пана», «І панує деспот, кат над трьома народами», «Встане Україна і не позостанеться ні царя, ні царевича, ні царівни, ні князя, ні графа...».

Чому ж не були ані автор тих слів, ані його однодумці так важко покарані, як Шевченко, коли б справді «зневага величності імператора» мала бути «головним злочином»?

Власне ціла справа в тому, що III Відділ уважав, що це все не є аж таке небезпечне і враховував, що в «Книгах буття» надто часто підкреслювано вигадану «любов України до русских», бажання бути разом і була там пропаганда не за відірвання від московської імперії України тільки за приєднання до неї ще й інших слов'янських народів!

Та М. Новицький не хоче того бачити бо потребує зробити за всяку ціну з Шевченка «ворога режиму» і... «кирило-методівця».

Тому він на стор. 63 наводить цитату з праці Анд. Річицького, яка стверджує, що й «досі історики змагаються над питанням чи входив Шевченко до братства чи ні. Для нас неважний цей формальний бік справи...» щоб з тої нагоди написати «Це якесь непорозуміння. Думка про неналежність Шевченка до брацтва фактично базується на словах доповіді графа Орлова... також на плутаних Костомарівських споминах і особливо на категоричних заявах П. Куліша» (стор. 63).

На це ми мусімо відповісти, що 1) «Слова доповіді графа Орлова» є не просто «словами» — тільки підсумком усього, що установило дбайливо слідство, яке, додамо, відкрило і всіх інших членів і розкрило чим властиво було те «Общество». 2) З цими «словами» у цілковитій згоді є твердження Ю. Беліни-Кенджицького, який не був зацікавлений у викривленню правди, 3) Правдивість того, що в одному зі своїх споминів подає Костомаров і що наводить Кониський (який також, не зважаючи на ті заци-

товані ним слова Костомарова хотів бачити Шевченка в числі членів брацтва і тому свою «певність» спирає на цілковито неправильному висновку з речення в листі Шевченка до Костомарова, про якого ми вже говорили попереду та на словах Пильчикова, який міг того не знати докладно та й мав це сказати щойно по роках Кониському) — не підлягає сумніву, бо цілковито згоджується з тим, що ми можемо ствердити й нині. Маємо на увазі цілковиту протилежність поглядів Шевченка, зафіксованих в його творах того періоду і поглядів «братчиків», зафіксованих в «Книгах Буття» й інших документах. Спільним було лише негативне наставлення до тодішнього московського царя і почасти — монархії взагалі, *але цього є надто мало!* і 4) Однозгідні свідчення на процесі братчиків. 5) Свідчення самого Шевченка і відсутність у нього всього того (перстень, «Закон Божий», образ св. Кирила і Methodія і т. д.), що мали «братчики».

Отже це все разом не лишає найменшого сумніву що-до *неналежності Шевченка до «Общества»* і смішно висувати протилежне твердження, яке ні на чому більше не базується, як тільки на неправильній інтерпретації слів листа «О брацтві не пишу бо й нічого писати».

Але М. Новицькому, всупереч усьому цьому, треба переконати читачів, що таки Шевченко належав і тому він, не маючи жодних доказів того, хоче прищепити цю думку за допомогою пропагандового «тріка»: він вдає, що приналежність Шевченка є справою бездискусійною, остільки ясною, що можна відразу перескочити до питання: «Яка ж роль належала Шевченкові в брацтві?»

Ясно, що поскільки М. Новицький не міг подати жоднісінького доказу приналежності Шевченка до «Кирило-Метод. Брацтва», постільки було б чудом, коли б міг він дати конкретну і узасаднену відповідь на це питання. Та він і не пробує того зробити на підставі фактів і доказів, яких бути не могло. Питання було поставлене лише щоб вмовити в читачів вигадку про приналежність Шевченка і щоб її підтримати, зручно підмінюючи докази — фантазуванням і міркуванням пізнійших українофільських авторів. Отже далі наводить нам М. Новицький, як з того приводу «надзвичайно тонко (прецизійно — Р. З.) висловився М. Драгоманов». Тут наводить він цитату з М. Драгоманова, який висунув у ній припущення що... «братчики» «мабуť держали його оддалік від братства»... зі страху» (стор. 64).

Як бачимо, з неї не впливає ані, що Шевченко належав до того «Общества», ані яку в ньому роль грав. Дальших слів ци-

тати з Драгоманова не подаємо бо в дальшому мусів М. Драгоманів визнати, що Шевченко стояв під багатьма оглядами вище тих «братчиків», з окрема національною і політичною свідомістю, знанням столичних відносин, тим, що бачив більше за них світа.

І на останку пише М. Драгоманов, що на його думку «Свідчення Андрузького... дають приблизно реальний підсумок тих думок та планів поета з якими *мабуть* не раз він тоді виступав у товаристві».

Тут мусимо звернути увагу, що наведене, і то не категорично («мабуть») твердження М. Драгоманова, є лише його здогадом і не більше. Крім того зізнання Андрузького є фантазованням хлопця, який взагалі не уявляв собі ясно того, що говорив. Тому з його зізнання впливати могло, що це «Словянское Общество» мало дуже велику кількість членів. Він твердив, що серед них було навіть чотири, п'ять москвинів і багато поляків. Йому здавалося, що кожен, хто виявив якесь зацікавлення до словян — є вже членом того «Общества». Твердячи, що «в ньому две глави: Костомаров і Шевченко», він виявлював, що не відрізняв членів від не членів, а того хто користався просто авторитетом — уважав «головним». Отже коли просто собі зібралися у Гулака знайомі на звичайну балачку (як члени «Общества» так і не члени, бо то не були жодні «збори»), Андрузькому здавалося, що то вже є «збори Общества» і так само думав донощик Петров, що з власної охоти займався шпигунством, те ж, що самі члени «Общества» розрізняли членів він не членів і до нього формально за згодою неофіта приймали, доводить хоч би те, що Костомаров розповівши Шевченкові про існування «Общества», питався у нього чи схоче до нього належати, а Шевченко, погодившись засадничо на приступлення до нього, захотів спочатку знати його програм і власне тоді зайняв негативне становище до того програму і він був причиною дискусії і суперечок і обурення Шевченка. На тому справа і скінчилася.

Що було саме так показує і свідчення Петрова, який казав, що Гулак йому виявив про існування «Общества», але сказав, що згідно з правилами «Общества» йому ще не може виявити хто є його членами. Від Петрова вимагали держати в таємниці існування «Общества» — прочитали «Закон Божий», пару віршів, але ще нічого *не дали*.

Маркович рівнож запевняв на зізнанні, що йому говорив Костомаров про існування «Общества» і показував перстень, але він, мовляв, не погодився приступити. Коли ж по деякому часі

зустрівся з Костомаровим і запитав його що є з товариством — той мав відповісти йому «Нічого. Розлізлося ось і все».

Звичайно в цих словах є спроба вигородити себе, але і вони і сам *факт існування того перстня*, переконуюче свідчать, що існувала оформлена *організація, до якої приймали членів*. Однак де-які люди, які до неї належали, могли собі приходити просто побалакати до Гулака і тому, що то *не були збори*, — могли бути у гостях у того ж Гулака і не члени. Навіть і на зборах організації міг бути в характері гостя хоч би й Шевченко, поскільки йому безумовно довіряли. Поскільки ж він *різнівся дуже поглядами*, могли виникати палкі суперечки й дискусії, а ще чудові поезії Шевченка подобалися і поет їм рівно ж довіряв — він їх певно охоче читав і давав відписувати.

Отже цитата з Драгоманова нічого не дає для з'ясування «ролі» Шевченка. Але тому, що ніхто нічого на тему ролі Шевченка в «К.-М. Брацтві» до якого він не належав і з ідеями котрого не погоджувався, вифантазувати не спромігся — то далі М. Новицький наводить дві сторінки міркувань про Шевченка, які не мають жодного зв'язку з ним самим поставленим питанням.

Після зацитовання М. Драгоманова подані де-які міркування Кониського на тему: чому Микола I заборонив Шевченкові малювати, далі — що було в замітках Дубельта з приводу малюнків Шевченка, а далі — різні міркування про карикатури знайдені у Шевченка та «фривольні вірші».

Це було закінчення першої частини статті, а що ті міркування вже не були потрібні нашим «українофілам» — то цих двох сторінок і не було передруковано до XIII тому творів Шевченка.

Ми знаємо, що «американська рекляма» оперта на психологічному впливі, який dokonують якась постійно бачена нами назва фірми чи фраза. Ми, йдучи вулицею, їдучи автобусом, приглядаючися телевізійному програму чи натикаючися в часопису на назву фірми, яка навіть не викликає у нас жодного зацікавлення, бо ми під ту хвилину не збираємося купувати нічого з її виробів, усе ж зафіксуємо, нехотячи, її в пам'яті. Коли ж приходить пора, що ми хочемо купити щось, що реклямувала та фірма — не маючи жадної певності і навіть підстав думати, що її вироби справді кращі ніж вироби іншої фірми — ідемо і... жадаємо нам показати власне вироби тої фірми, яка шляхом повторювання посіла в нашій пам'яті певне місце. На цьому оперта рекляма і фірми витрачають на неї шалені гроші.

Стаття М. Новицького використовує той же спосіб впливу на свідомість читача: не подаючи жодних доказів приналежності Шевченка до «Кирило-Методієвського Брацтва», шляхом повторювання речень базованих на цілковитій безсумнівності і прадивості цієї вигадки, тим самим прищеплює її напомітно читачу і змушує так забувати не тільки про її безпідставність, але й непомічати тих виразних і послідовних поглядів Т. Шевченка, за які його було засуджено і яким він лишився вірним до кінця життя.

Отже, уважний, думаючий читач, по прочитанні тої передрукованої в XIII томі «Творів» Шевченка частини статті М. Новицького, мусить прийти до переконання, що Т. Шевченко не тільки ніколи не належав до т. зв. «Кир.-Мет. Братства», але й що москвофіли та федералісти цілковито неспроможні дати докази на узасаднення цієї, так їм потрібної, вигадки.

«ПСЛЯСЛОВО» АВТОРА ДО ЧЕТВЕРТОГО ВИДАННЯ

Ще перед появою третього видання, один із розділів цієї праці («Чи слід уважати Шевченка письменником двомовним?») був читаний дня 24. III. 1962 року на Шевченківській науковій конференції, урядженій Дітройтською філією У.В.А.Н. спільно з осередком Н.Т.Ш. У дописі, вміщеному про цю конференцію у «Свободі» з травня 1962 р., була така лише згадка: «Доповідь викликала у слухачів помітне зацікавлення. Прелегент виказав, чому саме поет писав у московській мові і що його до того спонукало. Як певні докази... наводив листи поета, так мало відомі громадянству. В цих листах сам поет висловив усі фактори, які спонукали його де-коли писати по московськи».

У допису в «Українській Газеті» ч. 5/71 з I. V. року було: «Остання і найдовша (1 год. 10 хв.) доповідь «Творчість Тараса Шевченка в московській мові» проф. переконливо спростовувала закиди тих літераторів в Україні і на еміграції суцхих (митр. Іларіон, П. Зайцев, В. Чапленко і інші) про нібито двомовність Шевченка. Доповідач подав свою мотивацію рішення поета писати в двох періодах свого життя московською мовою. Ця доповідь незабаром має вийти друком».

Нарешті по виході третього видання в бібліографічному журналі «Бібльос» ч. 6. за червень 1963 (Нью Йорк), на стор. 5, подано опис третього видання цієї книжки.

Наведене свідчить про брак зацікавлення у численних звеличників поета найважливішими питаннями, які породжує вся писана спадщина Великого Кобзаря, що їх фальшиво розв'язують москвофіли та федералісти.

Очевидячки мова тут не про всіх, а лише про тих хто повинен би і мав змогу зайняти узаasadнене становище до порушених і до розв'язаних по новому в цій праці питань. Варто зазначити, що були випадки, коли написані нашими літераторами позитивні рецензії, ті чи інші органи преси не містили, тим самим підтримуючи далі просякання і закріплення в свідомості читачів того спотвореного образу Шевченка, що його пляново накидають українцям окупованої України і еміграції численні, часто

зовнішнього дуже принадні, видання, присвячені поетові та його творчості, а також статті, в яких і на еміграції ширяться за-
позичені звідти інтерпретації та думки. При нагоді появи цьо-
го, четвертого, де-що доповненого та переглянутого видання,
хочемо звернути увагу на те, що в ньому свідомо майже невикористовувано численних, давніше і тепер публікованих спога-
дів сучасників поета про їх враження від зустрічей з ним, роз-
мови і т. п. Причиною того є:

1. Наше бажання висвітлити найповніше і оскільки можли-
во найближче до правди ті погляди поета, які він свідомо хотів
прищепити українському народові, все те, що він мав на ува-
зі, пишучи в одній своїй поезії багатозначні слова «лю д я м
д а в я «К о б з а р я», отже все те, що він сам хотів «дати».

2. Незаперечна, усталена на підставі власних поетових творів
(див. розд. VIII і IX) світоглядова прірва, яка відокремлювала
поета від його сучасників (навіть приятелів) і була причиною
не тільки трагічних переживань поета, але і його осамітнення,
яка надавала тим спогадам надто суб'єктивний характер. Йо-
го сучасники не бачили в ньому апостола національної
революції, бо їм сама її ідея була цілком чужа, пишучи ж спо-
гади (і то здебільшого по ряді літ), вони описували поета таким,
яким він їм здавався, а тому ті спомини скорше можуть бути
матеріалом для пізнання їх авторів, того суспільства, серед яко-
го доводилося жити Шевченкові, а не поглядів самого поета.

Самозрозуміло, що те нерозуміння поетових думок і ідей йо-
го сучасниками не було аж таке велике, як описане Лесею Ук-
раїнкою в поемі «Одно слово» нерозуміння старим якутом ду-
мок і поступовання «засланця», але в певних випадках воно до
нього наближалося. Шевченко своїми ідеями і то в першу чергу
тими, які торкаються національного поневолення та підготовки
національної революції, на багато випередив не лише своїх су-
часників, але й наших і власне тому так важко зліквідувати
вплив коментаторів-федералістів або й москалів на розуміння
нашим загалом поетових поглядів.

Як це ми вже зазначували в пресі були або згадки про один
з розділів цієї книжки, читаний окремо як самостійна цілість,
або — коротенький опис у «Бібльосі», якого широкі кола не чи-
тають. Читачу, що прочитав цю працю, повинна бути ясною
причина мовчанки. Винятком був лише один журнал, в якому
появилася довша рецензія, яку сам рецензент правдоподібно ува-
жав позитивною, але... але певно вона тому й побачила світ,

що в ній було кілька закидів (безпідставних), які фактично знецінювали цілу працю, а її знецінити треба було хоч би тим колам, які займалися ширенням «Історії Русов», про яку в ній є забагато правди (див. «Примітка ч. 3»), не кажучи вже про федералістів усіх родів.

Можливо, що ці закиди були інспіровані рецензентові, тому його не називаємо, але далі подаємо пару найповажніших, з огляду на те, що вони, на жаль, характеристичні для нашої журналістики.

Рецензент твердить, що автор не показав, що «Ціла політична ідеологія Шевченка знаменувалася соборництвом, з окрема приматом соборницького принципу над усякими расистськими, клясократичними і провінційними принципами внутрішньонаціонального життя».

З приводу наведеного закиду слід зазначити, що, як перекопуюче довів у своїх «Підставах нашої політики», «Націоналізмі» та в ряді статей Д. Донцов, «прімат соборницького принципу» і є одним з проявів «провінціалізму». Ті — хто його визнають — мусять бути вдоволені, бо москвини «воззеднуючи» Галичину, Закарпаття і Буковину з УССР — його здійснили, а що при цій нагоді загарбали Кубань та взагалі зменшили українську етнографічну територію майже на третину — це логічний наслідок «прімату соборности».

Італія тому існує як самостійна держава від 1861 р., що і Гарібальді і його однодумці, коли того вимагали обставини, визнаючи примат самостійности, поступилися «соборністю» (Ніцца — з якої походив Гарібальді і досі належить Франції). Їм не приходило на думку, щоб во ім'я «соборности» зректися підтримки Франції та заризикувати самостійністю Італії.

Шевченко ніде й ніколи не висловлювався за «приматом соборности» і не міг того зробити, бо цього питання взагалі ніхто не висував. Але цілком природно, що і Шевченко, і Франко, і кожен українець думають про відновлення нашої державности на цілій етнографічній території, але безперечно, коли б мав Шевченко вибрати між самостійністю й суверенністю незначно десь зменшеної території і «соборництвом» — вибрав би суверенність, бо лише вона робить націю «ковалем» своєї долі, а тим самим дає змогу згодом досягнути й «соборність».

Другий закид: «непотрібно і неправильно формулює про названих ним шевченкознавців так, що цих шевченкознавців дискредитує, а їхні твори знецінює». Відповідь проста: автор ува-

жає, що коли доводиться вибирати між «знецінюванням» невідповідними правді твердженнями творчості Шевченка та його самого і правдою, хоч би вона зменшувала вартість їхніх писань — вибрати треба правду і оборону поета. Автор хотів показати на якій недосяжній висоті у розумінню національно-політичному стояв і стоїть Шевченко, а для цього його треба витягти з того сірого намулу, що в нього втокмачили названі в книжці автори, а це неможливо без з'ясування неправильності їхніх тверджень, які, на жаль, дісталися навіть до шкільних підручників і вивчаються, як усталені істини! Отже наводити і цитувати їх було треба, а що-до «неправильного формулювання» — то це далеке від правди. Не беремося згадувати чи цей безпідставний закид був наслідком необізнання рецензента з писаннями тих «шевченкознавців», чи він незавдав собі труда проаналізувати ті твердження і відповідні праці в цілості, чи не збагнув що і чому ми мусіли відкинути.

Третій закид: «Врешті що-до проблеми нової української провідної верстви, то автор звужує погляди Шевченка, представляючи його, як ідейного консерватора, що лише закликає дивитися на кращі історичні зразки. Але це неможливо, бо поняття «революціонера», «демократа» і «християнина» вміщує в собі поступові ідеї скеровані вперед». Читачі мусіли бачити, що без спеціального «звуження» свідомості до певних сучасних партійних формулок — нічого подібного в книжці не можна побачити. Про «формування нової української провідної верстви» взагалі не було в книжці мови, а приклад Яреми свідчить, що і в минулому у нас вона формувалася зовсім не «консервативним» способом.

Автор має завдання з'ясувати цілковиту безпідставність примітивної українофільської схеми «еволюції» світогляду Шевченка: «романтичне захоплення козацтвом і минулим», «розчарування», «прозріння», і негати́вне ставлення до козацької доби, поєднане з ідеями соціальної революції, матеріалізмом і зближенням з московськими революційними колами. Ця штучна схема мала бути своєрідним дороговказом — куди мають прямувати нині українські діячі. В жертву цій меті приносилося справжнього Шевченка. Що ж спільного має заперечення цієї схеми і твердження, що Шевченко ніби то відвернувся від минулого, з... «консерватизмом»? І нарешті чому «поняття революціонера», «демократа» і «християнина», що існують вже сотні років, можуть «вміщати в собі поступові ідеї скеровані вперед», а ті

які пов'язані з нашим минулим — не можуть в собі їх містити? Чи не вина часом в тому хто їх не вмів побачити?

Наведені для прикладу «закиди» свідчать про те, що книжки почали читати прихапцем, як читають часописи, так і про поверховість знань з ділянки українознавства.

Поза тим слід зазначити, що у четвертому виданні підкреслені де-які твердження, поширена аргументація і додано «Додаток», в якому вказано на неузасадненість пущеної в обіг частини статті, в якій її автор сорок років тому пробував викликати переконання, що Шевченко належав до Кирило-Методієвського Брацтва.

Рівнож усунені в новому виданню де-які друкарські помилки третього видання.

З М І С Т

	Стор.
«Кобзар» та його «українофільські» дублікати . . .	9
I. Шевченко та його «Кобзар» в оцінці Драгоманова, Сфремова та інш.	15
II. Найчастіше вживані способи заміни ідей Шевченко- вого «Кобзаря» — власними	21
III. Історичне тло, що на ньому з такою яскравістю за- рисується постать Шевченка	33
IV. Перші поетичні твори Шевченка та твори його сучас- ників	38
V. Чинники, що впливали на формування світогляду Шевченка	42
VI. Історичні події в дзеркалі Шевченкової творчості та питання про вплив на нього «Історії Русов», Бантиш- Каменського і Маркевича	51
VII. Політичні твори Т. Шевченка	86
А. Дефініція. Ідеї тих часів. Погляди Шевченка та його сучасників. Шевченко і сучасники в світлі Шев- ченкових життєписів	86
Б. Що сказав Шевченко в своїх «політичних поемах»?	108
VIII. Шевченко і Кирило-Методієвське Брацтво	178
IX. По «трьох літах»	202
X. Московська критика про твори Шевченка	232
XI. Чи слід уважати Шевченка письменником двомов- ним?	255
XII. Шевченкова літературна спадщина в мові москов- ській	272
XIII. Чи можемо уважати «Журнал» Шевченка його «Що- денником»?	299
XIV. Релігійний світогляд Т. Шевченка	326
Наші висновки	355
ПРИМІТКИ	359
ДОДАТОК	381
ПІСЛЯСЛОВО АВТОРА ДО ЧЕТВЕРТОГО ВИДАННЯ	390

ВІД АВТОРА

Випускаючи нове видання цієї праці, складаю щиру подяку за переведення коректи та за технічне оформлення видання п. П. Кашинському.

Крім того складаю рівно ж щиру подяку далі названим особам, що своїми пожертвами прискорили видання цієї книжки:

п. М. М.	250 дол.
п. N. N.	250 дол.
о. Прот. Микола Литваківський	25 дол.

ВИЙШЛИ ТАКІ ПРАЦІ ТОГО Ж АВТОРА:

Р. Задеснянський:

КРИТИЧНІ НАРИСИ.

- Том I. «Велетні і пігмеї літературного Олімпу», стор. 112.
Том II. «Апостол Української національної революції» (третє доповнене видання), стор. 340.
Том III. «Національно-політичні погляди М. Драгоманова», стор. 138.
Том IV. «Творчість Лесі Українки», стор. 140.
Том V. «Що нам дав Хвильовий?», стор. 224.
Том VI. «Творці ренесансу 20-их років».
Том VII. (М. Вороний, Л. Старицька-Черняхівська та інш.), стор. 144.

* *
*

Вийшли такі праці того ж автора під іншим псевдом:

- Р. Млиновецький:* «Історія Українського Народу», стор. 644.
Р. Млиновецький: «Гетьман Мазепа в світлі фактів та дзеркалі «історій» (друге видання, вичерпано), стор. 260.
Р. Млиновецький: «Голод на Україні в світлі урядових даних» (вичерпано), стор. 60.
Р. Млиновецький: «Нариси з стародавньої та давньої історії українського народу», стор. 222.
Р. Млиновецький: «Нариси з історії визвольних змагань 1917—1921 рр.» (Про що «історія мовчить»), т. I і II, стор. 782.
Р. Паклен: «Правда про московську національну політику на Україні та за її межами», (вичерпано), стор. 136.
Р. Паклен: «Загадка сфінкса», стор. 180.
Ще є кілька повних комплектів «Критичних нарисів» (усі сім томів), у ціні 25 дол. за цілість, а також:
Р. Задеснянський: «Творчість Лесі Українки», видання друге, доповнене, стор. 178.
Решта «Критичних нарисів» — випродана.

41501-11

0

415(441-p)5
3-15